

GRETA HEDLUND:

DRÄKT och KVINNLIG SLÖJD
i Ovansjö socken

1750–1850

Tryckt hos
LANTMÄNNENS TRYCKERI Westlund & Co
Gävle 1951

Tryckt i faksimile
WESTLUND & SÖNER BOKTRYCKERI AB
Gävle 1981

© Greta Hedlund och Ovansjö Hembygdsförening 1951
Upplaga 2021 (digital pdf)
Tidigare upplagor: år 1951 och år 1981

DRÄKT
och
KVINNLIG SLÖJD

I OVANSJÖ SOCKEN

1750—1850

Av
Greta Hedlund

OVANSJÖ HEMBYGDSFÖRENINGIS FÖRLAG
Västerberg, Storvik

Tryckt med bidrag från
Längmanska kulturfonden

GRETA HEDLUND
f. 2/1 1893 d. 3/2 1977
(Foto från 1954)

Makarna Hedlund flyttade 1918 till Ovansjö i samband med att Karl Hedlund tillträdde rektorsbefattningen vid Gästriklands (Västerbergs) folkhögskola. Greta Hedlund blev föreståndare för de kvinnliga kurserna vid samma skola. Insamlandet av de uppteckningar etc., som denna bok bygger på, började redan år 1921. Arbetet kunde endast bedrivas sporadiskt av hänsyn till andra arbetsuppgifter. I december månad 1951 — efter 30 år — förelåg dock komplett manus med foton och allt, det omfattade forskningsarbetet var slutfört och tryckningen kunde börja.

I tiden ligger ett alltmer ökande intresse för folkdans och bruket att bära sockendräkt vid fester och andra högtidliga tillfällen. Ovensjö Folkdanslag har i vår bygd verksamt bidragit till denna glädjande utveckling.

Från midsommarsfirandet vid Ovensjö Hembygdsgård 1981

Foto: Sven Oscarsson

FÖRORD till andra upplagan

*M*ycket har hänt sedan bokens författare, fru Greta Hedlund, i december månad 1951 undertecknade förordet till första upplagan, ett förord vars sista rader löd: "Denna bok vill vara en minnesvård över kvinnornas arbete några generationer före vår tid. Kan den därjämte väcka intresse för ett fortsatt utlyssnande av gammal ovansjötradition, har den fyllt ännu ett angeläget syfte".

I dag — 30 år senare — kan man konstatera att Greta Hedlund lyckats väl i sitt uppsåt. Boken blev både en minnesvård och en inspirationskälla, främst för den textila slöjden. Fru Hedlund, som även hann med att vara konsulent under några år hos Gästriklands Hemslöjdsförening, var i hög grad inspirerad av sitt författarskap — så blev också boken ett mästerverk, numera ofta nämnd som något av en klassisk textil handbok. Den, som varit i tillfälle att ta del av författarens insamlade textilmaterial (gamla mönster, tygprover m. m.) från de olika socknarna i Gästrikland, blir både imponerad och full av beundran. Vilket kunnande, vilka ambitioner och vilket arbete ligger inte bakom denna märkliga arkivsamling.

Den första upplagan av boken är sedan länge slutsåld och man har därför beslutat tillmötesgå de många hemslöjds- och folkdräktsintresserades enträgna önskemål om en andra upplaga samtidigt som Ovansjö Hembygdsförening inför minnet av fru Greta Hedlund och hennes författarskap vill uttrycka sin uppskattning och tacksamhet.

Bokens andra upplaga har tryckts med bidrag från Gästriklandsfonden.

Ovansjö hösten 1981.

OVANSJÖ HEMBYGDSFÖRENING

Styrelsen

FÖRORD

Med Ovansjö menas i denna bok Ovansjö gamla socken, omfattande även Högbo och Järbo. Boken bygger på uppteckningar gjorda under många år och efter många sagesmän. Genom att uppteckningsarbetet börjat redan på 1920-talet har åtskilliga, födda för mer än hundra år sedan, kommit att lämna meddelanden, som det nu inte skulle vara möjligt att få.

Utan Karin Holmström på Åsen, född 1848, skulle aldrig ovansjödräktens historia ha kunnat skrivas. Hennes minne för detaljerna i dräkter och dräktskick var det, som först gav uppslag till en skildring av Ovansjö sockens gamla dräkter. Hennes levande intresse, hennes tygminne, hennes sinne för kyrkoårets betydelse i de gamlas värld och hennes hjälp vid utställningen av ovansjödräkterna på folkhögskolan i Västerberg år 1924 är det, som skildringen av dräkterna i första hand bygger på.

Erikanders-mor, f. 1842, och hennes dotter, Lovisa Eriksson, samt Ol. Lars-mor, f. 1846, och hennes dotter, Maria Holm, har varit de, som främst hjälpt till att levandegöra råvaruberedning och tillverkningsmetoder. Under otaliga språkstunder, när dessa sagesmän har delgivit mig sin erfarenhet i fråga om den kvinnliga slöjden, har mycket, som först kunde tyckas smått och betydelselöst, kunnat sättas in i sitt sammanhang. Uppslag har givits, som kunnat föra in på nya spår och ge nya utsikter. Mycket av det, som sedan genom skilda sagesmän fått sin belysning, har Erikanders-mor och Ol. Lars-mor först fört på tal.

Under arbetets gång har det framstått som ett behov att se den kvinnliga slöjden insatt i sitt sammanhang med kvinnornas arbete i övrigt. Boken har därför fått det inledande kapitlet om kvinnornas arbeten året runt.

Skildringen av kvinnornas arbetsår bygger på uppteckningar, som i många fall gjorts under de senaste fem åren. De, som härvidlag främst berättat om

hur det har varit, är fru Anna Brita Moberg, f. 1862, och hennes make, David Moberg, f. 1860, fru Anna Greta Persson, f. 1862, samt Lovisa Eriksson, f. 1868. De har varit outtröttliga i att berätta. Jag känner den största tacksamhet över att ha fått lära känna dem och ha fått lyssna till allt de haft att säga.

Att försöka göra det gamla Ovansjö så levande, som det framstått, när de gamla berättat, har varit ett av syftena med denna bok. I den mån det har fallit sig naturligt, har jag vid återberättandet använt de gamlas ord och talesätt, så som jag uppfattat dem. Ingen av sagesmännen har enbart talat ovansjömål. Men många dialektord har berättarna använt, när de talat om gamla tider och gamla arbeten. Dialektala uttryck har utmärkts genom kursivering, också när de återgivits i anpassning till riksspråket.

Mina sagesmän har upptagits i en särskild förteckning. Jag ber att till dem alla få framföra mitt djupt kända tack. Ett tack vill jag också säga till alla, som lånat ut dräktplagg och andra textilier samt olika bohagsting till undersökning och fotografering. Framlidna fröken Lilli Zickerman, som ur sitt arkivmaterial givit mig fotografier för reproduktion, betygar jag min värdsamma tacksamhet. Min make, rektor Karl Hedlund, som varit mig behjälplig vid bokens planering, folkskollärarinnan Emilia Eriksson, som hjälpt mig med teckningar och akvareller, samt fil. kand. Anders Nygård, som genomgått manuskript och korrektur, tackar jag varmt. Kyrkoherde Karl Sundbom och framlidne kontraktsprosten Harald Nyström, som lämnat uppgifter ur Ovansjö kyrkoarkiv, betygar jag min stora tacksamhet. Till fotograf Erik Köpman, som tagit de flesta av bokens fotografier, och till boktryckare J. V. Westlund, som inte sparat någon omsorg, när det gällt bokens utstyrelse, står jag i stor tacksamhetsskuld. Nordiska Museet tackas för välvillig hjälp med fotografering.

»Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken 1750—1850» har kunnat utgivas endast därigenom, att särskilda anslag beviljats för tryckning av boken. För sådana anslag tackar jag å Ovansjö hembygdsförbunds vägnar kommunalfullmäktige i Ovansjö, huvudmännen för Ofvansjö Sockens Sparbank och Längmanska kulturfonden.

Ovansjö hembygdsförening har åtagit sig utgivandet av boken. Till de minnen, som hembygdsföreningen vill bevara och föra vidare, hör också minnet av arbetet i bygden och av människorna, sådana de möter oss i bygdens arbetsliv. Denna bok vill vara en minnesvård över kvinnornas arbete några generationer närmast före vår tid. Kan den därjämte väcka intresse för ett fortsatt utlyssnande av gammal ovansjötradition, har den fyllt ännu ett angeläget syfte.

Gästriklands folkhögskola, Västerberg, Storvik, i december 1951.

Greta Hedlund

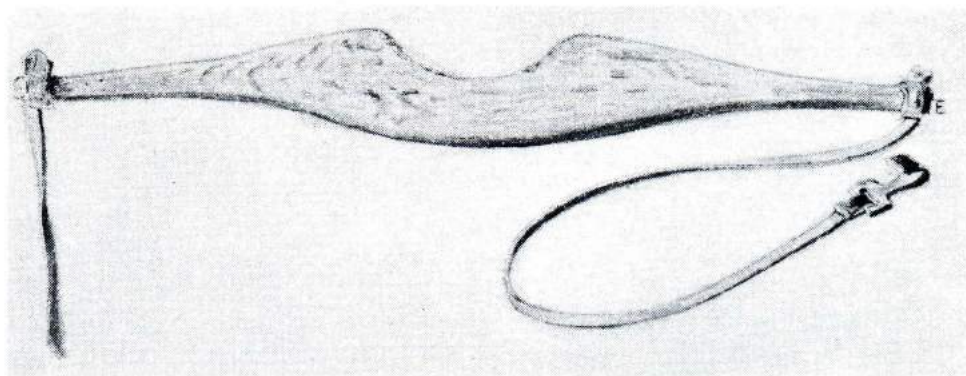
Anna Andersson, f. Jansdotter, (Erikanders-mor), Övermyra, och Karin Holmström på Åsen.

David Moberg och hans hustru Anna-Britta Moberg, f. Larsdotter, Österberg.

SAGESMÄN

- Per Jansson, Svens-far, född i Norrberg 1835, död därstädes 1926.
Anders Hansson, Anders Hans-far, född i Yttermyra 1836, död i Övermyra 1931.
Anna Pettersson, f. Ersdotter, Petterssons-mor, född i Högbo 1839, död i Västerberg 1935.
Lisa Jansson, f. Jansdotter, Järbo-mor, född i Övre Storvik 1840, död i Bro 1929.
Anna Andersson, f. Jansdotter, Erikanders-mor, född i Vall 1842, död i Övermyra 1929.
Lars Hansson, född i Yttermyra 1844, död därstädes 1933.
Karin Brodin, f. Ersdotter, född i Österberg 1845, död i Sandkälla 1930.
Anna Holm, f. Göransdotter, född i Mom 1846, död i Övermyra 1925.
Karin Holmström, född på Åsen 1848, död därstädes 1928.
Anna Östblom, f. Olsdotter, född i Mom 1848, död i Västerberg 1947.
Märta Larsson, f. Andersson, Storjöns-Märta, född i Övermyra 1848, död i Tyftas 1931.
Göran Göransson, född i Mom 1849, död därstädes 1930.
Anna Olsson, f. Persdotter, född i Åttersta 1850, död därstädes 1929.
Karin Jacobsson, f. Andersdotter, Bäckemoster, född i Överbyn, Järbo, 1850, död i Näs 1935.
Olof Hansson, född i Österberg 1850, död i Mom 1933.
Olof Andersson Westblom, född i Torsåker 1851, död i Västerberg 1924.
Anna Westblom, f. Lövblom, född i Lövåker 1852, död i Västerberg 1930.
Märta Persson, f. Holmström, född i Åsen 1853, död därstädes 1947.
Anders Olsson, Lassas-Skommarn, född i Österberg 1854, död i Österfärnebo 1939.
Eric Ericsson, Tomtas-far, född i Övermyra 1855, död därstädes 1944.
Anna Lisa Eriksson, f. Dahlqvist, född i Bonäs i Västerberg 1860, död i Näs 1940.
David Moberg, Mobergs-far, född i Vall 1860.
Brita Katarina Sundberg, född i Österberg 1861, död därstädes 1949.
Anna Brita Moberg, f. Larsdotter, Mobergs-mor, född i Vallhof, Kungsgården, 1862.
Anna-Greta Persson, f. Jansdotter, Jänisas-mor, född i Lem 1862, död i Gävle 1950.
Anna Andersson, född i Övermyra 1864.
Anna Lisa Lindberg, f. Lindblom, Spansk-Anna Lisa, född i Grundsjön 1864.
Anders Andersson, född i Backberg 1865, död i Storvik 1949.
Johanna Sundberg, född i Österberg 1866, död därstädes 1930.
Anders Gustaf Andersson, född i Storvik 1866, död i Mom 1941.
Lovisa Eriksson, Erikanders-Lovis, född i Övermyra 1868, död i Storvik 1948.
Maria Holm, Ol. Lars-Maria, född i Övermyra 1873.
Lova Ågren, född i Jäderfors 1874.
Anna Olofsson, Åttersta, f. Isaksson, född i Bro 1875.
Lars Olsson, född i Västerberg 1877.
Margareta Svahn, Goddagssveden, f. Persson, född i Ockelbo 1879.
Johanna Larsson, f. Westblom, född i Västerberg 1879.
Augusta Andersson, Mom, född i Åttersta 1879.
Kristina Larsson, Östby, född i Järbo 1880.
Anna Olsson, född i Västerberg 1886.
Elisabet Hansson, Kådfallet, född i Järbo 1888.

Kvinnornas arbetsår

Ända fram mot 1800-talets sista årtionden var man i Ovensjö självförsörjande i fråga om det mesta som hörde till livets uppehälle och nödtorft. Självförsörjningen krävde ett efter vår tids sätt att se otroligt arbete, inte minst av kvinnorna.

Karlarna åtog sig sedan gammalt i stor utsträckning forkörning för hyttor och bruk. »Det var den egentliga födkroken.» Efter hand kom de också att allt mer ligga ute på skogsavverkning och kolning. Under sådana förhållanden kom kvinnorna att få uträtta mycket arbete, som på andra håll var karlgöra. Det växlade dock åtskilligt med arbetsfördelningen i olika byar och gårdar. Där bönderna av ålder hade varit bergsmän eller där de ägde mycket skog, kunde de ha både *husbonddräng* och en eller flera andra drängar, och de kunde leja dagsverksfolk för att få hjälp till olika arbeten. Där var hustrurna befriade från mycket arbete, som de måste utföra i de mindre gårdarna, där man inte hade dräng och där bonden ändå åtog sig forkörning. För pigor och en del döttrar liksom för landböndernas och torparnas kvinnor var åter mycket sådant arbete, som vi tycker är karlgöra, den ständiga hårda verkligheten. Mobergs-mor berättar, att när hon kom till Erks Ollas i Norrberg, frågade

hon: »Hur kan dä kom tell att kvinnfölk ska va mä å gör kärsysslor?» — »Du ha'nt hört olstäve, du?» — »Ä dä olstäv på hä då?» — »Ja, hä kan ja tål om för dag: När hä int ä nån skillnad på hästar å märar, så ä hä int nån skillnad på kvinnfölk å kärar.»

På en fråga, vad karlarna gjorde, när kvinnorna skulle vara med och göra så mycket karlsysslor, svarade Erikanders-Lovis utan att fundera: »Dom had fullt göra te följ hästan». När man tänker efter vad som ligger i detta svar, finner man att det träffar huvudet på spiken. Karlarna hade hästen till arbetskamrat. De hade också ett otroligt slitsamt liv.

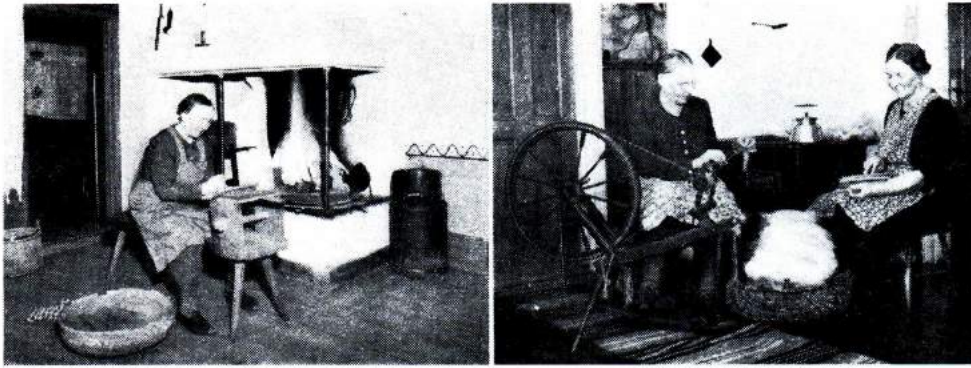
En dräng på en bondgård hade det minst lika svårt som en piga — »ingen öma för honom». Men man förstår hur pigor och döttrar kunde ha det på en gård, där ingen dräng fanns och där det föll på deras lott att också sköta drängsysslorna! »Jo jo män, ett kvinnfolk förr tebaks hon hade en sele som tryckte.»

De säsongbetonade arbetena gav livet en lagbunden rytm året runt. Otjänlig väderlek räknade man väl nästan som det värsta man kunde råka ut för. Det var viktigt, att jorden frös till i behaglig tid och att snön kom när den behövdes, liksom att våren inte lät vänta på sig för länge. Man hade dagar eller märken då ett arbete skulle vara avslutat och ett annat ta vid. Erikanders-mor i Övermyra träffade nog rätt, när hon sa: »Hä som inte vart gjort mens tin var, hä vart assint gjort nå.»

Man förstår slöjden i en bygd först när man ställer den tillsammans med bygdens livsvillkor i övrigt. Endast genom att följa kvinnorna i deras arbete året runt kan man få ett perspektiv på hemslöjdens omfattning och möjligheter i bygden under den tid det här gäller.

Tiden från allhelgona, *helgomäss*, till jul kallades *förjulsvintern*. Från helgomäss till Andersmäss var det en jämförelsevis lugn tid i gårdarna. Då skulle ullen skrubbas och kardas och ullen och de grövre blånorna spinnas. Men det var endast morgnar och kvällar som pigor och döttrar fick sitta och spinna. Medan det var dager, skulle de som regel hjälpa karlarna med att *kör imillan*.

Kör imillan gick i det här fallet så till, att sedan en karl hade lassat ett lass gödsel eller myrjord, körde flickan i väg med lasset till trädan. Där var en karl till reds att ta emot och lägga upp *dyngan* till en stor stack mitt ute på trädesåkern. När lasset blivit avstjälpt, återvände pigan med den tomma *mockkärren*. Då hade karlen lassat en ny kärra och kanske hunnit köra till vägs med den. När pigan mötte honom, bytte de häst och fordon. Hon återvände till trädan med det nya lasset, och han körde tillbaks och lassade på nytt. Var det vinter och före, hade man en långsläde med en *mockfjöl*, som ställdes på släden. En fjöl var en hög träram, som man lyfte av, när hästen dragit upp släden på gödselstacken. Med hjälp av en spak stälptes sedan lasset, varpå fjölen lyftes på igen och pigan vände om hem. »Den som körde imillan hade då att gå med en gång, så länge det var dager.» När karlarna vilade middag, måste pigan hjälpa till hemma med inomhussysslorna. Och när körningen var slut för dagen, skulle hon ut i lagården. På kvällen skulle hon sätta sig vid spinnrocken och spinna ett par rullar garn, innan hon fick gå och lägga sig.

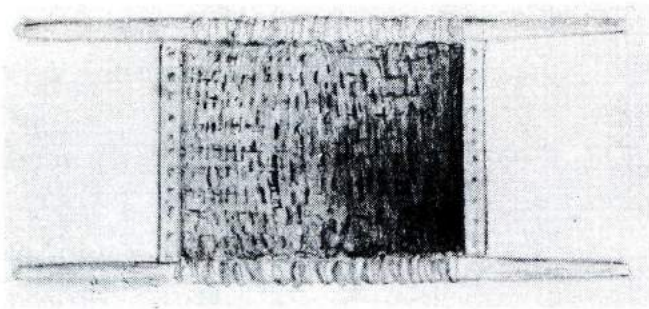

Den värmda ullen skerubbas i skerubbstol (längd 117 cm). Ovensjö gammelgård. — Ullen kardash och spinnes. Nilses-gammelgårds, Östby, Järbo.

På morgonen innan hon gick ut i lagården skulle hon ha spunnit en rulle ull eller *to*. Var det flera döttrar kunde de turas om och få stanna inne och spinna hela dar. I sådana gårdar hann man spinna mycket och fick mer garn att väva av än i gårdar, där man endast hade en dotter och en eller ingen piga. »Det var så mycket som skulle göras alltid och dagarna var korta om de också var långa», sade Erikanders-mor.

Hustrun i en bondgård hade att göra allt det vanliga arbetet som var hennes, men hon var glad om hon så här års kunde få sitta en stund då och då och karda eller spinna hon också.

Efter Andersmäss började julbestyren. Nu skulle man ordna till med brygd, slakt och bak för julen. Det var arbeten som krävde kunnighet. För alla dessa dryga och viktiga arbeten hade husmodern ansvaret. Först kom omsorgerna om och arbetet med julölet. I alla större gårdar hade man särskild bryggstuga. Maltet skulle först fuktas, *syftas*. Det tömdes i det stora drickskaret och man slog på så mycket vatten att det blev genomfuktat. Sedan skulle det stå över-täckt tio, tolv timmar men allt emellanåt röras och klappas. »Det var ett fasligt fjäskande.» Redan klockan ett eller två på natten började arbetet när man skulle brygga. Då skulle man göra upp eld i pannmuren och koka upp vatten och slå på maltet litet om sänder och röra om tills det blev som en tjock väl-ling. Ju mer man rörde i mäsken, dess bättre öl blev det. »Var gång du rör, rör du dig till en kanna öl», sade man. Man hade ett årliknande redskap, *mäsk-rör*, att röra om med i mäskkaret. Sedan skulle mäsken silas. Man snodde ihop ett par armstjocka band av knipp-halm och lade dem i kors på botten i en fotbunke. De skulle vara så långa att de stack upp över kanten på bunken och bekvämt lät sig fattas med händerna och lyftas litet, om det rann dåligt under silningen. Ovanpå halmkrysset lades en giva fin halm och litet enris, som skulle tjäna som sil. Hela anordningen kallades *rostan*. Man *skällade* den först och bredde därefter ut mäsken över den, öste på den vätska, som kunde vara i drickskaret, och började brygga. Då skulle kokande vatten skopvis ösas

Humlesil (65×30 cm), flätad av vide. Erik Jöns, Bro.

över mäskan på rosten och silas. Så fick man vört. Nytt vatten östes på undan för undan och tappades ur. Den vört, som först tappades ur, var kraftigast. Sedan blev vörten tunnare undan för undan. Det gällde att i rätt tid sluta upp att hålla på vatten. Vörten skulle sedan koka två, tre timmar. Under kokningen skulle humlelagen, *beskan*, som man förut kokat och silat i humlesilen (se bild), sättas till. Det var jämt göra. Man skulle späda med vatten, så att det var lika mycket vört i grytan när kokningen skulle sluta som när den började. Då vörten svalnat, satte man till jäst. Var inte jästen, som fanns kvar i tunnorna, bra, hade man färskat upp den, gjort en mindre mängd färsköl, *buska*, som skulle säkra en fin jäsning. Man hade tagit litet av den gamla jästen och satt till mjöl och litet ljum vört. När buskan råkat i jäsning provades den; var den inte bra togs en del av den och färskades upp på samma sätt. När man fått fin buska slogs den i vörten och rördes om. Sedan täckte man över karet, som man öst upp vörten i, och nu fick man inte röra ölet förrän det var fulljäst. Men då gällde det att passa på i rätta ögonblicket, skumma det och sila det genom tunntratten i tunnor, som gjorts rena med enrislag och *byttgräs*, älgräs (*Spiræa ulmaria*). När ölet fått jäsa litet i tunnorna, passades sprundlocket i och sattes fast med en deg av aska, kalk och vatten. Julölet i tunnorna, som låg i tunnbänken i källaren, utgjorde en viktig del av julens välfägnad. »Stackars den som inte hade lyckats med julbrygden.»

På maltet efter julölet kokade man vardagsdricka för vintern. Öl var förbehållet helgerna och slättertiden. Vardagsdrickat betydde mycket under arbetsdagarna. När korna stod i sin, som de mest gjorde på våren, fick drickat ersätta skummjölken. »Dricka och tätmjölk var då vanligaste supanmaten.»

Fast man i oktober haft storslakt brukade man nu ha julslakt. Samtidigt med att man slaktade julgrisen slaktade man gärna en kalv och ett par får, så att man fick färskmat till jul. Arbetet med julslakten varade ända fram mot jul. Man gjorde också ljus av talgen från både höst- och julslakt.

Strax före jul gick spögubben i gårdarna och *beddes*. Han skulle hämta kyrkljusen. Han hade en låda med sig att lägga dem i. Man skulle ge efter gårdens storlek. »Det skulle vara de finaste ljusen», sa Märta Holmström på Åsen. Spögubben skulle också ha vissa delar för sin egen del — säd, bröd och slaktmat.

Kornsemlor (9×4×4 cm), som enligt gammal sed äts på julmorgonen före julottefärden. Bakade av Kristina Larsson, Östby.

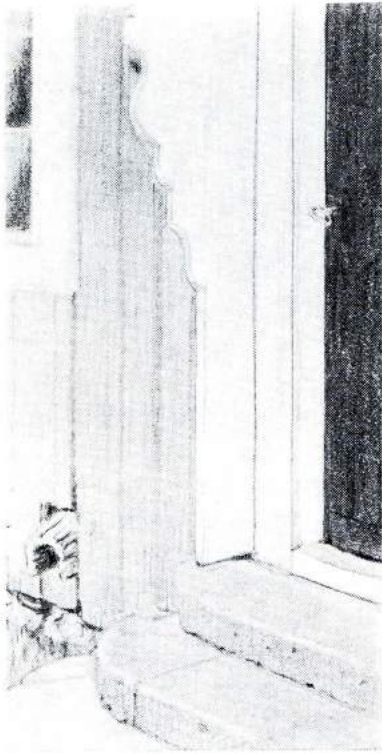
Man sa att han gick och tog upp rättigheter. Klockare och präst skulle också ha sitt. Det som de fick var mest produkter av kvinnornas arbete. »Prästen skulle ha mycket han. Kyrkvårdarna, dom fick vara nöjd med äran. Böndren hade mest skyldigheter dom.»

Någon av dagarna strax före jul bakade man mjukt bröd till helgen och stekte färskmat. Kornsemlor (se bild) bakades och krusades med en kam och äts enligt gammal sed på julmorgonen innan man begav sig till julottan.

»Man bakade alltid förr en stor bulle, *julkakan*, *såkakan*. Den skulle ligga på julbordet som skådebröd. När helgen var slut lades den ner i havrebingen. Först på fettisdagen tog man in den och kokade bitar av den i flott och åt. Man gav också bitar av den till både karlar och hästar, när de skulle börja köra i våranden.» (Meddelat av Erikanders-mor, född i Vall 1842.)

Dagen före julafton eller själva julaftonen städade man och gjorde fint, bar in julveden, skurade och strödde granris på golvet, putsade fönster och lade på bästa täckena. Man slog ut vatten på golvet, skopa efter skopa, och skurade med en i hett vatten uppmjukad störkvast, *sveppa*. I alla gamla stugor fanns det en ränna, som gick ut genom väggen nere vid golvet. Hålet till den kallades *sprundhålet* (se bild). Genom det sopades vattnet ut. Sedan stoppade man igen det med trasor och satte för *sprundlappen*. Man kunde slå ut vatten och skura golvet med sveppan ända till tre gånger efter varandra. »Nu, jäntor, ska ni lägga på *folkben*a (armarna) och skura så rent, att ni kan använda sista vattnet till smörvatten», sa Tuna-mor till flickorna, när de skulle skura till jul. Somliga *skurade för fot*, steg med ena foten på sveppan och gnodde. »Man var rädd för att nöta ut armarna.»

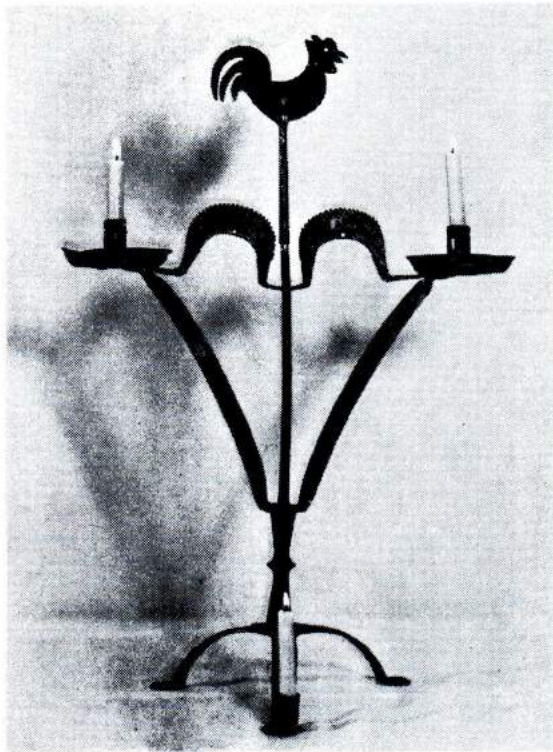
Hur det annars var med renligheten, till jul ville alla ha skurat och rent. I en del gårdar fick karlarna till dagligdags inte gå in i stugan utan att dra av sig stövlarna, när de kom hem från arbetet. Det fick vara hur kallt som helst, så fick de gå i ett slags hemsydda sockor, kallade *förfötter*. (Se bild: Kvinno-dräkter. Fot- och benbeklädnad.) I andra gårdar var kvinnfolken nöjda, om karlarna sopade av sig med kvasten, innan de gick in. »Man hade det som bönder måste ha det», sa Jänisas-mor från Lem.

Sprundhål (15 cm) genom vilket skurvatten fick rinna ut. Klingmansgården, Västerberg. — Jultyppan, halmdocka (40 cm), som Erikanders-mor gjort. Att ta jultyppan är en gammal jullek.

Bara i någon enstaka gård har man i mannaminne haft halm på golvet till jul. Karin Holmström (f. 1848) berättade att man hade halm på golvet i granngården, men att det annars var bortlagt på Åsen i hennes barndom. Mobergsfar (f. 1860) berättar: »Jag minns när jag kom in till Klockars i Vall och såg halm på golvet, hur förskräckt jag blev. Jag trodde de höll på att flytta. Jag hade inte sett det nån annanstans förr. Vi hade hackat granris, som fick ligga till nyår.» Erikanders-Lovis (f. 1868) berättade, att en gång när hon var barn och en farbror och faster kom för att fira jul hos dem, tog hennes mor in halm och bredde ut över hela stuggolvet, »för att det skulle bli riktig jul». Kolbergsfar i Mom (f. 1849) berättade, att man i hans barndom brukade bära in en knippa halm och lägga under julbordet. Det var väl sista sättet att ha julhalmen med. »Brandstodsbolagen förbjöd julhalmen.»

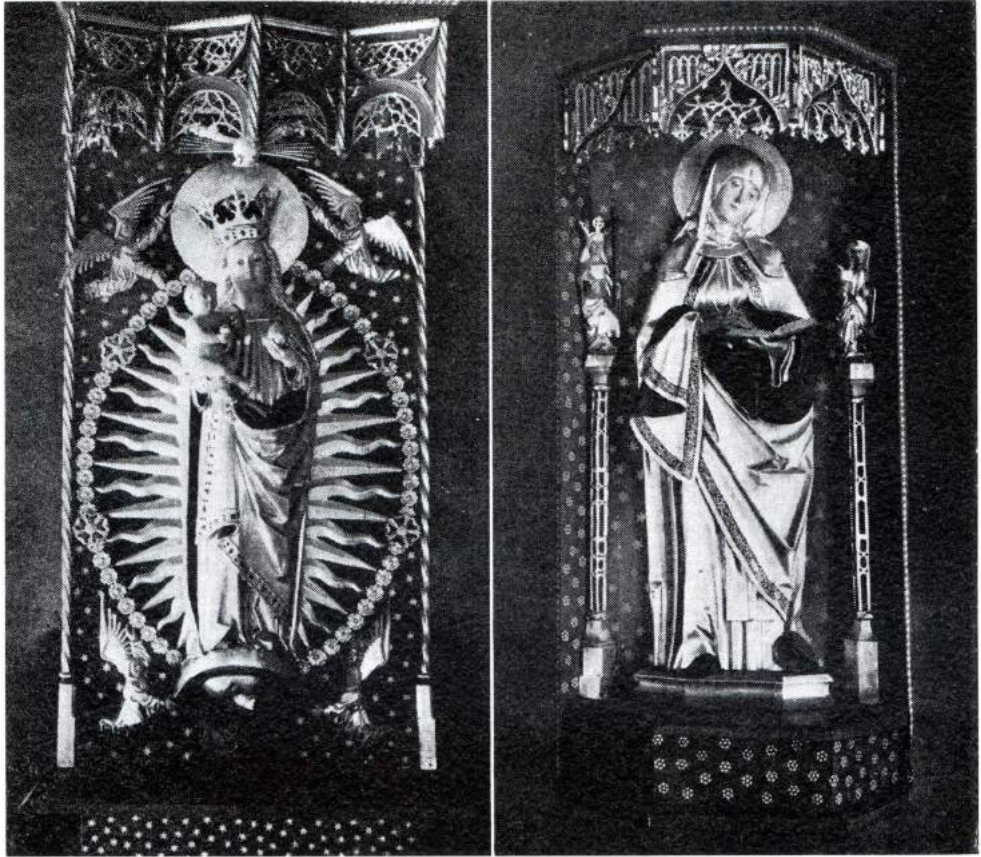
Erikanders-mor berättade, att man hade brukat göra en docka av halm (se bild) till julen, som de som kom på besök fick roa sig med. Man lade sig på rygg på golvet med huvudena mot varandra och halmdockan mellan sig. Sedan skulle man kasta benen över huvudet och försöka ta halmdockan med fötterna. Det kallades att *ta jultyppan*.

*Julljusstake (80×47 cm), Liss-Jön-
ses, Övermyra. Ljuset nedtill tändes
endast när man skulle läsa.
Det kallades läsljus.*

På julaftons kväll var det vanligt, att kvinnor från bondgårdarna gick med en grötkruka och en mjölkkruga till dagsverksfolk, som inte själva hade kor. Man gav dem också ett par tre julljus. Längre tillbaka hade dagsverksfolk, som hjälpt till med bak, slakt och brygd, också fått bröd, fläsk, korv, kött och dricka. Det hörde till av gammalt. Sen blev det annorlunda. »Utanvidsfolket försvann. Det vart bättre folk av dem också. Den ena ville vara lika god som den andra. Då vart allt arbete betalt med pengar och man räknade mer noga.»

Julen var nog en efterlängtdad tid. Då vilade allt arbete. »Då fick man äta sig riktigt mätt, något som man inte alltid kunde få göra annars. Tänk vad mat det skulle vara i bondgårdarna då — stora tråg med fläsk och kött, ispankorv, blodpalt och köttkorv, revbensspjäll, kalvstek och fårstek, som stekts i bakugnen med båda stekarna sittande ihop! Det stod mat på bordet hela julen, julöl i tennstop och muggar, som fylldes på efterhand ur en stor trästånka, som stod på golvet, brännvin i en stopflaska eller halvstopflaska med glas eller tumlare bredvid, *storsmör*, som man krusat fint men som ingen fick röra — det stod alltid en liten tallrik bredvid med smör att ta av. En hel gammalost låg på ett fat och ovanpå den ett oststycke att skära av. Det skulle vara brödhögar av alla slag, som man hade bakat, och sötost och pärpannkaka. I kokflott och spad på kött och korv i den stora trebenta järngrytan i spisen doppade man långa tjocka bullbrödsskivor. På bordet hade man en ljusstake med tre ljus (se

Maria med barnet i rosenkrans. — Den heliga Birgitta. — Träskulpturer från 1500-talets början i Ovensjö kyrka.

bild). Ljuset, som stod på bordet, skulle man låta alla djuren få se. I somliga gårdar fick det brinna hela julnatten.» Det tändes när julevangeliet lästes.

Tomtas-far i Övermyra (f. 1855) berättade: »Far min skar av kanterna runt ikring bullbrödet och tog in en skål med havra och la kanterna oppå och satte skålen under julbordet. På morron slog han på en sup brännvin för var häst. Det skulle hästarna ha innan det bar iväg till julottan. Det vart de morska av.»

Bakom all denna julfägnad låg ett väldigt arbete av kvinnorna i gården. När man därtill tänker på hur det just under jultiden söps i många gårdar, kan man förstå, att julen av kvinnorna kanske inte alltid var så efterlängtd. Men jilmorgon efter jilmorgon färdades folket på snöiga vägar till sockenkyrkan.

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Gamla modets dräkt, sådan den bars på belgfri sommarsöndag under 1830-talet. Efter akvarell av Eric Arvelin.

Överst: Näverflaska till salt (höjd 15 cm). — Under: Matspann, färdspann, (60×28 cm). Vikbolms i Bro. — Till höger: Träflaska (22×28 cm) för mjölk och dricka. Träflaskor fanns rymmande $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ liter. De minsta kunde vallpigarna hänga i bältet och förbönderna ha brännvin i.

Släktled efter släktled hörde orden i Lukas-evangeliet om jungfrumodern och barnet. En kort minut fick de del av ett liv, som höll drömmen om en bättre tillvaro levande och som hjälpte dem att härda ut, när deras ok kändes tungt.

När man tänker tillbaka på de gamlas år, måste man påminna sig den stora betydelse kyrkoåret hade förr. Liksom årtiderna och självhushållningens många nödvändiga arbeten skapade en lagbunden omväxling mellan årets olika tider, gav kyrkoårets olika söndagar och helger året sin prägel och fasta rytm. Den allmänna kyrksamheten och den vid kyrkibesöken tillämpade dräktritualen gav för de flesta en helt annan realitet åt kyrkoåret än det nu har.

Redan på tredjedag jul började arbetena igen. Då drogs det in på allt. Julfägnaden brukade sluta med att man kokade alla bullkanter som var kvar i flott — anrättningen kallades *flottmjölk*. »Det var kalasmat.»

Kvinnorna skulle under mellandagarna liksom före jul spinna var ledig stund. Bara helgafnarna och helgdagarna lät man arbetet vila. När det ringde helgsmål skulle alltid spinrockarna vara utburna och ved och vatten ha tagits in. Man slutade därför arbetet tidigare på lördagsaftnar och helgafnarna än andra dagar. Erks Ollas-Lena, som ville ha mycket gjort även på lördagen, ropade på flickorna redan klockan fyra på lördagsmorgonen: »Vakna upp nu, stintor, natten kommer då ingen kan verka!»

Till tjugondagen skulle var och en ha spunnit tjugo härvor. Vad kvinnorna annars skulle arbeta med under mellandagarna och på nyåret berodde på föret och väderleken. Döttrar och pigor skulle hjälpa till med det, som karlarna höll på med. Myrjorden, *murdyngan*, från botten av gödselstaden, *dyngdalen*, skulle,

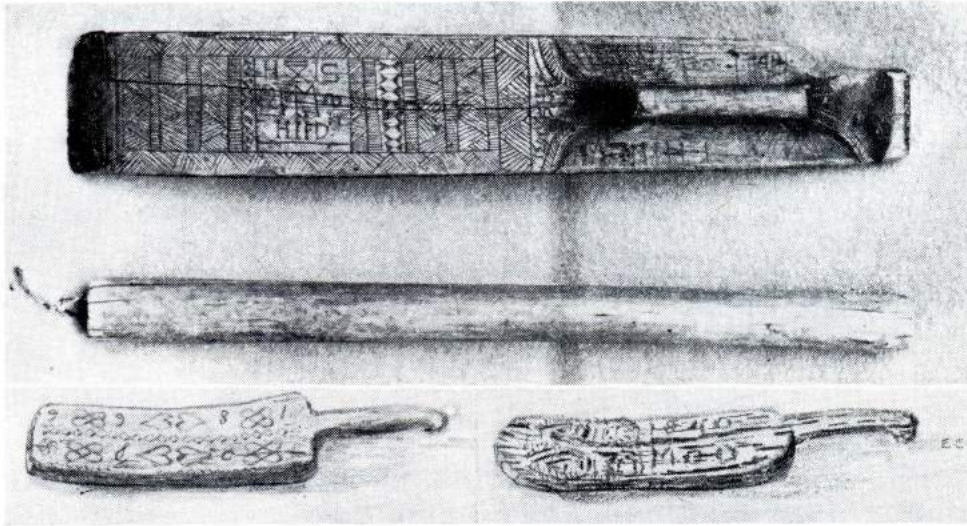
Linnet lindas på linhuvudet. Linet hölls utbrett i vänster hand. Sedan några tågor dragits ut och fått fäste på linhuvudet, snoddes detta med höger hand. Ett fint reksenhuvud skulle vara spolformigt. Maria Holm.

om man inte hunnit med det förr, köras ut och läggas upp i stackar på kornåkrarna. Ny dyjord skulle så här års köras hem från myrtaget. Flickorna fick »kör imillan». De fick också lägga upp dyjorden till torkning.

Till tjugondagen skulle det vara slut på hemkörningarna. Karlarna gav sig då ut på långkörningar. När kvinnorna hade rustat ut dem och packat matsäcksspannar och matsäcksväskor (skämtsamt kallade svältslungor) och fyllt i dricksflaskorna (se bild), så började en festlig tid för dem hemma. Så snart karlarna farit till skogen, hade kvinnorna nämligen för sed att gå tillsammans och spinna — *gå med rock, göra rockkalas*. De gick till släkt och bekanta i tur och ordning, spann åt sig själva och blev bjudna på mat i den gård där de samlades. De gick om morgonen sedan de hade mjölkat och gjort färdigt i lagården, och de kom hem igen när det var tid att börja med kvällssysslorna. De brukade då ta av sitt vackraste lin och hemma linda det på rockhuvudet så fint de kunde, för alltid frågades det efter, vem som hade det finaste *reksenhuvud*. Både gamla och unga följdes åt.

»Jag minns att när vi nyss hade börjat väva mattor, då la vi på dem när karlarna hade gett sig av till skogen efter tjugondan. Vi tyckte det var roligt att få ha lite fint då. Vi nändes inte ha dem annars.»

Det pratades och tävlades och var ett rysligt väsen i den gård, där man hade rockkalas. Det hörde till att man skulle försöka att komma åt att göra spektakel för karlarna, om några hade vägen förbi eller var hemma vid. Fast de flesta flydde undan. »Det var nästan det värsta de visste att råka ut för en sådan hoper kvinnfolk. Rockfolket kunde göra lidlighet, så karlarna kunna rakt bli bet», har man sagt. Kom forkarlar förbi en gård, där rockfolk var i farten, kunde både flickor och *kärringar* rusa ut och dra ur selpinnarna och flyga på karlarna och slåss med dem medan andra selade av eller gömde olika delar för dem. Var snön kram, kastade de snöboll så det yrde om dem. Men

Mangeldon: kavelbräde och kavelstock från 1631 (63 cm). Ovensjö gammelgård. — Två klapp-trän från 1800-talets mitt (33 cm). Ovensjö gammelgård.

karlarna var inte sena att svara med samma mynt. De försökte komma åt att göra *rockkonster*, som alltid gick ut på att ställa det så med spinnrockarna, att kvinnorna inte skulle kunna spinna. Det vanligaste var att peta av rocksnöret och att gömma linhuvudet. Erikanders-mor berättade, hur det var då hon var när Pers i Kvarnby och tjänade och var med på rockkalas i Grundsjön. När forkarlarna var inne och värmden sin mat, passade kvinnfolken på och stjalpte av timmerstockarna från lassen. Men under tiden kedjade karlarna ihop spinnrockarna, så att det var omöjligt att få gång på en enda rock. Men en piga var rådig. Hon tog två yxor och höll den ena under och slog med den andra, tills kedjan gick av.

Så gick tiden fram mot vårfrumäss, den 25 mars. Då skulle man ha färdigspunnet, *oppspunni*, för året. Allt togarn och lingarn skulle då ligga eller hänga på bleke. Innan sjön sköljde skulle man brygga slätteröl och vardagsdricka för sommaren. Man hade samma arbete med det som med julölet.

Sedan man bryggt för sommaren, skulle man ha vårbyk. Allt vatten skulle kvinnorna kånka i ämbar, som bars med ok (se bild), eller i en så, som bars av två på en så-stång. Oket har här kallats kärringpinan.

Alla vita kläder byktes i asklut och klappades i sjön eller ån. Man kallade sådana tvättkläder för *askkläder*. De blötlagda kläderna sköljdes och askades ner i bykkaret, och sedan slog man på kokande vatten. Detta tappades sedan ur, kokades upp och slogs på gång på gång, varvid luten bildades och blev starkare och starkare. Kläderna blev till sist så heta, att luten puttrade och kokade ovanpå kläderna, när den slogs på. Det var märket att byken var färdig. Man räknade aldrig gångerna. Det kunde dra ut till långt in på natten, ja, mer än

Trämortel med stöt (21 cm, stöten 28 cm). Begagnades att mala kaffe och kaffebröd i. Ovansjö gammelgård.

Stånka (25 cm). Mindre stånkor hade man att dricka ur, varvid alla drack ur pipen på samma stånka. Större stånkor hade man att fylla på de mindre ur.

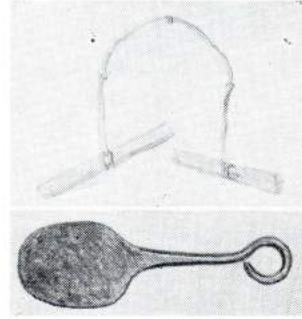
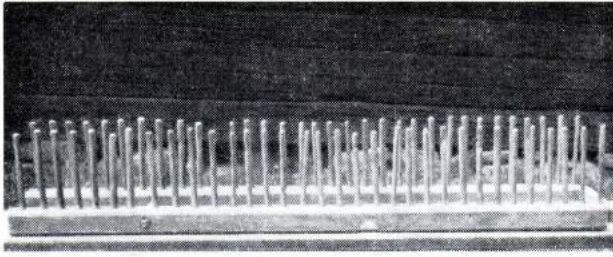
halva natten, fast man hade börjat i ottan. Luten fick nu stå kvar på kläderna till morgonen. Då tappades den av, kokades upp, slogs på och tappades ur ett par gånger. Sist slogs rent kokande vatten på. Sedan fraktades hela karet vanligen på långsläde eller dragkälke till sköljplatsen, och där klappades kläderna med klappträn (se bild), tills all lut gått ur dem. Det brukade vara is på sjön, så man måste ligga vid en vak och klappa. Man var två eller fyra stycken och vred kläderna, två och två.

Man bykte bara vår och höst. Någon stötning och gnuggning av kläderna förekom inte. Många förstod sig inte på att tvätta andra kläder än *askkläder*. Mobergs-mor berättar om hur mor i gården där hon tjänade inte nog kunde uttrycka sin förvåning, då Mobergs-mor tog sig för att tvätta slartväcken, när hon kom dit. »Går det an, går det an?» ropade hon gång på gång, då flickan oförskräckt skurade de mer svarta än vita trastäckena, som fanns i pigkammare och drängkammare. Det fanns gårdar, där sådana täcken aldrig tvättades! Skulle andra kläder tvättas än de, som kunde bykas, gjordes det alltid i ån eller sjön. Man låg på klappbryggan och skurade dem med en granriskvast, sköljde och klappade otaliga gånger. »Såpan var man rysligt rädd om ifall man hade någon. Det var bara någon enda, som hade lärt sig koka såpa på herrgårn.» Askkan efter en byk sparades och begagnades som gödning på linlandet.

I några gårdar fanns det av gammalt stora manglar, men de flesta hushåll använde bara *kavelbräde* och *kavelstock* att mangla med (se bild).

Efter vårbyken skulle man baka för sommaren. Till vardagsbröd bakade man mest halvtjocka kakor av samsiktad *treblandning*, ärter, havre och korn, eller av bara havre och korn. »Korn gör det hårt, av havre blir det mörjt, jag kan baka jag», sade Ansars-mor i Bro.

Man gjorde en deg som man fick vid pass 300 halvtjocka kakor av. Hundra kakor bakades ut i taget, fick jäsa och gräddades, innan man bakade ut nästa hundratal. Allt efter ugnens storlek kunde man grädda 12, 16 eller 20 kakor samtidigt. Man satte degen på kvällen och började baka ut den vid fyratiden på morgonen och höll sedan på ända till kvällen, då man satte ny deg. Efter hushållets storlek bakade man för sommaren tre, fyra ända till sex dagar och

Bullstege (124×28 cm) för bullbröd. Ovensjö gammelgård.
Hängbrödsbyssa (pinnarna 8 cm) gjord av Mobergs-far.
Degskoiva (14 cm) att skrapa tråg och bakbord med.

lika länge på hösten för vinterns behov. »Man bakade så länge man hade plats på brödspetten.» Till matsäcksbröd bakade man ut tjockare kakor.

De tunnaste och finaste brödkakorna som man bakade kallades *hängbröd*, därför att de kakorna var så sköra, att de inte kunde trädas upp på spetten som vanligt spettbröd utan parvis hängdes upp med hjälp av ett par enkom för det gjorda *hängbrödsbyssor*, två små pinnar, förenade genom en rännsnara, gjord av äfsingar, som man alltid hade gott om (se bild). På dessa brödkakor gjordes ett litet hål nära kanten med hjälp av en syring. I hålen stack man in pinnarna och hängde kakorna två och två med snöret över spettet. Det gällde att få två kakor, som vägde jämnt. Därav uppkom talesättet: Kaka söker maka. Sådana kakor var helgbröd. Allt bröd man bakade var jäst. Man var rädd för att baka ut brödet för tunt. »Du ska inte baka dig rik och äta dig fattig», sa man.

Havrebröd, som bakades åt hästarna, kunde i nödfall också ätas av människor men betraktades som nödbröd.

Brödet blev bättre undan för undan. De gamla, som varit med om att baka bröd av blandsäd, fick vara med, när rågmjöl blev bakmjöl och kornmjöl användes som kokmjöl samt vetemjöl till sist började bli vanligt till finare bröd. Till en början åts rågbröd bara vid begravingar och bröllop och brukades att bryta i ölsupan åt barnsängskvinnor. Sedan blev det julbröd.

Man bakade också *tjockbröd* av ärtmjöl, potatis och rågmjöl. Det kallades *pärbröd* eller *ärtbröd*, beroende på vad man haft i mest, potatis eller ärtmjöl. När det blivit hårt, kokades det i flott.

De gamla skulle ha mjukt bröd. Ett hållbart mjukt bröd, *bullbröd*, bakades av en deg gjord på rågmjöl och kokande vatten. Degen gjordes på morgonen och fick stå övertäckt och varmt, tills man på kvällen vid 7—8-tiden arbetade i jäst, mycket jäst. Då var degen alldeles söt. Klockan 4 nästa morgon skulle man vara färdig att göra upp den. Då hade den jäst, så att den var *vinsur*. Sådant bullbröd möglade aldrig. Det förvarades i en lår i ett härbre eller i källaren. Det ansågs särskilt gott efter en tids förvaring i källaren — *källar-*

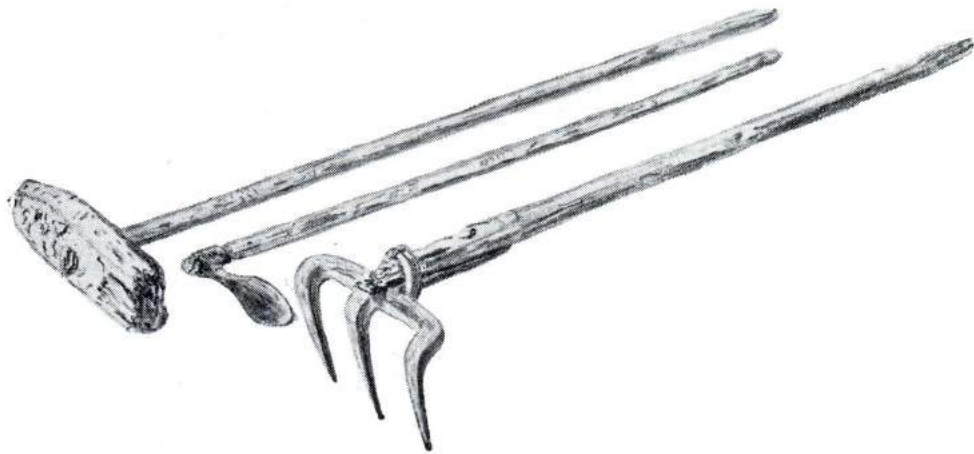
brunnet bröd. I nystun hade man en *brödstege* (se bild), som man kunde ställa det mjuka brödet i medan det kallnade.

Många bakade vad man den tiden kallade *kaffebröd*. Det var bröd avsett att vara tillsats när man kokade kaffe. Man arbetade in grovt rågmjöl i ljum stampad potatis och bakade kakor av denna deg. Kakorna skårades i snibbar och långtorkades på eftervärmen sedan man gräddat annat bröd. När brödet var torrt, knackade man sönder och malde en snibb och lade i kaffepannan. Det blev fin mörk färg av det och det smakade bra. Längre användes en enkel trämortel att mala både kaffeböner och bröd i (se bild).

Ibland på våren och särskilt på försommaren var det ont om bröd. Om säden tog slut måste karlarna köra till sädessocknarna, till Husby eller till By, för att köpa säd att mala och för att få utsäde. Anders Gustaf Andersson i Mom har talat om, att han hört sin morfar berätta, hur åren 1798, 1799 och 1800 var så dåliga, att folk rent av höll på att duka under. Morfadern hade talat om, att när han var liten och var i Storviks fäbodas, så hade de inte haft bröd. Han mindes hur han satt i en sandgrop och lekte, när en yngre syster kom springande. Hon hoppade på ett ben, så glad var hon, för hon kunde tala om, att nu hade de fått bröd. De hade fått fyra brödkakor hemifrån byn. Förut hade de varit i en granngård, Masmästars, och velat låna. Men de var skyldiga där förut och blev nekade. A. G. Andersson påminde om, att hans morfar ägde 4 öresland jord och flera hundra tunnland skog. Det var smått om brödet ändå. Och så var det i de flesta gårdar de åren. Ändå kunde kvinnorna ha drygat ut mjölet med bark, som man malt åt djuren.

Enligt traditionen hade det jämnt 100 år tidigare varit en likadan hungersnöd. Resande, som kom till socknen, berättade, att mellan Stockholm och Uppsala låg både folk och hästar ihjälfrusna efter vägen.

Åren 1867 och 1868 var också svåra och bekymmersamma nödår, som de äldsta, som nu lever och var barn då, väl kommer ihåg. Så berättar Mobergs-mor, f. 1862, hur en gumma från Svennas ovanom Vallhov kom och bad att få baka i deras bakugn. »All säd hade frusit det året, men hon hade varit till handlanden i Kungsgården och fått en nypa mjöl. Sven-mor gjorde deg och eldade upp ugnen och hon bakade ut och började grädda. Jag glömmer aldrig, hur det såg ut, när hon öppnade ugnsluckan och skulle titta på brödet. Och då var jag bara ett sex års barn. Det slog emot henne en ångpust, som om det varit en kokande kittel i ugnen. Då förstod mor och hon, att det var fruset mjöl. Jag minns hur brödkakorna satt fast på äriln. De måste få stå inne, tills de blev alldeles mörkbruna. Men när Sven-mor tog ut dem, tyckte hon inte att de såg så dåliga ut som hon hade trott. När de kallnat litet sa hon till mor: 'Nu, Anna, likväl ska vi smaka.' Hon bröt en bit åt mor och tog själv en bit. När de fick brödet i munnen, började de gråta båda två. Sen sa hon till mig: 'Du ska väl smaka du å, stinta,' och gav mig en bit. Jag glömmer aldrig hur elakt det smakade. Det var både beskt och sött. 'Du får vara glad likväl, att du slipper äta bark och mossor som många andra får göra', sa mor. 'Ja, det är då alltid något att bita i', svarade Sven-mor.»

Kokhammare (114 cm), Hanses i Västerberg. — Torvbacka (105 cm), Mobergs i Österberg. — Dyngharka (117 cm), Erik Jöns i Bro.

»Det var magert och fattigt för allihop. De fick så lite, fast de arbetade så rent otroligt. Och de fick vara försiktiga om varje korn och strå, om inte både folk och få skulle få svälta. Man köpte en sockertopp om 2¹/₂ skålpund, litet kaffe, strömming, en saltsäck och kanske en smula vetemjöl, det var vanligen allt. Och så brännvin förstås. Fast det var då en syndaflod det. Många gånger var det genom byteshandel man skaffade sig det som man skulle ha från handelsboden. För mesost och smör bytte man åt sig det som var svårast att undvara.» Några gårdar kunde slå sig ihop och köpa en silltunna, som de sedan delade.

Det gällde att vara färdig med vårens brygd och bak till dess tjällossningen började. Då skulle kvinnfolken ut på nyvällsåkrarna, där korna gått på bete under hösten, och slå sönder gödselkokorna, *knacka låmor*, och sprida dem så att inte gräsrotten ruttnade bort. Till det arbetet använde de ett redskap som var helt av trä och kallades *kokhammare* (se bild). Med den tvära änden knackade de sönder gödselkokorna och med den spetsiga spridde de sedan omkring gödseln. Också ängar och hagar, där djuren gått och betat, skulle de fara över med kokhammaren och hacka sönder och sprida spillning. Det var ett arbete som de kunde börja med på senhösten, om det var så att de hann. Men det var ofta så mycket att göra då, att de måste skjuta upp det till våren och ibland blev det inte gjort förrän de skulle ut och *raska* i ängarna (se nedan).

Nu skulle stackarna av myrdynga köras ut i lass på kornåkrarna. Det hände att stackarna var frusna i botten, så att man fick vänta någon dag under arbetet, medan tjälen gick ur. Man fick sex *hopar* av ett lass. »Sjuttitill hundra lass, det kände på det. — Vi hade det måttet, att där hästen stod med framfötren, när man harkat ur en hop, skulle man lägga nästa hop. Kvinnorna skulle ensamma bre dyngan. De använde för det mesta dyngharkor med långa skaft» (se bild).

Det berättas från en gård i socknen, där man nyss köpt en rullharv, att följande samtal skall ha ägt rum mellan bonden och en släkting, som kommit på besök: »Vad ska jag nu ha Ingebörg te? — Ja, vad ska du nu ha Ingebörg te? Nu får jag väl bara ligg la mä na.»

Böndernas hustrur behövde annars vanligtvis inte arbeta på jorden. Som döttrar och pigor hade alla utfört detta arbete, men sen var det bara torparhustrur och utanvidsfolks hustrur, som ibland måste vara med och sprida gödsel och knacka låmor. Det hörde i första hand till döttrars och pigors göra, och försumrades av gammalt aldrig på vare sig *nyvälle* eller ängar.

Under våren skulle kvinnfolken också slå sönder jordkokor, som karlarna hade kastat i svackor på trädan när de flått dikesrenarna med sina flåhackor och rensat upp i diken och vattenfårar. Det kunde vara stora tuvor, hårda och fulla av rötter, och torvor, som *sladden* inte rådde med att få sönder, som kvinnorna skulle gå lös på med torvhackan (se bild). De skulle också så här års plocka upp ris och grenar där man skulle slå gräs, så att det blev rent. De skulle *sta och raska*, sade man. Runt om i byarna låg sedan röken från eldar där man brände rasket. »Det lukta vår.»

Medan pigor och döttrar arbetade på åkrar och ängar hade hustrurna och de, som inte behövde vara med i utomhusarbetena, ställt i ordning vävar, så att de kunde börja väva i april. April och maj var viktiga månader för husbehovs-slöjden. Då satte man upp den ena långa väven efter den andra. Först tog man i regel linnevävarna för att så fort som möjligt få ut dem på bleke. Sedan vävdes halvyllvävar och sist helyllvävar. Ullgarnet höll bättre då det var varmt i luften, därför väntade man att svepa yllvävar till sommarn kommit.

Erikanders-mor berättade, att hon hade hört sin farmor säga, att hon hade önskat, att det hade funnits en tygbit att få köpa bara till barnen. Det var åtta barn, som skulle ha kläder, och man var dåligt hjälpt. Det var inte så smått med pengar, för karlarna körde mycket foror och fick bra betalt. Men det fanns inte en tygbit att köpa.

Här har ett ord, fällt av en kvinna, född i socknen för mer än 150 år sedan, levat kvar och förmedlats till vår tid. Var det verkligen så, att det inte fanns en tygbit att köpa i socknen på den tiden? Ja, när det gällde sådant tyg, som den gamla menade, var det säkert den bistra sanningen. Tyg till vardagskläder av alla slag skulle man själv väva. Endast tyg till kyrkdräkter och litet vadmal till karlarna köptes. Man hann inte mycket utöver nyttovävarna. Inte bara husbondfolkets egna kläder utan också tjänarnas hade man att tänka på. Tjänarnas löner utgick till betydande del i kläder. Råvarorna till dem skulle man skaffa fram i gårdarna och kläderna skulle man göra i ordning.

De som hade hemfäbodrar med mycket odlad jord flyttade dit med djuren redan efter påsk för att fodra upp hö och halm, som man hade lämnat kvar där, och få gödsel till jorden där. På sådana fäbodställen hade man inte bara spinnrock utan också vävstol, eftersom man ofta flyttade dit under bästa tiden för vävningen. »Det var att dela på manskapet. Någon doter eller piga var tvungen vara hemma och hustrun fick vara än här, än där.»

För dem som inte hade fåbodar var våren ofta den bekymmersammaste tiden på hela året. Så snart marken började bli bar, var man för det mesta nödd att följa korna i någon hage, där de kunde finna ett eller annat ätbart strå. Ofta var det barn och gamla och de minst arbetsföra, som fick gå vall med djuren. Kvinnorna visste sig ibland inte bättre råd, sedan de sopat ner vart strå från stänger och loggolv, än att ta halmen i de sängar och fässingar, som inte nyttjades, och lägga åt djuren. »Det fanns varken strö eller foder. Och då hade man ändå uslats och stått i hela året, så att vartenda användbart strå hade blivit taget tillvara: fräken, kvickrot, potatisris, rågagnar, havreagnar och hösmolk, ja, allt som tänkas kunde hade man haft i sörpan. Det går knappt att tala om, hur sparsam man många gånger var tvungen att vara för att kunna hålla liv i kräken, tills det vart nytt foder.»

De som inte hade både hemfåbodar och långfåbodar att flytta emellan, flyttade inte till sina fåbodar förrän i början av juni. Det var mycket arbete som skulle göras dessförinnan — linåker, hamplott och potatisland skulle vara färdiga, humlegården skulle vara ansad och ärtlandet risat.

Fruktade man frost, gick man *rågvakt* och *potatisvakt*, gick hela nätter och drog tömmar över potatisriset och den blommande rågen. Räckte kvinnorna och de halv vuxna barnen till, fick de göra det. Någon gammal mor kom ut med varmt dricka och mat till dem. Karlarna låg för det mesta och sov, om det inte var så stor gård, att man hade drängar som skulle vara med sådana gånger. »Karlarna har i alla tider haft det bäst. Och inte var det att få gå hem och lägga sig, när man hade gått vakt mot frosten, om det så var natt efter natt. De nödvändiga dagliga sysslorna måste man sköta ändå. Var det nån tid däremellan, kunde man väl få ta sig en blund.»

De som följde djuren i hemhagarna, skulle börja ta vidjor till vispar och kvastar, klavar, *länkar*, bindslen, *reden*, och *hällor*. Det skulle göras innan saven steg, men det var ett arbete som de som var i fåbodarna fick fortsätta med första tiden där (se Husbehovsslöjden).

De som var hemma kunde roa sig med att lyssna ut melodien från de olika skällorna, när korna kom hem fram emot kvällen. Så kunde man höra att skällan från en gård lät så här: »Vårn bonn sitter hemma och super, vårn bonn sitter hemma och super», medan en annan pinglade: »Gammelost vankas i vårn går', gammelost vankas i vårn går.» — »Våra kor hette Kransa, Lilja, Hjärtros, Morlik, Linda och Morgongåva. Men mors kor dom hette på gås allihop: Söngås, Nygås, Rögås, Salgås, Brungås och Gullgås. Var det en kalv, som kom när det var nymåne, kallade hon den Nygås, kom den en söndag, kunde den få heta Söngås.»

De flickor, som räknades som vuxna, flyttade så fort värsta kölden var över ut i de små kamrar, nattstugor, *trallnasstugor*, som fanns över portluder eller andra uthus. Där hade de, som inte var i fåbodarna, sina sovplatser, tills kölden tvingade dem in i stugan med dess värme — och trängsel. Också under den kallaste årstiden flyttade flickorna när det blev lördag ut i dessa nasstugor. Det var gammal sed, att de där tog emot besök av bypojarna. *Nattfrierierna*,

lördagsfrierierna, var något som man ansåg vara alldeles i sin ordning. Om man undantar gemensamhetsarbetet under slätter och skörd var kvinnor och karlar alltid skilda åt. Under måltider såväl hemma som på kalas satt karlarna bredvid varandra i en rad och kvinnorna, som hemma sällan hade plats vid bordet, satt på bröllop och begravingar i en rad bredvid varandra. I kyrkan hade man karlsida och kvinnfolkssida. Och aldrig såg man en karl och en kvinna gå bredvid varann om de var ute och hade samma väg eller skulle gå bort tillsammans. Nej, då gick han först och hon ett par steg efter honom. Det fortsatte de med också som äkta makar. Det ansågs inte passande att visa något intresse för det andra könet. Man förstår vilken betydelse nattfrierierna under sådana förhållanden hade. Det var enda gången pojkar och flickor egentligen hade tillfälle att lära känna varandra. (Se »Från Gästrikland» 1932, Greta Hedlund: Brölloppseder i Ovansjö, Gästrikland, vid 1800-talets mitt.)

När den övriga familjen hade flyttat ut i sommarstugan och man hade städat hela gården för sommaren, piskat och vädrat alla kläder, strukit spismurn vit med kärnmjök och krita, skurat och satt upp en spisförlåt, packade man och rustade sig för att följa kreaturen till fäbodarna. Då skulle alla linneplagg vara tillklippta, som flickorna skulle sy under sommaren. På en given dag gav man sig iväg. Visst upplevde väl fäbodkullorna många fina, innehållsmättade stunder av sol och sommar, av grynings- och skymningsljus under sina fäbodsomrar. Men låt en gammal kvinna, som varit med som ung, berätta hur det var, när man kom dit, så kommer man vardagsverkligheten närmare: »När vi kom dit, Herre min skapare, hur det såg ut! Det kan ingen tro, som inte har sett det. Karlarna hade varit där både på hösten och vintern och våren. Ett sånt släp och slit, innan vi donat och fått ut all mjölja, skurat och gjort rent efter dem och fått allt på plats!» Och Mobergs-mor, berätterskan, fortsätter sin livfulla skildring: »Jag minns väl än i dag precis hur det var, när vi kom till Långboan med kräken från Storfällsmurn, hemfäboan, där vi då hade varit fyra, fem veckor. Det var två veckor före midsommar. Man hade bestämt dan, då det skulle bära i väg, så alla som skulle dit, gick på samma gång. Vi bruka vara framme där i tolv-tin. Från Harsten måste vi klövja. Vägen gick där mellan stora stenklyftor. Säckarna med tråg och allt släpa i backen. Närmare Långboan var det fin och slät väg.

Först skulle kräken dricka i bäcken, och sen motades de in i täkterna, där de skulle beta. Var fäbo hade sina täkter. Under tiden var det till å få ut allt byssje ur stugorna. De sotiga täckena och kuddarna, som karlarna legat i, hävdes ut, halmen ur sängarna bars till fäjset till strö, och sen mätta vi sopa bå' tak och väggar, sopa bort tvärgsnät och mossor och mjölja. Råttor hade ätit opp tidningarna, som vi tapetserat med året förut. Jag kan då inte tål om, hur det såg ut. Sen var det till å få in ny halm å vika åv och lägga så slätt och jämnt man kunna och bre över ett nytt underslarvtäcke. Så gjorde vi rent i spisen. Vi tordes aldrig tända förrän vi byssjat färdigt. Då satte vi på storgrytan full med vatten och lät koka. Under tiden kunde vi gå och leta vidjor och ta granris och göra ett par granriskvistar och en sveppa. Så skura vi bå' bord

Fäbodstuga, Lenåsen, tillhörig Tällfälls i Överbryn. Alla byar hade fäbodställen, somliga hade både hemfäbodnar närmare byn och långfäbodnar ett par mil bort i skogen.

och pallar och säten och sist golvet. Då hade det blivit dags å ta in kräken i fäiset och mjölka. När vi gjort det, satte vi mjölkbyttan i bäcken och börja skura mjölktrågen och dona i källarn. Det kunde bli alldeles mörkt innan vi silat upp mjölken och fick ta oss en matbit och gå och lägga oss. Så fort det ljusna var det te opp igen i farten.

När alla var färdiga och hade mjölkat, gick vi hela jänthopen tillsammans till skogen med kräken. Vi skulle se till och tämj ihop korna. När vi såg att det gick för dem å vara ihop, gick vi ifrån dem. Om det behövdes, fick nå'n stanna. På hemvägen tog vi stora bördor med granris, för när vi kom hem, skulle vi risa källarn, sticka granriskvistar mellan stenarna i väggarna och risa hela golvet. Sen klistrade vi tidningar på väggarna i stugan, donade och ordnade allt vi fraktat opp. Bara vi kommit oss i ordning inne, gav vi oss ut och sopa och städa utom dörrarna. Det såg nästan lika bedrövligt ut på vallen som det gjort i stugorna. Alla hjälptes vi åt å få bort spåren efter hästarna och karlarnas arbete under vintern. Sist la vi *granrisrosor* utanför alla dörrar. Det var fint. Sedan börja vi ta vidjor och björkris och band vispar och kvastar för å ha på förlag. När det så led mot mjölkdags, fick jag stiga opp på en stor sten och hoja och ropa så mycket jag orkade. Ingen av oss kunde blåsa i horn. Våran skällko hette Linda. Hon kom först — tick tack, tick tack, tick tack lät det när hon kom. Så var det att ge korna slicka och binda in dom, mjölka,

silå och svala mjölken och skumma skroggen. Skroggen skulle katten ha. Det hette: Det hedrar bonden att ha en fet katt och socknen att ha en fet tiggare. Så led andra dan mot sitt slut.

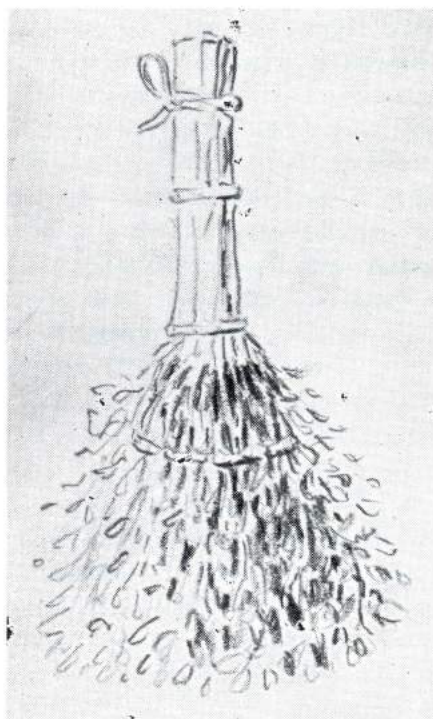
Så snart grädden hade flutit upp och man fått så mycket skummjölk, *rännmjölk*, att den räckte till ystning, måste man ysta ena dan och göra ystningsost och misost nästa. Sen skulle vi kärna smör så fort vi fått tillräckligt med grädde. Korna brukade mest kalva medan dom var i fåboan, så det vart mer och mer mjölk å ta reda på ju längre fram det led på sommarn.»

Ystningsost fick man genom att koka upp vassla och lyfta av grytan just som vasslan skulle börja sjuda. Ville man ha mer ystning kunde man slå litet skummjölk, söt eller sur, i vasslan. När grytan fått stå en stund, hade ystningen flutit upp och kunde skummas av. Vanligtvis åt man den alldeles som den var. Ystningsost, som fått rinna av och stadgat sig, kunde man stjalpa upp, skära i skivor och lägga på bröd som annan ost. För att få hållbar mesost var det nödvändigt att befria vasslan från all ystning. Vasslan fick därför också stå en stund, sedan man kokat upp den och skummat den, innan man satte på den för att koka mesost. Den ystning, som inte flutit upp, sjönk då till botten — *bottenystning*. (Om man inte passat på att genast lyfta av vasslan, då den sjöd upp, kokade ystningen ner igen, och då blev det bottenystning av alltihop.) Bottenystning tog man endera i degspad till mjukt bröd, *bullbröd*, eller också silade man upp den också och åt den till bröd, gärna utrörd med messmör ur grytan just då det började *lappa*. »Det var något som alla tyckte om att få.»

Det hette att en fåbodkulla skulle antingen ta vidjor och ris och binda ett tjog kvastar på dan eller också sy en skjorta eller särk på dan. Detta gällde framför allt enkom lejda vallkullor, som bara skötte fåbodarna och inte var hemma på hela sommarn. Det var en sorts räkning som skulle visa, att de hade gjort någonting de stunder de inte var upptagna av arbetet med djuren och mjölkhushållningen.

En paus i arbetet gjordes under midsommarn. Då fick allt arbete, som inte var nödvändigt, vara. Men innan dess hade fåbodkullorna inte skytt någon möda för att göra fint till dess de, som var hemma, skulle komma upp och fira helgen hos dem. De skurade och klippte mattlummer och revlummer, *klipp-ris* (*Lycopodium*), och strödde över hela golvet. I brist på klippris kunde de repa björklöv eller hacka enris till strö. I senare tid hade man en matta runt golvet och sparade bara en ruta mitt på golvet, *fåbofläcken*. Den var alltid vitskurad. På den strödde man då klippris eller löv och den vågade ingen trampa på.

Fåboflickorna letade gärna *jämna* (*Lycopodium complanatum*) i skogen och lade ett varv längs efter väggarna runt hela stuggolvet och runt matbordets slå och runt vattenämbaret innanför dörren. Fann man ingen jämna kunde enris duga till det också. På spiselkrans och sängkrans reste man björkkvistar, *blomsterlöv*, det kallades *att blomstra*, och både innanför och utanför dörren ställdes nya björkriskvistar, *vitskaftskvistar*, *midsommarkvistar* (se bild). Man hade bundit björkrismattor att lägga utanför dörrarna, och långt utanför stu-

*Till midsommar band man fina lövrika kvas-
tar, på vilka barken skavdes av skaften, vit-
skaftskvastar, som ställdes både inom och
utom dörrs i fäbodstugorna.*

gorna välkomnades byborna på vällen av granrisrosor och granriskransar. Allt det granris, som man skar under sommarens lopp, samlades ihop, när det började barra, och lades till tork mot en södervägg. I sinom tid gjorde man skurtvagor och skurkvastar av det.

Byborna gick inte hem från fäbodarna förrän på annandagens kväll. Sedan började arbetet igen som förut. Nu var tiden att man skulle ta ängsull på myrarna att stoppa kuddar med. Och de som såg sig ha tid och var intresserade av det, sökte och samlade mossor och lavar, ris och löv för att färga med.

De pigor och döttrar, som var hemma på sommaren, fick hjälpa karlarna, främst med bearbetning av gödseln. På trädan låg gödselstacken hårt packad och väl täckt med jord. Veckan efter midsommar skulle gödseln blandas med myrjorden, som låg underst. Karlarna skulle med sina dynggrepar ta dyjorden från botten av stacken och blanda den med gödseln. Pigorna hade långa dyngharkor (se bild), som de sedan hackade och krafsade med så att gödseln vart smått sönderdelad. När gödseln var färdigblandad, lades den igen i stack och man kastade jord över, så att inte solen skulle bränna den. Den kördes inte ut och breddes förrän i augusti, omedelbart före sådden.

Ungefär två veckor efter midsommar, när prästkragen — som baldersbrået kallades — vek de vita bladen under knoppen och när braxen lekte för andra gången, då var det tid att börja slåttern, *slogen*. När karlarna efter frukosten

hade slipat liarna och tog igen sig litet innan de började slå igen, var det för kvinnornas del inte tal om någon vila. De återvände genast till arbetet då de ätit, bredde ut liesträngar eller vände höet, tills de kunde börja räfsa ihop det och hässja. Det hände också att kvinnorna var med och slog. Då gick de efter karlarna och hade lättare liar. Men annars var de bara utrustade med räfsor, *härvar*. Med dem *kämsade* de *kämsor*, lagom stora att bära på härven.

Trots det dryga arbetet var både slog och skörd efterlängtrade. Det var gemensamhetsarbete för kvinnor och karlar. Man ville vara fin då och hade nya rena kläder och tävlade med varandra under arbetet. Att vara duktigast på slog och skörd ansågs mycket hedersamt. Man fick litet bättre mat än eljest, och man värderade särskilt slätterölet, som var starkt, tjockt och mörkt.

Kiliandagen, den 8 juli, skulle allt dagsverksfolk, som skulle slå åt Kungsgården och Västerberg, samlas för att börja slätterarbetet. De som slog åt herrgården började klockan 6 och slutade klockan 8. Karlarna fick 1 kr. 50 öre om dagen och kvinnorna 75 öre, och alla skulle hålla sig med mat och redskap. Hos bönderna var det hårdare. »Där var det inte fråga om dagar utan om dygn.» Det var på 1870-talet.

I Östby i Järbo var det ännu i mannaminne så att folk låg hemma bara tre nätter under hela slogen. De hade små, små jordbitar självbärande äng runt hela socknen. De låg i ängsladorna och hade med sig mat utom soppa och välting, som de som var hemma kom till dem med. Hela låglandet i Järbo var ouppodlat utom en remsa längs efter ån. Det fanns lador som var så små, att det inte gick att stå rak i dem. Bara sex höbördor gick in i dem. Man började att slå mellan kl. 2 och 3 på natten för att hinna så mycket som möjligt medan daggen låg kvar i gräset. Regnvädersdagar slog man hela dagar. För kvinnorna var det fullt bestyr att bre ut och stränga ihop, *tjuka*, bre ut, stränga, *kämsa* och bära höet på höhävlar till ladorna. »Då hade man inga sötebrödsdagar.» — »Så skulle det malas hösalt. Det var ett rysligt arbete. Det maldes i en träskål med en rund sten. Man kunde få hålla på en halv dag och mer ibland. 1—1½ kanna behövdes till varje lass.»

Efter den egentliga slättern slog de, som hade strandägor, *sjöland*, också fräken. I somliga byar tog man fräken bara på vintern, om man såg att det blev natt med fårfoder fram på våren. Men i Bro by var frakenslogen, *skvalslogen*, ett spännande äventyr varje år. Denna slog var liksom övrig slog ett gemensamt arbete för kvinnor och karlar. »Vi var alltid glada att vi inte bodde i Bro, när vi hörde hur de skrek, när de börjat frakenslogen där», sade Hanses Anna i Västerberg, när vi en gång talade om hur det var då.

När alla var färdiga med slogen, skulle de i Bro by slå fräken i sjön, *slå skvalen*. Det var *hopslog*. En dräng och en piga från varje gård skulle vara med. De som hade de största hemmanen skulle ha två drängar och två pigor med, om de skulle kunna få så mycket som de hade rätt till. Man gick efter antalet öresland, som gårdarna hade.

Under skvalslogen gick man i vattnet med kläderna på. Männen hade gamla slogkläder, som inte tog åt sig så mycket vatten. De hade gärna gammalmodiga

långbyxor av pärk. Pigorna hade gamla slitna särkar. På fötterna hade både pigor och drängar uttjänta lågskor, näverskor eller gamla avskurna stövlar.

Först slog man i Bro fasta marken närmast Näsbyggesjön, *sjölandet*. Sen slog man fräken — där man förut hade tagit upp torv — på det sättet fick man kanaler, som man hade stor nytta av, när det gällde att få i land det man slagit. Man gick i rader längre och längre ut i sjön, så långt man tordes. Karlarna slog så långt ner mot botten som de kunde. De skulle nå så långt ner att bara liehälen, *tju*, skulle synas ovan vattnet. Flickorna drog sedan ihop så mycket de kunde med räfsorna och sköt de sammandragna fräkenhoparna framför sig, till dess de nådde land. När vattnet runnit av strängade och *kämsade* man. Sex *kämsor* lades upp till en börda.

Var det tungt att slå fräken, var det inte mindre tungt att frakta i land det slagna, att kämsa det och göra bördor. När hela frakenslogen var hoplagd till bördor, drog man lott om bördorna. Det var 14 gårdar, som var med i hopslogen, men då somliga gårdar hade rätt till två bördor, var det 20 bördor i var hellottning. De som hade större hemman och hade två pigor och två drängar med, hade rätt till två lotter i varje hellottning. Om de inte hade mer än tre, som var med på slogen, fick de bara en och en halv börda i var hellottning. Var det kallt och regnigt tog man inte alltid ut sin fulla rätt.

Man hade märkstickor av trä försedda med bomärken och dessutom lotter gjorda av enklare trästickor, märkta på något sätt, i senare tid med hemmansnumren. Någon tog lotterna i ett förkläde, skakade om och tog lott efter lott och kastade på de olika bördorna. Man fick så springa fram och se efter vems lotten var, leta reda på en motsvarande märksticka och sticka in den i bördan. Därefter samlades lotterna ihop och nästa lottning gjordes. Var det mycket fräken, kunde det bli både två och tre hellotter. Men räckte inte bördorna i sista halvloten till jämnt tio bördor, fick pigorna och drängarna de bördor som var över. Såg de som gjorde bördorna, att det skulle bli precis en halv lott i sista omgången, skyndade sig alltid några att kvickt ta det som skulle ha blivit den tionde bördan och kasta det omkring på de andra bördorna, så att det bara blev nio bördor kvar och alltså inte en halvlott.

Pigorna och drängarna sålde sina bördor, och för pengarna, som de fick för dem, gjorde de slätterkalas. Det fanns alltid utanvidsfolk, som var angelägna om att få köpa sig någon börda. Om det var dåligt med foder, köpte bönderna själva det som inte vart en halvlott. Det var pigornas och drängarnas enligt gammal hävd.

När Broby-böndernas pigor och drängar slagit fräken i Näsbyggesjön, fortsatte de i Vassäng, en sumpmark nerom Glasens. Var det gott om foder ett år, kunde de få all den fräken, som de slog där. När de sålt sina fräkenbördor, köpte de kaffe och socker och skorpor, dricka och *starkt*. En nykter och ordentlig karl vart *husbonde* för slätterkalaset. Alla som varit med på slogen fick en frimåndag, *slänkmåndag*. Slätterkalaset skulle hållas på kvällen denna dag i någon nystu i byn. Man hade tingat spelman och roade sig med dans. Många drack sig fulla.

»Det var arbetsamt att *slå skvalen*, men det var det roligaste på hela året.» Man hade i Bro by en särskild sed som gällde alla, det fick vara gammal eller ung, kvinna eller karl: första gången någon var med och skulle slå skvale, skulle de blötas helt och hållet, ha *skvaldopet*. Man fick nya pigor och drängar i gårdarna. Alltid var det någon som inte varit med förut. De försökte springa undan, men det gick aldrig. De som inte ville, att det skulle bli så mycket väsen, var kvicka och hukade sig ner själva. Under vattnet med huvudet skulle de. När Göras Erik från Hagmuren kom till Skolmästars i Bro »visste han av lagen» och försökte passa sig och se efter. Då var det en, som hade lassat full en tvärkanal med fräken, så att Göras Erik inte såg det utan plumsade i. »Nu är du blöt likväl. Men du går under Bro bys lag nu», ropade man till honom. »Du kan inte stämma oss.»

»En dräng från Garpenberg kom till Bro by. Han slapp undan skvaldopet, men rocken hans vart nertrampad. Han hade vurti inskolad hur det var. När han då kom till skvalslogen, hade han stoppat osläckt kalk i fickorna, och han kastade den på dem, som närmade sig honom. Det kunde ha gått illa. De var ju våta allesamman. Så hade ingen härifrån kunnat göra. Olle när Stinus gav sig på honom och slet av honom rocken och trampade ner den. Garpenbergsdrängen lydte inte Broby-lagen. Ingen ville ha nånting att göra med honom sedan.» Berättelserna om skvalslogen är upptecknade efter Mobergs far, nittio år gammal. Det finns många historier om dessa skvaldop, som gjorde skvalslogen i Bro särskilt spännande.

Fräken fick ligga tills den var endast halvtorr. Då stack man in ett par höhävlar under bördan och lyfte upp den på en skrinkärria. Det gick inte att frakta fräken, när den blivit riktigt torr, därför att den då smulades sönder. Det var svårt att köra hem den också, eftersom det inte fanns någon väg på sjölandet.

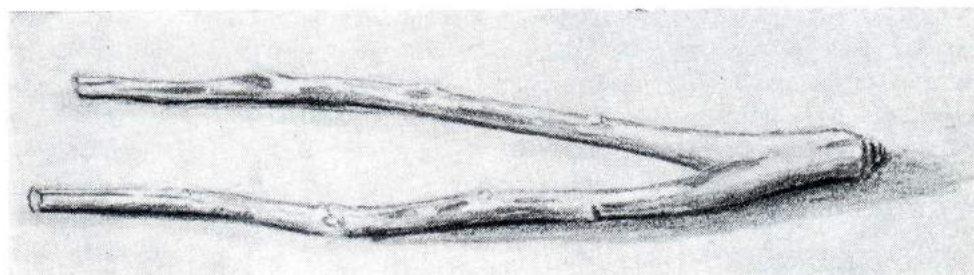
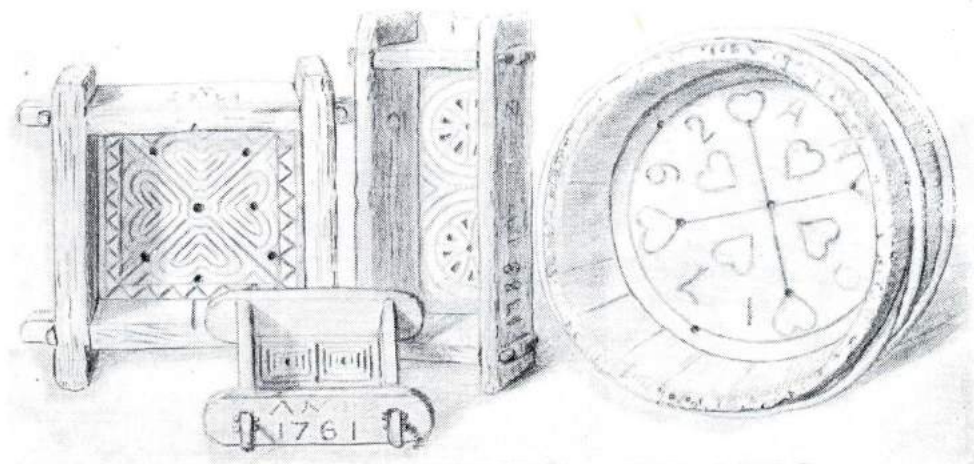
Efter slåttern och före skörden skulle gödseln köras ut och spridas på trädan. Karlarna körde ut den i små hopar. Hos torpare, som inte hade så mycket jord och som ingen häst hade, kunde kvinnorna få bära ut gödseln i gödselkorgar eller *kimfat*. Hur som helst så skulle kvinnorna alltid bre ut den. De använde då både dyngharkor och hemsmidda dynggrepar. Karlarna plöjde och harvade sedan, och när åkern fått ligga ett tag, kom pigorna försedda med torvhackor och slog sönder alla hårda lerknölar. Därefter sådde och vältade karlarna och körde upp *vattfåror*, som delade åkern i tegar om tre famnars bredd. (Herrgårds- och bolagsjord hade sina tegar fem famnar breda.) Fårorna ledde till en tvärfåra.

Ur fåror och diken skulle sedan pigorna räfsa upp och med torvhacka (se bild) hacka sönder alla grästorvor och rensa bort kvickrot och göra snyggt. Det var drygt arbete under heta sommandagar. Pigor och döttrar kunde också

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Mansdräkten, sådan den bars på 1830-talet under sommarhalvåret, när man skulle vara söndagseftermiddagsfin. Den gamla röda struttmössan lades sedan bort och ersattes av tallriksmössan och läderkasketten. Efter akvarell av Emilia Eriksson.

Ostkärl (yttre mått på det största $30 \times 24 \times 13$, det runda ostkärlets diameter 26 cm, höjd 15 cm). Ovensjö gammelgård. — Ostklyka (56 cm), på vilken ostkärlen ställdes att rinna av över kitteln med vassla. Ovensjö gammelgård.

så här års få släpa omkring sten till täckdikena. Karlarna hade kört fram och stjälp ur stenen i högar. Pigorna skulle lägga ut stenarna i strängar utmed de grävda dikena. Att plocka ner dem i dikena var de inte betrodda att göra. Det gjorde gärna bonden själv. Däremot var pigorna ofta med sedan och risade diket. Bonden övervakade då arbetet. Det skulle vara mycket enris. De fick gå baklänges och lägga riset »som när man risar en mila». Sist kunde pigorna få skotta ner lera och lägga på matjorden. Detta gällde främst gårdar, där det var ont om manlig arbetskraft. I storböndernas gårdar fick drängar utföra det som föll på pigans lott i mindre gårdar.

Under *skördeanden* skulle sedan alla pigor, döttrar och dagsverkskvinnor vara med och *ta opp* och skyla. Värst av alla hade då den piga, som var i hemfäbodarna. Hon gjorde två dagsverken om dagen. Mobergs-mor berättar: »Kan nån förstå, hur man har kunnat ha vilja te å kunna? Och sjunga och tralla tillika? Man skulle opp och fara som en basad katt, ut och mjölka, sila och kyla mjölken i bäcken, göra opp eld och ge kräken, värma diskvatten till mjölkdisken, diska och ge de större kalvarna diskvattnet med lite skulor i och

så fösa i väg kräken. Ibland var man tvungen att följa dem, så de inte stannade för nära täkterna. Så tillbaka och mocka efter dem i fäiset, hålla upp mjölken i silträgen och i väg hem till byn. Det var att springa i ett husch den fjärdingsväg det var från Storfällsmurn till Norrberg. Jag var sen med på åkern hela dan, tills jag skulle tillbaks till fåboan för att locka hem korna till mjölkkningsdags. De skulle ha slicka, skulle bindas och mjölkas. Och så var det till att göra upp eld igen, så kalvarna fick något varmt. Sen skulle jag endera ysta och koka vasslan och ta reda på bottenystning och ystningsost eller också koka misost eller kärna smör. Alltid var det något som skulle ombestyras och göras, innan det gick an att tänka på att lägga sig. Misostkokningen vart alltid nattarbete. När man gick hem till byn om morgonen skulle man ha med sig endera kärnmjolk eller bottenystning. Jojo mänsan! De skulle se att man inte hade gått och lagt sig, när man mjölkat kvällen. Ack ack ack, Herre Gud, alla dessa dagar som man har varit med om! Det kan ingen tro.»

»De som var på Lembyvallen vid Norbyviken, rodde mellan fåboan och hembyn morgon och kväll. Fyra rodde och en styrde. Vi var med på slog eller skörd hela dagarna, och på kvällarna skulle vi ro tillbaks och i fåboan ha in korna, ta reda på mjölken, göra ost eller kärna smör eller koka misost. Det vart inte några långa nätter. Vi skulle opp brått, brått och ställa med korna, och så var det att ro hem igen till byn. Att man har orkat!» säger Jänisas-mor.

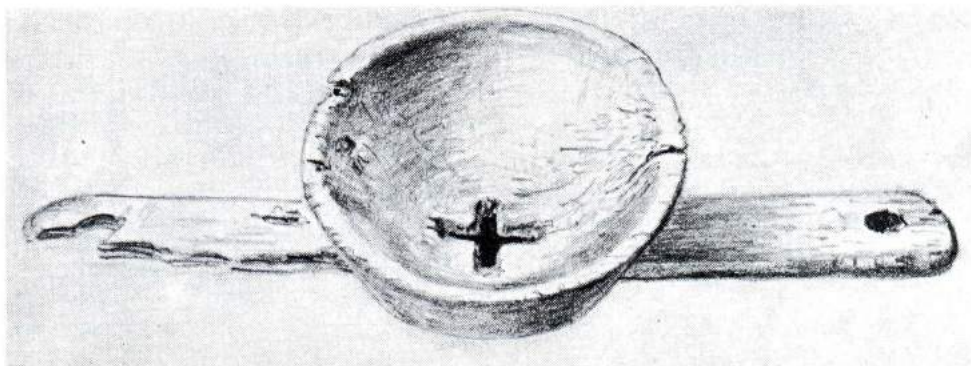
Hela sommaren skulle kvinnorna ta löv och göra kärvar, så ofta de hann. Utan lövtäkt kunde ingen hålla nämnvärt med får och getter.

»Före Bartolomes skulle allt korn var på snes», hette det. Bartolomeus, den 24 augusti, var sista såningsdagen för rågen. Före vältningen av sådden skulle kvinnorna sopa på åkerrenar och stenar, så att jord och säd som fallit dit tillvaratogs. »Man var så rädd om kornen så.»

I augusti skulle kvinnorna också skörde humle och lin, stråka linet och se till att få det eller fjolårslinet rötat (se Linberedning). Humlerevorna skars av vid roten, störarna drogs upp, och då kunde rankorna skjutas av. *Humletup-porna* torkades. Fick man mer än man behövde till *beska* i vörten, kunde man stoppa dem i en kudde. Revorna använde man till bindgarn. Ärterna skulle sköras — ärtmjöl utgjorde bl. a. en viktig beståndsdel i ovensjöbornas livrätt, *ärtklibb*. *Klibb* var ovensjöbornas sockenbonamn!

Tiden kom att man skulle ut i skogen och plocka lingon, *linnbär*. Rensa dem gjorde man någon regnvädersdag och på kvällarna. Bärmos åt man hela vintern. Det koktes in surt och tunnvis, när det var gott om bär. Det ansågs ge aptit, och det berättas att en gumma, som kom in och fick se en *bärränna* framme, sade: »Jaså, du har tiggarn innanför dörrn.»

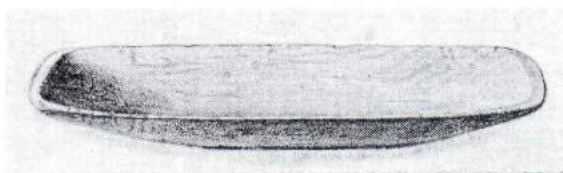
I slutet på september flyttade man hem från fåbodarna. De två sista veckorna man var där, sydde man mycket. Då slapp man ysta och koka *misost*. Man hade bara att kärna smör. All skummjolk, *rännmjolk*, hälldes då i ett ståndfat, som man hade tätmjolk, *täta*, i. Det var ett sätt att konservera mjölken, så att karlarna skulle ha mjölk, då de arbetade i skogen. Den kunde bli tjock och seg som ost och åts till bröd och gröt. Den var inte alltid så smaklig

Mjölksil (51 cm). I botten lades en sillapp, sömmad av korumpstagel. Ovansjö gammelgård.

Silstråg (32×16 cm). Silstråg i olika storlekar hade man att sila upp mjölk i. De ställdes i enkom gjorda hyllor, mjölkstegar, där de fick stå orörda tills all grädde flutit upp. Då rändes mjölken ur trägen, varvid man höll en visp eller ett enkom gjort redskap, rännsvärd, för änden av träget, så att grädden hindrades att ränna efter. Skummjölke kallades rännmjölke. Ovansjö gammelgård.

Rännsvärd (35 cm). Erik Jöns, Bro.

— det kunde vara fluglarver, *flugänger*, i den, och den kunde vara grön av mögel. »Grisen kunde neka te äta den, men folk fick inte neka», konstaterade en gammal man, som mindes de år han tjänat som dräng. »Men i somliga gårdar var de så noga så, det kom an på hurdant folket var.»

Dagen före hemfärden kokades sötost och *flyttgröt*, *boförsgröt*, av sista middags- och kvällsmjölken. Den åts med oskummad mjölk, och det var väl enda gången på året som man åt nysilad mjölk till sin gröt! Sötosten tog man med sig hem. Det sista målet som mjölkades på morgonen innan man gick hem, hällades i tätmjölkestunnan. Det var den enda oskummade mjölk som kom dit.

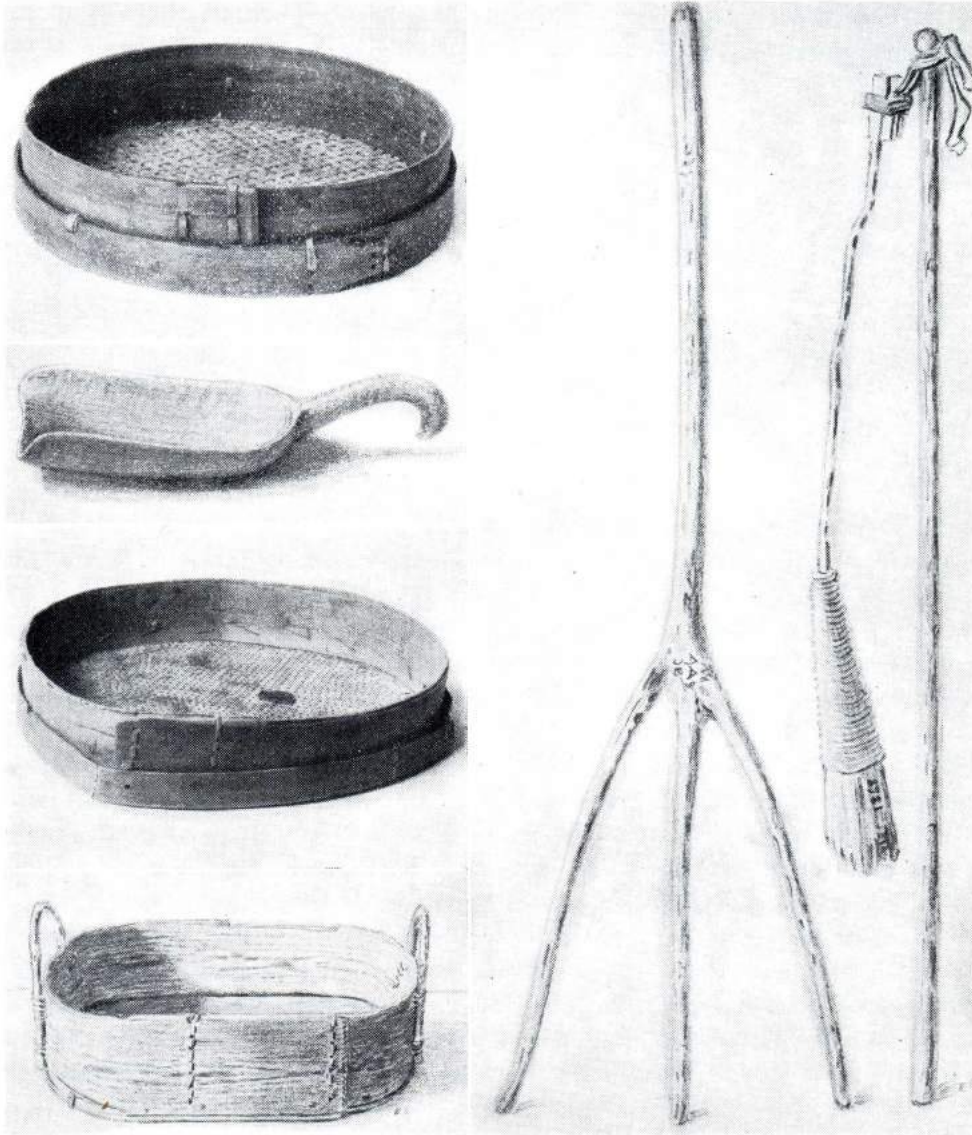
Man räknade alla ostar och mesostar, alla särkar och skjortor som man gjort, alla bandbuntar som blivit vävda, och överst på boförslasset staplades grankvastar och sveppor, björkkvastar och vispar och alla länkar och bindslen som blivit gjorda. Det var någonting som syntes. Överst låg ett par nybundna gröna ugnssveppor. Kvällarna hade blivit långa och mörka, och man var glad att komma hem igen. Och micksmäss-söndan var alla, som varit i fäbodarna, i kyrkan, klädda i sina bästa helgkläder. Det var första söndagen på vinterhalv-

året. Micksmäss-måndan var frimåndag, *slånkmåndag*. Man andades ut en kort minut för att sedan mellan Mikaelidagen och sista veckan i oktober arbeta desto hårdare. Det gällde för gårdarnas folk att hinna med allt man skulle ha gjort före den 24 oktober, då tjänarnas frivecka, *slånkvickan*, började — ta upp potatis, göra potatismjöl, ha höstbyk och göra ur linet (se Lin och linberedning), tröska ria, slakta och ta reda på slaktmaten, mälta säd och hjälpa till med milorna. »De skulle då plågas sista veckan, de som skulle flytta... Och för dem som stannade kvar var det inte tal om någon slånkvicka, inte.»

Våta år kunde man torka allt utsäde i riorna. Men vanligtvis gällde det endast rågen. Råg, som skulle användas till utsäde, kördes till rian inte bara för att torkas utan också för att slagtröskas där. Fast man fått hästvandring och tröskverk och slutat att för övrigt tröska för hand, tröskade man rågen med slaga. Det föll ofta på kvinnornas lott, särskilt i mindre gårdar. Ibland slagtröskade man rågen enbart för att få hel och fin sänghalm, och därmed har man fortsatt i en del gårdar långt fram på 1900-talet. Banden restes upp med hjälp av en trägaffel, *riskiva* (se bild). När all säd var inrest, tände man i ugnen och eldade flera timmar, tills den var riktigt het, och stängde sedan rian och stoppade igen alla gluggar och lät den stå stängd ett par dygn. När värsta röken vädrats ut, breddes kärvarna ut till tröskning. På *slagljuden*, som hördes från de olika riorna, medan tröskningen pågick tidigt om morgnarna, kunde man höra om det var två, tre eller fyra som tröskade. Var det två, tyckte man det lät: »Takt tu, takt tu, takt tu» med jämna mellanrum. Var det tre som tröskade lät det: »Tröska tre, tröska tre», med ett litet uppehåll efter tredje slagljudet. Var det fyra som tröskade hördes det: »Tröska fyra, tröska fyra», varvid fyra slagljud följde på varann. (Slaga, se bild.) Man tröskade bara på morgnarna innan det blivit ljus, började vid fyratiden och höll på tills man skulle gå i lagårn eller börja dagens andra arbeten. Det kallades att *tröska otta*, och den matbit som man fick, när man slutade tröska, kallades *ottvard*. »Det kunde vara en bullbrödiskiva, en ostbit och en kaffekask.»

När säden var tröskad, skulle den risslas, varvid *vippor* och *risselboss* stannade i risseln (se bild). Sedan skulle den risslade säden kastas med kastskovel (se bild) i motdrag, varvid den bästa och tyngsta säden, *stridsäden*, stannade längst bort från den som kastade, och den sämsta, *slumsäden*, föll närmast henne. Varje sort makades ihop för sig i *dråsar* och sållades i först grövre och sedan finare såll, *skellor* (se bild). Sist *dryftades* den. Man tog den då i en *vanna* (se bild) och kastade upp den och lät den falla tillbaka i vannan, varvid damm och smått skräp blåste ur. Passande väder att dryfta i var stark vind. Sedan skottades säden i säckar. Dessa säckar hade kvinnorna vanligen själva vävt och även spunnit garnet till. Risäd och rihalm luktade starkt av röken. Blev det någon säd över, sedan man sått, gick det knappt att använda den till bröd, därför att den smakade så »elakt». »Fast nog användes den.»

Att skaffa sig så mycket malt man kunde vilja ha till öl och dricka var inte alltid så lätt, när man visste att säden knappt räckte till bröd och gröt. Man fick vanligen nöja sig med att mälta korn — t. o. m. havre fick duga för den

Uppifrån: Rissel (59 cm) från Erikanders i Övermyra. — Kastskovel (41 cm) från Hampusas i Mom. — Skella (53 cm) från Erikanders i Övermyra. — Dryftvanna (46×15½×30 cm) från Hanses i Västerberg. — Till höger: Riskiva (132 cm) från Hanses i Västerberg. — Slaga (130 och 100 cm) från Hanses i Västerberg.

som var fattig. Sedan det började finnas gott om råg, gjorde man någon gång en rågmälta. Den fick då vara flera år och användes till att ge färg åt det öl man bryggde på kornmalt. I senare tid köpte man dricksfärg i stället.

Säden tömdes i det stora drickskaret i bryggstugan och så slog man på kallt vatten och lät det stå ett dygn, eller tills man såg litet vitt i ena änden på kor-

nen. Då tappade man ur vattnet och öste upp kornet på en lave. Man plockade sedan isär det som fastnat ihop och rörde i det gång på gång och bredde ut det över hela laven. Det skulle bli varmt och groningen skulle fortsätta tills roten stack ut ur andra änden på kornet. Man bredde slarvtäcken över men måste gång efter annan lyfta av dem och röra om riktigt så att det inte brann ihop eller började mögla. Det fick ligga flera dygn och hela tiden måste man passa det noga och röra om ända från botten flera gånger på dygnet.

När kornet var färdigmältat skulle det torkas i bastun. Det bars dit i säckar och breddes ut tunt där på alla lavar. Under tiden eldades bastun med björkved så att den blev riktigt het. Då röken bara gick ut genom de små bastugluggarna blev det förfärligt rökigt. »Vi storkna, men vi fick inte gå därifrån.» Man skulle stanna och röra om i säden med händerna. Kornet blev småningom så hett att det brändes. Det skulle bli alldeles brunt men fick inte bli bränt. Därför var det bara i början som det skulle vara riktigt hett i bastun, sen minskades värmen, varvid kornen torkade långsamt igenom. Under hela tiden skulle det ofta röras om och passas noga. Det kunde ta flera dygn men knappt en vecka innan säden var färdigtorkad och kunde malas till malt. Man prövade om den var färdigmältad genom att bita i kornen. Gick de av med en smäll, var proceduren färdig. På lavarna fanns sprund, som man kunde öppna och bara sätta säckarna under, så rann det mältade kornet ner i dem. Sedan hade man bara att fara till kvarnen och få kornet malet. Det gällde att få det lagom grovmalet. Malt förvarades väl övertäckt i tunnor i härbret.

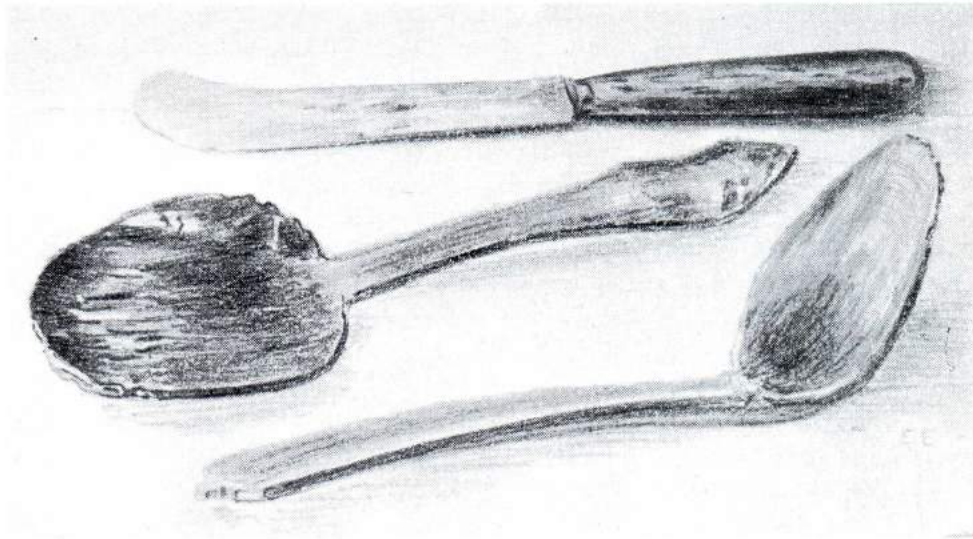
Under hösten skulle man också göra sig färdig att ta emot hantverkare, som man tingat. Skinn, som torkats efter förra slakten, skulle betas, så att de var i ordning, när skinnarn kom. Vadmal, som man vävt färdig under sommarn, skulle man se till att få valkad eller stampad till dess skraddarn kom. Och läder, näver och skotråd skulle vara i ordning, när skomakarn kom.

Att ta emot hantverkarna var alltid ett bekymmer. Så skulle t. ex. skomakarn alltid förplägas väl. Det berättas om en gumma, att hon mötte skomakarn på gården, när han kom. Det slapp då ur henne: »Lik gla som jag är när du kommer, lik gla är jag när du går.» — »Ja, då mor, ska ni få hel glä'en på en gång», sa han och vände. »De kunde vara fasligt granntyckta, och kvinnorna fick stå i och fjäska för dem, för att de skulle stå väl med dem och få gjort vad de ville ha.»

Det berättas från en gård, att gumman, skomakaren till ära, hade dukat med trätallrikar till alla. Men när bonden fick se det, vart han arg och rafsade ihop tallrikarna. »Så fick de sitta där som vanligt med strömningen på brödet och potatisen i den kupade näven.» Det hände på 1860-talet.

Var dag hela året var fylld av mödosamt arbete för att man skulle få ihop allt vad man behövde för att kunna leva. Långt innan man skulle använda de olika förnödenheterna måste man ha omsorg om dem, själv odla, bereda och iordningställa allt på lång sikt.

Vad tänkte den tidens folk, när de i kyrkan lyssnade till evangelietexten på den 15:e söndagen efter trefaldighet om det dagliga brödet: Gören eder icke

Jonge (18 cm), hornskeed (17,5 cm), träsked 17,5 cm. Ägare: Maria Holm. Var och en hade sin jonge och träsked, som de efter måltiden slickade rena. Med hornskeed åt man bara kall mat såsom bärmos och tätmjök. Ol. Lars-mor bad att som arvgods få den skeed, som hennes mor ätit gröt med så långt tillbaka som hon mindes. Det är den ovan avbildade träskeden.

bekymmer för edert liv, vad I skolen äta eller dricka, ej heller för eder kropp, vad I skolen kläda eder med. — Vilken hisnande vision för dessa arbetstygda människor: Beskåden liljorna på marken, huru de växa: de arbeta icke, ej heller spinna de; och likväl säger jag eder att icke ens Salomo i all sin härlighet var så klädd som en av dem. — Vad kan det inte ha betytt för dem i deras strävsamma liv att ett ögonblick få hänge sig åt drömmen om ett liv, där de timliga bekymren inte skulle ha någon plats.

»Tiddjegubbar och tiddjekäringar var en plåga i bondgårdarna, som särskilt hörde vintrarna till. Det kom folk i alla väder. Vi var sällan ensamma en natt», berättade Jänisas-mor. »Vi hade ett par fällar åt dem och ett par säckar med hö eller halm att ha under huvudet. De bars ut och in för jämnan. Det var bäst innan vi hade mattor på golvet. Vad ohyra och lus somliga kunde ha! De skulle ha tiggarklubban med, när de kom. Dit klubban kom, måste tiggarn gå, hette det. När han fått klubban måste han vandra till den gård, vars tur det var att härbärgera och förplåga tiggarn därnäst. Somliga kände man igen, *bederstiggare*. De var inte lusiga. De var gärna sedda som nyhetsförmedlare. Torsåkerslappen, som hette Alfred, och hans hustru Kristin, som var ofärdig, kom varannan månad och ville ha nattkvarter för sig och hästen och tre hundar. De tiggde ved och mat och hade med sig kaffepanna och stekpanna och ville laga sin mat själva i spisen. De hade en tom fässing, som de ville ha halm i alltsom oftast. De fick ligga inne i köket och hade alla tre hundarna med sig där. Det var värst när man skulle laga frukost, för det var

en förfärlig lukt. Men det var hyggligt folk, fast de for och beddes. Vi tordes aldrig neka lappen nånting. Man trodde att han kunde skicka på en olyckor.

Ibland kunde det komma en hel skrinda med *skojrar*. Två, tre skjutsar med folk, som ville ha kvarter. Först kom skojrarna, sen kom deras barn. De fick aldrig ligga inne. Det var att göra upp eld i sommarstugan. Somliga av dem vart man bekant med. De hade kärll och slipstenar och sålde. Fruntimren kunde ha kuddhuvor och spetsar och mindre krukkärl, som de ville byta åt sig mat för. De skulle ha så mycket för det. Det vart aldrig till fyllest. Vi fick mycket grannlåt på det viset.»

Kittgubbar, kittkärningar (som lagade spräckta stenkärl, krukkärl och porslin) och *lumpgubbar* (som köpte upp lump) ville också ha mat och husrum ibland. Lumpgubben hade med sig något, som börjat bli begärligt i gårdarna, men som man tyckte var dyrt att köpa — det var kaffe. För några kaffebönor förstod han att byta åt sig mat och hästfoder och att skaffa sig logi. En lumpgubbe nöjde sig inte med mindre än att han fick en hel säck full med lump, och för den vägde han på ett lodbesman upp en handfull bönor eller knappt det.

Den som växte upp på en bondgård lärde känna detta vägarnas folk och lärde sig vara på sin vakt mot det. Tattare och zigenare, luffare och lösdrivare hörde också till dem som gick och *beddes*. »Luffarn ville inte ha nå göra, men lösdrivarn kunde idas ta arbete en dag eller två. Tattare och zigenare kunde både ljuga och stjåla, slåss och prata, spå och ta bra betalt.»

»De dagar har gått och kommer aldrig igen.» — »Det skulle aldrig gå nu för tin.» — »Det är nånting som ingen kan förstå hur det var.» — Det är uttryck som jag ofta har hört, när det har varit tal om kvinnornas dagliga släp och slit och deras plikter mot det egendomslösa folket.

Enkelhet i vardagslivet var en förutsättning för och framtvängades av kvinnornas deltagande i allt det produktiva arbetet i självhushållet.

»Det var mycket som det inte fick vara så noga med.» För att alla skulle nå maten, som sattes fram mitt på bordet, hade man mycket små matbord att äta vid. Var det flera som skulle äta gröt, sattes en träskål med gröt mitt på bordet och mjölk i två siltråg eller stenfatt, *supanfatt*, ett på var sida om gröt-skålen. Man åt med träskedar. Först tog man en sked gröt, och när man slickat i sig gröten, tog man en eller ett par skedar mjölk. Det ansågs som stort oskick att doppa skeden i mjölken, innan den var ordentligt renslickad. Det var självfallet att alla som satt vid bordet skulle äta ur samma fatt, men var och en skulle hålla sig vid sin kant. Det gjordes tre långkok i veckan: *kålsupan*, *ärtvälling* och *färksupan*. Färksupan åts en dag med klimp och två dar som *bitsupan*.

Man åt alltid torrmat först. »Misost och brö, mä hä ska man stö.» När det serverades salt strömming, lades den upp på ett litet, litet fatt av trä eller koppar. »Det var aldrig frågan om att någon skulle tordas ta mer än en strömming.» »Man skulle äta minst en potatis till huvudet och en till stjärten, om man skulle vara till lags.» — »Man skulle ta tre tuggor ovanför ögonen på strömmingen.» Fattigt folk kunde få låta sig nöja med att doppa potatisen i saltvatten. Att äta smörgås till strömming, sill, mjölk eller välling var otänkbart. Till potatis

Förningskorg (diameter 49 cm, höjd 35 cm), kanneruka (bottens diameter 15 cm, höjd 21 cm), mullögon (diameter 30 resp. 27 cm). Korgar av detta slag köptes av dalfolk. De gjordes enligt uppgift i Bjursås. Utom som förningskorgar för barnsöls-, gravöls- och gästbökost nyttjades de av brud och brudgum, då dessa morgonen efter bröllopsdagen trakterade gästerna medan dessa ännu låg.

och strömming satte man inte fram någon tallrik, man fick reda sig med en brödkaka på bordet. Man åt sådan mat med en bred hemsmidd kniv, *jonga*.

På en pannring kunde man sätta en stor stekpanna med kokflott — stekflott hade man inte ofta — och bredvid en stapel pannkakor av ärtmjöl och osiktat kornmjöl eller en träskål med *ärtklubb*, *klibb*, ovansjöbornas livrätt. Den tillreddes av samsiktat ärtmjöl, blandsäds mjöl (korn och havre), vatten och salt, varav man gjorde en stadig deg. Av den tog man slevvis och lade i kokande vatten. När en klimp flöt upp, öste man upp den i en träskål som, då kokningen var avslutad, placerades bredvid flottpannan på bordet. De som åt tog en klimp, *klibb*, doppade den i flottet och lade den på sin trätallrik eller brödbit och åt den med jongen. *Klibb* var ovansjöbornas sockenboöknamn.

Mycket av det som en bondhustru hade att göra, kan inte ges någon bestämd plats i en arbetskalender. Titt och tätt skulle hon göra i ordning *barsölsmat* till släkt- och grannhustrur liksom förningsmat till gravöl och bröllop. Det var omsorger, som kunde komma när som helst, och »det var inte småsaker, som skulle vara sådana gånger». Vanlig *barsölsmat* som man bar till barnsängskvinnor var ölsupa, som man brutit rågröd i. Den bars i en kanneruka av koppar eller mässing. Barsölsmat, som nära släktingar och vänner kom med, kunde dessutom vara pannkaka och vetekaka eller i senare tid risgrynskaka gräddad i

kopparform, *mullöga*. Detta bars i en stor korg, barsölskorg, förningskorg (se bild), som man bredde en halsduk eller förningsduk över (se bild).

När årets gröda äntligen var under tak, skulle pigor och döttrar hjälpa karlarna att köra fram kolveden till milorna. En karl lastade trädstammar på en släpdrög, och så körde en piga i väg med den till kolbotten. Hon gick och ledde hästen vid grimman, tills hon kom till *lunnbacken* och fick stockarna lossade, och återvände genast den väg hon kommit.

Nu var också tiden inne för kvinnorna att vända, torka och hacka sönder myrjorden och få in den i *murdynsliret*, så att de fick strö till djuren.

Så kom slaktmånaden. Vissa kvinnor av dagsverks- och utanvidsfolket gick och hjälpte till med slakt. Det var kvinnor som stack och karlar som höll i djuren. Många kvinnor var för sin bärgning nödda att göra sådant arbete som man i storgårdarna själv ville slippa. De som stuckit djuren fick också rensa magar och tarmar och göra andra besvärliga arbeten. De fick i lön för detta sovel: kött och fläsk, vilket högt värderades av fattigt folk. Efter slakten följde ett drygt arbete med att bereda all köttmaten. När det väl var undanstökad kom bakningen för vintern. Var vecka hade sitt bestämda arbete.

I många gårdar fick döttrar och pigor, så fort det lät sig göra, hjälpa karlarna i kolskogen, *kólan*. De fick vara med och risa och stybba milor och sedan riva ut dem, bära vatten, vakta och släcka kolen. Det var ett arbete som man strävade efter att bli färdig med till sista veckan i oktober, *slånkveckan*.

Erikanders-Lovis mormor hade talat om, att medan hon var ung och var med och rev ut milor, var hon så trött, när hon gick hem, att hon gick och sov. »Jag gick och sov utför Vattbacka, det är alldeles sanning», sa hon. När hon kom hem till gården, där hon tjäna piga, fick hon inte vila, fast matmor i gården var hennes egen faster. »Hon var så girig och brådiskig, så hon lät mej genast ta fatt på arbetet.» — »Ja, inte fick man vila mens det var dag nån gång inte.» »Måndagsmornar drösar det, men lördagsaftnar är det smått om.»

När de som varit i kolskogen kom hem, skulle de bada. Man rullade in ett stort byckar i lagårn. Och kvinnfolken fick lov att först hjälpa karlarna att bli rena från kolbottens sot. Efteråt badade de själva. Det var vid slånkveckans början, och det var ibland det enda bad man fick på hela vintern. Fast det kunde hända att man efter torkning av säd, malt, lin, hampa och hackkorv begagnade eftervärmen i bastun och ordnade till med bad där.

Vid flyttningarna i slånkveckan, sista veckan i oktober, var det ett rörligt liv. Borden stod dukade hela kvällarna, ty både den som flyttade och den som kom hade alltid bekanta med till hjälp, och alla skulle ha förtäring. Årets brådstaste tid hade nått sitt slut.

Vi har följt de gamla under ett år i deras arbeten och aldrig vilande omsorger för kläder och föda från förjulsvintern, då spinnrockarna skulle börja surra efter helgomäss, och tills på nytt allhelgonasöndagen inföll och kastade ett skimmer över deras slitsamma tillvaro. På ett enkelt sätt fattade väl många och fick tröst i evangeliets ord: »Saliga ären I, som nu hungren, ty I skolen bliva mättade. Saliga ären I, som nu gråten, ty I skolen le.» Över vardagar-

Jönsesgården, förut i Österberg, nu införlivad med Ovansjö hembygdsförenings gammalgård i Västerberg. Bottenvåning från 1700-talet. Övre våningen tillbyggd 1850.

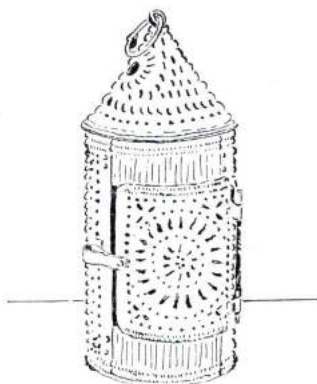
nas mödor slog predikotexterna söndag efter söndag ett högt valv, som man såg upp till och fann tröst hos i jordelivets mörker, nöd och svårigheter.

När vi tänker på kvinnornas arbeten och mödor, får vi inte glömma deras ofta täta barnsängar och vården och fostran av barnen. Många barn ansågs som en stor välsignelse. De skulle i sinom tid bli till bra hjälp i arbetet. Fostran gick väl också först och främst ut på att göra dem arbetsamma och duktiga i alla de arbeten som förekom. Men de skulle också lära sig ordning och goda seder. Denna fostran tillkom det i första hand mödrarna att ge barnen.

Mor- och farföräldrar brukade ständigt framhålla, att mödrarna skulle förmana, *för(s)ka*, barnen. »Försk för dom, sa de gamla.» Genom att förbinda förmaningarna med hotelser eller lockande förespeglningar har man försökt inpränta, hur viktigt det var att utföra de enkla, nödvändiga arbetena riktigt, och givit flickorna råd av olika slag att minnas i livets olika situationer.

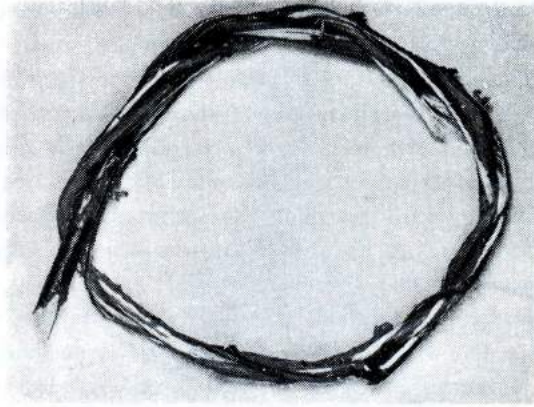
Flertalet förmaningar tycks ha gällt flickornas arbete och sysslor. Hotelser och belöningar pekar i de flesta fall på något som står i samband med äktenskapet: friare, man, vigsel, brudsäng, barnsäng, svärmor och barn. Man förstår att flickan inte gärna ville ge anledning till något som äventyrade hennes giftaslycka, och att hon ansträngde sig att uppföra sig så, att man kunde förutspå henne lycka i äktenskapet.

Om man låter vatten stå och koka, så kokar man bort alla friare. Om man låter slevan koka i grytan, kokar man vettet ur barnen. Om en flicka lägger ifrån sig kardorna med ull i, får hon aldrig den hon håller av. Om en flicka inte spinner rullen full innan hon går från spinnrocken om aftonen, blir hon utan friare när lördan kommer. Man fick aldrig sopa av bordet med kvasten, för då skulle det bli armod i huset. Om flickan inte var rädd om ved och vatten, var hon inte rädd om nån annting heller. Så många saltkorn man spiller på golvet, så många tårar ska man gråta innan kvälln. Drack en flicka mycket till maten, fick hon ord om sig att vara skvalleraktig. Åter man smörgås till mjölk eller välling eller fläsk mister man håret. Om man spiller mycket och slaskar, får man en supig karl. Låter man sophögen ligga, får man ingen brudsäng. Fredagskammat hår och söndagsklippta naglar får aldrig vila i kyrkogård. Om man inte håller fint i spisen, får man en lortaktig svärmor. Brände man sig när man lagade mat eller bakade, fick man en het och fordrande svärmor. Om man inte tar ut vävskeden ur skedkloven, när väven är utvävd, så får man svåra barnsängar. Om man håller fint i lagårdsgluggen, får man fina barn. Om man räfsar bra utanför ladorna, får man feta djur. Den som är snäll mot katten, blir snäll mot mannen. Om en flicka speglar sig i vattenämbaret eller källan, ska hennes tillkommande drunkna. Om man vilar på kvasten får man en lat karl. Om en flicka speglar sig ofta, ska hon aldrig få den hon vill ha.

*Huslykta,
som man lyste sig med, när man gick
mellan gårdens hus.*

Vriden björkvidja. Vidjor, som man inte genast behövde använda, vreds gärna, när de var nytagna, och snoddes ihop till ringar.

Husbehovslöjden

Varje år skulle kvinnorna ta björktelningar, björkris och granris i stora mängder och göra alla de många vidje- och risarbeten, som det fanns användning för i gårdarna. Det var en enkel, nödvändig hemslöjd. Till vidjor, *vior*, tog man rotvuxna björktelningar, »enkomma telningar, enstöringar som vax ensamma». Man hade användning för snart sagt hur många sådana som helst av olika grovlek och längd. Man behövde fina vidjor att binda vispar och disktvagor med, och grövre att göra *länkar*, *reden*, *hällor* och *mesar* av (se nedan).

Helst skulle vidjorna tagas tidigt på våren innan saven stigit och vridas med detsamma. »Ingen kan veta hur svårt det är att vri en vidja förrän hon försökt. Det fordras talang i fingran till det.» Sedan man skurit av en telning nere vid marken, skar man av kvistarna. Det fick inte ske hur som helst. Man skulle skära av dem underifrån och lämna kvar en bit av var kvist för att inte skada fibrerna i själva telningen; i annat fall bröts den lätt, när man skulle vrida den. Sedan skavde man av barken med knivbaken, olika noga beroende på vad vidjan skulle användas till. Nu var den färdig att vrida. Man ställde sig med ena foten på tjockändan av telningen och började sno den från toppen.

Man vred med höger hand och höll i med vänster, höll händerna nära varandra och skulle känna vridningen inne i vänster hand, innan man flyttade händerna undan för undan ner mot tjockändan, tills hela telningen var vriden.

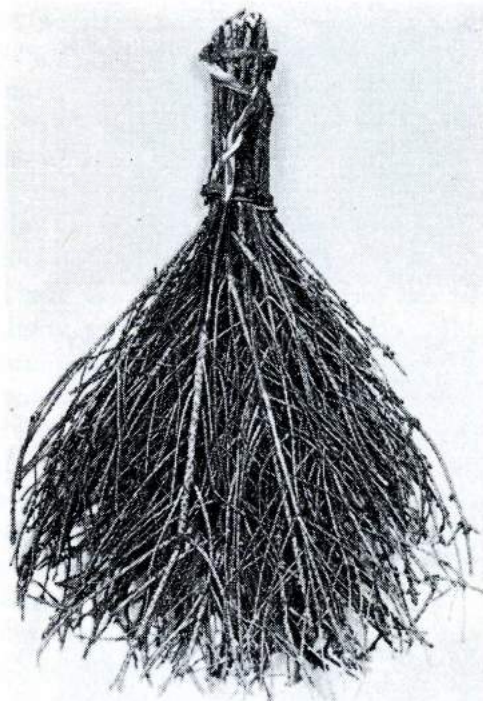
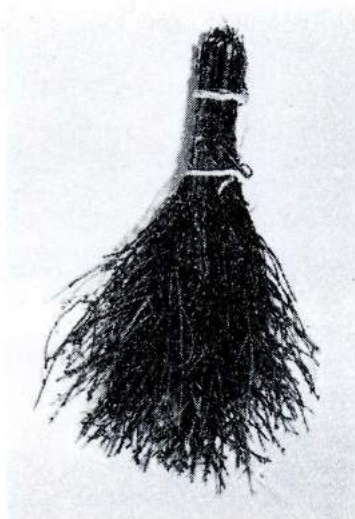
Skulle man inte genast använda de vidjor man hade vridit, snodde man ihop dem till ringar (se bild) och förvarade dem uppträdda på en *länk*. En länk gjorde man med knäppe, *knäppil*, så att den kunde öppnas och stängas (se bild). Om en telning fick torka, innan man hann vrida den, måste man mjuka upp den, *basa av den*. Man kunde antingen lägga den i kokande vatten eller också sticka in den i elden. Var det en hel hop telningar som fått torka och skulle vridas, gjorde man gärna upp eld ute och stack in dem en och en helt hastigt i elden, tills de blev mjuka och kunde vridas.

Det björkris, som man tog på våren, innan löven hade spruckit ut, blev mjukt och fint. Av det band man kvastar, *handkvastar*, att ha inomhus. Om man inte hade hunnit med att ta tillräckligt med ris på våren, var man ibland tvungen att ta kvastris på hösten, sen löven fallit av. Det blev styva, grova kvastar, som gjorde bra tjänst som störkvastar i lagård och stall.

Kvastar stod till reds litet varstans, i uthusen och bredvid dörrarna, »så man hade något att stryka av sig snö, boss och dynga med». — »Störkvasten utanför stugdörren kunde man ha att schasa åt båd' folk och kräk med, och den var ypperlig att slå ihjäl råttor med.» När en björkkvast blev utnött, tog man bort vidjan och band om kvistarna, *lummen*, med en tunnare vidja och använde kvasten vid golvskurning för fot. Golven blev vitare, när man skurade med en sådan björkriskvast än när man skurade med granriskvast, *störsvappa*, som annars var det vanliga.

Till midsommar band man midsommarkvastar, *vitskaftskvastar*. Det var björkkvastar av lövrika kvistar, som man barkat av skaften på (se sid. 29). Man lade stor vikt vid att flickorna fick lära sig ta fint kvastris och binda fina sopkvastar. Flera talesätt och förmaningar, som lever kvar i minnet hos de gamla, visar hur man försökt få flickorna att bemöda sig om att göra bra kvastar. »Nu ska vi göra fin' kvastar, så får du en fin karl, sa mor.» — »Jag skulle gå och ta kvastris. Då sa farmor, att när jag kom hem skulle hon kunna se vad jag fick för karl.» — »Om det var stort och klumpigt skaft, *hvoud*, på kvasten, så fick man en ful karl.» — »När mor tjäna när Nygårds i Storvik och gick vall första dan hade hon gjort en kvast. Då sa Nygårds-mor, när hon kom hem: Nu har du gjort en riktig kvast, stinta. Du har gjort en Storvikskvast och inte en Vallby-kvast. Mor var född i Vall.» Man sade också: »Om du inte kan binda en fin *ugnssvappa*, så blir du aldrig gift.»

Till midsommar band man också fina lövrika mattor av utslaget björkris. Först gjorde man i ordning tre band och lade på marken lika långt från varandra. Till band tog man långa björkkvistar och band ihop topparna, *tullarna*, så att banden blev riktigt långa. Sen lade man mitt över knutarna på dem en handfull björkkvistar, som man ordnat så, att varannan kvist hade toppen åt ena sidan och varannan åt den andra, och gjorde en ombindning med vardera bandet. Sedan tog man en ny handfull kvistar, ordnade dem på samma

Till vänster: Granqvast (18 cm). Granqvastar i denna storlek var oundärliga som diskvagnar. Till höger: Granrissveppa (40 cm) som försågs med käpp och tjänade som skurkvast.

sätt, makade dem tätt intill den första knippan och gjorde en ny bindning. Banden skulle räcka till fem bindningar. Sist snoddes banden ihop med en vridknut och putsades av och lövtopparna breddes ut åt båda sidor. När man haft mattan över midsommarhelgen vände man den, och då var den ännu fin på undersidan. Man kallade sådana mattor för *lövbroar*.

Björkkvistar till vispar var man angelägen om att ta före midsommar för att få visparna riktigt vita. Ris som skars senare blev rödaktigt. Skar man av kvistarna för tidigt, kom de att skifta i grönt. Sedan man skurit en näve full, skrapade man med knivbaken några gånger runt kvistarna och kunde sedan med fingrarna skjuta av barken. Somliga gjorde sig en klyka och barkade av kvistarna, innan de skar av dem.

På vispar och björkriskvistar skulle vidjan räcka att gå igenom skaftet, *huvudet*, och göra tre ombindningar, *leder*, med. På granriskvistar av alla slag gjorde man bara två leder. När man gjort sista ombindningen gjorde man på dem liksom på vispar en ögla på änden av vidjan, innan man skar av den. Med hjälp av dessa öglor kunde man trä upp dem på en vidjelänk. Ett tjog på varje länk brukade man ha. För att inte kvistarna skulle spreta ut, vred man hankar, *hånkar*, av fina björkkvistar och trädde på både vispar och björkriskvistar. En hank skulle vara så liten »att man nätt och jämnt kunde pina på den». (Hank till gårdsgårdar tog karlarna. Det var kluvna telningar av

gran eller vide. De tog dem för det mesta när de klöv gårdsgårdsstör vid tiden för tjällossningen. Liksom karlarna aldrig tog björktelningar, tog kvinnorna aldrig grantelningar. Bland utanvidsfolket i Vall var det en gubbe som gjorde hank till alla Petres gårdsgårdar. Hans gumma fick heta Hånk-mor, fast hon aldrig befattade sig med hank-tillverkning!

Av allt granris, som man kvistat under sommaren, gjorde man disktvagor, *grankvastar*, och skurkvastar, *sveppor*. Man tog till vara allt torrt granris som nyttjats framför dörrarna ute på vallen och allt ris som begagnats att risa mjölkställaren med. Stora högar ris hade också lagts upp mot någon södervägg, där det torkade och barrade av. Det hette, att en fåbodkulla skulle kunna ta vidjor och ris och binda ett tjog grankvastar på dagen.

I en medelstor gård band man minst fem tjog små grankvastar för året. De ansågs alldeles outhärliga vid diskning och skurning av alla tråkär: kar, tunnor, ståndfat, sår, ämbar, tråg, tinor, byttor, bunkar, skålar, stånkor, tallrikar och slevar. Man brukade grankvastarna också till att skura bord och grytor med, och i brist på ryktborstar kunde de begagnas till att rykta hästarna med. »Vid brunnen och vid bäcken och sjön, där man brukade hålla till när man skulle skura och skölja yms delar, låg alltid grankvastar till reds.»

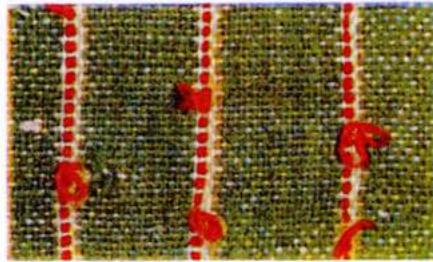
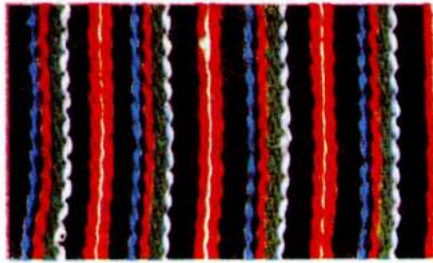
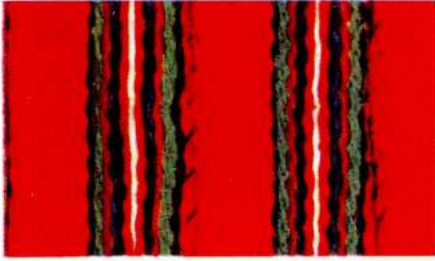
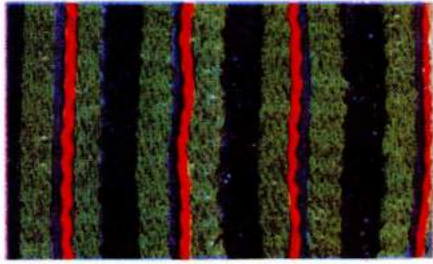
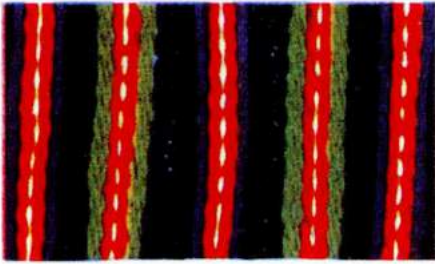
Sveppa kallade man en stor granriskvast (se bild). Man försåg en sådan med skaft och använde den också att skura med, *störsvappa*. Av dvärgbjörk, *fredagsris*, band man särskilt fina och mjuka kvastar. Också av kråkris band man handkvastar. För att befria kråkriset från barr, stack man in det i elden och gnuggade sedan riset mot förskinet, tills det blev fritt från barr. Skulle man göra flera sådana kvastar, begagnade man ett valkbräde att gnugga riset på. Kvastar av dvärgbjörk och kråkris blev särskilt uppskattade, när man började ha mattor på golvet. Då gjorde också tattare sådana kvastar för att ha att byta åt sig mat och foder för i gårdarna.

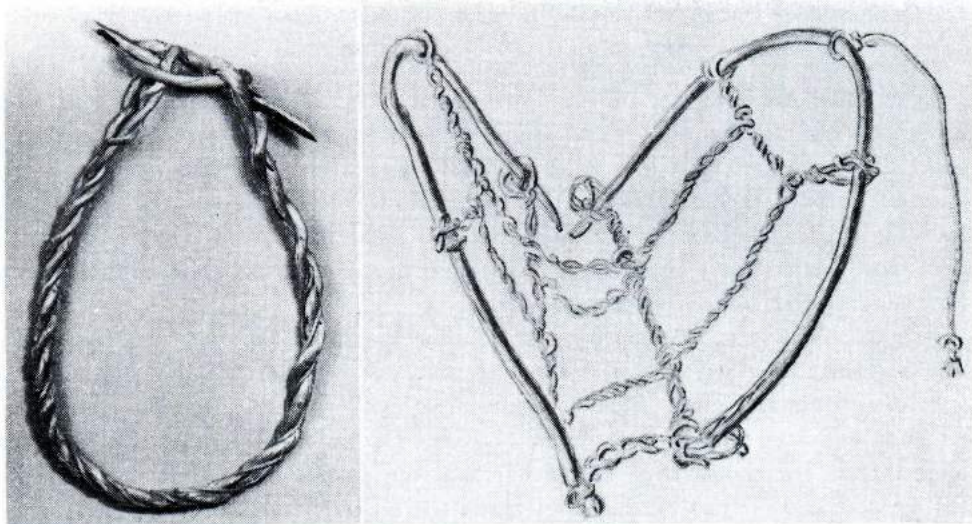
Vidjor vreds och snoddes till klavar, *länkar*, och bindslen, *reden*, åt kvigor, kalvar, getter och i nödfall någon ko (se bilder). I tjockänden på den vridna vidjan gjorde man först en knut med stor ögla och ställde sig på den. Sedan snodde man vidjan ytterligare, nu nerifrån och opp, höll för, så att inte snodden gick ur, vek den på mitten och lät den sno ihop sig. Sedan man petat in slutet, smaländan, i själva snodden, trädde man öglan, som bildats när länken hade fått sno sig, in i den ögla som man gjort först, och förde den över själva spetsen av tjockänden i knuten. Nu var knäppet färdigt, och nu kunde alla kviststumpar och ojämnheter putsas av.

Ett bindsle bestod av tre länkar: själva halslänken, långlänken och en mindre länk som knäpptes fast vid en märkla i båset. När djuren löstes, knäppte man bara upp halslänkens knäppe och lät hela redet hänga kvar i båset tills djuren åter skulle bindas.

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Sockenrandningar i pärk. De sex övre till manslivstycken. De fyra nedre till kvinnolivstycken. Den övre högra av dessa påtagligen vävd med någon 1700-tals kalmink som förebild. Efter originalprover, Gästriklands folkhögskola.

Kalvlänk (omkrets 92 cm) och hömes (vidjenätet 100 cm, trossen 50 cm). Halslänkar med knäppen av detta slag gjordes till kalvar och getter och ibland till kor. En hömes kunde rymma dagsransonen hö åt en häst och packades i regel med det bästa hö man hade, färdhö.

Kärrhällor och *skrinbhällor* var lika bindslena utom i det att långlänken var längre. Det fanns på kördonen märklar att trä in länkarna i. Både fram och bak på kärrorna använde man hällor för att ge stöd åt kärrornas sidostycken, då lasten var tung. Också till släpkörning av stockar på drög behövdes hällor att hålla stockarna på plats. De gjordes av björkvidjor, som kvinnorna tagit.

Av små länkar, som kvinnorna snott, gjorde karlarna *hästhällor*. En hästhälla utgjordes av en träklabb med hål i båda ändar, i vilka ett par länkar, lagom stora att knäppa om benen på hästen, trädde in. När man måste lämna hästen ensam, knäppte man en länk om vardera framfoten. »Men det var sällan en bonde behövde några hästhällor till sina hästar. Det var en annan sorts körkarlar, som behövde sådana till sina hästar.»

Att man längre tillbaka använt vidjor på ett sätt, som inte förekommit i mannaminne, visar följande berättelse, som Mobergs-far återgivit så som han hört den av de gamla: En finne i Grundsjön, som hade benämnts riksrådet, brukade var söndag åka till kyrkan i ett åkdon som kallades finnrånkan. Alla delar på detta åkdon var hopfästade med vidjor och länkar. På sommaren hade det hjul, på vintern medar. Ingen präst tordes börja förrän »riksrådet» visade sig i kyrkan. En gång, när det var yrväder, var ekipaget så försenat, att prästen måste börja innan »riksrådet» kommit. När herrn kom och fick höra det, lät han hålla upp dörrarna, och så körde han rätt fram till brehällan framför altaret i sin finnränka, vände och körde hem till Grundsjön.

FÅR OCH GETTER

Fårskötseln var en viktig förutsättning för husbehovsslöjden. »När stängsällagen blev, då lära det bli slut med fåren, och då vart det också slut med att karda och spinna ull.» — »Längre tillbaks kunde de i stora gårdar slakta ända till 20 får om året och ändå ha fullt upp.» Den som hade så många får, hade ett särskilt fårhus, *fårfäjs*. Det hade timmerväggar och riktigt tak. Fåren lade sig intill varandra för att hålla värmen. Hade man bara två, tre får, hade man dem i lagården i en kätte. En gammal gumse eller en bock brukade man ha i stallet, *stallgumsen* eller *stallbocken*.

»De gamla fåren, *svenskfåren* (mjukullig lantras), var små och hade fin, mjuk, glansig ull. Sen fick vi större får, som det var mer kött på, och på dem vart det större förtjänst. Men de hade hårig och grov ull. Det var *spanskfår*. Vi hade också en sort, som kallades *tyskfår*. De hade också mjuk ull, men den hade inte så fin glans. Inga var så hårdiga som de små fåren, fast de var svåra till att låta illa. Vi sålde de flesta fåren till slakt. Man fick 8 kronor för ett mindre och 10—12 kronor för ett större får. För en kalv fick man bara 4—5 kronor. Det var bra att få en slant att köpa kaffe och socker och vetemjöl för. Men det var väl knappast någon, som inte unnade sig att salta och soltorka ett par fårlår, *fårfioler*, att ha under slåttern», berättade Jänisas-mor. Torkat fårkött var omtyckt matsäcksmat på forfärderna. De flesta fåren slaktades i oktober, när det blev slut med betet. Förutom ull och kött gav fåren skinn till pälsar, fällar och sämskskinnsplagg samt talg till ljus. »Inte var det väl nå'n rikdom te ha får, men det var en stor fattigdom te var utan», sa Tomtas-far.

De gårdar, som hade många vretar och lövhult att gallra och ta löv i, kunde ha många får. De kunde föda dem mest hela vintern med enbart löv. Lövet skulle helst skördas i *lövtiden*, d. v. s. då bladen var fullstora men inte hunnit bli grova. Asp- och björklöv var bäst, men vide, *vibuskar*, fick också duga. Det fanns gårdar, som hade »bara lite eller assint att ta av». För dem var det svårt att ha får. De måste, om de också bara hade ett par tackor kvar, nödvändigt slå fräken i sjön och stagg (*Nardus stricta*), *hera*, och fårsvingel på hedar och torra stenbackar. Heran var hårdslagen, och det var bara får som åt den. Kvickrot var ett föraktat gräs. Men till får och getter fick det duga. Ett samtal, som avlyssnats någon gång på sjutti-talet mellan ett par bönder, visar det: »Det där ska du laga att ta bort!» sa Glas-Pelle, när han såg Per Jonsson slå kvickrot utmed vägen. — »Nej du, man blir inte utan hö när man har det här.» — »Det där hö't vill jag var utan», sa Glas-Pelle. — Men innan kvickrotsgräset blommade, ansågs det kraftigt. Då kunde kvinnorna riva det eller meja det med skära och ge åt djuren. Annars rev man upp och brände kvickrot eller körde den till något oländigt ställe. Då blev det fast mark där. Det märks på allt, hur noga man har varit att ta reda på vartenda strå, som man kunde få bruk för. När missväxt och nödår kom, föll man också tillbaka på gammal erfarenhet, på metoder och möjligheter, som man tidigare varit tvungen att ständigt räkna med.

Så fort snön hade smält, släppte man ut fåren. De gick i någon hage och åt bärris och bark. I somliga byar gick de fritt omkring i hela byn, och man hade stängt mot skogen. Så i Bro och Vall. Fåren kom hem till kvällarna. När man hörde dem komma, gick man ut och lockade på dem. Man kunde ha en brödbit i handen och ropa: »Tackera, tackera, kom, tack-tack-tackera, kom!» Det tyckte de om och blev folkkära, *älstjin*. Ibland var det någon främmande, *ocknu*, tacka med. Det gjorde detsamma vilka får man stängde in för natten. Hos Glasens i Bro byggde de ett stort fårfäjs, där fåren kunde gå in nästan allihop. De släpptes ut igen nästa morgon. »Brobyfåren hade en bra nog stor vidd — oppåt Vassäng, Spellas och Nygårds. De var aldrig med i fåbodarna, för hemskogen räckte till.» Också i Lem hade man fåren hemma hela sommaren. Där gick de i hagarna. Alla gårdar hade var sin hage.

I somliga byar hade man någon anställd att valla fåren för hela byn, när de släpptes ut. Så vaktade Hedbergs-mor i Stocksbo fåren och getterna där. »Hon gick upp till Kvarby med en stor, stor fårskock och getskock. Hon hade en korg med lock på armen med mat och sticksöm.» *Fårmormor* kallades en gammal gumma, som man minns vaktade de får som hörde Åsen till. Hon var från Lumsheden. *Åttersta-fårkärning* vaktade fåren åt åtterstabönderna. På Västerberg hade de en herde som hette Tengdelius, och brukspatron Petre hade en herde, *Får-Jan* kallad, som vaktade hans får, som betade på Valls och Lillviks täkter. I Övermyra var fåren med i fåbodarna. Var by hade sin sed. Det var »du för däg å jag för mäg». De hade olika villkor och måste rätta sig efter dem och kunde inte bry sig om hur andra hade det. Väl utsläppta, födde fåren sig på de magraste beten mer än halva året.

Man hade fåren märkta i örönen. I en gård kunde fåren ha vänstra örsnibben avklippt, i en annan högra örsnibben, i en tredje båda örsnibbarna; somliga hade ett hack eller två streck eller tre streck i vänster öra, andra i höger o. s. v. Lammade tackorna borta på skogen, fick man se efter vilken tacka lammen följde och märka dem, så fort man kunde. Det gjordes med ullsaxen, och man smorde såren med osaltat smör eller bomolja. Bomoljan var dyr, och den var det ont om, och därför användes mest smör. De som hade bara ett par får, kunde låta dem ha ett band om halsen med en hornknapp med ägarens initialer inbrända med *svejärn*. På hösten, när man tog in fåren, hände det att någon tacka hade kommit bort. Det kunde man få pålyst i kyrkan. »Hon kunde ha gått bort sig.» Om hon varit dräktig och hade lammat i skogen, var det inte så lätt för henne att följa efter de andra fåren.

Den tid fåren hölls inne var det vanligt, att man satte in ett vattenämbar också till dem och gav dem lövkärvar, när man vattnade korna om kvällarna. Man löste upp kärvarna och lade kvistarna skafföttes i foderhäcken. På morgnarna var man mån om att plocka upp de avbetade kvistarna, så att de inte blev nertrampade i gödseln. Dem eldade man med under grytan, som man hade att värma sörpan i åt kalvarna. Fårgödseln fick ligga kvar i fårkättar och fårfäjs och skottades ut först när man skulle ha den på potatislandet. Man tog den i korgfat och strödde ut den i fårorna, sedan man hade lagt ut potatisen.

Fåren brukade inte ha några namn som kor och getter och hästar hade. Men var det någon tacka, som var riktigt folkkär, kunde hon få namn: Sippan, Tuppen, liksom man kunde ropa gumsen vid namn: Pelle-bussen, Olle-bussen.

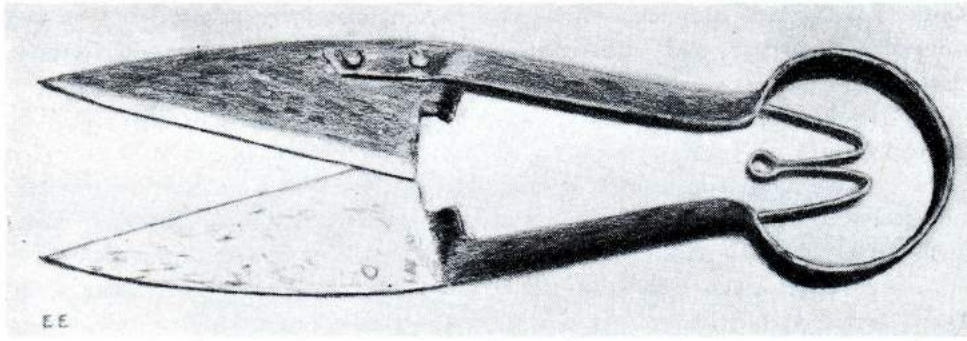
»Getter hade bönderna knappt i min tid», säger Mobergs-far (f. 1860). »Dem kunde de avvara. Det var fattigmanskor.» Där det fanns lämpligt bete för getter, kunde en bonde likväl ha några instängda i en hage. »När skogen öka i värde, lära man böta, om gettren lyckades ta sig ut i skogen. Då gjorde man slut på dem. De gnagde av barken på träden. De ville åt saven. Den var söt. Där gettren varit, blev det aldrig någon skog, bara marbuskar, som man måste hugga bort.» På vintern hade man getterna i lagården och gav dem lövkärvar och bark, smått hö och ärthalm. Till sist var det nästan bara dagsverksfolk och hantverkare, som hade några getter. De tjudrade sina getter i diken och steniga backar. Getmjölk var likväl alltid högt värderad och »bästa medicinen mot lungsoten». — »När de killa! Ja, jag säger då det! Mjölkten var som grädde och man kunde få en kanna av geten då på dan», säger Mobergs-mor. Man var också angelägen om att kunna få litet getragg att sy *skotelingar* av. Killingskinn användes till fällar, som var särskilt uppskattade som sommarfällar, och getskinn till kvinnornas och småpojknas förskinn. Killingkött var omtyckt som färskmat. Och bocktalg, som inte ansågs ätbar, var ett nödvändigt smörjningsmedel.

Några vanliga getnamn var Vittuppa, Gulltuppa, Sockertuppa, Bjälltuppa, Grånos, Silkelinet och Brupiga.

ULL OCH REDSKAP FÖR ULLBEREDNING

Fåren klipptes två gånger om året: på våren innan man for till fåbodarna och i slutet av september innan man for därifrån. För vart får och lamm, som man hade klippt, ropade man: »Gack snöd, kom luden igen!» — »Man klöpp så skinnen vart alldeles bart.» (Ullsax se bild.) De som var noga lade den sämre ullen för sig. Dit hörde bukull, benull och nersölad ull. Lammull blandade man inte med ull från äldre djur. Genom noggrann urskiljning kunde man skaffa sig olika ullkvaliteter. Höstullen var renast och starkast. Vårullen, som var fin och krympte mindre, spanns till inslagsgarn, väft. Lammull var mjukast och finast. Den passade bra till sådant som skulle valkas.

Får, som skulle slaktas, klippte man i god tid före slakten, så att ullen hann växa ut och bli lagom lång till pälskinnen. Även om skinnen skulle garvas eller sämskas, klippte man inte fåren omedelbart före slakten, därför att det då kunde hända, att huden skadades på något ställe vid klippningen. Man måste ge såret tid att läkas, annars gick skinnen sönder vid beredningen. Det hände också att man inte klippte ullen på får, vars skinn efter slakten skulle sämskas.

Ullsax (26 cm). Ullsaxar köptes av dalgubbar som gick med handel. Folk här fick ofta byta åt sig av deras varor. Det var gårdjaribandlaren som föreslog ett byte. En orsakarl sade: Ge mig en höttapp till hästen, så ska du få ett bryne för alls int.

Man tog i stället den avflådda huden och hängde den med köttsidan inåt över ryggen på en ko. Efter ett dygn kunde ullen med lätthet ryckas loss från huden.

Skinnarull kallades sådan ull, som rakades av den spink som blev, när skinnaren klippte till pälsar och tröjor, och av de remsor han sydde över sömmarna på pälsar och fällar. *Skinnarull* blandades och kardades med längre ull och spanns till inslagsgarn åt kjolar och klänningar. *Kalkull* köpte man hos garvaren. Den var billig men dålig. Den spanns tillsammans med hår och plockylle till inslag i hästtäcken.

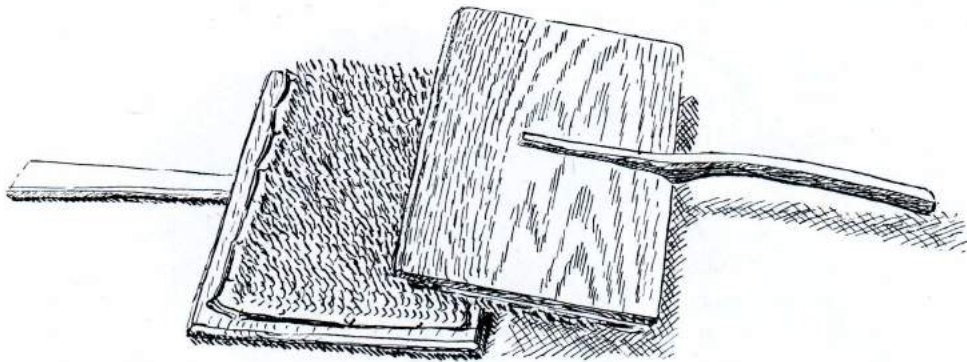
Ingenting fick förfaras, utan allt blev använt på det sätt som erfarenheten visat vara bäst och som gammal tradition bjöd. Först när det blev vanligt att för ullen byta åt sig garn vid fabrikena, började man förlora känslan för de olika ullkvaliteterna. Många stoppade då ner rubb och stubb i säckar och skickade iväg. En och annan gammal som varit med, när man själv tog till vara allt, drog sig för att blanda den långa fina ullen med den sämre och behöll den hemma för att spinna den för hand. Då skickades bara den sämsta ullen till spinnfabriken. Gårdarnas ull fick på så sätt inte det bästa anseende vid fabrikena. Men bönderna var belättna med att kunna få »fint garn» av den sämsta ullen.

I någon stor gård kunde man årligen ta hjälp av kringvandrande dalkullor, som gick i gårdarna och hjälpte folk att skrubba och karda. De fick en ulltapp och 25 öre om dagen jämte mat och husrum. De började klockan fyra på morgnarna och höll på till klockan åtta på kvällarna. En *kardkulla* som man minns, var gift med en av dalskinnarna, som gick och hjälpte folk att bereda skinn. Dagsverksfolkets kvinnor hjälpte också till med skrubbing och karding i gårdarna. Det var arbeten, som de inte ville sitta hemma och göra, därför att då måste de elda i spisen hela tiden för att hålla ullen varm. Prästfrun tog alltid hjälp från utanvidsgårdarna för att få den ull, som prästen fick i

tionde, kardad och spunnen. På så sätt fick många fattiga, som ville ha och behövde det, arbete med ullberedningen. I lön fick de varjehanda livsnöd-vändiga ting.

Vid grovkardningen, *skrubbningen* (se bild), användes *skrubbstolen* (se bild), ett stadigt säte på fyra ben med en ställning vid ena änden att sätta fast den ena av de båda stora kardorna, *skrubborna*, i. Den andra hade ett upprättstående handtag, så att den bekvämt kunde hanteras med båda händerna. Både ullen och skrubborna skulle liksom kardorna vara genomvarma, när man arbetade. Var ullen mycket skräpig, kunde man först piska den med långa spön, annars redde man bara ut den och plockade bort strån och frön, innan man började skrubba. Man tog ur ullen än ur den ena, än ur den andra skrubb och fortsatte att skrubba, tills ullrullen, *segan*, blev jämn och fin. Skulle man spinna grått garn, blandades svart och vit ull vid skrubbningen. När man skrubbat ihop ullen, tog man de stora ullrullarna, *segorna*, och drog ut dem så långa de kunde bli, vred ihop dem till en stor knippa och stack den dubbelvikt under vänster arm. Så nappade man åt sig små tappar med höger hand och kastade dem på golvet i en hög framför elden. »Det skulle gå så fort, att det skulle vara sex i vädret och en i nypan.» Sedan piskade man den noppade ullen med rönkäppar, värmden den och tog en handfull i sänder och skrubbade den igen. Så fortsatte man att noppa och skrubba gång efter annan, tills man fått ullen riktigt jämn i färgen. De stora ullrullarna kardades sedan i vanliga kardor, tills man kunde ta ur genomskinliga, jämna, fina segor. Vanligen gjorde man tre urtagningar ur kardan av en stor ullsega. Ju finare garn, desto finare segor skulle man göra. Till klänningsgarn tog man ur fem tunna segor. Den kardade ullen kunde förvaras i någon fristående säng, *stansäng*, i ett oeldat rum, tills man skulle spinna den.

Man tog också reda på nötta ylleplagg, klippte sönder dem i smala remsor, repade upp dessa, lade dem i en tina och slog på hett vatten. Man flyttade sedan över dem i en ljuskärna och bearbetade dem med kärnstaven i nytt hett vatten, tills trådarna lösts upp. *Plockyllet* lades sedan till tork. När det torkat, piskades det och skrubbades tillsammans med ny ull samt kardades och spans till mycket bra garn, *plockgarn*, som användes till alla slags vardagskläder. Den nytta man på så sätt förstått att skaffa sig av de gamla ylleplaggen har gjort, att de förr eller senare förintats för att återuppstå i nya plagg. Färggranna livstycken, karlarnas röda filt mössor, en och annan kjol och rock samt röda vadmalstrumpor återfinns man som inplock i sängarnas fina oppåtäcken. Men annars har man varit mån om att få allt förvandlat till garn igen. När man i fabriker kunde få byta åt sig garn för yllelump, drog man sig inte för att stoppa alla gamla uttjänta ylleplagg i *lumpsäcken*. Detta är förklaringen till att det knappast finns några gamla ylleplagg kvar.

Ullkardor (23×12 cm, skaften 13½ cm). I större gårdar köpte man ett par nya kardor om året.

GETRAGG, HÅR OCH TAGEL

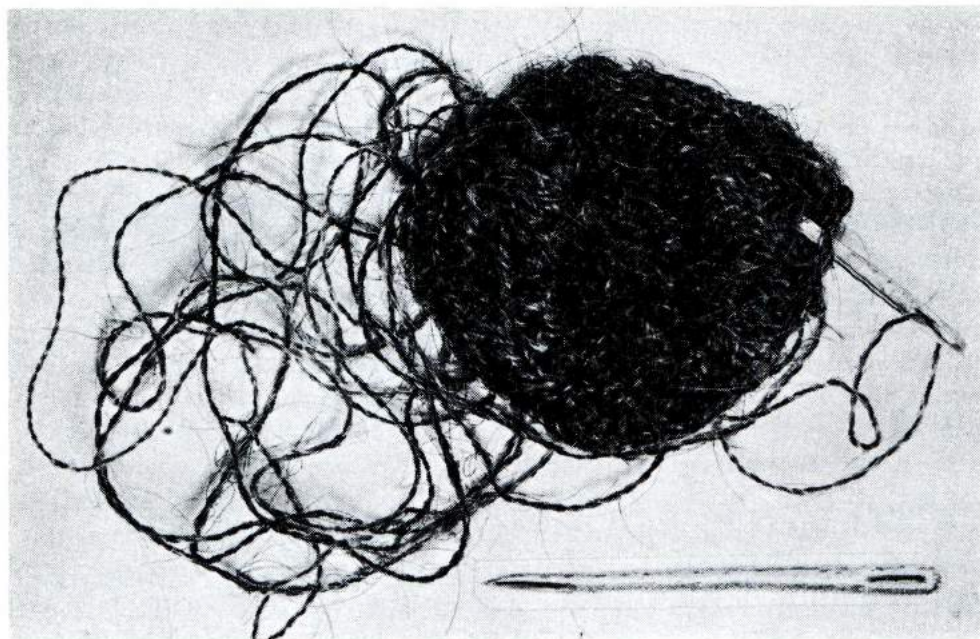
Getraggen kardades och spanns, ofta blandad med litet ull, till *tälingsgarn* (se Fotbeklädnad). »Man klippte bucken ett varv, om man ville ha litet getragg att söma skotelingar av.»

Av nöthår användes mest *kalkhår*, som man köpte säckvis hos garvaren. På 1860-talet kostade det 8 öre kilot. Det skulle skrubbas och kardas, sedan det hade piskats så att kalken gått ur, och kunde då spinnas oblandat till hårgarn. Kalkhår var otäckt dammigt, och det var svårt att spinna det. Man måste »låta *snurren* gå opp i *segan* hela tiden liksom man gjorde när man spann tusk». Det blev mjukare och finare garn av grå än av röda hår. Hanssvens-mor i Lem spann hår åt bönderna. Hon var så täppt i bröstet, att hon knappt kunde tala.

Hårgarn hade stor användning. Av det vävdes *hårtäcken*, som nyttjades både som hästtäckan, åktäckan, lasstäckan och sängtäckan. Hårgarn brukades också till botteninslag i ryor och som inslag i *släpkläder*: hårkjolar, grova tröjor och »regnkragar», *yvtäcken* (se I Vallskogen). Barnlindorna vävdes också av hårblandad ull. Hårgarn slog ifrån sig väta bättre än ullgarn. Nöthåret tjänade också till att dryga ut ullen, som det inte alltid var så lätt att få att räcka till.

Också avkammat hår, tagel ur kosvansen, *korumpstagel*, och hästtagel skrubgade och kardade man och spann och tvinnade till garn. Garn av människohår tvinnade och flätade man framför allt till hårband (se Band och snodder). Garn spunnet och tvinnat av kotagel och hästtagel eller hår, ragg och ull *sömade* man en mängd plagg av: vantar, sockor, förfötter, skotelingar och sillappar (se bilder). I *sömvantar* övervägde ullen, i sillappar och förfötter korumpstagel, medan skotelingar mest syddes av garn, spunnet av ragg och hår. Här är det en urgammal teknik, som än lever kvar i bygden.

Med en nål gjord av ett ben i svinskanken eller en hemsmidd järnnål sömman man med grovt garn varv efter varv med alldeles lika öglestygn. Genom ökning av öglornas antal vid sidorna några varv (3—4 öglor vid var sida), breddas vanten eller telingen. Man sticker för den skull nålen ett par gånger i samma

Sillapp av korumpstapel under arbete. (Se bild sid. 35.) — Tälingsnål (6 cm), gjord av ett ben i svinskanken. Erikanders i Övermyra.

öglor av föregående varv. Vid tummen lämnas som vid stickning några öglor och man lägger i stället upp nya. När vanten för övrigt är färdig, syr man tummen och minskar efter hand öglornas antal, så att den slutar i spets. Det är lättast att sy med *en* grov garnände och att bara ta två öglor på nålen så som det brukas till skotelingar och förfötter. Men till vantar och framför allt till hårsilar brukade man ta tre eller fler öglor. För att inte behöva skarva garnet så ofta, trär man det dubbelvikt genom ögat i nålen och jämkar så att man får bara den bit som man formar öglorna av enkel.

I en trakt, där man inte kunde sticka, måste vantsömmen ha tagit mycket av den tid, som senare har kommit att upptagas av stickning. Stickning kallades, när man lärt sig den, aldrig annat än sticksöm. De gamla, som hade lärt sig vantsöm som barn, fortsatte att så länge de levde *söma* vantar framför allt till karlarna. Andersas Anna-Brita Andersson från Lem, f. 1888, sömmar än i dag vantar så som hon lärt det av sin farmor, som var född 1843. Och både skotelingar och förfötter syr man av hår eller tagel i en del gårdar nu också, därför att de är så bra att ha i gummistövlarna.

LIN OCH LINBEREDNING

Lin odlades mest i var bondgård varje år. Ett par år i följd kunde man gott begagna eget linfrö, »men det var hälsosamt att byta om». Det hände också att linet frös, så att man var tvungen att skaffa nytt frö. En kanna (2¹/₂ l) linfrö var lagom för ett linland om 10 steg i fyrkant. Det skulle vara »fem frön på en kattfot» eller »tolv frön på en stövelklack». Därmed var sagt, hur tätt man skulle så. Sådde man för glest, vart det för grova strån, sådde man för tätt, vart det fina fibrer, men då ville linet lägga sig. Till linland tog man en bit nyplöjd vall.

De gamla brukade säga, att då svalan och göken hade kommit och häggen gick i blom, var tiden inne att så linet. Med en särskild känsla gav man akt på vårens första gulärta, *linällan*, som troddes spå hurudant linet skulle bli. Såg man henne första gången framifrån — mötte henne — blev det dåligt lin-år, såg man henne bakifrån, blev det gott år. Satt hon på marken, när man såg henne första gången, blev det kort lin, satt hon på *vestöa* eller på takåsen, skulle man få långt lin det året. För att få långt lin skulle man sträcka upp armen just då man såg den första gulärta. Hade man då något långt, t. ex. en kvast, i handen, var man säker på att få långt lin. Gulärta måtte ha varit vanligare förr än nu. På en fråga om det inte var sädesärta, som kallades *linärta*, svarade man: »Tok nej, hon kallas *kokärta*.»

Man sådde gärna på en dag med långt namn, t. ex. på Vilhelmina-dagen, den 26 maj, då också det enligt gammal tro skulle göra att linet blev långt. Det kunde vara goda linår med långt och glänsande lin, och det kunde vara dåliga år med kort och strävt strå. Av allt man odlade var linet kanske det som var mest beroende av väderleken.

En gammal gåta var: När sår bonden lin? Svar: Aldrig. Det finns ingen bonde som sår lin. Han sår linfrö. — Här sådde bonden inte linfrö heller, för det gjorde hans hustru!

Det var mycket viktigt att linet drogs upp i rätt tid. Tog man det för tidigt, blev det hårdrotat och man riskerade att få dåligt frö. Fick det stå för länge, blev det strävt och grovt. Ibland måste alla, som kunde, gå ut och hjälpa till att dra upp det, för att det skulle bli bärgat i rätt tid. Men annars var det kvinnoarbete. När bladen längst nere på stjälken hade börjat falla av och de andra bladen gulnade och *fröknoppen* började skifta i brunt, var linet färdigt *att må*. Man gjorde linband av tio, tolv strån, vred ihop övre änden till en vridknut, delade på stråna och lade dem utsträckta på marken. Sedan ryckte man upp *näva efter näva*. Det kallades att *må lin*. Man rensade ur ogräs och slog stråna mot knäet, så att rötterna vart fria från jord. *Linnävarna* lades sedan korsvis över varandra på linbandet, så många att bandet lagom kunde knyts ihop. Det var så där sex, åtta nävar lin i en *linknipa*. När hela åkern var *uppmådd*, restes *linkniporna* till skylar om fem, sex knippor. De fick stå kvar på åkern en eller ett par dagar, tills man fick hjälp att köra hem dem till gården, där man tog itu med att repa, *stryka*, linet. Det skadade inte om

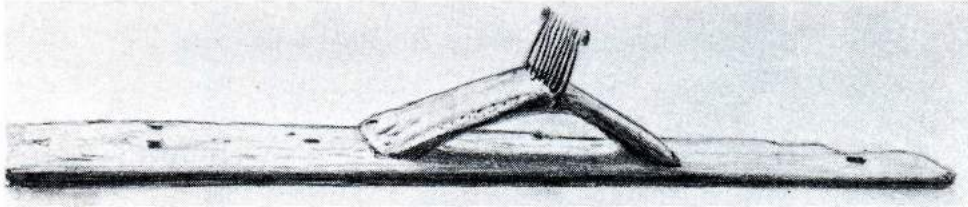
linet låg någon dag, om det bara inte fanns råttor. »Möss fick man särskilt vara på sin vakt mot. De kom i otal, och de var svåra att äta till linknopp.»

Linstråkan var en lång, tjock bräda, som mittpå hade en kloss, vid vilken en hemsmidd grov järnkam var fastgjord. Den hade omkring tjugo järntänder, av vilka de båda yttersta var vridna utåt till öglor (se bild). Linstråkan lades på ett par tråkubbar eller bockar, och två personer satte sig grensle, en på var sida av stråkan. Det var bra om man kunde vara tre eller fyra som arbetade tillsammans. En bar då fram linet, löste upp linbanden och lade högar av det på ena sidan om dem som skulle stryka av knoppen. Två strök näve efter näve i takt, *annvar gång*, och drog knoppänden tre fyra gånger genom linstråkan. De lade sedan det stråkade, *knoppade*, linet på andra sidan om sig, där en person hade att rotjämnas näve och binda ihop två och två *nävar*, ibland med halmband, till *fittjar*. Tjugo fittjar hopbuntades slutligen och bands om med en fittje, till en stor knippa, *lima*. Skörden räknades i *limar*.

Fröknopparna sopades ihop, bars in och kavldes på loggolvet med en vanlig brödkavel. När det var gjort, risslades de i en rissel, varvid boss och agnar stannade i risseln. Agnarna togs tillvara och blandades i sörpan åt kor och kalvar. Man risslade sedan frökornen i en tätare rissel, *grannrissel*, och sållade dem därefter i ett såll, *skella*, *skinnskella*, med små runda hål varvid fröna stannade i skellan och damm och smått skröp sållades ur. Till sist tömde man fröna i en *dryftvanna* eller ett siltråg och *dryftade* dem, kastade upp dem i luften i starkt drag, varvid återstoden av damm och söndersmulade agnar rök ur. Fröet mättes i kannor och förvarades i härbret över vintern.

Hade det lidit långt på hösten, kunde man spara rötningen till kommande sommar. Man satte då upp fittjarna grensle med rotändan upp på en gårdsgård eller hässja för att torka och blekas. De fick sitta så hela vintern och våren och kördes in under tak först på sommaren, när de var genomtorra. Överallt i byarna satt de grå linfittjarna i långa rader på gårdsgårdarna, och man gick och såg och jämförde vem som fått mesta och längsta linet.

Linet blev fint av att sitta på tork under hösten, vintern, våren och sommaren. Det rötades sedan i röt månaden. Röt månaden börjar den 23 juli och slutar vid Bartolomeus, den 24 augusti. Var det så, att man behövde sitt lin och vädret var passande, kunde man lägga linet till rötning med detsamma det hade blivit stråkat. Det kördes då genast till något vatten. Rötningen skedde på olika sätt. Somliga sänkte linet i sjön, andra i ån eller bäcken, andra bara i en puss eller i en grop i någon myr. Varenda bonde hade en grop i byns myrtag där han tog dyjord, *murdynga*. Men vattnet brukade vara kallt och järnhaltigt där. Därför blev linet finare, om man sänkte det i en sjö eller bäck, men i bäckarna var det inte alltid nog med vatten. Det blev för det mesta att röta det i sjön. Samma linsänke kunde nyttjas år efter år. Man körde ner några störrar, där man skulle sänka linet, och hade någon gammal grind eller lucka att breda ut det på. Fittjarna lades växelvis med topp och rot intill

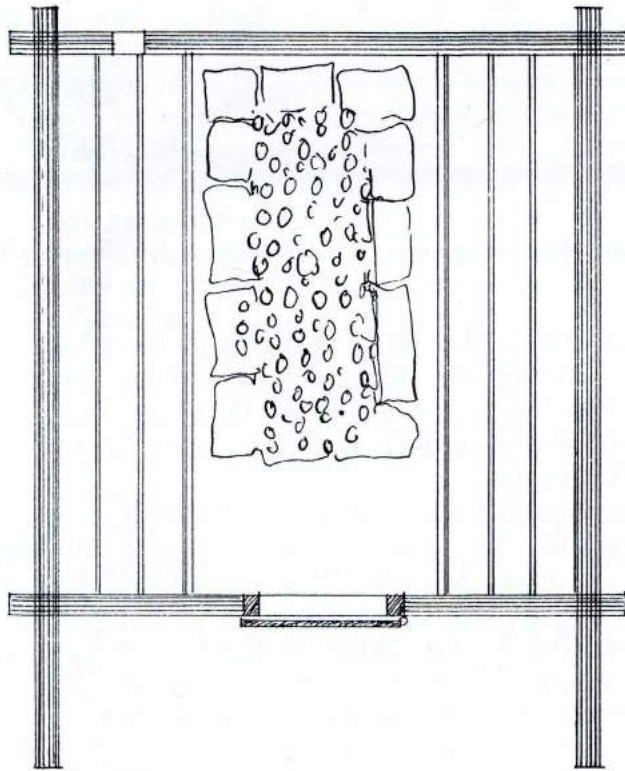
Linstråka (220 cm). Hanses i Västerberg. På linstråkan ströks fröknoppen av stjälkarna.

varandra i jämna rader. Man skulle hålla reda på hur många fittjar man lade ner till rötning. När allt var ordnat, lade man några plankor över och sedan stenar ovanpå dem för att hindra linet att flyta upp. När det började rötas, hände det att det blev så stark jäsning, att man fick lägga på flera stenar, för att det skulle hållas nere.

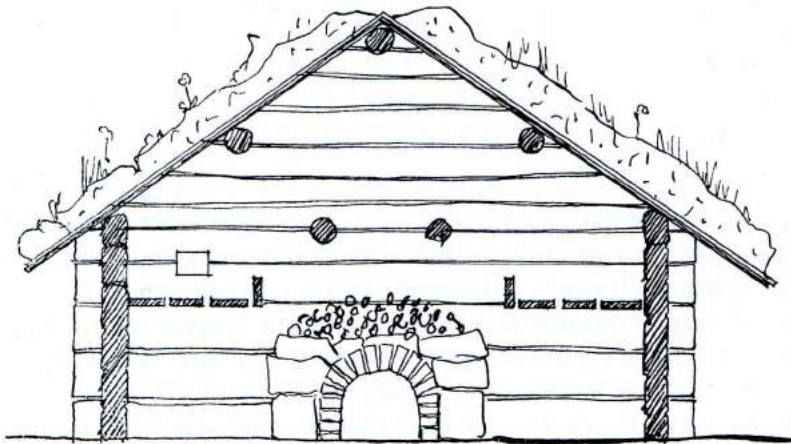
Allt efter vattentemperaturen och linets mognadsgrad tog rötningen olika lång tid. Det var bra om vattnet var varmt. Då gick rötningen fort. Ibland blev linet rötat på några dar, men ibland kunde det få ligga väl två veckor. Var det grönt, när det sänktes och således dåligt moget, kunde rötningen ta ännu längre tid. Om det var viktigt att skörda linet lagom moget, var det ännu viktigare att passa det, så att det blev lagom rötat. Man måste ge sig tid att passa det mycket, mycket noga. Ja, när man trodde att det var färdigrötat, undersökte man det både morgon och kväll samma dag. Var det för litet rötat, när man tog upp det, var det omöjligt att få bort *skävorna* — det blev *gnät-tugt*. Det kunde då möjligen bredas på marken för efterrötning någon dag. Värre var det, om det hade legat för länge. Då fanns det ingen räddning. Då vart det bara skävor och korta tågor av alltihop.

För att pröva om linet var färdigrötat, bröt man av några strån nere vid rotändan och sköt på mot toppen. Var det lagom rötat, skilde sig tågorna lätt från det vedartade i stjälkarna, som gick att bryta och dra bort, och tågorna blev kvar fina och hela. Så fort man kunde, tog man då upp det ur vattnet med hjälp av en *barka*, *klona*. Det fick för det mesta karlarna göra. Man räknade fittjarna, så att ingen blev kvar, sköljde dem och satte dem grensle över en gårdsgård eller en hässja att lufttorka, tills man skulle fortsätta beredningen.

Man torkade gärna linet i bastun just som man slutat arbetet med mältningen där. Det var vid tiden omkring Mikaeli-dagen. Fittjarna restes på lavarna runt väggarna i bastun, och ugnen eldades. Rök och värme spridde sig i hela bastun, som inte hade någon skorsten utan bara ett par gluggar på väggarna uppe under taket, där röken sökte sig ut. Ugnen var byggd så att inga gnistor kunde spraka ut (se bild). När man hade slutat elda och det bara var glöd i spisen, stoppade man till gluggarna, så att inte värmen gick ut. Det eldades aldrig så att det blev riktigt hett. Men linet skulle bli genomtorrt, innan det skulle *klappas* och *bråkas*, *brötas*.

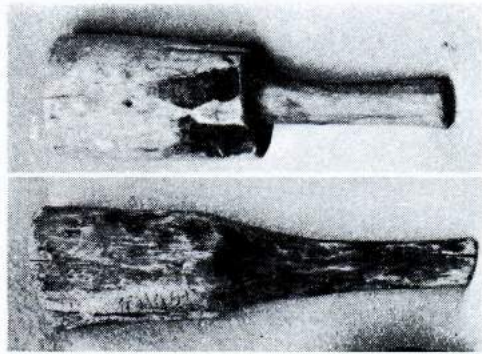

Längd med lider 5,75 m, bredd 5,25 m.

Plan och genomskärning av bastu med bastulider. Häsäng, Vattan. Nordiska museets undersökningar i Gästrikland 1920.

Linklubbor (30 resp. 38 cm). På en flat sten utanför bastun eller i bastulidret klappades de torra, varma linfittjarna före bråkningen.

Linberedningen var nog det arbetsammaste av allt i de gamlas hemslöjd. Från och med skörden tills det hade blivit vävt var linet nästan oavbrutet under arbete i kvinnornas händer. Med enkla träklubbor (se bild) klappades fittje efter fittje på en flat sten utanför bastun. Man hämtade ut ett fång torrt varmt lin i sänder, klappade det och lade åter in det i bastun, innan det skulle bråkas. Var det mycket *hårdfört* lin, kunde man få värma det under klappningen också, vända ut och in på fittjarna, värma dem och klappa dem igen, tills man hade fått allt det träiga sönderslaget.

Det skulle vara varmt i bastun hela tiden när man klappade och bråkade. Man kunde hålla på två, tre, fyra, ja ända till sex dagar där. En del *utanvidsfolk* gick ur gård och i gård och hjälpte folk att klappa och bråka lin. Både gamla och unga, som arbetade i bastulidren med att *göra ur linet*, kallades medan arbetet pågick för *bastukäringar*. »När karlarna gick och höstplöjde, hörde de på långt håll att käringarna hade kommit till bastuliren. De prata och skrek, gifte ihop folk och gick på värre.» En gammal man sade, att hellre gick en karl över kyrkogården vid midnatt än han gick förbi en bastu mitt på ljusan dag, när bastukäringarna kommit ihop där. Och en gumma berättade att hon hade hört en karl säga, att hellre gick han förbi avrättsplatsen, när det var stupmörkt, än han gick förbi en bastu, när käringarna var där och bråkade. Det hörde till att bastukäringarna skulle bråka och väsnas, *gorma*, och vara så försmädliga de kunde. Vågade sig några modiga pojkar fram på kvällen i närheten av bastun, var bastukäringarna inte sena att ge luft åt vad de tänkte om dem och ropade ut vad de annars aldrig skulle ha kommit sig för med. »Det var gammal sed.»

Efter klappningen skulle linet bråkas. Till bråkningen begagnade man små linbråkar, *finbråkar*. I dem bråkades och rensades linet. Finbråken består av ett par trägavlar eller ståndare, förenade med en slå nedtill och två kantställda ribbor upptill. Mellan dessa båda ribbor är ett mellanrum, som till stor del utfylles av den järnskodda, rörliga *bråkstaken* eller *käften*. Denna ledar kring en järnten vid den ena ståndaren och skjuter med ett handtag utanför den andra.

På en gammal linbråk, nu i Järbo gammelgård, står det inskuret: »1818 kom ingen snö förrän 18 januari. Et senbergat år och en rengful höst och vårsåden är förlorad af frost. 1821 Mycken säd. Rågen malta, kornet fruset. År 1822 var en sådan torr sommar at desslikes icke varit hafver i mannaminne.» Under tre år har någon i det gamla redskapets motspänstiga virke gjort sig mödan att göra anteckningar om väderleksförhållanden och skördeförhållanden i bygden. Man förnimmer det bistra allvaret bakom orden som ristats med sådan möda.

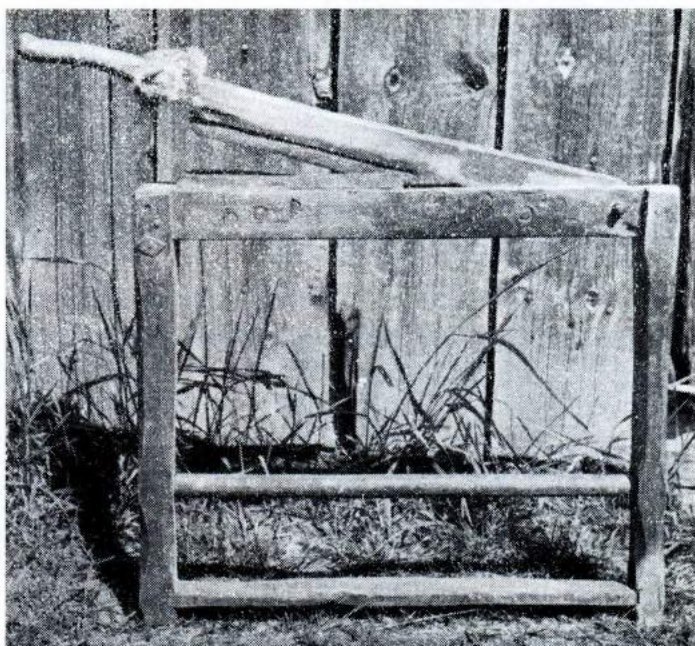
Den som bråkade satt på ett säte eller en stol och hade ena foten på bråkens slå. Bråken kunde inte stå för sig själv. Man hämtade ut torrt varmt lin vartefter och lade det i en hög i knäet och arbetade fort för att det inte skulle kallna. Man fattade en handfull lin vid rotändan, lyfte upp bråkstaken och kastade in linet och klämde ner bråkstaken hastigt och med stor kraft, lyfte den igen och drog åt sig fittjen något och tryckte till. Sedan lät man bråkstaken slå ner på linet i allt raskare takt, så långt man kunde för handen. Därvid sönderbröts det spröda, torra träämnet, som klubban hade lossat från tågorna, och skävorna föll till marken som små stickor, *linagnar*. Dessa samlades sedan ihop och användes i murbruk, *rappbruk*.

Det var ett förskräckligt larmande, när en rad bråkstakar slog ner på linet i rask takt och det var därför ej underligt, om de, som höll på att bråka, måste skrika för att göra sig hörda. De försökte hålla en viss rytm i arbetet, och man har roat sig med att sätta ord till bråkstakens taktfasta slag. När det var gifta kvinnor som bråkade, sade man att det lät som: »Vi har fått, vi har fått, vi har fått, fått, fått. Vi har fått, vi har fått, vi har fått, fått, fått.» Från de ogiftas bråkar lät det: »Vi får väl, vi, vi. Vi får väl, vi, vi.»

Efter bråkningen skulle linet rensas. Den bråkade fittjen kallades *hässla*. Man drog hässlan genom bråken, vände och skavde den och såg till att både rotände och toppände blev rena och fria från agnar. Bråken hade en kil, som kunde ändras så att mellanrummet blev trängre, och den ställdes om, när man rensade hässlorna. Allra sist värmdes linet igen, och tre hässlor i taget skavdes och snoddes sedan några varv och lades åt sidan. Tjugo hässlor bands om med en hässla, bindhässlan, och så kom varje linknipa att fortfarande utgöra en lime om 21 hässlor. En knippa bråkat lin skulle väga tio skålpund.

Skäktkniv och skäktstol har liksom stångklyfta varit okända redskap i Ovan-sjö och kringliggande socknar. I finbråken har man utfört det arbete, som man på andra håll haft dessa redskap till. Vid bråkningen bröts alltid en del lin av, särskilt toppar. Det kallades *tusk* och användes till stoppning av täcken och till diktning. Det blev inte mycket tusk, om linet var lagom rötat och om man handskades varligt med det.

För oss, som på avstånd betraktar de gamlas linberedning och aldrig på allvar har varit tvungna att bereda något lin för hand till outhärliga plagg, kan arbetet med linet kanske se ut att vara fyllt av glädje och poesi. Men det var i själva verket ett oändligt mödosamt slit, som återkom år efter år, och ett arbete som de fattigaste ofta måste låta leja sig att hjälpa till med. Det är betecknande, att man inte kunde sitta i en lagård och bråka, därför att korna

Linbråk (längd 75 cm, höjd 60 cm). Sedan linet klappats värmdes det på nytt i bastun för att kunna bråkas och rensas i linbråken.

fick hosta. Själv måste man likväl dra i sig det vassa lindammet och plågades mycket av det. Många blev sjuka.

Utanvidsfolk, som inte själva hade bastu, brukade genom arbetsbyte leja bastu i någon bondgård. Om de inte kunde göra så, brukade de passa på när det var soliga och varma dagar att värma linet på en sten utanför sin vedbod och där klappa och bråka. De hade inte så mycket lin, och därför kunde det gå med så enkla anordningar. De satt i värsta solgasset och svettades, medan de klappade och bråkade. Någon hjälp var det aldrig tal om för deras del.

Först långt fram på 1800-talet skulle ovansjöborna bli delaktiga av den arbetslättnad, som prosten Bromans vattendrivna linhammare betydde. På flera ställen anlades då i åarna linstampar, som också användes till benkrossar för beredande av benmjöl — i Åttersta, på Åsen, i Hosjön och i Bro. Där bodde *linbokare*, som för en billig avgift *bokade* linet åt folk. Så slapp man den arbetsamma klappningen med linklubba. Torka, bråka och rensa linet i basturna måste man alltjämt göra. Men småningom byggdes i samband med några av linhamrarna också skäkthjul, som drevs av samma vattenkraft som hamrarna. Många slutade då också upp att bråka linet hemma och for till linskäktarna i Åttersta eller Hosjön och fick det både bokat och skäktat. En del av de kvinnor, som tidigare hade gått ur gård och i gård och hjälpt folk att bråka lin, tog nu plats vid linskäktarna och hjälpte bokaren med skäktingen.

De hade ett dammig arbete. De kom att se alldeles ludna ut av damm, boss och agnar, där de satt en på vardera sidan och kastade fram fittje efter fittje

framför det svängande hjulet, medan de hårt höll fast fittjen med båda händerna. Detta arbete har i Ovansjö kallats skäktning och ersatte bråkningen, medan bokningen var det som ersatte klappningen. Det blev mer som gick sönder, mer *tusk*, vid skäktning än vid bråkning. Tusk togs på riskiva och skakades och kallades efter skakningen för *skakungar*. Skakungar togs gärna till diktning. Hade linet blivit rötat för länge, kunde det bli tusk av alltsamman. Då måste man karda och spinna också *tuskto*. Av det spanns ett grovt garn, som man kallade *skavfallsgarn*. Det kunde nyttjas till inslag i säck- och foderväv.

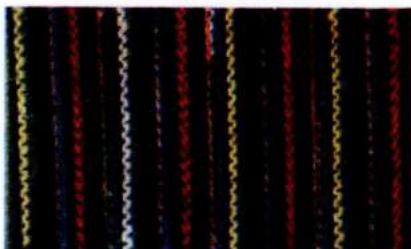
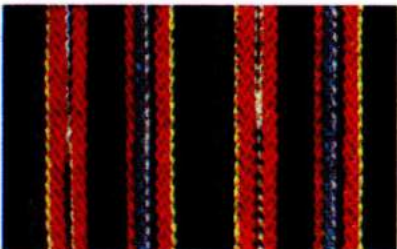
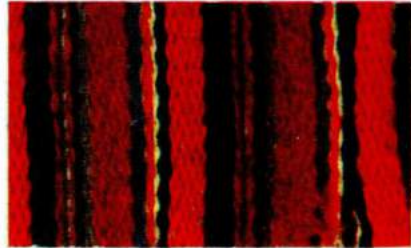
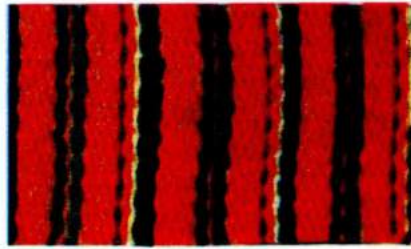
Tack vare linhamrar och skäkthjul befriades nu kvinnorna från det drygaste arbetet med linet. Men just då började man inskränka linodlingen i bygden. Redan före år 1860 hade man börjat bli beroende av tillgången på bomullsgarn. Det berättas sålunda i bygden, att under det nordamerikanska inbördeskriget på 1860-talet bomullsskörden brann upp. »Då var det stor jämmer, för man kunde knappt få köpa en bomullsända.» Linet kom då till heders igen, fast blott för en kort tid. Den dag som är, lever det i våra bygder kvinnor, som varit med om att i sin ungdom *göra ur lin* i bastulidren med hjälp av bara klubba och bråk.

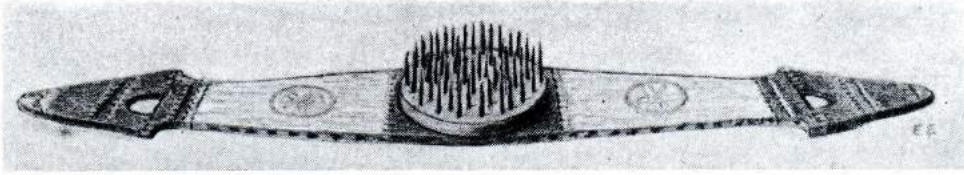
Så länge den gamla yrkesskickligheten från linbråkningens tid levde kvar, *rensade* man gärna linet i en bråk, sedan man hade fått det skäktat. Man lade det då bara till värmning vid spisen och skavde och rensade hässlorna några gånger i bråken, innan man började häckla.

Man hade tre häcklor av olika grovlek, *grovhäckla* (se bild), *nästhäckla* och *grannhäckla*. Det var dock mindre vanligt, att man häcklade linet i mer än två häcklor. Man körde en käpp genom hålet i ena änden på häcklan och genom ett hål, som hade borrats i en bänk. Linstråkan var ibland försedd med flera hål, i vilka man slog i störrar, så att flera kunde hålla på och häckla samtidigt. En grovhäckla hade omkring 75 taggar, medan den finaste häcklan kunde ha över 200 på en rundel av samma eller mindre storlek. Man brukade hålla till inne i vardagsstugan eller sommarstugan, när man häcklade. Man höll häcklan med vänster hand och tog linhässlan i höger hand, lindade rotändan om handen och slog ut toppändan över taggstället och lättade upp de knutiga topparna och drog dem försiktigt genom taggstället. Det som då häcklades ur kallades *tullto* (tull=topp). Det var sämsta slaget blånor, *to*. Det spanns till inslag i grovt kyprat lärft, blaggarn, och grovt tuskaftlärft, *foderväv*. Sedan virades den häcklade toppändan om fingrarna och rotändan drogs försiktigt genom taggstället i samma häckla. Man började häckla från spetsen av hässlan och tog med litet mer för var gång. När fingrarna kom ända in på taggstället var hässlan tills vidare färdig. Den snoddes då några varv och lades åt sidan. Det nu urhäcklade kallades *varpto* eller *blaggarsto*. Det var starkare än tullto och spanns till varp i alla grövre linnevävar. När man gjort grovhäcklingen,

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Sockenrandningar i pärk. De två översta till barnkoltar och mansvästar. De fyra därnäst till gubbvästar och de fyra nedersta till randkjolar.

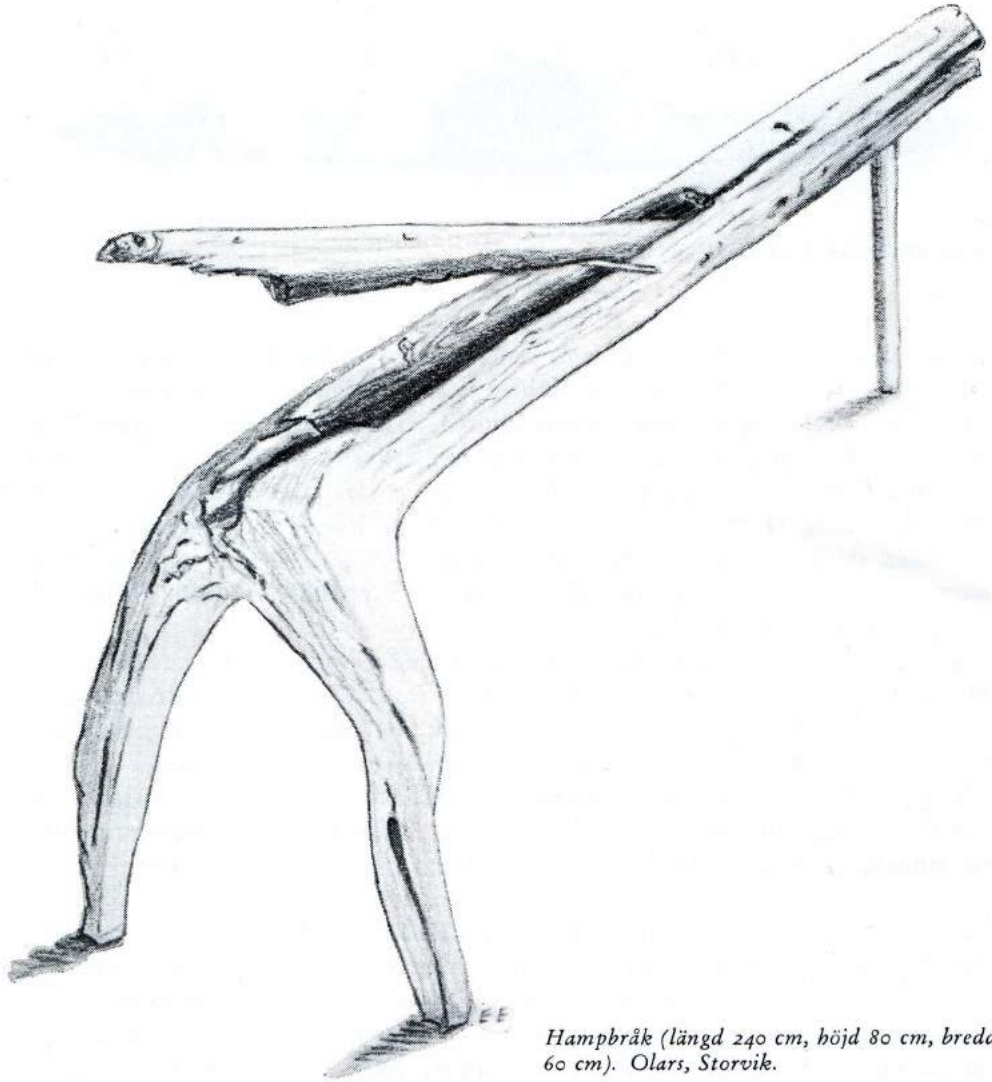
Grovhäckla (längd 78 cm). Ol. Lars, Övermyra.

skulle hässlorna häcklas på alldeles samma sätt i mellanhäcklan, *nästhäcklan*. Det som häcklades ur i den var finblår, *nästhäcklingar*. De spanns till både varp och inslag i något finare kyprad vävnad, *nästhäcklingsväv*, och grovt lärft. Vilde man ha riktigt fint lin, häcklade man hässlorna till sist i grannhäcklan. Det som man nu häcklade ur, kallades *reksento*. Det kunde spinnas till både varp och inslag. I grannhäcklan finkammades dock som regel endast de tågor, som man skulle spinna för att kunna tvinna tråd. De långa lintågorna, *reksnarna*, som man hade kvar i handen, hade under häcklingen blivit alltmer utredda, renkammade och fina.

Det urhäcklade utgjordes alltså av kort, ibland knutigt och tilltrasslat lin, *to*. Detta rullades ihop till stora rullar, *toflagor*, som lades var sort för sig: *tullto*, *blaggarsto*, *nästhäcklingar*, *reksento*. Den renkammade linhässlan snoddes några varv och en handfull hässlor vreds och veks mittpå, varvid de snodde ihop sig till en *lintutta*. De yttersta topparna lindades runt sig själva, så att inte snodden gick upp. Stora knippor lin hängde ofta på den tiden i klädkammarn eller på vinden, färdiga att lindas på rockhuvudena och spinnas. Lin kunde sparas hur länge som helst. »Lin blir gull, ull blir mull», sa man.

När timmeravverkningarna i skogarna fick högkonjunktur, kunde karlarna inte få nog jord att så havre på åt de många hästarna, som de behövde. Då ville de ha jordbitarna, som kvinnorna brukat så lin på. Och eftersom det nu fanns bomullsgarn att köpa och gott om kontanter, gick många kvinnor med på att sluta upp att odla såväl lin som hampa. Men många knotade. En ampergumma var gråtfärdig för att karlen hennes inte ville låta henne så lin: »Jag ska ge 'an en bomullstrasa tä tork sej på, så får han si. Men nog ska jag lag tä, så jag får linne alltid.»

Om de gamla ylleplaggens öde blivit att förvandlas till plockgarn, har de nötta linneplaggen, sedan de först fått tjäna som blöjor och klutar för olika ändamål, använts som inslag i trastäcken. Det man inte hann med att göra trastäcken av, har senare jämte alla uttjänta kläder slukats av trasmattorna, som på 1870-talet började sitt segertåg i bygden. Också när det gällde mattor på golvet hade ovanjöborna väntat medan gransocknarnas folk gått före. En svärdsjögumma skall ha sagt: »Alltid talar ni om att väva slarvtättjen och slarvtättjen, aldrig säger ni, att ni väver mattor som vi.»

Hampbråk (längd 240 cm, höjd 80 cm, bredd 60 cm). Olars, Storvik.

HAMPANS ODLING OCH BEREDNING

Erikanders-mor i Övermyra är den enda av mina sagesmän som talat om, att hon varit med om att så och må hampa och att bereda den. Men alla gamla har haft väl reda på hampodling och erinrat sig vad man tänkt och tyckt om hampa. Andershans-far och Glasens-far i Bro skall ha varit bland dem, som sist pläderade för att man skulle fortsätta att odla hampa. I Ättersta finns det en äga med namnet Hampgårdet. Den ligger utmed ån mellan Deras och Ätervalls. Efter laga skiftet kom den att höra till Deras men skall tidigare ha brukats gemensamt av bönderna i byn för hampodling. Var gård hade då sin lott i ägan, *hamplott*.

Fröet såddes sent på våren, därför att plantorna var mycket ömtåliga för frost. Kvinnorna fick så själva och jämna landet både före och efter sådden. De hade ett par hopfogade bräder med stenar på, en *slana*, som de själva fick dra, *slana över* åkerlappen med, om inte någon av karlarna kunde förbarma sig och ta häst och köra. I Ytterbyn i Järbo är det en brant backe, som heter Hampgårdsbacken, nu hörande till Oppistugas, där man förr odlat hampa. »Där kunde man knappt köra. Där har man väl fått gräva och kratta och jämna sin lott, var och en, utan dragare.»

När hampan började gå i frö, satte man upp fågelskrämmor, *hampspöken*, på hampåkrarna. När fröet syntes i toppen, *tufsen*, var hampan färdig att *mås*, ryckas upp med händerna liksom linet. Några plantor fick stå kvar för att lämna moget frö. Deras tågor vart mer *hårdföra*. Efter skörden restes stånden upp mot varandra, och man lät dem stå kvar ute på åkern någon dag. Sedan bredde man ut säckar och gamla hårtäcken och slagtröskade hampan. Hampan breddes sedan ut på åkern för att jordrötas. När den var färdigrötad, kördes den hem till bastulidret eller rian, där den fick ligga, tills man fick tid att ta hand om den. Då eldades bastun eller rian, och hampan torkades vid svag värme. Sedan skulle den bråkas, *brötas*. För detta hade man särskilda hampbråkar, *hampbockar*, *bråklamrar*. De var gjorda av en trädstam och hade två självvuxna grenar till ben i ena änden. Den andra änden, framänden, smalnade av och lutade mot marken. I den var *bråkstaken* rörligt fästad med en järnten, som gick genom hål i bråk och bråkstake. Bråkstaken var grov och järnskodd och hade ett utskjutande handtag (se bild).

Bråkningen skedde ute på *backen*. Det har sagts att ungefär så mycket hampa odlades i en gård, att man fick omkring 20 *limar*. (1 lime=21 fittjar; 1 fittje =2 nävar.) När allt var bråkat, värmdes hampan igen och rensades medan den var varm i en liten linbråk. Det blev vanligen sent på kvällen, innan man blev färdig, och man måste ofta bråka i mörkret. Hampan ansågs *lättför*.

Den bråkade och rensade hampan skulle häcklas. Man höll till i lagårn eller sommarstugan och häcklade. Många blev sjuka av dammet, fast lindammet var vassare och farligare. Hampan häcklades två gånger i grovhäcklan. Någon mellan- eller grannhäckla användes inte åt den. Hampblånorna kardades och spanns till inslag i grova fodervävar och s. k. hampblaggarn. Hampreksnarna spanns till ränning åt flera olika vävar, bl. a. blaggarn, underbredor, ryor och täcken. Då man slutat odla hampa, köptes hampa i stan och spanns hemma.

SPÅNAD

Margareta Svahn (f. 1879 i Gammelboning i Ockelbo) kom som ung till Torns i Offsjön i Järbo och skötte Torns till deras död. Gamle Tornsfar lärde Margret att spinna med krok. Han hade spunnit lin med krok, när han som barn gått i skogen med kreaturen. Nu lärde han henne, och så spann de båda tagel till ett hästtäckle, som Margret ännu har kvar. Hon spinner och tvinnar

också än i dag med hjälp av krok, när hon vill ha garn till skotelingar och förfötter (se Fot- och benbeklädnad) som de använder inuti gummistövlarna. Detta berättade Kristina Larsson från Östby för mig.

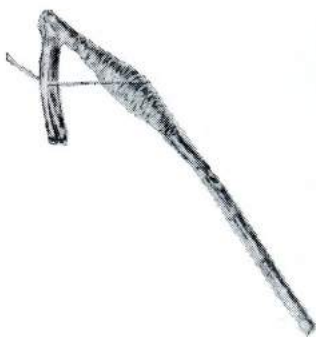
När vi sökte upp fru Svahn i hennes hem, Goddagssveden i nordöstra hörnet av Ovansjö, förr fäbodställe åt Norrberg, spann hon lin på krok. Hon ägde många spinnkrokar (se bild), enkla självvuxna tråklykor, på vilka kviständen skurits upp, så att den var som en näbb genom vilken fibrerna måste gå, allt medan kroken vreds runt inuti handen och kvickt och behändigt snodde fibrerna till garn. Att hon spann lin nu var bara för att visa hur det gick till. Annars använde hon spinnrock till det. Kroken använde hon bara när hon spann och tvinnade tagel, därför att spinnrocken dåligt kunde spinna och alls inte tvinna så grov tageltråd, som krävdes till förfötter. Hon visade också hur hon kunde spinna tagel. Hon lade taglet på golvet och en sten ovanpå, som höll emot, medan hon drog ut och ordnade tagelstråna, allt under det hon snodde kroken. Så snart hon så spunnit omkring 15 cm, måste hon ta garnet ur skåran och linda upp det hon spunnit på skaftet av kroken. Sedan makade hon på nytt in garnändan i skåran och fortsatte att sno. Det gick bara att spinna en liten bit i taget, då garnet annars snodde sig, när det lösgjordes ur skåran, och det blev fnurror på tråden, *lyttjebrännor*. Spinnkroken har ägnat sig särskilt bra för spinning av grovblår, hår och tagel, d. v. s. för kortfibriga och grova, svårspunna spånadsämnen.

Margareta Svahn beskrev hur man gjorde när man tvinnade på krok. Då måste man vara två. Först nystades garnet från krokarna, som man spunnit det på. Sedan fick en hålla i nystanen, medan den andra tvinnade det. Kroken måste då helt naturligt snos åt motsatt håll mot det man snott den, när man spann. Man spann medsols och tvinnade motsols.

Vid spinning på slända (se bild) kan man, vilket inte är möjligt vid spinning på krok, spinna en lång garnända, innan man måste linda upp garnet. Tack vare sländtrissan snor sländan själv, sedan man satt den i gång. Med båda händerna kan man då under tiden dra ut och ordna tågorna och spinna en betydligt längre garnlängd före uppnystningen, utan att det blir fnurror på tråden.

Trots ivrigt efterspanande har det inte varit möjligt att spåra upp en slända i de trakter, som det här är fråga om. Ordet *långslänna* har levat kvar och använts av de gamla för att beteckna skillnaden mellan den gamla sländan och spinnrockens rulle och trissa, som kallades *slänna* och *slann*. Det kan inte ha varit så länge sedan långsländor funnits, fast det nu tycks vara alldeles omöjligt att återfinna några sådana. I Gävle museum finns det ett stort antal sländor, men de saknar allesamman uppgifter om ursprungsort. Kristina Larssons far från Andersjöns Gammelgårds i Östby i Järbo (f. 1851) hade gjort en långslända för att visa barnen, hur man spunnit förr i tiden, när man inte hade spinnrock.

Den slända, som man mindes där i gården och nu har gjort en ny efter, hade trissan ganska långt ner på tenen. Den är av den typ som kallas mellan-tyngd om inte rent av undertyngd. Detta är ägnat att förvåna, då alla de

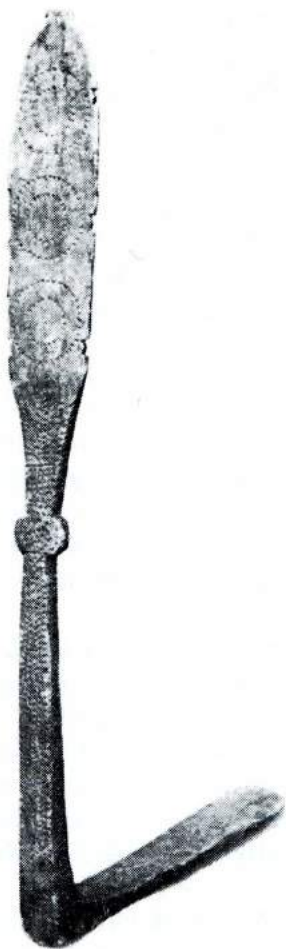

*Spinnkrok (längd 29 cm, näbbens insida 7 cm).
Margareta Svahn, Goddagssveden. Spinnkroken,
som är vårt kanske äldsta spånadsredskap, har levat
kvar och användes den dag som är i Goddagssve-
den, medan den senare i bruk komna sländan tycks
vara spårlöst försvunnen i Ovansjö.*

sländor, som finns från landskapen runt Gästrikland, är av det slag som kallas övertyngda. En av sländorna i Gävle museum är mellantyngd. Att med säkerhet säga, hurudan långsländan här varit, är inte nu möjligt. I Högbo har man en toptyngd skomakarslända i behåll. Den är av hemsmitt järn. Den härstammar från Söderfors och har tillhört nuvarande ägarens farfar, som var skomakare.

Hos Brolunds i Grundsjön har man bevarat ett gammalt linfäste från den tid, när man spann lin med hjälp av slända (se bild). Brolunds visste inte mer om det än att det var ett redskap, som hade använts till lin. Det är ett s. k. vinkelböjt linfäste. I vårt land har man tidigare funnit bara några få sådana linfästen. Ett förvaras i Gävle museum men är utan uppgift om ursprungsart. Ett annat finns i Nordiska museet och är från Gräsmark i Värmland, som liksom Grundsjön hör till de trakter, där de på 1600-talet inflyttade finnarna slagit sig ned.

Spånadsfästen av detta slag har långt fram i tiden varit i bruk i finska Finland och ryska Karelen. Då de är så sällsynta i vårt land, torde man utan tvekan våga säga, att det vinkelböjda linfästet från Ovansjö är av finskt ursprung. Grundsjön nämns första gången i samband med finnarnas invandring till dessa trakter i början av 1600-talet. Linfästets ornering med cirklar och karvsnitt (enkla hak) kan sägas vara typisk för 1500-talet. Man kan förmoda att det följt med från Finland, när finnarna slog sig ned och började röja mark i ovansjöskogen. Redskapet är av björk, och ämnet har utvalts så att sittbrädet utgörs av en rot medan själva linfästet är taget ur stammen. Vinkeln utgör alltså den nedersta delen av en kraftig björkstam med den därifrån utgående grova roten. Man förstår, när man betraktar det gamla linfästet, att den som tillverkat det kunnat sin sak. Endast med hjälp av gammal nedärvd erfarenhet har han kunnat veta, hur han skulle göra en så stark och bra sak. En snickare, som såg detta redskap, sade, att det inte bara gällt att leta reda på ett lämpligt självvuxet ämne till det, man måste också ha haft tålmod att låta björken ligga och torka i minst tre år — virket skulle inte annars ha hållit utan att spricka vid utformningen. Sådant det då gjordes har det oförändrat kunnat vara kvar i flera hundra år.

*Vinkelböjt linfäste (höjd 88 cm, sittbrädet invändigt 47 cm).
Brolunds i Grundsjön. Det gamla linfästet har dröjt sig kvar
i bygden från den tid då finnarna slog sig ner och bröt bygd
i Ovansjöskogen.*

Hur man en gång i tiden begagnat det, när man spunnit lin och hampa på slända, visas här med en enkel teckning. (Jfr U. T. Sirelius: Väster och öster i Finlands materiella kultur. Rig, 1923 h. 3—4 och Gerda Cederblom: Några av våra äldsta spånadsredskap och deras ättlingar. Fataburen 1909).

Det redskap, som man här i landet haft i stället för ett linfäste som det finska, när man spann på slända, har varit en längre eller kortare käpp, linkäpp, som en gång i tiden kallats rock. Var den lång, stacks den in under vänster arm, var den kort, höll man den i handen. Där den förekommit som friargåva, har den försetts med fina sniderier. Lika litet som någon slända har det gått att finna någon linkäpp här. I Gävle museum finns både korta och långa linkäppar, handrockar, men samtliga saknar uppgifter om ursprungsort.

I Bromans Hälsinglandsbeskrivning Gylisvallur får man för Hälsinglands del veta, att ännu på 1670-talet var sländan spånadsredskapet där. Men femtio år efteråt var sländan enligt samma källa helt utträngd av hjulrocken. Man kan anta, att denna vid ungefär samma tid fått insteg också i Gästrikland.

Rekonstruktion av sländspinning från det vinkelböjda linfästet.

En stor rock utan trampa, kallad bomullsrock, minns de gamla att de sett hos färgaren på Åsen, men andra sådana spinnrockar hade de inte sett.

Alla spinnrockar, som finns bevarade i Ovansjö från förr, liksom alla som är i bruk nu, har sidställt hjul och enkla svarvade rockhuvuden. Några av de ännu i bruk varande spinnrockarna har gjorts av rocksvarvaren från Kammas i Backberg, kallad Kamgubben. Andra har köpts från Stjärnsund.

De olika delarna på spinnrocken heter: *sätet, hjulstolparna, huvarna, hjulet, rocksnöret, vevstaken, vevaxeln, trôan, småstolparna, skruvmoren, vingdonen: vingen och tenen med ögat, slann och slännan, rulln* samt slutligen *reset* i vilket man satte *rockhuvudet* till lin och *to-kräkla* eller *to-pik* till blånor.

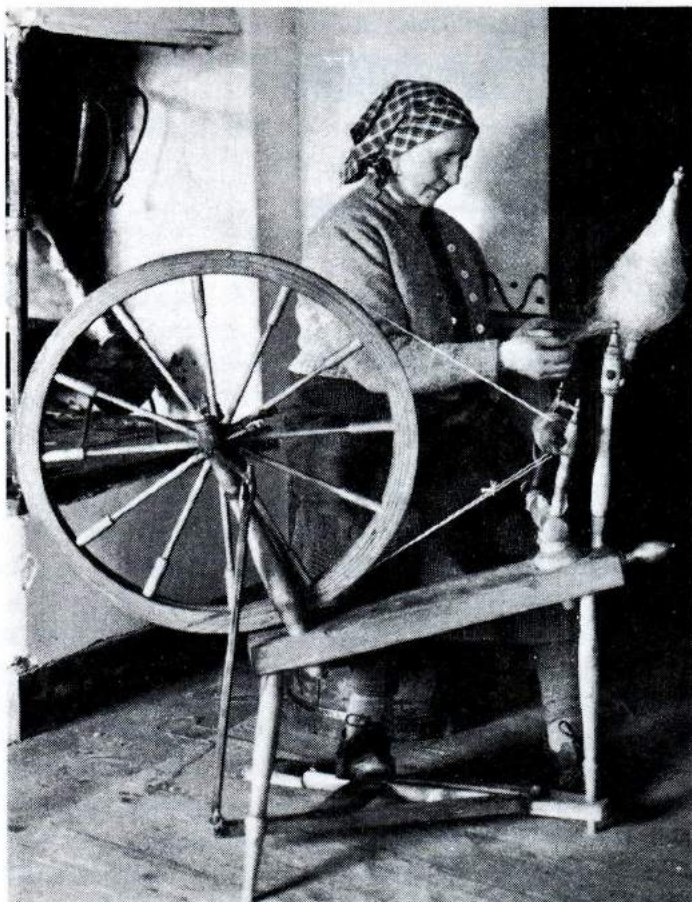
Ett par snidade rockhuvuden, som man haft på spinnrockar, har blivit bevarade i socknen. När ett linfäste skulle sättas på en spinnrock, behövde det inte ha något långt skaft eller handtag. Man kunde behålla bara övre delen, *huvu*. På så sätt kom spinnrockens linfäste att kallas *linhuvud* eller *rockhuvud*. I vissa bygder har rockhuvudena varit längre, i andra kortare. Det ser ut som

Från vänster: Två snidade linhuvuden (54 resp. 48 cm). Anna Eriksson, Dristis, Nordanå, och Wikholms, Österberg. Där bredvid ett vanligt svarvat linhuvud (38 cm). Överst till höger tokräkla (21 cm) och därunder topik (26 cm). Ovansjö gammelgård.

om deras längd hört ihop med det sätt, på vilket man lindat på sitt lin. I Ovansjö har man lindat på linet på ett sätt som inte krävt något särskilt långt linhuvud. De av svarvare i senare tid gjorda linhuvudena är kortare än de äldre (se bild). Man tog en lintutte, snodde upp den, krusade linet mellan fingrarna och lindade det på rockhuvudet så som bilder sid. 18 och 73 visar.

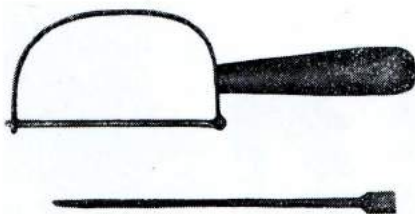
Sådana tornformiga linhuvuden, som finns bevarade här, finns alldeles lika i andra gästrikesocknar och i Hälsingland. De härstammar med säkerhet från särskilda tillverkare och har troligen köpts på marknader eller av gårdfarihandlare. Någon tradition finns inte i Ovansjö att rockhuvuden varit friarskänker, såsom fallet är i Gästriklands kustsocknar, i Roslagen och på andra sidan Bottenhavet. Friarskänker har dock växlat under olika tider. Mangelbrä-

Ol. Lars-Mari i Övermyra spinner lin. Ovan-sjö gammelgård.

den, klappträn, ostkärl, prydnadsskedar och bandskedar har med säkerhet varit friargåvor i Ovan-sjö. Så arbetade som de tornformiga linhuvudena härifrån är, kan man inte tro annat än att de en gång också varit friargåvor. Sedan kan man ju fråga sig, hur det togs upp, att friaren beställde eller köpte en friarskänk av någon särskilt slöjdkunnig person. Av gammalt skulle han själv ha förfärdigat den.

Förr kunde alla kvinnor spinna. I en stor gård kunde fem, sex spinnrockar vara i gång morgnar och kvällar från senhösten till vårfrudagen. Under hela spånadstiden gick man upp och satte sig vid spinnrocken klockan 5 eller klockan 4 för att hinna spinna en rulle full, innan man skulle gå ut i lagården eller börja dagens andra arbeten. (Se kvinnornas arbetsår.) När kvinnorna kom

Sländstickor (21 resp. 18 cm). Ovensjö gammalgård. När garnet från spinnrocksrullen skulle härvas upp, sattes rullen på en sländsticka och härvades upp på knäpphärveln.

in från utarbetet, fick de sätta sig att spinna igen, så snart de hade burit in ved och vatten, diskat och gjort färdigt i lagården. Man spann vid ljuset från spiseelden, och det blev ofta sent, innan man lät elden slockna och spinnrockarna stanna.

Man har avlyssnat spinnrockarnas takt och melodi, olika i olika gårdar och olika under veckans olika dagar. Så berättas det, att i en gård i Ytterbyn i Järbo, där allt arbete gick med fart, där sjöng spinnrockarna: *hórr, hórr, hórr*. I en annan gård, där allt gick långsamt och sävligt, *seksamt*, lät de: *seku tjeeku seku, seku tjeeku, tjeeku seku*. Under måndagarna tyckte flickorna att spinnrockarna sjöng: *Långt te sönda, långt te sönda, långt te sönda*. Om onsdagen sjöng de: *Stäcku vicka, stäcku vicka, stäcku vicka*. Och på lördagen: *I morrn ä dä sönda, i morrn ä dä sönda, i morrn ä dä sönda*. Och då gick det fort. (Om tiden för spånad se Kvinnornas arbetsår.)

Det hette att man på dagen skulle hinna spinna en trealnars lingarnshärva. Med det menas en härva som skulle räcka till tre alnars ränning i en väv. Allt efter grovleken på to och lin spann man grövre eller finare garn. Man gjorde alltid klart för sig vad man skulle spinna till för slags väv och rättade sedan pasmaantalet i härvorna efter det (se nedan). Lingarn avsett att tvinnas till skotråd, skraddartråd eller tråd att knyta nät av fordrade särskilt fint lin och stor skicklighet av den som spann. Det var ofta gamla kvinnor som spann och tvinnade sådan tråd. Den fick inte ha några märkbara skarvar, *åkor*. »Man måste lö' ve' fint, bara en och två tågor i sänder.» Också de grövsta blånorna, tusk, tullto och blaggarsto, var det svårt att spinna, om det också gick förhållandevis fort. Det fick flickorna först lära sig spinna. »Lisbet-faster sa när vi börja spinna: Ni spinner grov' tjock' klunsar som mär-lår å imillan som hängande hår.» Ett gammalt märke på att man kunde spinna fint var att man skulle spinna en lingarnshärva om 16 pasmor så att den kunde dragas genom en vigselring. Men en sådan härva spann knappast någon på dagen, fast arbetsdagen brukade vara dubbelt så lång som den nu är.

Någon gammal farmor eller mormor kunde sitta vid spinnrocken hela dagen. Fattiga utanvidskvinnor, berättas det, kunde sitta uppe om nätterna och spinna i månljuset. De spann åt bönderna och fick som lön hälften av det de spann. Det kallades att »*spinna te hälsch*», och på så sätt kunde de fattiga och jordlösa få både ullgarn och lingarn till sina vävar.

Ullen skulle vara kall, när man spann den. Man tog därför in bara en mindre korg segor i taget och ställde bredvid spinnrocken, spann och skarvade sega vid sega och hämtade in ny ull efter hand. Vid ullspinning talade man om att spinna *trehärvorsgarn* och *fyrhärvorsgarn* och avsåg därmed olika grovlekar. Trehärvorsgarn var grövre. Av det gick det tre härvor på skålpundet, av fyrhärvorsgarn fyra härvor.

Ullgarn till ränning tvättade och färgade man inte gärna, därför att *snodden löstes upp*. Antingen färgade man därför ullen, innan man spann den, eller också lät man färga det färdiga tyget. Men man brukade spänna det ullgarn, som man spunnit till ränning, på ett enkom gjort sträckträ eller om man inte hade något sådant, på härveln och blöta det. Det fick sedan sitta utspänt tills det torkat. Det kallades att *döva* garnet.

När man skulle härva upp garnet, satte man spinnrocksrullen, *slännan*, endera på en *slännsticka*, som hölls i vänster hand, eller i en *slännstol*, också kallad *tvinnstege* (se bilder), och lade garnändan ett varv runt härveln, varpå garnet knöts ihop med en lös knut och upphärvlingen kunde börja. Härveln (se bild) var försedd med en räkneinrättning, en hammare eller spjåla, som knäppte till för varje full pasma, *basma*, eller *knäpp*, som härvats upp. När man fått ett knäpp, drog man ut garnet långt och lade det dubbelt, vek det och delade det, så att man fick två länkar. Dessa skulle tjäna som pasmatråd och korsas efter varje nytt knäpp. När härvan hade önskat antal pasmor knöts slutänden ihop med pasmatrådets båda länkar till en lös ögleknut. På detta sätt gick ingenting förlorat — pasmatråden utgjorde en del av själva härvan och lät nysta eller spola sig med det övriga garnet. Sluttråden, som skulle bli börjetråd när man nystade eller spolade härvan, fanns alltid på sin plats inknuten i pasmaknuten. Tack vare att börjetråden inte knutits fast vid härveln utan vid sig själv och att en härvklo kunde fällas ner, gick det att utan vidare lyfta av hela härvan.

Om härveln var drygt tre alnar i omkrets, gjorde hammaren eller spjålan ett *knäpp* efter 60 varv. Man hade då en pasma, som räckte till tre alnars ränning, 60 trådar i väven, det är 30 rör i skeden, *full väv*. Med full väv menade man att man hade två trådar i vart rör. Härveln var gjord så, att varje knäpp hade en garnlängd av minst 180 alnar. Om en härvel inte var tre alnar i omkrets, kompenaserades det av att den räknade flera varv i knäppet. Ofta hade härvlar en omkrets av fyra alnar. De hade ändå 60 varv i knäppet. Genom den större omkretsen hade man bara velat försäkra sig om att det fanns en viss krympmån och att, sedan äfsingar och förknytstrådar tagit sin del, härvorna under alla förhållanden skulle räcka till tre alnar i väven.

I en blaggarnshärva gjorde man sju pasmor i härvan, i en härva av nästhäcklingar tio pasmor och i en lingarnshärva 16—20 pasmor. Genom att räkna antalet härvor visste man sedan utan vidare räkning hur lång väv man kunde lägga: varje härva räckte till tre alnar med samma pasmaantal i skeden som det man hade i härvan. I en enträdd, *ensmög*d, väv räckte en härva till sex

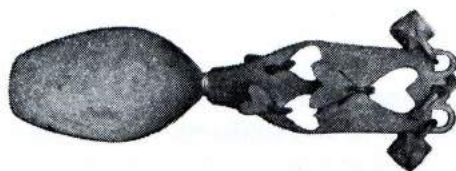
alnar. I varje härva ullgarn gjorde man bara två eller tre pasmor. (Se f. ö. ovan.) Skulle man ha en väv sju pasmor bred, tog man två tvåpasmorshärvor och en trepasmorshärva till tre alnar varp och tio gånger så många härvor till trettio alnar. Det var lätt uträknat hur lång väv härvorna räckte till.

Rännings- och inslagsgarn kunde man skilja från varandra genom att se hur snodden gick. Ränningsgarn spanns motsols och inslagsgarn medsols.

Lingarnet skulle blötas, sköljas och bykas i asklut samt åter sköljas, klappas och läggas till blekning. Man lade det löst ombundet att dra ur i kallt vatten under minst tre dagar före bykningen. I botten på karet lade man några stora kluvna ben och bredde sedan ut härvorna fint och strödde sållad björkaska mellan varje varv. Ovanpå strödde man ljusgrevar, som man fick när man smälte talg och ister. Litet tjära tog man om man hade. Det ansågs göra garnet mjukt och vitt. Efter att man värmt vatten i pannmuren slog man det nästan kokande på garnet. Luten som bildades under påösningen tappades ur, hettades upp och slogs på igen gång på gång.

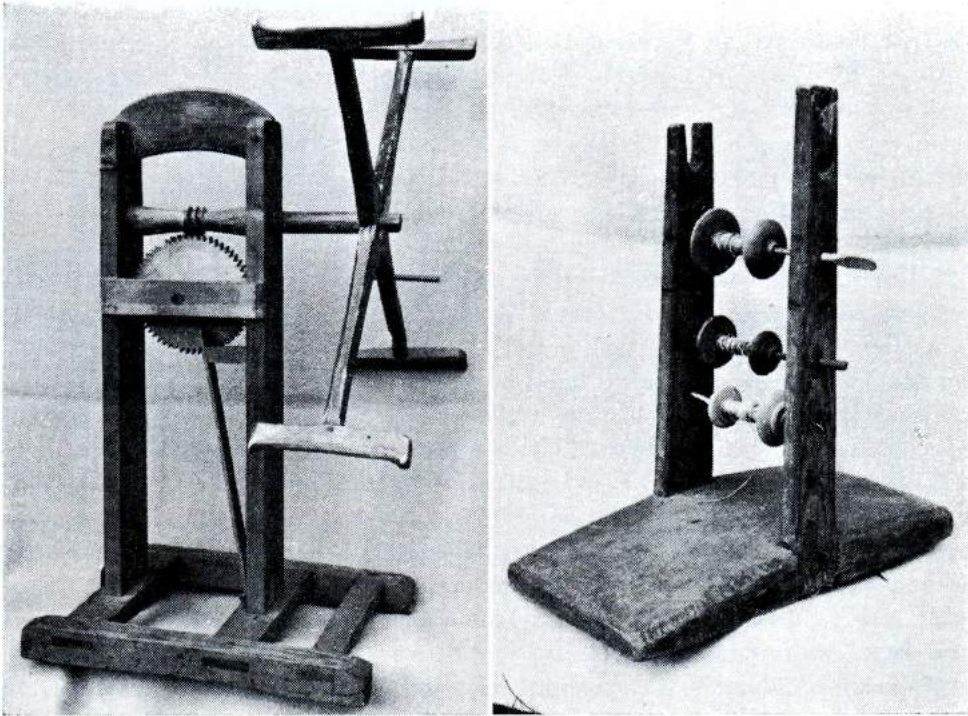
När härvorna blivit färdigbykta och sköljts och klappats riktigt väl, träd-
des de på en hässjestång, som lades på ett par hässjegubbar, resta mot stugväg-
gen, och en stång stacks in nedtill som tyngd. Somliga lade i stället garnet på
snön, utspänt också då mellan två stänger, och lät det frysa, *svalla på snön*.
Det gjorde ingenting, om garnet blev översnöat. Snön blekte det nästan lika
bra som solen. Om det var fasttjälat när man ville ta det, fick man inte rycka
loss det utan man måste blöta loss det med varmt vatten. Efter blekningen
skulle det åter sköljas och klappas och fick sedan hänga väl utspänt för att
torka. Elisabet Hansson i Järbo berättar att de gamla brukade fråga, när någon
höll på att skölja härvorna: »Har du sett svanen i dag?» Det var ett sätt att
påminna om hur vita härvorna skulle vara. Det hände att man måste svara:
»Nej, jag har inte sett den».

När man om våren såg första svalan, skulle man blåsa på en härva, så skulle
det gå lätt att reda ut härvorna sedan.

Friarsked

*gjord av Jan Ersson, f. i Hagmuren 1811,
given till Karin Persdotter i Vall, f. 1817.*

Knäpphärvel (höjd 75 cm, omkrets 220 cm). Ovensjö gammelgård. — Sländstol (höjd 47 cm), även kallad tvinnstege. Ovensjö gammelgård.

VÄVNING

Nyttans och nödvändighetens enkla vävar lade varje år beslag på kvinnornas tid från slutet av mars till slutet av maj. Blaggarn, nästhäcklingsväv, foderväv och annat grövre lärft samt fässingsväv (se bild), trasväv till underbredor, pärk och vadmal av olika slag vävdes mest vart år. Fina hårtäcken, fälltäcken, tras-täcken till oppåtäcken, förlåter och riktigt fint lärft vävdes när det behövdes. En brudrya, ett bordtäckte för helgerna, ett bårtäckte för kistan och ett par grav-ölstäcken för åkdonen vävdes någon enstaka gång. När man väl styrt om att en gång få dessa fina saker, hade man dem genom livet. De kunde gå i arv från generation till generation. Men just när man bara enstaka gånger kunde syssla med att göra fina saker ville man ha dem riktigt vackra. Det är dessa vävnader för livets och årets märkesdagar, som är själva blomman av de gamlas slöjd (se bilderna). Inte minst de mönstrade trastäckena, *slarvtäckena*, är märkliga: av gamla uttjänta slitna plagg av lin och hampa vävde man i var gård starka, vackra täcken, som man mönstrade med »noppor och krusor efter eget fattigt förstånd». (Se täcken för sängar och åkdon.)

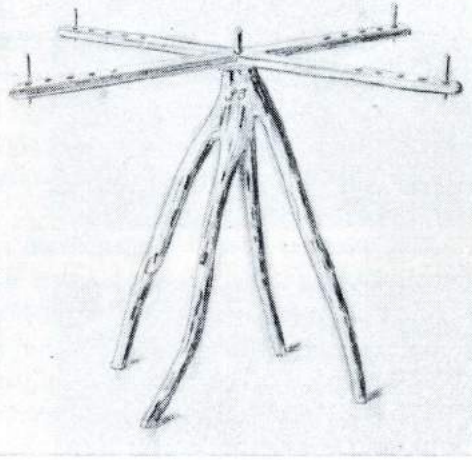
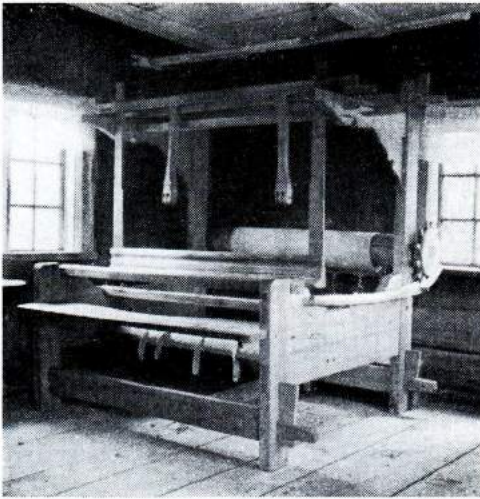
När man i våra dagar talar om de gamlas hemslöjd tänker man alltför ofta bara på vävningen av hemmens fina täcken. Råvaruframställningen, roten och grunden till den gamla hemslöjden, och alla de mödosamt hopkomna slitvävarna, som var borta när man nött ut dem, förbises. Man tror att det var vanligt att man satt och vävde vad vi kallar konstvävnader. Men vävning av sådana var mera undantag än regel. »Man hann assint väva nåt märkvärdigt på den tin.» Alla vardagsplagg till små och stora, gamla och unga vävdes i hemmen. Ju fler man var i familjen, dess mer måste man tillverka.

Lönen till pigor och drängar utgjordes till stor del av hemvävda kläder. Det var inte litet som man måste väva till skjortor, särkar, tröjor, kjolar, rockar, byxor, västar, koltar och strumpor varje år. Det mesta som vävdes måste genast sys och har helt naturligt efter hand kommit att slitas ut.

Linnevävarna, som brukade vävas först på året, lades som regel till blekning även om garnet, som de vävts av, hade bykts och blekts. På våren kunde man se både två och tre långa vävar ligga ute vid gårdarna. Man sydde trådhällor i stadkanterna här och var liksom för ändarna av vävräckan och fäste dem med pinnar eller självvuxna träkrokar. Det ansågs hedersamt att tidigt lägga ut sina vävda linneräckor. Vävarna tvättades, när de togs in, sköljdes, klappades och fick torka lagom för att kunna lindas på kavelstocken och kavlas med kavelbrädet (se bild).

Husbehovsslöjden råkade på kort tid i svårigheter genom att grunden, de egna råvarorna, hastigt minskades. Fårskötseln gick tillbaka. Lin- och hampåkrarna minskades. I stället för att man förut haft eget garn kom man nu att i stor utsträckning använda köpgarn. Vävningen blev efterhand det enda som återstod av den långa serien arbeten, som man förut måst utföra för att få tyg. Bomullsgarn hade man till en början begagnat bara till halsdukar och till inslag i de randiga kyrkförklädena. Bomullsklänningar sågs, när de först visade sig i bygden, med stor misstro av de äldre. Ol. Lars-Maria berättar så som man berättat för henne: »Det var många jäntor hos Fasmors i Övermyra. De hade varit i stan och tjänat och kom hem och skulle ha bomullsklänningar. De tvättade och strök för jämnan. Det gick också som man spådde: de tvättade och strök bort hela hemmanet. Fasmorsgården finns inte kvar längre, men de andra gamla gårdarna i byn är kvar de.» Tvätt och strykning ansågs en gång i tiden som nymodig lyx, när det gällde utanpåkläder; tvättkläder brukade kavlas med kaveldon. Hur skulle man också ha kunnat hinna med sådant under en tid, när varje tråd skulle åstadkommas med hjälp av de egna händernas arbete?

Men snart skulle bomullsgarnet erövra bygden. Man glömde sin första misstänksamhet mot det. Man använde det inte som först bara till varp, utan man vävde tyger helt av bomull: gardiner, kuddvar, förlåter, klänningstyger och tyg till arbetskläder åt karlarna. Tack vare den allt rikligare tillgången på fabriks-garn gick vävningen en renässans till mötes. Hellinnevävnader tyckte man nu var grova och gammalmodiga. Spinnrockarna slutade upp att surra i gårdarna. Man vävde dukar, servetter och handdukar i halvlinne samt lakan och vita täcken av bomull i stället för blaggarn och lärft.

Vävstol (längd 169 cm, höjd 185 cm) och nystfot (höjd 56 cm) med självvuxen fot och löstagbara nystskivor (längd 90 cm). Ovansjö gammelgård.

Uppsättning och pådragning av en väv gick till på samma sätt som nu om man undantar, att man i stället för förskedningen begagnade en redkam, *rek-kam*, (se bild) för att få ut bredden på väven. *Nystkäring* och *nystaskar* var de benämningar man hade på bobinställning och bobiner. Sådana lät man någon bygdesnickare göra. Av bygdesnickare gjordes också varpa, *rännträ*, och vävstolar. En kvinna, kallad Påängs-Britta, gjorde mycket vävredskap. Hon bodde på gränsen till Torsåker. En och annan utanvidsgumma hade *skaftstock* och knöt solv, *skaft*, på beställning. Spännare, *vävtämpil*, och vävskedar köpte man av *dalgubbar*. Somliga av dem var vävskedsmakare och hade med sig allt som behövdes för tillverkning och lagning av vävskedar. Vävskedsmakaren tog kvarter i någon gård och höll till där och arbetade. I gårdarna skaffade man sig undan för undan vävskedar av alla de olika grovlekar och längder, som man behövde.

Vävstolens olika delar kallas: *vävstolarna*, *bröstbommen*, *knäåsen*, *räffträet* (tygbommen), *förknyttskäppen*, *bulten* (garnbommen), *bultkäppen*, *förträet* och *kugghjulen*, *skedklöven*, *skaftkäpparna*, *skaften* (solven), *skafthästarna*, *trôön* (tramporna), *tramprossarna*, *vävspillor*, *sked* och *holk*. (Holken var ett avsågat kohorn, korvhorn, som man hade för att hålla tramprossarna på sin plats.) Man sade, att man skulle *smöj i skaften* och *smöj i skeden*. När det var färdigt att börja väva sade man, att väven var *färdigdonad*, och man skulle börja *trôa* och *bär* i.

Till spolning begagnade man en gammal uttjänt spinnrock, *spolrock*. Man hade vasspipor att spola på, innan det blev vanligt med papper. Spolen sattes i en skottspole, som av gammalt var utan botten. Vävarna brukade ofta rännas 50 alnar långa. Det gick likväl fort att väva ner en väv. Tio alnar blag-

garn skulle en flicka kunna väva på dagen. Med förväntan tittade man efter den skåra, som fanns i garnbommen för bultkåppen. Då den blev synlig, var väven snart utvävd. Den kallades därför *glahålet*.

Fru Johanna Larsson, f. 1879, numera bosatt i Norrtälje, är dotter till Öster-Karin, som var en skicklig väverska. Följande utdrag av ett brev, skrivet av fru Larsson, förtjänar att citeras, belysande som det är för både vävning och annat i denna bygd, ehuru det snarast karakteriserar senare hälften av 1800-talet. Fru Larsson skriver:

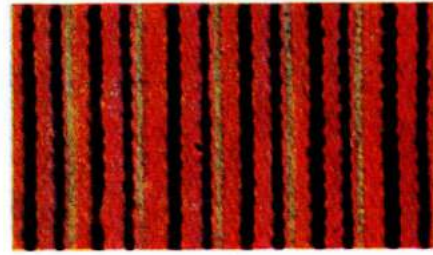
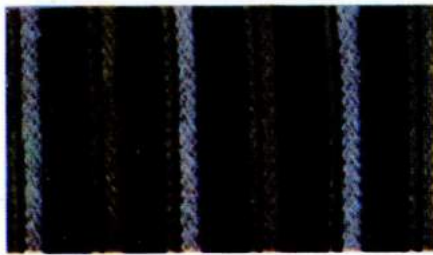
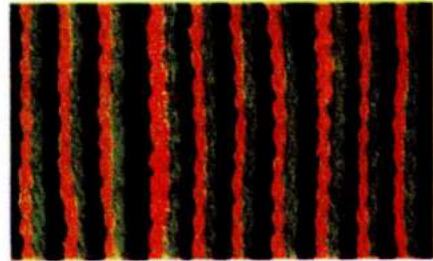
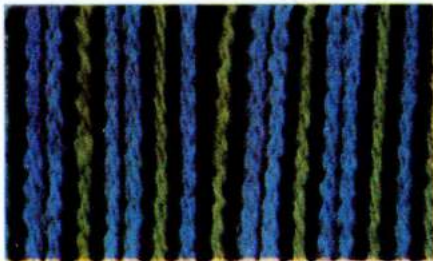
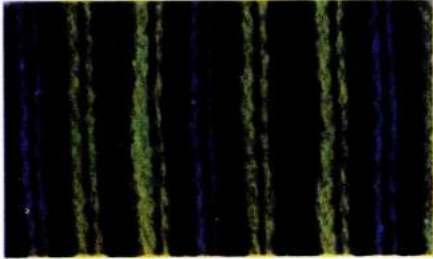
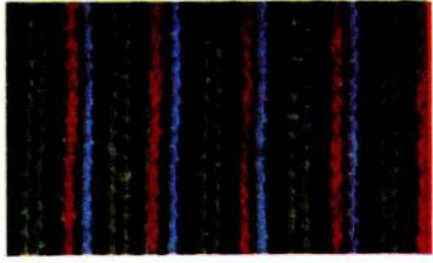
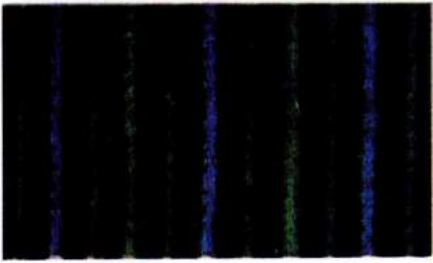
»Min mor var född i Görasgården i Westerberg 1838 och hette Karin Persdotter, som gift Westblom. Gården där hon var född stod emellan Jöns Ols och Hanses, sedermera utflyttad till Hagmuren, när lantmäteri förrättades över Westerbergs by. Min mors en farbror var gift med Öster-faster. Han var född på Görasgården i Westerberg, hon var soldatdotter från Östers i samma by. Österfaster var en mycket skicklig väverska, och hennes man var repslagare. På äldre dar behövde bägge hjälp, ty de voro barnlösa, och det var då, som min mor kom dit för att hjälpa dem. Min mor var då tio år. Mors farbror led av en ögonsjukdom, och fastern hade bensår. De hade en ko, som mor fick gå i vall med, och hon fick hjälpa fastern, när hon vävde. Undan för undan fick hon börja lära sig väva.

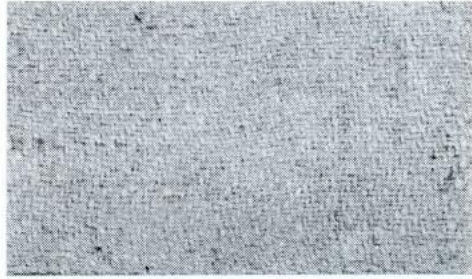
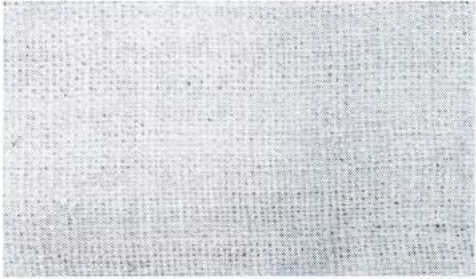
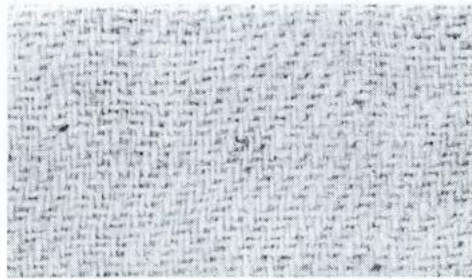
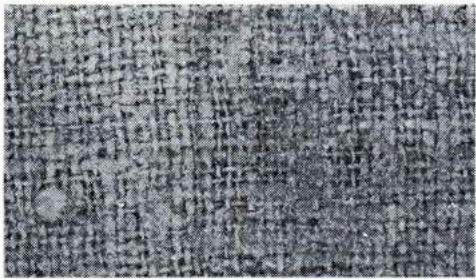
När mor blev litet äldre, fick hon gå den långa vägen till Gefle för att köpa bomullsgarn åt fastern. Den resan gick mor på tre dar. Mor tala om, att hon var rädd för de stora skogarna, dock blev hon aldrig ofredad. Lin och ull spanns i hemmen på den tiden. Det var mest bara bomullsgarn man köpte. Mor berättade ofta, så skicklig och noga fastern var, så av henne hade min mor fått en grundlig utbildning, då det gällde vävning och solvknytning. Min mor var hos dem, tills hon var tjugo år. Ej långt efter dog bägge två. Varför ej min mor blev kvar, tills de dogo, var, att min mor blev läsare, som det kallades på den tiden, så när min mor tillsammans med andra ungdomar kom från ett möte, som prosten Steinmetz hållit, stängde fastern dörrn för henne, ty hon tålde ej att mor blivit en kristen, trots att det var genom kyrkans män, som mor blev en varm kristen, vilket hon förblev ända till sin död. Farbröder till min mor köpte sen gården och gav mor. All vävredskap, som Österfaster haft, fick även mor, därav kom det sig att mor kom att bo kvar hos Östers till 1879, då mor och far flyttade till norra Österberg.

Innan mor gifte sig var hon hos Brukspatron Petre på Hammarby och vävde, från tidigt på våren till sent på hösten. Då vävde mor både finare och grövre duktyger, bolsterväv, linnemattor och klänningstyger m. m. Rutning och randning satt fru Petre och damer, som var där som gäster, och lindade upp på tunna träskivor. Det lindades både på längden och bredden, så som de ville ha det. Sen fick mor räkna ut, hur hon skulle tråda upp mönstret. Då det

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Sockenrandningar i pärk, t. v. för kjolar och mörka manslivstycken, som bars hemma, när man varit allvarsklädd i kyrkan, eller när någon i byn dött, t. h. för barnkoltar och randkjolar. Efter originalprover, Gästriklands folkskolor.

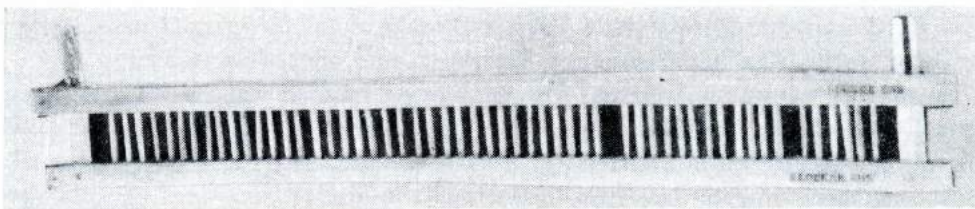

De fyra vanliga lärftsvävnaderna. Överst t. v. foderväv, därunder fint lärft. Överst t. h. blaggarn och därunder nästhäcklingsväv.

gällde färger, lindades med färgat garn. Fru Petre befallde ensam över mor, så de talades ofta vid. Mor kallade alltid fru Petre 'Hennes Nåd'. En sommar fick de difteri hos patrons, ett barn dog. Fru Petre själv blev angripen. Då tyckte mor, att det var bäst hon fick gå hem, men det tyckte inte fru Petre, hon gav sina order genom ett fönster, och mor stod utanför och mottog dem.

En dam som var gäst hos patron ville lära sig väva, ty det såg så lätt ut. Mor tordes ej lova, förrän Fru Petre givit henne löfte, och till slut fick hon löfte att försöka, och det blev den värsta dag som mor haft på länge. Mor måste sitta under vävstolarna och flytta hennes fötter och sen upp och knyta trådar, som hon hade av, så nog blev hon glad, när det blev kväll den dagen, och inte fick hon försöka mer! Efteråt fick mor en fin vävsked skickad från Stockholm som tack för besväret. Att mor var värderad som väverska hos patrons, såg hon många bevis på.

Redkam begagnades när en väv skulle svepas. Övre slån gick att lyfta av och varpen breddes ut i redkammen.

BAND OCH SNODDER

Band av olika slag som man behövt har man tillverkat själv. Att plocka, fläta och väva band har liksom att göra snodder hört till den nödvändiga hemslöjden i alla tider.

Att väva band lärde sig flickorna redan som barn. »Det skulle de kunna, innan de fick anse sig som giftasvuxna.» Till bandvävning hade man en liten enkel bandsked (se bild). »Ingen flicka fanns väl som inte hade en bandgrind.» Bara någon enstaka gård har haft en bandvävstol. Man vävde sällan längre bandvävar än att man kunde varpa väven genom att spänna garnet från vägg till vägg i stugan fram och tillbaka en eller ett par gånger. Man hade garnet på rullar i en tvinnstege (se bild) eller också hade man det som nystan i en korg. Hur många trådar av var färg man skulle ha, hade man uträknat, och man rände på några minuter en bandväv.

I en bandsked trädde varannan tråd i hål, borrade i spjalorna, varannan i öppningarna mellan spjalorna. Tack vare denna enkla anordning kunde man bara genom att omväxlande höja och sänka skeden få två växlande skäl. Oliktfärgade trådar i varpen kunde göra bandet vackert randat. Inslaget syntes inte. Det utgjordes vanligen av dubbel tvinnad lintråd. När man vävde, hade man den hoplänkade varpen fästad vid en dörrgått eller en krok på väggen, och början av väven hade man fastknuten vid ett band, som man knöt runt livet. Det var bara att knyta på sig bandet och sätta sig på lagom avstånd från det ställe där varpen var fästad, när man skulle väva (se bild). Man lindade inslaget kring bandstickan och förde in den växelvis i det ena och det andra skälet, drog åt tråden och slog till inslaget med bandstickan. Undan för undan släpptes en bit ny varp fram, och det färdiga bandet rullades upp fint och bands fast vid midjebandet. Som släta band vävdes bl. a. de *kjolkanter*, varmed hemvävda kjolar till sockendräkten kantades. De hade vid ena staden omkring tio trådar av ullgarn i färg, resten av varpen var av lintråd.

Snärjda band, d. v. s. band med opplockade mönster, varpades och vävdes i stort sett som släta band. Botten var som i de slätvävda tuskaft med varpripskaraktär. Skillnaden var den att man, när bandväven rändes, hade tagit med ett antal trådar i avvikande färg, vanligen blå eller rosa, av vilka man skulle plocka opp mönster. Mönstertrådarna trädde flera tillsammans i samma hål eller springa och lät lätt skilja sig från de trådar som utgjorde botten. På alla snärjda band åstadkoms mönstren endast genom att dessa trådar i varpen plockades upp till mönster med hjälp av bandstickan, innan man drog igenom inslagsgarnet. Man hade vanligtvis bara fem eller sju mönstertrådar.

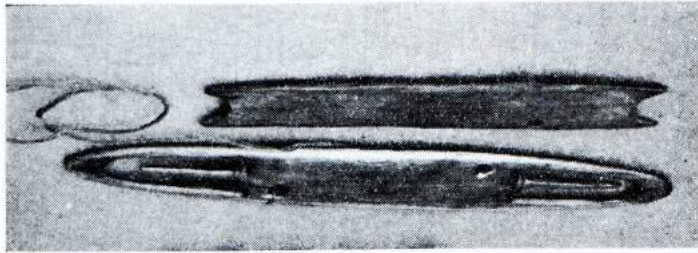
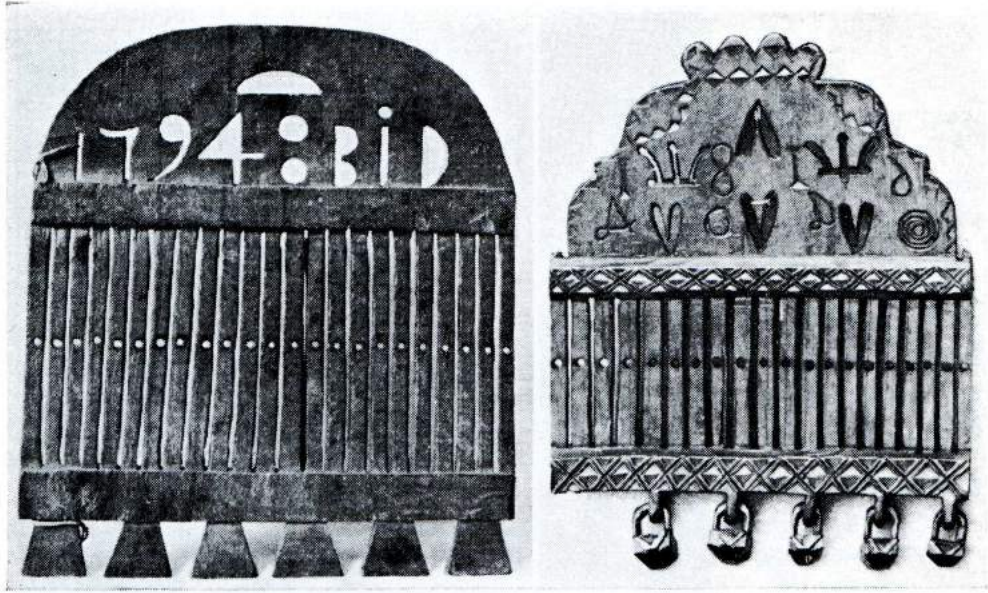
Efter sitt vanligaste mönster har de snärjda banden kallats för *hjärtband*, även när de haft andra mönster. Svärdsjökvinnorna skall ha varit ovansjöflickornas läromästare i konsten att väva hjärtband. När de gamla såg ett riktigt fint band, frågade de ofta: »Är det manne inte ett lumsheband?» På skogen i Lumsheden träffades de som hade fäbodrar på var sin sida om sockengränsen, och där lärde ovansjöflickorna sig nya mönster. Men medan svärdsjö-

*Erikanders-Lovis väver
hjärtband i bandgrind.
Ovansjö gammelgård.*

kullorna haft otaliga namn på sina band, lisselros, ljusros, korsros, kattfot, skedkrok, grankrok, duva, vaggga, hyska, så har inte andra namn än 5-, 7- och 9-ändsband brukats i Ovansjö. I Järbo har man mönstrat banden mer omväxlande än i socknen för övrigt, men ändå inte haft flera namn.

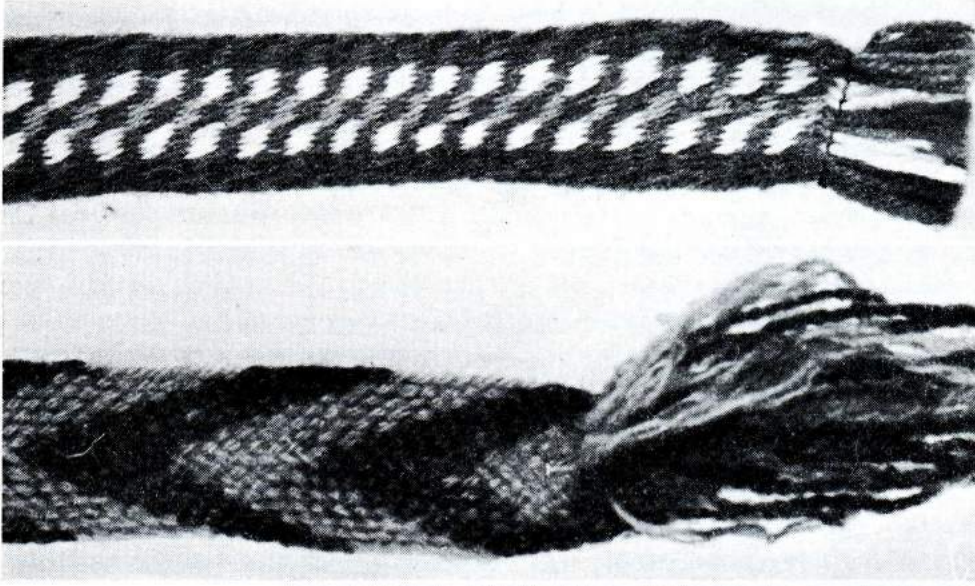
Till ett 5-ändsband rändes t. ex. 24 dubbla bottentrådar och 5 fyrdubbla mönstertrådar. Om det gällde ett vitbottnat band med blå tuskaft-färgränder i kanterna och röda hjärtan, inreddes varpen i skeden på följande sätt från mitten räknat: i ett hål mitt i skeden trädde 4 röda trådar och åt vardera sidan 2 vita i springan intill, 2 vita i nästa hål, så 4 röda, 2 vita, 2 vita, 4 röda, 2 vita, 2 vita, 2 blå, 2 vita, 2 blå, 2 vita, 2 blå, 2 vita omväxlande i springa och hål. Ett hjärtmönster erhålles genom att man i ett skäl plockar upp mittersta mönstertråden (m. tr.) på bandstickan och för ner de övriga 4 m. tr., innan man drar igenom bandstickan med det på densamma upplindade inslagsgarnet. Sedan växlar man skäl och plockar upp de tre mellersta m. tr. på stic-

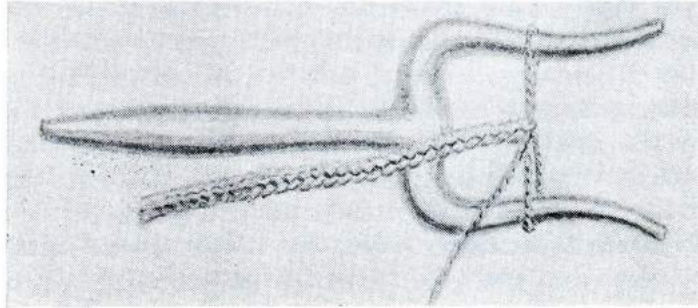
Ovan till vänster: Bandgrind (14×16½ cm), Ol. Lars-Mari, Övermyra; till höger: Bandgrind (14×16 cm), Rabos Katrina Lindberg, Österberg. — Till vänster: Bandstickor (22 respektive 13 cm.)

kan och för ner den yttre vid båda kanterna, innan man på nytt drar igenom inslagsgarnet. I följande skäl plockas alla fem m. tr. upp, varpå i nästa skäl de båda yttre vid vardera sidan plockas upp, medan mittråden föres ned. Till sist plockas bara de yttersta m. tr. upp, och de tre mellersta m. tr. föres ned, varpå hjärtat är färdigt. För var gång inslagstråden dragits igenom slår man till den med bandstickan.

Det är påfallande, hur enkel och realistisk namngivningen på mönster och textila tekniker över huvud har varit här, om man jämför med förhållandena i Dalarna. Medan där ofta varje bandmönster och spetsmönster givits namn, har man här nöjt sig med sammanfattande namn, som antingen syftar på materialet (t. ex. hårtäcksväv), något i utförandet (t. ex. 5—7—9-ändsband) eller något som haft med användningen att göra (t. ex. bordtäcksväv). Behovet att ha ett lättfattligt namn på mönstervävda band till skillnad från slätvävda har tvingat fram ett namn: hjärtband. Då hjärtmönstret har varit det vanligaste

Pinnband (naturlig storlek). Plockband (naturlig storlek). Snogaffel (15×5 cm). Augusta Andersson, Mom. (Se text sid. 88.)

och kanske det tidigaste mönstret, har det sedan fått låna sitt namn åt alla mönstervävda band. De hemvävda, för socknen egna kyrkförklädena har man kallat *kvistförkläden*. Också när det gällt dem, har man känt sig tvungen att ge dem ett namn för att kunna skilja dem från alla andra *randförkläden*. Det var huvudsakligen till kvistförklädena man kostade på sig lyxen att ha hjärtband, ljusa till vitbottnade, mörka till mörkbottnade (se färgbilderna).

Breda snärjda band vävda i bandstol är också de barnlindor (se bild till Barn-dräkter), som man hade till lindebarnen, och de resskärp, som man har haft att knyta kring sina stora respälsar. Både lindor och resskärp är av grovt tvinnat garn, som spunnits av ull och hår. Fast de som blivit bevarade väl inte är så särskilt gamla, är de liksom alla snärjda band, som vävts i bandsked, utförda i en teknik som är mycket gammal. Varp till lindor och skärp skall också ha dragits på och vävts i vävstol, i vilket fall bandskeden sattes i skedkloven. Vävningen utfördes likväl med bandsticka på ovan beskrivet sätt.

Plockband är flätade band (se bild). Så länge man själv tillverkade en mängd enkla band och snodder i hemmen, har konsten att genom flätning skaffa sig vad man behövde därav lärts från mor till dotter i århundrade efter århundrade. Den har utan förmedling av skolor eller kurser levt kvar i bygden ända till våra dagar.

Till plockband behövs inga redskap. Man ränner garnet runt ett par stolsrygggar och om man skall göra två lika band, binder man om garnet på två ställen och klipper upp länken också på två ställen lika långt från ombindningsställena. Då har man ämnen till två lika band. Till strumpband hade man omkring 20 tvinnade trådar. Ombindningsstället mitt på ett blivande band fästes vid knäet med en stadig nål. Garnet delas därefter i två strängar med lika många trådar av samma färg i vardera. Denna delning i mitten upprätthålles under flätningen av bandet ända till slutet. Arbetet tillgår så: en av de båda mittersta trådarna (den innersta alltså i en länk, t. ex. den högra) plockas upp och övriga trådar (till höger om denna) plockas sedan en ner, en upp, en ner o. s. v. i den ordning man vill ha färgerna, tills man kommer till den yttersta kantråden, som drages genom det så upplockade skälet och släppes i mitten. Där tages nu den andra (den vänstra strängens innersta tråd) och plockas ner och sedan en tråd upp, en ner, en upp o. s. v., varvid man tillser att de olika färgerna kommer i samma ordning som i högra hälften. När man kommer till den yttersta tråden drages den in mot mitten och får där korsa den tråd, som dragits igenom från andra sidan. Nu är trådarnas inbördes ordning bestämd och ett nytt skäl plockas upp på samma sätt som föregående, men så att den tråd, som förut plockats upp, nu plockas ner o. s. v. Flätningen får alltså karaktär av tuskaft. Trådarna vandrar alltså från kanterna in mot mitten.

Genom att plocka flera trådar i samma färg i följd efter varann, får man breda markerade vingar. För att få mönster fordras minst två färger såsom på bilden. Men ofta hade man två dominerande färger och mellan dem några trådar av annan färg, som gav liv åt mönstret. När ena hälften av ett band plockats färdig, vrides arbetet, och sedan plockas andra hälften med början mittpå. Viggarna kommer då att vända spetsarna åt motsatt håll. Om man vill, kan man binda om och klippa upp det upplindade garnet på bara ett ställe och får då endast ett band.

Som avslutning på breda band, såsom barnlindor och resskärp, plockade man varpändarna på samma vis och kunde på så sätt ta vara på den bit av varpen, som inte gick att väva ut.

När man gör *pinnband*, som är språngade band, gör man alltid två band färdiga samtidigt. Medan konsten att fläta eller, som man här kallat det, plocka band rätt allmänt utövats av de äldsta, tycks konsten att göra pinnband i det närmaste ha varit på väg att glömmas bort. I Järbo finns det dock än i dag kvinnor, som lärt sig det som barn. Det här avbildade pinnbandet är gjort av Erika Eriksson från Ytterbyn, f. 1877.

Ett par pinnband kunde *rännas* mellan t. ex. slåarna på två stolar, placerade så långt från varandra, att banden färdiga blev lagom till strumpband. Varpen

som skulle ha jämnt antal trådar, fick sitta kvar utspänd mellan de slåar, som man ränt den omkring, ända till dess att banden var färdiga. Banden har fått sitt namn av att man vid sprängning begagnat sig av fyra små pinnar. Dessa var inte grövre än vispkvistar.

Arbetet tillgick på följande sätt: Man hade minst två, gärna flera färger i varpen. Till en början ordnade man garnändarna så, att man fick färgerna i samma ordningsföljd på ömse sidor om mittrådarna. Samtidigt plockades trådarna en ner och en upp. Två av stickorna stacks in i det skäl, man på så sätt hade skaffat sig. Den ena sköts åt ena änden av varpen, den andra åt motsatt ände. Sedan plockade man upp ett nytt skäl. Man började vid ena ytterkanten och plockade nu ner de två yttersta trådarna. Sedan plockade man upp en tråd och ner en, tills man kom till andra kanten, där de två sista trådarna plockades upp. I det nya skäl, som plockats upp, stack man in de båda andra pinnarna och förde dem till var sin ände av varpen, d. v. s. intill föregående pinnar. Dessa kunde nu dras ut och användas i nästa skäl.

I nästa omgång fördes vid början åter endast en tråd ner vid den sida där man börjat, och trådarna plockades lika som i den första omgången: en tråd upp och en tråd ned och slutade med en tråd upp. Arbetet bestod bara i växling av dessa två varv. Trådarna kom därvid att bindas växelvis åt den ena och åt den andra sidan, varvid en elastisk nätliknande botten uppstod. Så växte banden från var sin ände och möttes till sist mitt på. Innan man klippte dem åtskils, kastade man för ändarna. Man hade nu två alldeles lika band färdiga. Var det något fel på det ena bandet, återfanns det också på det andra. Denna teknik har i mannaminne här endast brukats till strumpband.

Utom snodder flätade på vanligt sätt av tre trådar, som bl. a. användes till förfärdigande av de långa hårbanden av avkammat hår, som man hade att binda upp håret med, har det förekommit snodder, som varit flätade av fyra trådar. Jag såg en gång en sådan snodd i en gammal näverkont. Den var av hampa, och Erikanders-mor visade hur man flätade den. Det gick fort, då de tvinnade trådarna var grova. Det visade sig vara samma flätning som användes i de flätade fransar, som man framför allt haft att pryda handkläden med.

Man knyter ihop fyra trådar, tar ett par i var hand och snor vartdera paret ett varv motsols. Därpå läggs den vänstra handens inre (undre) tråd över den högra handens inre (övre) tråd, varpå samma vridning motsols göres av de nya paren. Arbetet utgöres bara av dessa två moment.

En sorts snodder gjordes på fingrarna. För att förfärdiga sådana behövde man inga redskap. Det är runda snodder med vacker textur. Man knöt ihop ändarna från två nystan, gjorde en löpmaska på ena tråden och tog en ände i vardera handen. Sen drog man med pekfingrarna varannan gång igenom en ögla av garnet från det ena nystanet, varannan en från det andra och drog åt den föregående ögla. Med högra fingret tog man en ögla av garnet, som löpte i höger hand, med vänstra en av det, som löpte i vänster hand. Hade man två olikfärgade trådar, kom alltid samma färg på samma finger. Arbetet är f. ö. så väl känt än i dag, att det inte behöver beskrivas närmare. Sådana finger-

snodder kunde man ha till band i vardagsförkläden och till knytband i grynpåsar, låthorn, barnhättor och mycket annat. Det var vanligt att göra fingersnodder av äfsingar. Man knöt ihop, tvinnade och nystade dem och kunde sedan vid behov göra fingersnodder av dem.

En sorts snodder gjordes på trägaffel, *snogaffel* (se bild). De kallades gaffel-snodder. Från ett garnnystan lägges en ögla först kring det ena sedan kring det andra gaffelhornet, varefter garnet lägges runt det ena hornet en gång till, varpå man lyfter av den första ögla från detta och drar till den mitt emellan gaffelhornen. Därefter lägger man garnet kring det andra gaffelhornet och lyfter över och av förra ögla från det och drar till den. Så formas och växer snodden mitt emellan de båda gaffelhornen. Dessa snodder blir fyrsidiga. Var sida ser ut som en rad slätstickade maskor över varandra. Det är en gammal teknik som kommit till användning i sen tid vid tillverkning av spjällsnören.

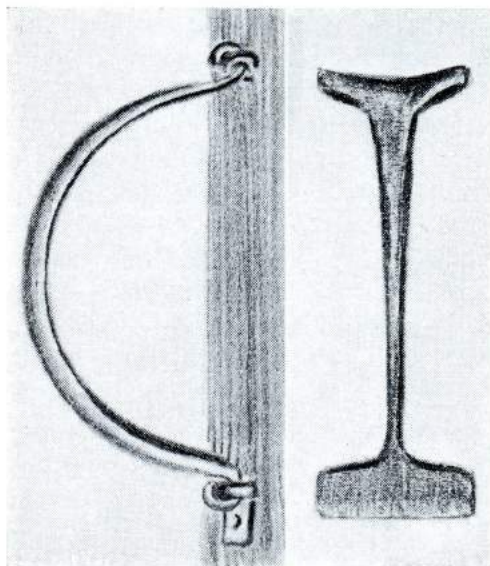
SKINNBEREDNING

Så länge ännu fårskinnspålsar och pälströjor användes av alla både till vardags och söndags, om också inte i kyrkan, och killing- och fårskinnsfällar var oundärliga i alla gårdar, utgjorde skinnens förberedning, torkning och betning en viktig och krävande del av kvinnornas arbete.

Så snart en hud blivit avflådd efter slakten, hängdes den med köttsidan ut, så att den kunde torka. Hade man bara ett par, tre skinn, kunde man hänga dem till tork över en stång uppe under taket i stugan eller sommarstugan. Men annars hängdes eller spändes skinn till tork varhelst det passade i lider och ut-hus, där de var skyddade för nederbörd.

Innan pälsskinnen skulle tas om hand av skinnaren, skulle de betas. Betningen avsåg att få hinnor samt kött- och fettrester att lossna. Proceduren tillgick olika i olika gårdar. I Övermyra har de brukat koka en tjock välling av rågmjöl, salt och vatten. Till vart skinn tog de en näve salt, tre göpnar mjöl (en göpen är två kupade händer fulla) och drygt ett kvarter vatten (1 kvarter = $\frac{1}{4}$ stop = 0,33 l). Skinn från ben och huvud, *benlingar* och *pannskin*, klippes bort, och sedan strök man på betan på köttsidan av skinnets. Den skulle vara varm men inte het, och man skulle noga se till, att ingenting av betan kom på ullsidan. Därpå vek man skinnets längs efter med köttsidan in, så att den ena hälften precis täckte den andra, rullade ihop det »så att det vart som en muff» och lade ner det i en tina. Den skulle ställas där det var varmt. Hos somliga ställdes den i fårkätten, medan andra kunde ha den bredvid spisen, fast skinnen spred en otäckt sur lukt. »Man fick inte vara så noga då som man är nu för tin.» För var dag rullade man upp skinnen, vek ut dem och strök på ny beta. Betan skulle hållas varm och fuktig hela tiden.

När det gått några dagar, provade man om hinnorna lossnade lätt. Det kunde ta olika lång tid, beroende på hur varmt det var där skinnen låg. När de var färdiga, breddes de ut så att betan fick torka. Var det fint sommar-

Skinnarring (40×21 cm). Räckspade (45×21 cm). A. Hansson, Rikas i Ytterbyn, Järbo.

väder, kunde man låta dem torka ute. Men annars var det vanligt, att man hade dem utbredda till torkning på stänger under stugtaket. »Det var en hisklig lukt.» När de blev torra, piskades de och lades undan. Så bevarades de till någon dag innan skinnaren skulle komma. Då skulle den intorkade betan blötas upp. Man doppade en grankvast i ljumt vatten och stänkte på så att betan blev ordentligt uppblött. Sedan vek man skinnen igen med köttssidan in och lade tyngder på, så att betan hann mjukna riktigt till nästa dag, då trampning och sträckning av skinnen vidtog.

Från Järbo beskriver Kristina Larsson från Nilses Gammelgårds i Östby en annan metod, som man brukat där. Först blötte man skinnen i vatten, och sedan vek man dem och lade ner dem i en tunna i betan, som kokats av vatten, salt och havremjöl. Betan skulle vara ljum och tunnastå varmt och väl övertäckt. Varannan dag drogs skinnen upp och en del av betan kokades upp och slogs tillbaka i tunnan, som åter övertäcktes väl. Tunnan stod vid spisen eller i fårkätten. De som hade många pälskinn, använde den metoden. Det tog längre tid att få dem betade så, men varje skinn krävde mindre arbete. Det kunde ta två, tre veckor att få dem betade så, medan den först beskrivna proceduren kunde hinnas med på några dagar. De som inte hade så många skinn och »som såg sig god att göra det», kunde ytterligare förarbeta skinnen genom att trampa och sträcka dem innan de överlät dem till skinnaren.

De blötta skinnen veks, så att köttssidan kom ut, och lades på golvet. Därefter började trampningen. Betan fastnade på golvet och på fötterna på den som trampade och blev efterhand som den värsta gyttja. När ett skinn mjuknat, kunde man börja sträcka och tänja ut det. Man ställde sig på den ena kanten av skinnet efter den andra och drog skinnet uppåt, så att det blev rik-

tigt uttänjt. Sedan fick det torka långsamt och var därefter färdigt för finberedningen. Trampningen och sträckningen överläts av den som hade råd till det åt gesäller eller lärpojkar, som en del skinnare hade med sig.

Finberedningen var inte kvinnornas sak att utföra. Den gjordes av skinnare, som lät tinga sig att gå i gårdarna och göra skinnen färdiga. I stora gårdar kunde man ha både räckbänk, *räckbock*, räckspade, *sträckspade*, och skinnarring, *vriring*. Skinnaren hade dock alltid de verktyg med sig som behövdes för finberedningen. *Korsnagel* och *räcknagel* hörde till hans utrustning, och med hjälp av dessa kunde han ordna till en räckbänk, där man inte hade någon sådan. Hos Rikas i Ytterbyn finns den gamla räckbänken kvar.

I Järbo i Överbyn finns en gård som kallas Skinnars och i Ytterbyn en som kallas Sömskars. Det sägs att här har bott inflyttat folk som tagit emot skinn för beredning. (Se nedan: Sömnad.)

Några gamla har berättat, att man förr hade haft både kuddar och *unbreor* i sängarna av hemberedda, råberedda, *råräckta*, kalvskinn med håren kvar. Mjölsäckar, som gjorts av råräckta skinn, finns alltjämt bevarade (se bild). Man förstår, att en så omfattande skinnberedning måste ha varit ett mycket betungande arbete.

Skinn, som skulle *råräckas*, saltades strax de blivit avflådda, och efter att de legat nedsaltade en tid, bearbetades de. Varje skinn gneds in med uppvärmd bocktalg den ena gången efter den andra så länge det tog till sig fett. Sedan skulle det trampas och sträckas och färdigberedas med hjälp av samma redskap som begagnades vid finberedning av pälskinnen.

Förmodligen har man lejt skinnaren för färdigberedningen, där man ansett sig ha råd. Men Erikanders-mor (f. 1842) har berättat, att det skall ha funnits utanvidskvinnor förr som gick och hjälpte till i gårdarna med beredning av de råräckta hudarna. De fick som lön gryn och fläsk eller annat som de behövde. I gårdarna var man glad åt att slippa betala några pengar.

»I Garvars portlider i Kungsgården var det stor kommers om söndagarna både före och efter gudstjänsten. Där var livat värre. Där stod också dalskinnarna om höstsöndagarna och lät tinga sig för skinnberedning och pälsömnad i gårdarna.» Garvars portlider, sedan 1884 Lars Göranssons, hör till nr 6 på Äsen. »Dalskinnarna kom från Malung och arbetade i gårdarna från Mickmäss till framemot vårsidan, så länge det fanns något för dem att göra. Det var fina karlar. De var resonliga, snälla och vänliga och hade ett annat sätt än folk hade här. Men när de kom ihop och språkade, då fick vi höra på roligt. Då gick vi ikring som döva får. Aldrig ett ord vid förstod. — En hette Nils Olsson. Han var en riktig satgubbe som var le. Stinus Per fick sig en läxa av honom. Han ville inte ha barn ikring sig när han arbetade.»

Skinnarna var också skraddare och utförde i regel skinnskrädderi, vilket inte alla skraddare åtog sig. Allt avfall, *spink*, som blev när skinnskräddaren klippte till pälskinnen, tillvaratogs och rakades. Sådan ull liksom ullen från benlingar och pannhud, som klippts bort före betningen, kallades för skinnarull. Till en ordinär fårskinnsfäll gick det åt sju fårskinn, sex till själva fällen och ett till

Råberedd skinnsäck (130×60 cm). Dristis, Nordanå. Upptill var skinnsäckarna skarvade med blaggarn, för att de skulle kunna knytas till väl. — Säckar av väv kallades gar(n)säckar.

bräm kring den. Till en åkfäll räckte fyra skinn. Förutom fällar, pälsar och pälströjor hade skräddaren att sy kläder av de hudar som man fått sämskade och i vissa fall garvade.

Garveriet hade man haft i socknen åtminstone sedan 1780-talet. År 1787 föddes en flicka, Maria Kristina Zethelius, som under namnet Garvar-Maja låtit mycket tala om sig. Hon var dotter till en garvare i Åsens by. Garveriet låg då vid Storbron nedanför kyrkan. (Om henne har A. G. Andersson i Mom upptecknat vad traditionen vetat berätta. Se Gefle-Posten 3/10 1936.) På 1850-talet flyttades garveriet på andra sidan landsvägen längre bort från kyrkan nedanför Hazells affär (nu Hammarbergs), där det rinner en bäck, Alsjöbäcken, som kommer från Alsjön och rinner ut i Storsjön.

Av en bouppteckning från 1825 efter carduansmästaren och gästgivaren C. G. Salling, som blivit gift med ovannämnda Garvar-Maja och ägare till garveriet vid Storbron, kan man i någon mån se vilken omfattning som garverirörelsen hade vid den tiden. I den antecknas han som ägare till 200 svarta och bruna getskinn, 182 bruna kalvskinn, 17 sämskade getskinn, 14 hästhudar, 17 stuthudar och dessutom $\frac{3}{4}$ lispund kalkull, 10 lsp vitt hår, 10 lsp rött hår och 3 lsp hårgarn, 1 lsp ull och 3 lsp lin. Nöthår köpte man till ett pris av 8 öre kilot på garveriet i slutet av 1850-talet för att spinna hårgarn av.

Bönderna lämnade i stor utsträckning in pälsskinn och hudar till beredning, och garverirörelsen blev ett lönande företag. När den som fattig gesäll från Stockholm komne C. G. Salling slutade sina dagar, umgicks han med socknens herrskap. (Se förutnämnda uppsats av A. G. Andersson och nedan Mansdräkter, där ett utdrag av bouppteckningen efter Salling återfinns.)

SÖMNAD

Av gammalt har kvinnorna bara sytt linneplagg, såsom särkar, överdelar, sleketaskor, skjortor (utom brudgumsskjortor), lakan, kuddvar, dynvar, handkläden, hänglakan, förlåtar och enkla släpkläder sådana som säcktröjor, hårkjolar och regnkragar (se I vallskogen). Alla mer invecklade plagg syddes av skraddare som gick ur gård och i gård. De tingades att komma hem för att sy allt vad man annars behövde av kläder. Minst en gång om året men ofta både höst och vår hade man skraddare i bondgårdarna.

Den, som skulle ha något sytt, höll själv tråd, och det var en hederssak att ha i ordning fin lintråd, när skraddaren kom. Annars hade skraddaren själv med sig vad han behövde för skradderiet i en stor låda, *skraddaråstjen*. Ett stort bord fanns alltid, som kunde användas som skraddarbord. Vanligen höll skraddaren till och sydde i vardagsstugan, mer sällan i sommarstugan. Han kunde stanna flera veckor i sträck. Han hade ibland flera lärpojkar. Det fanns också en och annan byskraddare, som satt hemma och sydde. Fattigt folk, som inte kunde ta emot hantverkare, vände sig till sådana skraddare för att få sytt åt sig vad de behövde.

Efter mitten på 1800-talet, när klänningar kom på modet, började det finnas sömmerskor, *syerskor*, som sydde åt kvinnfolk och barn. Johanna Bergström i Backberg och soldathustrun madam Sköld i Hillsta har omtalats som ett par av de första sömmerskorna här.

INSAMLING AV VÄXTER M. M.

Alltid skulle man tänka sig om och ta tillvara sådant som kunde användas. Arbetet med att ta vidjor, björkris och granris är skildrat i ett särskilt kapitel. För dem som hade får och getter var lövtäkt liksom frakenslog också ett varje år återkommande arbete, som omtalas i annat sammanhang. Enris med bär och friska barr skulle man ta och koka enlag av. Lagen slogs i träkärl, framför allt sådana som skulle nyttjas att ha smör, mjölk, öl och dricka i. Kalvarna drack gärna lagen, sen man haft den att ge kärlen frisk lukt med. Av kvistar med mycket bär, helst mogna, kokade man enbärdricka, som man lät jäsa. För det jordlösa folket var enbärdricka det vanliga drickat. Samma användning som enriset hade förr har det än i dag i många gårdar.

På sommaren letade man efter skavfräken (*Equisetum hiemale*), *skäva*. Man vred ihop stjälkarna till lagom stora suddar, *tuddar*, och gjorde sig ett förråd färdigt att ta av, när man skulle skura koppar-, mässings-, tenn- och träkärl. Träkärlden skurades först som vanligt med grankvast, och sedan skulle man »gni och gnugga med skäva i alla sprickor och fogar, maskstungna ställen och i botten. Då vart kärlden riktigt fina och vita.» Sen kunde man låta dem stå fulla med enrislag något dygn. Älggräs (*Spiræa ulmaria*), *buttgräs*, *byttgräs*, gned man drickstunnor och träflaskor med för att de skulle få frisk och god lukt. Mjölke (*Epilobium angustifolium*), *mjölkegräs*, var eftersökt. Man torkade hela växten och gav korna i *byttfodret*. Man trodde att de mjölkade bättre då.

Ängsull (*Eriophorum angustifolium*), *kärrtuppor*, tog man före midsommar på myrarna för att stoppa i fina kuddar, *oppåkuddar*. Till stoppning av kuddar ville man också ha kaveldun (*Typha latifolia*), *kasdun*, och vass (*Phragmites communis*), *sjödun*. Man tog dunet på senhösten eller vintern; då blev det hållbarast. En kudde stoppad med *spritade* sjödun ansågs hålla tio år. Till underkuddar rev man björnmossa (*Polytrichum commune*) och torkade. I stället för halm i sängarna kunde man vilja ta örnbräken (*Pteris aquilina*), *ormris*. Det ansågs särskilt nyttigt att ligga på.

Hittade man lopplummer (*Lycopodium selago*), *lusgräs*, passade man på att ta hem det. »Lusgräs var bra att ha hemma, om man råkade bli lusig. Det koktes i vatten, och med det tvättade man sig bara en eller två gånger, så vart man fri lusen.» Hittade man gammal kåda, när man gick i skogen, tog man vara på den. Av lika delar kåda och bocktalg kokade man *kådplåster*. När det var färdigkokt, skulle man sätta till några droppar enbärsolja. »Det drog *gôr* (var) och tog hål på bölder, och det hade man till både människor och djur.»

Tjänliga självvuxna råämnen, *anköst*, skulle man passa sig och ta hem eller visa karlarna på, så att de kunde ta hem dem för att ha i förslag. På så vis skaffade man sig pallar, ostklykor, fotställningar till garnvindor, hasplar, skopor, skålar och mycket annat. »Anköst ska en ta när en sir'n, å inte när en ska ha'n», har man sagt. Till färgning samlade man ris, löv och lavar. Somliga var ivriga att få något att färga med. Andra kunde låta det arbetet vara.

FÄRGNING

Så långt man minns tillbaka har man både färgat hemma och lämnat garn och vävar till färgning hos färgarna. Det fanns färgare både i Kungsgården och Järbo.

I de äldsta hårtäckena begagnade man sällan annat än gult och gulbrunt tillsammans med ullens och linets naturliga färger. De gula och gulbruna schatteringarna av mönsterränderna är åstadkomna av garn, som man själv färgat med färglav (*Parmelia saxatilis*), *stenmossa*, och islandslav (*Cetraria islandica*), *vitmossa*. Erikanders-mor sade, att ville man bara ha litet garn att randa med i något täcke eller någon klänningsväv, blötte man ur och tvättade ullen och

varvade ner den med söndersmulad färglav i en gryta eller kopparform och slog på kallt vatten. Det skulle vara lav underst och överst. Sedan satte man in grytan eller formen med lock på i bakugnen, då man bakat. Den skulle stå varmt i två, tre dygn minst. När man fått färgen så mörk man ville, sköljde man ren ullen och lät den torka. Ju mer lav man hade och ju längre ullen fick stå i värmen, dess mörkare garn blev det. Man måste ha minst dubbelt så mycket lav som ull för att få en vacker gulbrun färg. Det gjorde ingenting om färgen blev ojämn, när man skulle skrubba och karda ullen sedan. Garnet blev desto vackrare. Också pors (*Myrica gale*), ljung, *grôn*, samt löv av al och björk gav gula färger. Hundloka (*Anthriscus silvestris*), mjölon (*Arctostaphylos uva ursi*), och daggekåpa (*Alchemilla vulgaris*), *Mariekåpa*, har man färgat med av gammalt.

Kanske just därför att gult varit den enklaste och vanligaste färgen, utgår den alldeles ur de fina täckena fram mot 1800-talets mitt. Nu finner man flera färger, krapprött, blått och grönt. Men man var sparsam med de dyra färgerna, så färgskalan är genomgående ganska ljus. Medan man tidigare haft gult och gulbrunt till bårtäcken och gravölstücken, använde man från och med mitten av 1800-talet grönt och blått till dessa. Blått och grönt blev allvarsfärger (innan svart utträngde alla färger vid sorg). Ungefär samtidigt blev koschenillrött modéfärgen för allt vad rött hette och utträngde den tidigare krapp-färgen i dräktplagg, ryor och hårtäcken. Krapp och koschenill köptes liksom indigo för dyra pengar. Indigo och urin, *pottblått*, hade man mest till färgning av lingarn till förlåter, kuddvar, slogjackor och sommarförkläden.

För att få omväxling i vävarna färgade man ibland *flamgarn*. Det var blått och vitt eller svart och vitt. Färgningen tillgick så, att man med jämna mellanrum lindade om lika långa partier på en garnhärva med grovt garn riktigt hårt. Utanpå de omvirade partierna rullade man om och band fast näverremсор. När härvan sedan färgades, tog de ombundna ställena inte till sig någon färg. Då man tagit bort ombindningarna var härvan bredrandig. Genom att i väven jämka de färgade partierna av inslagsgarnet mitt för varandra i några inslag efter varandra, åstadkom man de vackra flamgarnsränder, som under lång tid har varit karakteristiska för randningar och rutningar i Ovansjö. De återfinns på förkläden, halsdukar, livstycken, kjolar, mansvästar och vävda kuddhuvor (se bilderna). Ofta randade man med flamgarn bara i inslaget. Men på halsdukar var man angelägen om att få flamgarnsränder också i varprikning. För att skaffa sig garn att göra sådana flamränder i varpen med, nystade man garnet på fyra bobiner och härvlade upp det igen, innan det färgades, och lät fyra trådar följas åt i härvan som en tråd. Dessa fyra trådar fick följas åt både när man på nytt bobinade och när man varpade liksom de fick följas åt i solv och sked. Flamränderna kom ur modet, när sockendräkterna lades bort. Vävnader med sådana ränder har här kallats *huppiga*. De var en modesak, som kan spåras i skilda bygder, dessa flamgarnsränder.

Den svartfärgning, som man bestod de hemvävda kyrkplaggen, var nog inte alltid så skickligt utförd. En gumma på Åsen tog emot sådana kläder, som

blivit litet blacka, och strök på svart färg på dem. Man kunde hos henne få se långa rader av plagg, som hon »målat», hänga ute för att torka. Bresilja var en gammalmodig hemfärg för färgning av svart.

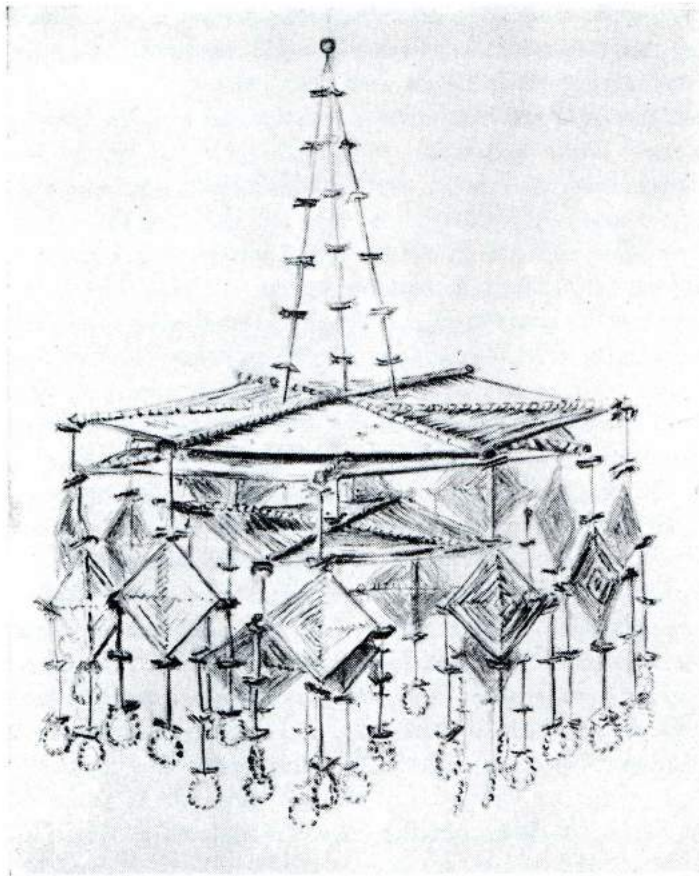
Anilinfärger användes, när de kom i handeln på 1860-talet, till en början bara till det tunga hårgarnet. Detta hade man tidigare bara när det gällde särskilt fina täcken färgat med annat än färglav, som var lätt att få och inte kostade någonting. Nu började man använda granna röda och gröna anilinfärger, *påsfärger*, till garn i de enklaste täcken. Ett hårtäcke från tiden innan påsfärgerna slagit igenom och ett från tiden efter detta är helt olika. Medan de gamla täckena, också när de varit som färgrikast, blott haft en mild färgskala i blekblått, krapp och resedagrönt när de inte, som några rätt sena, haft koschenillröda bårder, fick de nya täckena skarpa färger: rödgredelint, ärggrönt och rent svart. Grönt och rödlila blev de nya älsklingsfärgerna. Lavarnas, mosornas, lövens, rötternas och örternas fint nyanserade färgskala liksom krapp, indigo och till och med koschenill, som stod så vackert mot den natursvarta ullen och det oblekta lingarnet, tycks man inte ha uppskattat, när de starkare färgerna fanns att få. Man beundrade tvärtom dessa färger, som man själv inte tidigare kunnat åstadkomma. Arbetet att färga med dem var också mindre krävande än de gamla metoderna. Detta är förklaring nog till att man övergav färgning med såväl indigo som krapp och koschenill, som var dyrbara färger i jämförelse med de nya anilinfärgerna. Som väl var, kan man kanske säga, upphörde man just vid denna tid att väva bordtäcken, ryor och mångfärgade randkläder, som därför skonades från det all skönhet förintande färgdop, som övergick hårtäckena.

Till klänningsgarn och garn till andra klädespersedlar har man varit mån om att få hållbarare färger än påsfärgerna visade sig vara. Man fortsatte därför länge efter det att dessa kommit till allmän användning i hårtäcken att färga klänningsgarn och schalgarn efter gamla beprövade färgrecept eller att lämna bort garnet till färgning, som sköttes av skickliga färgare.

HALMARBETEN

De halmdockor, som omtalas i samband med julfirandet, kunde man göra sig själv litet varstans i hemmen. Men någon finare halmslöjd har inte så långt man minns utövats som hemslöjd i gårdarna. Det har varit arbete endast för någon enstaka kvinna, som därigenom kunnat skaffa sig sitt uppehälle. De gamla takkronor, som finns bevarade i Ovansjö, har de gamla sagt vara gjorda av Ekenbergs-mor i Hagmuren. Hon var född i Häsäng 1818. Då mannen övergav henne och hon blev lämnad ensam med tre små barn, försökte hon skaffa uppehälle åt sig och barnen genom att göra halmkronor, som brukades att hänga över julbordet.

Hur gammal seden att ha halmkronor i taket vid jul varit här i socknen vet man inte. Spansk Anna Lisa Lindberg, född i Grundsjön år 1864, som kände

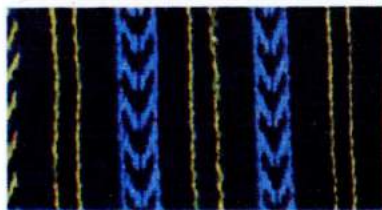
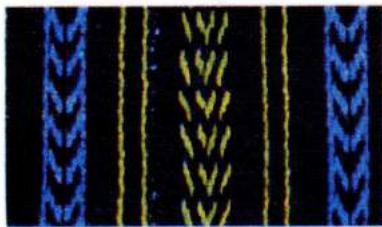
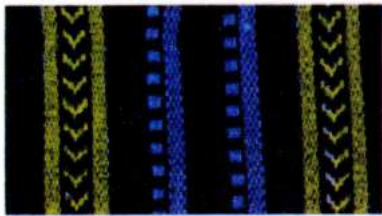

Halmkrona (35 cm i diam.) gjord av Ekenbergs-mor. Ol. Lars i Övermyra.

Anna Ekenberg och minns hennes arbete med halmkronorna, berättade att halmkronor inte skulle ha varit vanliga förr, men att när Ekenbergs-mor började göra sådana, hade man velat ha en sådan i var gård att hänga upp till jul. »De som var värst stora på det hängde upp en krona i vart hörn i nystun och lät dem sitta för jämnan.» Hon berättade också att Ekenbergs-mor fick ta rågen på åkrarna medan den växte. Axen klippte bonden av. Sedan fick hon en riksdaler för den färdiga kronan. Det var mycket arbete för henne att göra en halmkrona. Hon måste varligt ta ett och ett halmstrå på åkern, så att stråna inte bröts av. Hon måste tälja till träpinnar riktigt noga för att ha, när hon skulle göra både små och stora bottnar. Tyglapparna, som den som beställt kronan själv brukade hålla, skulle hon klippa till små jämna rutor. Ringar

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Överst hjärtband till mörkbottnade förkläden. Därunder mörkbottnade kvistförklädesrandningar, t. v. för gift, t. h. för ogift kvinna. Efter originalprover, Gästriklands folkhögskola.

skulle vikas, bindas och fogas ihop med lappar och halmpipor till hängen. Slutligen skulle kronan sättas ihop. Alla delar måste vara gjorda med den största omsorg, så att kronan vägde alldeles jämnt när den hängdes upp.

Mor Gransell i Mom, Leontina Gransell, f. i Norrbärke 1852, d. i Ovansjö 1938, kom hitflyttande från Sandviken. Hon gjorde halmkronor av samma slag som de Ekenbergs-mor gjort. Ovansjökronorna är av den typ som är känd från Dalarna. Några gamla kronor lika de uppländska och finska känner man inte till härifrån.

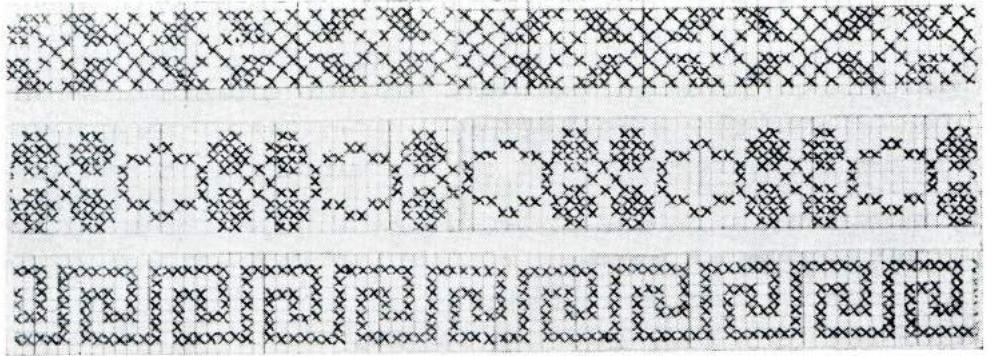
Några som också lärt konsten riktigt och ännu gör de vackra kronorna är dottrarna till kronojägare Juhlander i Kungsberg. Av fröken Elin Juhlander, som själv jämte sina systrar lärt sig konsten genom att göra efter en av Ekenbergs-mors gamla kronor, har jag fått veta att midsommarråg vuxen på sandjord ger den finaste halmen. »Lämpligaste tiden för skörd och tillverkning är innan grässaften går ur stråna. Då är halmen böjlig och smidig. Men då jag aldrig haft tid att göra kronorna just då, har jag måst torka halmknipporna och sedan blöta halmen i hett vatten, när jag skulle till och börja arbetet med den», berättar fröken Juhlander.

Någon tradition om att halmen till julkronorna skulle ha något sammanhang med särskilda skördebruk finns inte i socknen.

»Halmhatt-Kari» i Ättersta, inflyttad från Dalarna, hade »namn efter gagn». Hon gjorde hattar åt karlar och kråkor åt kvinnfolk och färgade halm och flätade in. Hon gjorde också halmskor, som en och annan bonde beställde för att ha på forfärderna.

*Så-stång (längd 190 cm).
Hanses i Västerberg.
Vilket arbete kvinnorna
än hade för händer,
skulle de bära allt vat-
ten, som behövdes i hus-
håll och ladugård. När
det skulle bäras mycket
vatten, och det var två,
som skulle bära, begag-
nade de så-stång på vil-
ken bars en så, rym-
mande fyra ämbar (om-
kring 42,7 liter).*

Korssömsbårder efter ärmlinningar till brudlinnen och överdel (något förstörade).

Kvinnodräktens olika plagg

KJOLAR

Några av dem som var med på 1920-talet berättade, att deras farmödrar och mormödrar hade talat om kjolar, som de kallade »gammelvärldens kjolar». Det var påtagligen inte de kjolar, som efter 1910 hade tagits upp igen till en ovansjödräkt av det danslag, som bildats i Ovansjö, utan kjolar av ett ålderdomligare slag. De hade inte burits i mannaminne, men berättarna hade ofta hört de gamla tala om dem. Det var kjolar som kallats tvinnkjolar och tvinnskört, *tvinnskörscht*, eller rynkskört. Man hade längre tillbaka haft både blå och röda sådana riktigt gamla kjolar. Någon hade som barn sett dem hänga i klädkammaren, och några hade varit med om att klippa sönder sådana kjolar till foder eller inplock i trastäcken. Den ena gamla påminde sig ett, den andra ett annat, som de hade hört berättas om dessa kjolar.

Karin Holmström på Åsen har berättat, att det var midjekjolar som man kallade för *skört*, medan kjolar med vidsytt liv av något slag aldrig har kallats

så. I de äldsta bouppteckningarna talas lika ofta om tvinnkjolar som tvinnskört. Skörten sattes, åtminstone vintertid, utanpå en kjol med liv. Därav benämningen. När man tog av sig sitt *kyrkskört* och sina övriga kyrkplagg, kunde man vara helt färdigklädd under i sin söndagseftermiddagsdräkt. I bouppteckningarna kan man se, att tvinnkjolorna efter hand ersattes av tvinnskört, som alltså är yngre.

I sin beskrivning över Gästrikland, som bygger på uppgifter insamlade under 1790-talets första år, säger Abraham Hülphers om klädedräkten i Ovansjö: »Klädedräkten är efter ortens bruk bland de äldre; någon mera granlåt har i sednare år börjat visa sig hos de yngre. Swarta kläder hafwa de fleste af bägge könen til Helgedags och Högtids; här som annorstädes göres karlarnes hwardags dräkt merändels af grått Wallmar. Qwinfolkens egentligt så kallade kjortlar förfärdigas af Kläde eller andre köpte tyger, men hemwäfde linne- och ylletygs, särdeles blå, eller röda och hwita, hafwa namn af skört.» (Hülphers: Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland och Gefleborgs län. I. Om Gestrikland. Westerås 1793.)

Redan i början av 1790-talet hade skört utträngt en äldre livförsedd kjol. Karin Holmström berättade att hon aldrig hade sett någon gammalmodig tvinnkjol utan bara tvinnskört. Men så mycket visste hon, att tvinnkjolen skulle ha varit en *livkjol* men inte en *livstyckskjol* av det slag som randkjolorna var. Hur den sett ut har ingen vetat. De gamla visste att tvinnskört uteslutande skulle ha använts till kyrkan, och att man hade känt det som en befrielse, när man inte längre behövde spinna garn till sådana mer. Lingarn och ullgarn skulle tvinnas ihop till ränning i väven åt dessa kjolar. Därav kom namnet *tvinnkjolar*. För att garnet inte skulle bli för grovt efter hoptvinningen, måste det spinnas mycket fint, och det krävdes stor skicklighet av spinnerskan.

Erikanders-mor i Övermyra hade hört sin mor Karin Persdotter berätta, att då hon som flicka kom till sin faster hos Jöns-Ols i Västerberg för att tjäna piga, hade hon sagt till fastern: »Hellre är jag utan tvinnskört än jag spinner till det.» Men då hade fastern blivit »elak». Detta måste ha hänt antingen i mitten eller senast i slutet av 1830-talet. Den unga som hade tagit tjänst visste säkert, att tvinnskörten började betraktas som gammalmodiga, och såg en möjlighet att slippa skaffa sig något sådant. Men för den gamla var det en nödvändig sak, att man skulle spinna och tvinna garn till sådana kjolar som kyrkdräkten krävde. Så hade man gjort så långt tillbaka som någon kunde minnas.

Erikanders-mor berättade också, att tvinnskörten skämtsamt skulle ha benämnts *ystningsostsskört*, därför att de liksom ystningsost hade ett grynigt utseende. Sitt gryniga utseende fick de av att varpen var tvinnad av en ullgarnsända och en lingarnsända. Ibland har det varit natursvart ullgarn och oblekt lingarn som tvinnats ihop, ibland vitt eller grått ullgarn och oblekt lingarn. Ibland har man färgat det ljusa tvinnade garnet grönt eller blått. Också då har varpen blivit spräcklig, därför att lingarnet tagit till sig mindre färg och blivit betydligt ljusare än ullgarnet. I en varp av sådant spräckligt garn slog man in enfärgat rött, blått, grått eller vitt ullgarn. Flera lappar av gamla

tvinnkjolar finns bevarade. De är vävda i tuskaft, och varp och inslag syns lika mycket. Den vackraste lappen har blåspräcklig varp och krapprott inslag.

De gamla hade också hört berättas hur stor möda det hade varit att goffrera, *lagna*, dessa kjolar, hur man räknat ett bestämt antal trådar för varje stygn och trätt i rynktrådar med jämna mellanrum i de hopsyddna våderna, dragit åt alla rynktrådar hårt och ordnat rynkorna. Sedan hade man stänkt det hoprynkade kjoltyget med vatten, som man kokat linfrö i, och låtit det torka. På så sätt fick man rynkorna hållbara. De skulle sedan sys fast som *ståveck* vid en smal linning. Framtill lät man en våd vara slät, *frambredda*. Skörten knäpptes i vänster sida med en mässingshake och -hyska. Det berättas att man vid hemkomsten från kyrkan genast tagit av sig sitt skört, lagt det på golvet och ordnat rynkorna med hjälp av en kniv och bundit fast kjolen vid en *kjolstock*. Den fick sedan stå i *klä'srummet* till nästa gång man skulle ha kjolen. För att få rynkorna mer hållbara kunde man, när det behövdes, åter stänka kjolen och lägga den fastbunden vid kjolstocken i bakugnen i eftervärmen, sedan man hade gräddat bröd.

I flera år gick jag och spanade i bygden efter en sådan gammal rynkad kjol, lik en botanist som söker en sällsynt växt, som en gång skall ha funnits på en plats, men som tycks vara utrotad. Glädjen blev därför stor, när först ett och sedan ännu ett tvinnskört verkligen kom fram. I det ena fallet var det så enkelt som att en flicka från Yttermyra by kom till en lekafton på folkhögskolan klädd i ett gammalt tvinnskört utan att veta vilken nu till dags sällsynt kjol som hade dröjt sig kvar i Olars klädkammare. »Dom säger alla att jag har dalkjol», sa flickan, »fast det är en gammal kjol härifrån.» Liknande kjolar med täta veck bärs än i dag i vissa socknar i Dalarna. Därför trodde man att det var en »dalkjol». Den andra kjolen återfanns i Järbo. Den är från Olof Perssons gård i Gullsjön och kom fram till en dräktutställning på folkhögskolan i Västerberg (se bild).

Andra hemvävda kjolar är klippta och sydda av ett enda stycke väv. Men de bevarade tvinnskörten har fem raka våder, hopsydd med efterstygn, *stråksöm*. Man har varit angelägen om att få varpen med lintråden i kjolens längdriktning för att bättre kunna markera *ståveck*. Framvåden, som inte är *lagnad*, har i båda kjolorna annat inslag än de övriga våderna. Man har för denna våd, som skyldes av förklädet, begagnat olika garnrester — ett exempel bland många på hur sparsam och rädd om varje tråd man varit. Bägge dessa tvinnskört är blå, men lappar har blivit bevarade också av röda, röd-vita och rödblå kjolar.

I sin bok om textilierna från 800-talets Birka (Birka III, Die Textilfunde aus den Gräbern) beskriver fil. dr Agnes Geijer några fynd, som osökt för tanken till dessa gamla tvinnkjolar. Bland de tygrester, som man har hittat vid utgrävningen av det gamla Birka, finns några som bär tydliga spår efter en goffrering lik den som tvinnskörten här i Ovansjö har. Fynden från gravarna i Birka är så rostskadade, förhårdnade och spröda, att det har varit svårt att bestämma materialet, men Agnes Geijer talar om »tygrester av goffrade kjolar, vars tråd

Blått tvinnskörtl med rött kantband (längd 86 cm, vidd 286 cm). Olof Persson, Gullsjön, Järbo. Frambreddan, vävd av olikfärgade garnrester, har nedtill samma inslag som i kjolen för övrigt.

förefaller att vara av ullhår och växtfibrer hoptvinnade» (i grav nr 597), sålunda en ren motsvarighet till ovansjötvinnskjolarnas trådvarp, hoptvinnad som den är av ull och lin. Skulle dessa kjolar i Ovansjö och de andra gästriksocknar där de förekommit möjligen kunna vara en reliktföreteelse, en seglivad kvarleva från avlägsna tider? Lingarnet hade en viktig funktion att fylla för goffreringen. Rynkorna eller vecken kunde tack vare lingarnet markeras bättre och hålla sig längre. Ullen spelade däremot en viktig roll ur värmesynpunkt. Att goffrade kjolar har använts i modedräkter under 1500- och 1600-talen och sålunda kunnat påverka kjolmodet i många folkdräkter, behöver i och för sig inte jäva en sådan förmodan.

Man kan fråga sig, hur Hülphers uppgift, att svarta kläder användes av de flesta av bägge könen till »Helgedags och Högtids», går ihop med de gamlas uppgifter, att de röda och blå tvinnskörten just varit kyrkkjolar och enbart använts som sådana. Jo, också därom har den muntliga traditionen kunnat lämna besked. Man har förr noga skilt på *helgsöndag* och *helgfri söndag*. På söndagar med gammal helgkaraktär hade man, så långt minnet sträckt sig, burit svart kjol i kyrkan. Men på de helgfria söndagarna hade man burit röda och blå midjekjolar, *skörtl*. Flera gamla har menat sig veta, att de gifta kvinnorna haft blå och flickorna röda kjolar. Men Karin Holmström berättade, att det var först sedan de äldre hade börjat vilja ha blå kjolar alla söndagar, som det

endast var yngre och ogifta som klädde sig i röda kjolar. »Men aldrig skulle det för den skull ha kunnat hända, att någon hade kommit i kyrkan med röd kjol på söndagarna i advent eller fastan. Då skulle alla vara mörkt och allvarssamt klädda.»

Den 16 november 1817 behandlades på sockenstämma i Ovansjö en Kungl. Maj:ts nådiga kungörelse av den 30 april samma år angående »nödvändigheten av inskränkning i förbrukningen av utländska yppighetsvaror». Socknemännen svarade, att inom socknen intet överflöd fanns varken hos ståndspersoner eller allmoge. Man nyttjade allmänt hemvävda kläder. Dock var ett överhandtagande bruk av dyrbar koschenill. Man uttalade sig för att i stället krapp borde användas. Vid den tiden torde svart kläde och kamlott så länge ha nyttjats här, att dessa tyger ansetts som nödvändiga för helgkläder och inte betraktades som någon lyx.

De kvinnor, som ville vara »allra värst fina», hade, efter vad man berättat, börjat färga sina röda kjolar med koschenill i stället för att som tidigare färga inslagsgarnet med krapp. Tjänstepigorna fick dock fortfarande nöja sig med krappfärgade kjolar. Tomtas-far i Övermyra sade betecknande när detta kom på tal: »Det var andra fasoner och färger på högfärden då mot nu, men den var sig lik i alla fall.»

De röda kjolorna försvann, sedan de gifta inte ville ha dem. Kanske färgades en del av dem blå och slets ut som sådana. Man fortsatte länge efter det de röda lagts bort att på alla helgfria söndagar bära blå tvinnskört. Men det kom en dag då man slutade upp att skaffa sig nya sådana också. Och när de gamla tvinnskörten efter hand slets ut, upphörde man så att nyttja dessa gammalmodiga kjolar.

När de blå tvinnskörten, som tidigare tillhört endast allvarsdräkten i advent och fastan, blev kyrkkjolar på alla vanliga söndagar, vinnlade man sig om en dräkt, som kunde skilja allvarssöndagarna från de andra helgfria söndagarna. En del har då börjat att bära helgdagarnas svarta klädeskjol på allvarssöndagarna. Till den skulle då också förkläde, hals- och huvudkläde vara av köptyg. Så uppkom den allvarsdräkt, som burits ännu i mannaminne till konfirmation liksom under söndagarna i advent, *julfastan*, och fastan (se Dräktskicket). När man väl funnit att det gick an att överge de helgfria söndagarnas gamla dräkt på vissa söndagar, dröjde det inte länge, förrän man började vara svartklädd i kyrkan alla söndagar. Därmed var tiden inne för övergivandet av »gamla modets» kjolar.

Gästriklands framstående allmogemålare Hans Wikström har i Valbo och Österfärnebo mot slutet av 1820-talet avbildat en flicka klädd efter det gamla modet (se bild). Väggmålningen från Vreta i Österfärnebo har underskriften »Gamla modet» och »Så der woro Swerges flickor klädda intil år 1795, då det af-lades. Men jag bär gamla modet till en åminnelse». Denna målning med dess underskrift kan ge anledning till flera reflexioner. För det första är den avbildade flickan klädd så som de gamla har vetat berätta, att man har varit klädd i Ovansjö under sommarhalvåret, medan man ännu bar »gamla dräkten».

Målad väggbonad från Österfärnebo socken, utförd av Hans Wikström omkring 1827. Nordiska museet. Färgbild av densamma finns i Sigurd Erixon och Sigurd Wallin: Svenska kulturbilder, andra bandet.

Hon har rödskitande tvinnkjol med rött liv eller tvinnskört och rött livstycke, är i överdelsärmar, har ljusbottnat blårandigt förkläde, ljus halskläde eller möjligen ljusblommig krage, bindmössa och slätt stycke. Att Hans Wikström säger: »Så der woro Swerges flickor klädda intil 1795 då det aflades», tyder på att det har varit en vida spridd dräkt tidigare, men också att denna dräkt mot slutet av 1820-talet, då målningen gjordes, redan varit bortlagd i de trakter

där Hans Wikström vistades. I Österfärnebo, som var en liten socken med flera bruk, har allmogen tidigt påverkats av ståndspersonernas och bruksbefolkningens sätt att kläda sig, och där var de gamla dräkterna vid denna tid i stort sett redan avlagda. I Ovansjö däremot bar bondkvinnorna ännu under 1800-talets första årtionden »gamla modets» röda och blå rynkskört till kyrkan på de helgfria söndagarna, och här har man haft en jämförelsevis lång övergångstid, innan man helt anslöt sig till ett av borgerligt mod präglad dräktskick. Under 1830- och 1840-talen hade man också svarta tvinnskört.

Till »gammelvärldens kjolar» bör man också räkna de skinnkjolar, som har nyttjats här. En del gamla minns, att de som barn har sett skinnkjolar, och sådana nämns då och då i bouppteckningarna. Erikanders-mor kom ihåg att hennes mor bar ut en hel hop gamla skinnkläder, däribland en skinnkjol, på åkern och brände upp dem. Ingen ville ha dem, och hon orkade inte sköta dem. »Malen var svår på dom.» Man har berättat, att det har funnits skinnkjolar både med och utan liv. De hade ullen in. Enligt traditionen har de använts som underkjolar, när det var kallt. Om skinnjolarna någon gång varit kyrkkjolar i Ovansjö, så ligger den tiden mycket långt tillbaka. Det hördes på Karin Holmström, att hon ansåg att det var rakt omöjligt, att någon skulle ha kunnat komma till kyrkan i skinnkjol eller skinntroja. Bara som underplagg kunde de användas till kyrkan. Gamla kvinnor gick hemma i skinnkoltar, berättar Mobergs far (f. 1860). »De var ludna på insidan och hela över magen. De hade sprund bara upptill på livet. Det var gamla vardagskoltar.» I ett domstolsprotokoll från 1651 står en gammal fattig piga från Hammarby som ägare till en »skinnkassika». Möjligen ett namn på skinnkolten, medan den ännu betraktades som ett fint plagg.

Enligt bouppteckningarna har från 1770-talet till mitten av 1820-talet enfärgade livkjolar allmänt förekommit. Det talas där om både röda, blå och gröna kjolar av pärk. Ingen sådan är i behåll, så att man vet inte hur de har varit sydda. Som nya har dessa kjolar troligen varit söndagseftermiddagarnas fina kjolar, nyttjade när helst man skulle vara fin hemma. Först 1825 börjar de randiga pärrkjolarna (se nedan) av nyare snitt att visa sig i bouppteckningarna. Hemma till vardags hade gamla kvinnor ännu i mannaminne haft grå eller bruna koltar, berättade Karin Holmström. Till vardags bibehöll några för en tid de enfärgade och efter vad det ser ut naturfärgade koltarna, medan randkjolarna som söndagseftermiddagskjolar fick ersätta de enfärgade röda, blå och gröna pärrkjolarna.

När man gick vall i dåligt väder eller eljest höll på med grovarbete, hade man »ensmögda grova hårkjolar, som slog ifrån sig vätan». »Fårmormor på Åsen hade, när hon gick vall, sju kjolar och den yttersta var en hårkjol.» Och »Ättersta fårkäring» var utrustad med både hårkjol och *yvtäcke* (se I Vallsko-gen). Bland lappar, varmed man diktat i gamla stugan hos Jöns Pellas i Överbyn, fanns också ett par som var kvar efter hårkjolar. I natursvart ullgarnsvarp har man slagit in garn av hår och hårig natursvart ull till botten och gjort rödvioletta ränder i den ena och gulbruna ränder av hårgarn i den andra.

Det är mer sällan man kan få tag på några prover som visar hur de simplaste plaggen kan ha sett ut.

I ett domstolsprotokoll från Ovansjö år 1651 står det: »Margareta Andersdotter, en fattig piga, ger till kända, huru hon gifvit sig till sytning hos Olof Persson i Hammarbyn och hafver lefvererat honom i handom dessa persedlar: 4 skrinor säd, 2 kor, 3 getter, 2 risbitar, 4 pipor, 1 yxa, 1 järngryta om 4 kannor, 1 stentunna, 1 *klädeskassika*, 1 *skinnkassika*, 1 raskförkläde, 1 lärftsförkläde, 1 skjorta, 1 skinnfäll och utom det andra linkläder. Sedan han bemälda saker bekommit gaf han henne ingen spisning. Hon skulle ha sitt igen utom 2 getter.» (Gästriklands Dombok 23/6 1651.)

Det framgår av detta protokoll bl. a., att en fattig piga redan vid mitten av 1600-talet nyttjat kläde i Ovansjö. I Dahlgrens Glossarium har ordet *kassika*, *kassecka* med f. ö. flera varierande stavningar fått tre olika förklaringar: 1: överrock eller kappa med vida ärmar, 2: en kvinnodräkt, 3: prästerlig dräkt. I det ovannämnda protokollet torde namnet väl ha använts för en ålderdomlig kvinno-dräkt, kolt eller kjol.

Ur ett domstolsprotokoll från 1741 kan anföras följande: »Enkan Karin Olsdotter i Mom tillkallade efter stämning sockneskrifvaren Peter Momqvist angående hennes stiuftsons så fäderne som moderne arf. — — — Momquist tillstod sig hafva emottagit och därför böra svara undantagandes en *pullmitz kiortel* 16 dr, en d:o tröja 13 dr, ett schagglifstycke 5 dr, ett hufvudbolster med hufvor 4 dr, tillsammans 38 dr kmt.» Pullmitz kan möjligen vara en förvrängning av *polemit*, som var ett glättat etaminartat tyg, som vävdes randigt i flera färger.

I de äldsta bouppteckningarna upptages bruna klädeskjolar, något som visar att sådana varit i bruk lika tidigt som de svarta. Men deras antal minskar under 1780- och 1790-talen för att sedan helt försvinna. Efter 1810 nämns inte mer någon brun klädeskjol. Efterhand fann man påtagligen, att den svarta klädes-, sars- eller kamlottkjolen liksom den svarta tröjan bäst ägnade sig som helgdräkt. Man kunde inte behöva både en brun och en svart helgdagskjol.

Länge tycks man sedan ha nyttjat svarta kläder endast på helgdagarna. Karin Holmström framhöll eftertryckligt den stora skillnad som varit mellan helg-söndag, då man var köptygsklädd, och de helgfria söndagarna, då man alltjämt måste bära sina hemvävda blå och tidigare också röda kjolar med enklare tillbehör. Svart kjol fick man, säger de äldsta berättarna, första gången till sin konfirmation. Därmed hade man en helgdagskjol som man kunde ha alla helgdagar till kyrkan.

De sist burna klädeskjolorna var inte rynkade utan lagda i veck och hade ett slätt åtsittande liv, som knäpptes fram med häktor och hyskor (se bild). Sådana kjolar bars, efter vad man sagt, aldrig utan tröja. Kjol och tröja av samma slags tyg, avsedda att bäras tillsammans, kallades *klädning*. Man var då framme vid den tid, då kyrkdräkten skulle vara svart alla söndagar och skillnaden mellan helg-söndag och helgfri söndag inte längre markerades.

Som en klädning syddes också de sista randiga pärlkjolorna, till vilka man hade *tröjliv* (se bild) av samma tyg som kjolen när man skulle vara fin. Genom

Kyrkkjol av svart kläde från tiden då man ville vara svart klädd alla söndagar (kjolens längd 88 cm, vidd 288 cm, livets längd mitt bak 40 cm, fram 32 cm). Göras i Västerberg.

dessa ändringar gick övergången till klänning av gängse borgerlig typ ganska omärkligt. Det var aldrig frågan om något medvetet genomfört dräktbyte, utan undan för undan tog man vid denna tid efter *knaperherrskapets* moder, vilka i sin tur försökte följa efter herrskapsmodet. Gamla plagg fick nytt snitt. Randiga, rutiga och omönstrade tyger började avlösa varandra i allt raskare takt, och nya material vann insteg. Man hade nått fram till den tid, som de första fotografierna ger oss bilder ifrån, och därmed den tid, vid vars inträde denna skildring slutar.

Ibland står i bouppteckningarna tygkjortlar. När jag har frågat, vad det har kunnat vara för kjolar som man har kallat så, har de gamla sagt: Det var köptygskjolar. Det man själv vävde kallade man inte för tyg. Efter att lanthandeln hade frigetts, började billigare köptyger finnas. De frestade till inköp av tyg också för hemmabruk. Sådant hade man tidigare aldrig köpt.

De sista söndagseftermiddags- och vardagskjolarna, som har en randning som kan kallas sockerrandning, har man kallat *randkjolar*. Det var kjolar vävda i oliksidig korskyper, *pärk*, *botten*, alldeles så som de äldre, enfärgade kjolarna

Randig pärmkjol i rött, blått, grönt och svart. (Kjolens längd 80 cm, vidd 180 cm, livets längd bak 28 cm, fram 13 cm.) Bengts Ollas i Överbyn, Järbo.

varit. Liksom namnet randkjol genast anger skillnaden mellan de nya och de äldre pärmkjolorna, så anger också benämningen *livstyckskjol* en skillnad i snittet mellan dessa och äldre livkjolar.

Det finns fyra stycken randiga livstyckskjolar bevarade. De har lingarn till varp och ullgarn till inslag. Man randade med inslagsgarnet och kunde därför väva flera olika randkjolar i samma väv. Bland de smått sönderklippta lappar, som använts till inplock i sängarnas fina trastäcken, finns det många som har klippts av randkjolar (se färgbilderna). Det finns sådana lappar i enbart två färger, t. ex. rött och blått eller rött och svart, och sådana med fyra eller fem olika färgade ränder. Här står den ena färgen intill den andra utan symmetri, den ena litet bredare än den andra, t. ex. rött, blått, svart, rött, grönt, utan någon förhärskande bottenfärg. De är vad man kallat *halvrandade*. Dessutom finns det lappar efter *mörka randkjolar* i bara svart och grönt eller svart, grönt och ljusblått (se färgbild).

Dessa randiga livstyckskjolar är i hög grad påverkade av empirens borgerliga mod och återfinns med växlande randningar inom ett stort antal närbelägna

socknar. Det är dessa sena 1800-talskjolar, som i stor omfattning på nytt upptagits som sockendräkter, fast de är långt mer tidstypiska än ortskaraktäristiska. Genom att själva randningen hört hemma i socknen och genom att vissa tillbehör behållit tidigare ortspräglade drag, gör de trots allt i viss mån rätt för beteckningen sockendräkt. Så också här, där de med *skarpmössan* och *kvistförklädet*, den hemvävda lärftshalsduken och den broderade överdelen, kanske måste sägas vara den dräkt som bäst ägnar sig att återupptagas av dem som vill ha en ovansjödräkt, om den också måste betecknas som sen.

Man satte en ära i att göra nya randningar till sina livstyeckskjolar (se Livstyecken). När kjolen rynkades, »plockade man upp en bestämd färg», t. ex. alla röda ränder, och när rynktråden drogs åt, bildade dessa en röd rand omedelbart nedanför livstyecket. I en mörk kjol plockade man de blå eller gröna ränderna, som så bildade en motsvarande färgrand i livet på dessa kjolar.

De bevarade kjolarna är omkring två meter vida och har ett inte fullt till midjan nående livstyeck utan knäppställningar, vid vilket kjolen är fastrynkad utom mitt fram. Där är kjolen varken rynkad eller fastsydd vid livstyecket (se bild). Livstyecket, som är fodrat med grovt lärft, har de båda fria framstyckena långt utdragna, så att de når över varandra. De fästes ihop med stora mässingsnålar. Urringningarna i hals och ärmgap är stort tilltagna. Kjoldelen är rynkad av ett enda tygstycke, hopsytt och försett med sprund i vänster sida, där den häktas ihop med mässingshake och -hyska. Nedomkring är den kantad med ett hemvävt band, en s. k. *kjolkant*. Kjolarnas längd varierar mellan 80 och 85 centimeter. Kjolarna förefaller att ha nått till ankeln. Det har sagts, att man på kjolvidden kunde se om den som bar kjolen var från Järbo. Där var kjolarna snävare än i socknen för övrigt. En därifrån bevarad kjol är också bara 180 cm vid.

Både skinnkjolar med ullen in och grova ull- och hårgarnskjolar har begagnats till underkjolar. För övrigt dugde vilka gamla kjolar som helst till underkjolar. En stubb upptas 1806 efter avskedade salpetersjudare Hans Seblads änka Ingeborg Hansdotter i Sätra. Sådana plagg har säkert tagits upp i bouppteckningar endast om de varit nya. Stubben gjordes av dubbla lager tyg — linnelärft, halvulle- eller helylletyg — med vadd eller blånor mellan övertyg och foder. En i Ovansjö gammalgård bevarad stubb är av blårutigt halvlinne, av samma sort som man hade till spisförlåter. Den är prydd med flera rader fina stickstyggn (se bild). När man gjort sig en stubb, kunde man minska på antalet underkjolar, av vilka man annars brukade ha flera stycken.

Bouppteckningarna från Gästrikland ger möjlighet att följa dräktbeståndet i de olika socknarna från 1770-talets början. En bouppteckning från år 1775, som innehåller förteckning på en gammal moders eller änkas kläder, lämnar besked om kläder som varit i gängse bruk vid mitten av 1700-talet, en tid då bouppteckningarna från socknen ännu inte har några detaljerade uppgifter om klädespersedlarna. Här uppräknas kjolarna enligt två bouppteckningar från varje årtionde under tiden 1770—1850.

Stubb, vadderad underkjol (längd 79 cm, vidd 188 cm). Ovansjö gammelgård.

År 1773. Fjärdingsmannen Lars Olofsons hustru Catharina Larsdotter i See: 2 svarta klädeskjolar, 2 bruna d:o, 1 röd tvinnkjol, 2 blå d:o, 1 sämre d:o, 1 tygkjortel, 3 sämre d:o, 2 blå skört, 1 grått d:o, 1 skinnkjol.

År 1775. Bergsmannen Eric Larssons hustru Anna Hansdotter i Vall: 1 svart klädeskjol, 2 d:o sämre, 1 brun klädeskjol, 1 svart sarskjol, 1 friskolt, 2 tvinnskört, 1 pärkskört. (Fris=ett grovt, enfärgat ylletyg).

År 1783. Bergsmannen och kyrkvärden Per Jansons hustru Margta Hansdotter på Åsen: 1 svart kjortel, 2 blå klädeskjortlar, 1 rödbrun kjortel, 5 blå tvinnkjolar, 2 rödbruna d:o, gamla, 1 gammal blå kjol, 1 fårskinns d:o, 1 d:o d:o, sämre.

År 1786. Nämndemannen ärliga och välförståndiga Hans Anderssons hustru Kjerstin Jonsdotter i Norrberg: 1 svart klädeskjol, 3 blå tvinnkjolar, 2 blå parkumkjolar, 1 röd friskolt.

År 1792. Bergsmannen Nils Nilssons hustru Brita Andersdotter i Nor: 1 svart klädeskjol, 1 brun d:o, 4 tvinnkjolar, varav en sämre, 1 pärkkjortel.

År 1793. Gamle bergsmannen Per Janssons hustru Brita Persdotter i Ättersta: 1 brun klädeskjol, 1 d:o d:o gammal, 1 svart d:o ny, 1 svart d:o gammal, 1 nytt blått skört, 2 d:o gamla, 1 gammal gammal tvinnkjol, 1 d:o d:o d:o, 3 blå pärkskört, 1 gammalt pärkskört, grönt, 1 skört fodrat med skinn.

År 1805. Bergsmansdottern Anna Hansdotter i Norrberg, som ogift med döden avgått: 2 svarta klädeskjolar, 1 brun d:o, 1 blått tvinnskört, 1 rött d:o, 1 d:o d:o sämre, 1 pärkkjol, 1 röd d:o.

År 1809. Skogvaktare Anders Anderssons hustru Margta Olsdotter i Norrberg: 1 svart klädeskjol, 2 blå tvinnskört, 1 rött d:o, 1 rött gammalt d:o, 1 ensamögt d:o, 1 d:o sämre.

(Samma Margta Olsdotter hade 8 fina livstücken, och man märker över lag av de uppräknade plaggen, att hon stod på höjden av sin tids elegans, ehuru

hon höll sig till böndernas klädskick. Då alla kjolarna utom den svarta klädeskjolen betecknas som skört, kan man se hur skörtet hos de mest avancerade vid denna tid helt undanträngt de äldre livkjolarna. De många livstyckena i denna och flera bouppteckningar från samma tid tyder på att kombinationen skört—livstycke nu började att få högkonjunktur.)

År 1816. Bergsmannen Jan Perssons hustru Karin Jansdotter i Österberg: 1 svart klädeskjol, 1 skinnkjortel, 1 röd tvinnkjol, 1 blå d:o och 2 röda tväggeskaftskjortlar. (Här omtalas inte något skört.)

År 1817. Fjärdingsmannen O. Segerholms avlidna hustru Marta Andersdotter i See: 2 svarta klädeskjolar, 1 camelot-d:o, 7 blå tvinnskört, 2 röda d:o, 2 av annvar ända d:o, 3 koschenill d:o, 1 d:o sämre, 1 röd kolt, 1 blå d:o.

År 1825. Unge bergsmannen Per Perssons hustru Lisbet Ersdotter Nr 8 i Järbo Ytterby: 1 svart klädeskjol, 1 camelots-kjol, 2 blå tvinnskört, 2 röda d:o, 1 d:o sämre, 1 rött ensmögt d:o.

År 1828. Bonden Eric Ersens svärmoder, gamla bergsmansänkan Anna Pehrsdotter i Finnäs: 1 svart klädeskjol, 1 svart camelotskjol, 5 blå tvinnskört, 1 blå pärkkjol, 1 randig pärkkjol, 1 gammal d:o, 1 gammal röd kolt med liv.

År 1834. Bonden och masmästaren Zackris Anderssons hustru Märta Ersdotter i Järbo Överby: 1 svart klädeskjol, 3 svarta tvinnkjolar, 3 blå d:o, 1 randkjol.

(Nu är skörtens tid förbi och man syr endast livstycksdjolar, och masmästarens hustru hade lagt bort att ha röda djolar.)

År 1839. Lars Jönssons svärmor, änkan Karin Hansdotter i Övermyra: 1 svart klädeskjol, 1 svart tvinnkjol, 4 blå tvinnkjolar, varav en sämre och en än sämre, 1 vadmalskolt, 1 d:o sämre.

År 1843. Landbonden Jöns Anderssons änka Märta Andersdotter i Vall: 1 svart kjol, 1 svart tvinnkjol med liv, 1 blå d:o m. d:o, 2 d:o utan liv, 1 kolt, 1 röd kjol, 2 grönrandiga djolar. (Med liv menas här troligen vad de äldre kallat tröjliv. Kjol med liv, *tröjliv*, var vad vi skulle kalla klänning.)

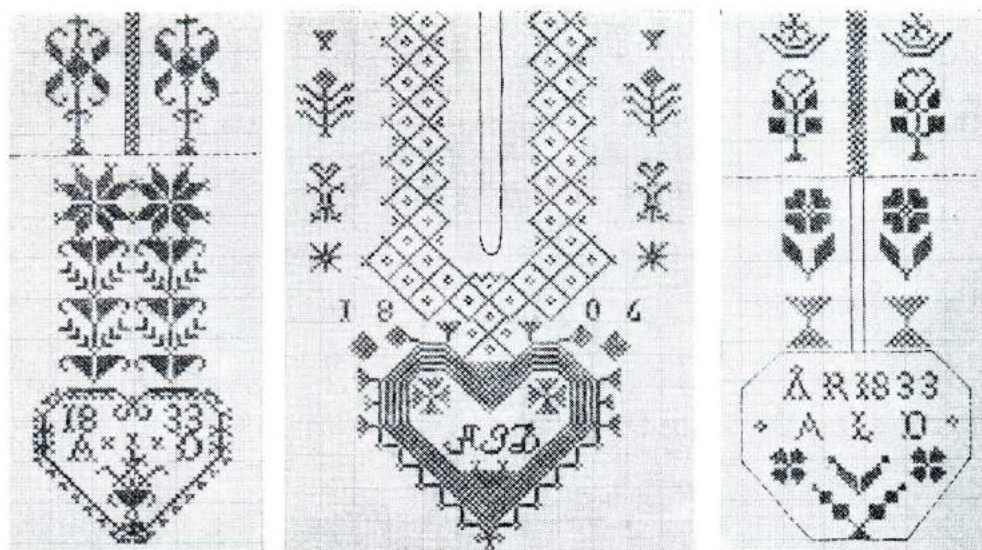
År 1848. Avlidne bergsmannen Hans Janssons änka Karin Larsdotter i Gavelhyttan: 1 svart kjortel med tröja, 1 blå d:o m. d:o, 4 blå d:o, 2 randiga med liv, 1 ljusblå kjortel med liv.

Under 1850-talet slår klänningsmodet helt igenom, och inga tvinnskört eller randiga pärkkdjolar nämns mer i bouppteckningarna.

LINNTYG

Kvinnornas linntyg har i bygden kallats *särk* och *överdel*. Bouppteckningarna börjar först år 1817 använda benämningen särk. Tidigare har man skrivit linntyg och överdel.

Ett par grova vardagssärkar av blågarn med släta, trekvartslånga ärmar och flera brudsärkar av fint lärft med långa, vida, kring handleden tätt rynkade ärmar finns i behåll. Alla dessa särkar är klippta i *överdel* och *nederdel*, som

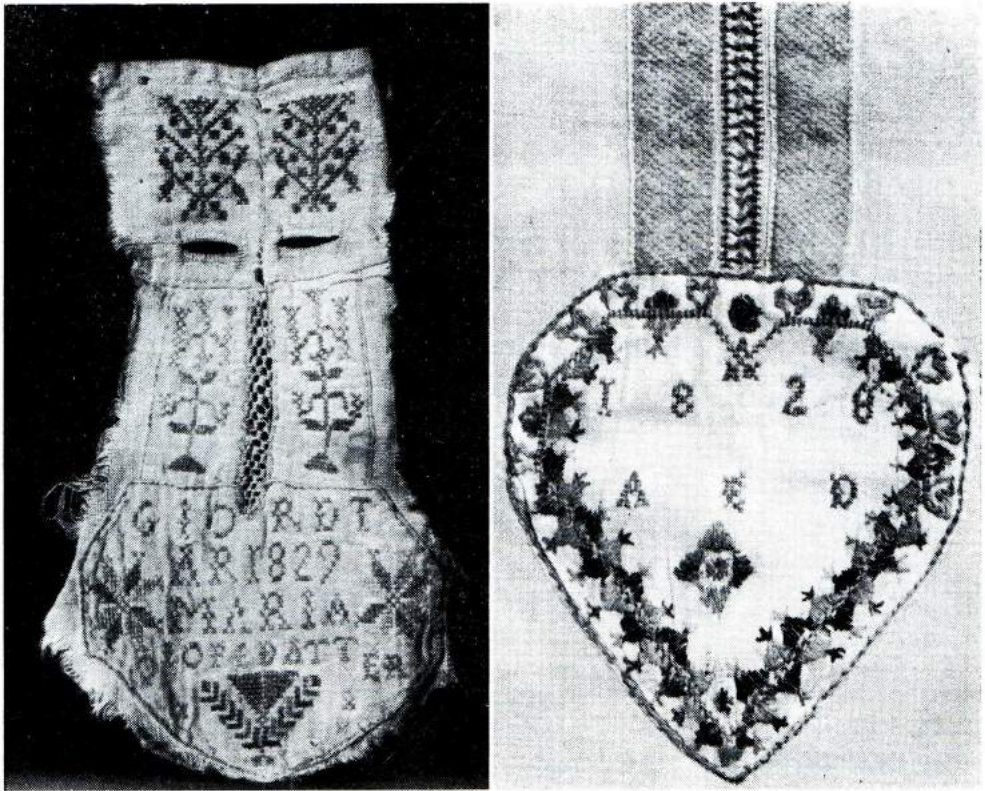
Märkning på brudsärkar. (Skala 1:2.) Fr. v. 1) från Åsen (ägare Greta Göransson, Kungsgården), 2) från Stocksbo (ägare Lina Östberg, Storvik), 3) från Lars Lars i Myre (ägare L. J. Jansson, Myre).

förenats genom en söm runt livet. Troligen har det först varit det med överdel förenade linntyget, som kallats särk.

Vardagsärkar sydde man nya för vart år och slet ut undan för undan. Men det hände att man aldrig skaffade sig mer än en riktigt fin särk av lärft och det var *brudsärken*, som sedan också fick tjäna som svepningslin, *dösärk*. I stället gjorde man sig lösa fina *överdelar* med rynkade ärmor att dra utanpå vardagsärken under sommarhalvåret.

Man kan fråga sig vad kvinnorna haft för linntyg, innan de fick den överdelsförsedda särken. Traditionen har verkligen förmedlat minnet av ett sådant linntyg. Man har berättat, att mödrar med dibarn i stället för överdelsärkar med trångt, *bugsmått*, halshål, kunde ha ett *stackot* linntyg utan ärmor och jämte det en enkel, kort överdel, som var lätt att skjuta upp över bröstet. Det nya mod, som överdelsärken representerade, var så opraktiskt för dessa mödrar, att det fanns de som föredrog att hålla fast vid de gammalmodiga linntygen. Några sådana finns dock inte i behåll. Det har också sagts, att många hellre kavlade upp särken, när de skulle ge barnet di, än de försakade att ha sådan med dess trånga halshål.

De särkar, som har blivit bevarade från sockendräktens tid, är alltså överdelsärkar. Sömmen, som förenade överdel och nederdel, var vass och besvärlig, när en särk var grov och ny, liksom fällen nertill när man gick barbent. Nederdelen, vars väv alltid var grövre och något bredare än överdelens, hölls en aning yvig vid sammansyningen med denna. För att ytterligare öka vidden har man nedtill fällt in kilar vid båda sidor (se bilder). »Det var en nödvändig

Broderier till överdelar, sydda med rosa och blått bomullsgarn. Det t. v. nu i Järbo gammelgård. Det t. h. på överdel, som tillhört Anna Ersdotter från Erik Jöns i Bro, gift till Göras i Västerberg år 1828. Ägare: Johanna Larsson, Norrtälje.

sak för att inte särken skulle åka upp, när man gick.» Först när kvinnorna hade börjat använda underbyxor, sydde de linntyg utan att klippa till dem i överdel och nederdel. Sådana linntyg kallades *helsmida särkar*.

De grova överdelssärkar av blågarn, som har nyttjats till vardags, var »alldeles orimligt vassa och stela». Man har sagt att många tårar har fällt för deras skull. »De gnog på kroppen så man vart sår.» Och man har berättat hur man bykte dem och ihärdigt kavlade dem med kaveldonen, gnuggade sömmar och fällar och drog dem över vävstolens slåar för att få dem litet mjuka. Men det hände ändå att man måste ta av sig en ny särk, när man haft den en stund. Westbloms-mor i Västerberg har berättat, att en hustru, som var på väg till fäbodarna, måste stiga ner från lasset och gå in i deras stuga och ta av sig

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Flickdräkt sommartid, sådan den bars på bröllop. Kvinnorna hade då till sin söndagseftermiddagsdräkt vissa delar, som annars endast användes vid kyrkobesök: broderat stycke, kvistförkläde och kyrkpung. Efter akvarell av Hertha Olivet.

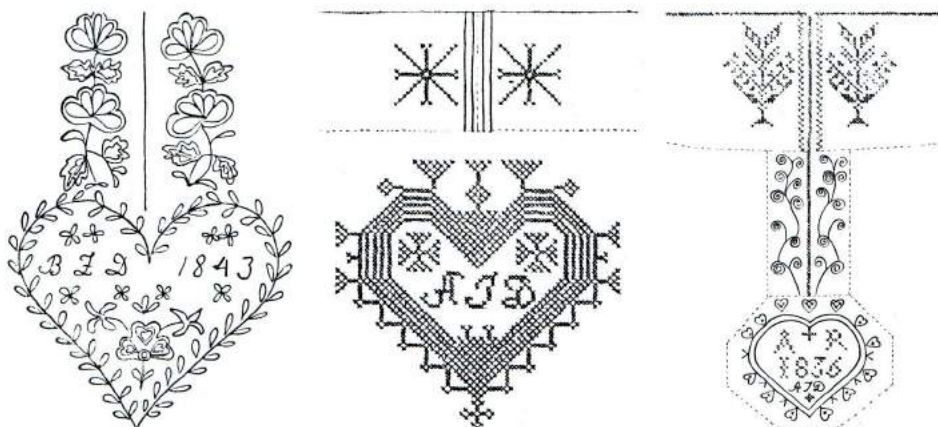
Överdel som tillhört Anna Jansdotter, född i Stocksbo 1787. (Bålen en våd om 55 cm:s bredd, liksom vardera ärmen. Längd på överdelen 55 cm, på ärmen 55 cm, kragen 57×5 cm, ärm-linningen 30×1 cm). Nuvarande ägare: Gästriklands folkhögskola.

särken — »hon höll på att bli alldeles försätt för den — hon satt på lasset och grät». Särkarna gjordes många gånger av det allra grövsta blångarnet. Man hjälpte sig ibland genom att sätta en gammal sliten särk under den nya.

Den mycket välbehållna vardagssärk av *hampreksnar* (se Hampans odling och beredning) från Niklassons i Jäderfors, som avbildas här, kan ju förefalla ålderdomlig och grov, men i själva verket representerar den inte något särskilt gammalt särkmod och är i sitt slag knappast en av de grövsta. Den väger visserligen ett helt kilo och kommer en osökt att tänka på en gammal barnramsa, som beskriver den möda man kunde göra sig för att få ett sådant stelt och vasst plagg litet mjukare: »Det bodde en gumma i Gnarp, hon hade en kjol som var skarp. Först gick hon till bäcken och blötte'n, sen gick hon till sten och stötte'n. Sen klämde hon den mellan en dörr. Har ni hört den förr?»

Nederdelen på brudsärkarna kan vara av ganska grov väv, medan överdelen med sina vida ärmar är av allra finaste lärft och ibland har en krage av tunnaste köptyg, såsom kambrik och slessing. (Slessing, enligt L. N. Synnergren: Svenskt varulexikon, Göteborg 1815: sköna lärfter från Schlesvig.)

Alla överdelar är gjorda av ett dubbelvikt tygstycke, vid vilket ärmarna är tillsydda med ärmspjäll. Brudsärkens överdel är olik de lösa överdelarna däri, att den är mer uringad och har halssprund fram. Kragen är bredare och faller yvigt kring halsen. Den har kunnat dras ihop med ett litet band, som är in-trätt i en dragskofäll och som har knutits fram. När brudsärken någon gång togs till dösräk, fick detta band inte knytas, berättade Tövas-Brita Sundberg (f. 1861) att de gamla sagt. Halshålet i lösa överdelar är alltid vad man kallat *bugsmått*, d. v. s. så trångt att det nätt och jämnt gick att dra över huvudet.

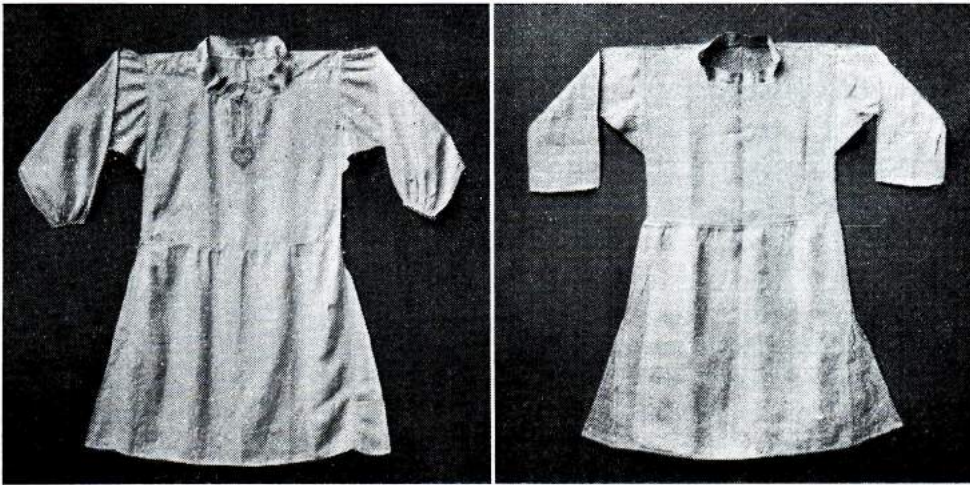

Märkning på tre överdelar, kedjesöm och korsösöm (skala 1:2). Fr. v. 1) från Skevalas i Nor, ägare Pellas Brita Larsson, Hällhammar, 2) från Stocksbo, ägare Gästriklands folkhögskola, 3) från Ol. Pers i Hagmuren, ägare Märta Westberg, Storvik.

Både brudsärkar och överdelar är märkta och prydda med broderier av rött bomullsgarn på bröstet, kragen och ärmlinningarna (se bilder). En del äldre korsösömsmärkningar har ett sparsamt inslag av blått. Märkningen av plaggen har helt naturligt varit ursprunget och början till de växlande broderier i korsösöm, sticksöm och kedjesöm, varmed man åtminstone från 1800-talets början prytt dessa plagg. Att märka, *märtja*, har sedan blivit liktydigt med att brodera. Brudsärken syddes och märktes alltid av bruden själv, och det ser ut som om broderierna gjorts utan förlaga. Bruden fick däremot inte sy och märka brudgummens skjorta. Gjorde hon det, »sticka hon sönder kärleken».

Brudsärken kunde nyttjas av sin ägare sedan i livet, när helst hon skulle vara fin. Särskilt har man framhållit att den burits på slättern. De gamla har hört att man förr kunde komma till slogen i bara särken med ett band runt livet. De bevarade brudsärkarna är alla mycket nötta. En överdelssärk av blaggarn åter kunde bäras hemikring och i vallskogen, ombunden den också med endast ett livband eller ett randigt linneförkläde (se bild).

Linntyg och skjortor har i Övansjö varit så kallade *gåvoplagg*. Seden bjöd att bruden vid bröllopet skulle ge sin svärfar en skjorta och sin svärmor en särk. Ofta fick också fastrar och farbröder, mostrar och morbröder, svågrar och svägerskor var sin särk eller skjorta. »Det var att sträcka sig så långt man kunde.» Flickorna började därför på den tiden redan som helt unga att sömma skjortor och linntyg, inte bara för att ha själva utan för att ha i beredskap som gåvoplagg. Det kallades att »göra på stång», därför att man hängde upp plaggen över stänger i taket. Det finns sådana gåvosärkar märkta t. ex. »Mor» och »Faster». De är finsärkar från 1840-talet och har i motsats till vardagssärkar och överdelar försetts med ett litet sprund i halsen. Kragen är försedd med två knapphål och har antingen knutits ihop med ett litet band eller knäppts med

Brudsärk av fint lärft märkt 1806 (se sid. 111) och vardagsärk av hampa. Brudsärken från Stocksbo (längd 118 cm). Särken av hampa från Niklassons i Jäderfors (längd 110 cm). Nu i Gävle museum.

ett par knappar förenade med en länk, *länknappar*. På samma sätt har man knutit eller knäppt ärmlinningarna i alla finsärkar och överdelar.

Valborgsmässa och Mikaelsmässa utgjorde gränstolpar mellan sommar- och vinterhalvår i dessa bygder. Medan vinterhalvåret varade hade alla tröjor. Under dem bars aldrig finsärk eller överdel med rynkade ärmar. Men från Valborgsmässa till Mikaelsmässa gick man av gammalt i sin överdel med livstykke *tröjlös* till kyrkan. Fram mot 1830-talet började man använda tröja till kyrkdräkterna också på sommaren, först bara på helgdagarna men under slutet av 1840-talet också på de helgfria söndagarna.

Men överdelen var inte bara ett kyrkplagg för sommarbruk. Man drog också på sig en överdel, när man om sommarn t. ex. skulle gå till andra byar, *utbys*.

Följande utdrag ur bouppteckningar berättar om linntygsbeståndet:

År 1773. Fjärdingsman Lars Olofssons hustru Catharina Larsdotter i See: 16 nästhäcklingslintyg, 4 av lärft d:o, 7 sämre d:o, 5 överdelar, 1 bättre överdel och 1 sämre d:o.

År 1794. Bonden Olof Anderssons hustru Kjerstin Andersdotter i Sätra: 2 lärftslintyg, 1 sämre d:o, 1 d:o d:o, 1 av hampreksnar d:o, 1 gammalt d:o, 1 d:o d:o, 2 överdelar, 1 d:o, 1 gammal lärftsöverdel, 1 bättre d:o, 1 ny d:o.

År 1817. Märta Andersdotter, hustru till dåvarande fjärdingsmannen i See: 4 lärftslintyg, 8 överdelar och 22 särkar, bättre och sämre.

År 1825. Bonden Sven Olssons hustru Brita Ersdotter, sub 15 i Högbo: 6 särkar med lärftsöverdel.

År 1843. Änkan Märta Andersdotter i Vall: 8 lintyg och 2 överdelar.

År 1849. Änkan Lena Larsdotter i Nor: 1 särk av lärft, 14 grövre lintyg.

KOLTAR, ROCKAR OCH TRÖJOR

Tillsammans med kjolar och skört upptas enstaka koltar i bouppteckningarna det ena årtiondet efter det andra från 1770 ända in på 1840-talet. Karin Holmström berättade att gamla ännu i hennes barndom till vardags hade haft grå och bruna vadmalskoltar. De äldre bouppteckningarna räknar upp röda, gröna och blå koltar. Så nämns i en bouppteckning från 1786 efter nämndemannen Hans Anderssons ärliga och välförståndiga hustru Kjerstin Jonsdotter i Norrberg en röd friskolt och efter masmästare Peter Anderssons hustru Karin Ersdotter i Storvik en grön kolt. År 1817 upptages en röd och en blå kolt efter fjärdingsmans hustru Marta Andersdotter i See, 1828 en gammal röd kolt med liv efter bergsmansänkan Anna Persdotter i Finnäs och 1839 en vadmalskolt och en d:o d:o sämre efter Lars Jönssons svärmor Karin Jansdotter i Övermyra. För övrigt är de koltar, som upptas, inte närmare preciserade. Ofta står det bara: 1 st. kolt.

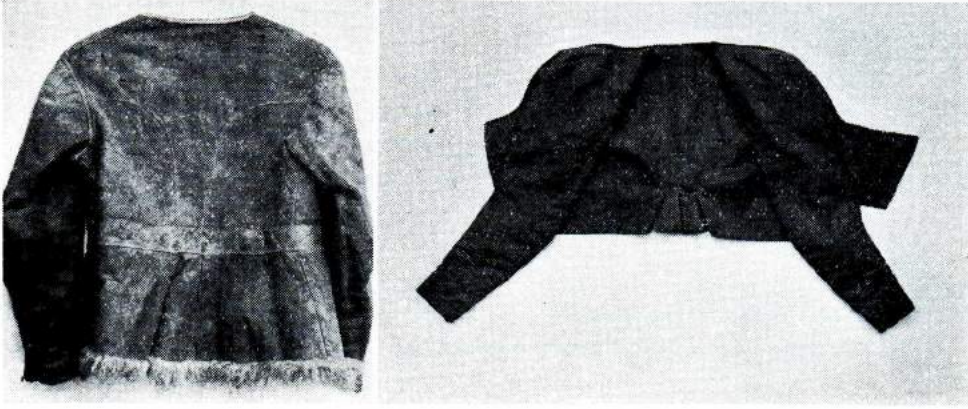
De färgrika koltar av röd fris och de röda, blå och gröna pärkkoltar, som räknas upp, talar tydligt om, vad den muntliga traditionen inte har vetat att berätta, nämligen att det tidigare funnits koltar, som har varit gjorda att bäras när man skulle vara vad man kallat söndagseftermiddagsfin. Kolten föregår helt säkert den senare livstycskjolen som vardagsplagg och som finplagg hemma och pekar tillbaka på äldre dräktformer än t. o. m. de, som traditionen har kallat gamla modets dräkt.

Ett par av de äldsta sagesmännen, Järbo-mor (f. 1840) och Petterssons-mor (f. 1838), båda boende i Västerbergs by, berättade på 1920-talet, att när de var barn på 1840-talet hade en del gamla kvinnor, när de färdades till kyrkan på vintern, haft en sorts urmodiga svarta rockar, som hölls ihop med ett bälte om livet. »Urgamla var dessa rockar», sade också Karin Holmström, när de kom på tal. De hade snäva ärmar och inget avsytt liv. Den »urmodiga rocken» har påtagligen varit ett utanpåplagg, medan kolten varit ett inneplagg.

Den muntliga traditionen har talat om *skörttröjor*, *livtröjor*, *skunktröjor* och *midjetröjor*. Av dessa olika slag finns skunktröjor, midjetröjor och sena livtröjor bevarade. Av en skörttröja, som de gamla beskrivit, finns bara minnet kvar.

Så gott som alla bouppteckningar fr. o. m. 1770 t. o. m. 1820 upptar gröna tröjor (se nedan: Tröjorna enligt bouppteckningarna). Karin Holmström sade att gamla gröna tröjor, som förr brukats i kyrkan på de helgfria vintersöndagarna, hade haft långa skört med infällda kilar utan några veck. »Man brukade gröna tröjor med långt skört så länge gamla modet hölls i ära.» Sådana tröjor som dessa återfinns i vissa folkdräkter, t. ex. i Mora-dräkten.

Skunktröjorna är sena och modepåverkade, men de är de äldsta som nu finns bevarade. Det är svarta tröjor av kamlott, försedda med ett 8—10 cm långt skört, på vilket man mitt bak lagt två djupa veck, *skunkor*, som man givit tröjorna namn efter. Den här avbildade skunktröjan (se bild) har söm mitt i ryggen och insvängda ryggstycken, som gör den åtsittande i midjan. Framtill

Pälströja av långa slaget (längd 55 cm), Erik-Anders i Övermyra, och skunktröja av kamlott (längd bak 28 cm, fram 23 cm). Skommars i Myre.

häktas den ihop under en liten bröstlapp, vilken liksom snittet i övrigt visar påverkan av modedräkten. Skunktröjan förmedlar övergången från skörttröjor till korta skörtlösa midjetröjor, vilka fått sin prägel av empiremodet.

I stället för skört har midjetröjorna runt om nedtill ett pressat veck med ett par små miniatyrveck bak, som förråder deras sammanhang med skunktröjan. På denna var vecken djupa och hade en uppgift att fylla: de gav tröjskörtet ökad vidd över höfterna. På midjetröjorna, som slutar i midjan, är de utan all praktisk betydelse. De har bibehållits i sitt förkrympta skick enbart som en prydnads detalj och måste betraktas som ett rudiment. De flesta i Ovensjö bevarade gamla tröjor är midjetröjor. De är de sista kyrktröjor som gjordes, och de har använts vid den tid, då man helt övergivit lösa livstycken och midjekjolar. Till kyrkan bar man då alla söndagar livstycksckjol och tröja.

I lantmäteristyrelsens arkiv finns en sockenbeskrivning rörande Ovensjö bevarad, upprättad 1860 av L. E. Åhrman (bok V 7—12). Där finns på sidan 271 följande notis: »Af det äldre folket begagnas ännu en sockendrägt, som består hos karlarna af långrockar med kort lif af kläde eller vadmal med häktor och ståndkrage, knäbyxor samt stöflor med långa skaft, hos kvinnorna af svarta kortkjortlar med tröja utan skört samt röda strumpor och skor med silfverspännen. I Järbo-trakten bibehålles denna dräkt äfven till stor del af de unga.»

Medan skunktröjor och midjetröjor varit kyrkplagg och endast sytts av svart och blått tyg, såsom kläde, kamlott och sars, har livtröjor åtminstone i senare tid varit vinterplagg endast för hemmabruk och sytts av randig hemvävd pärk (se bild), varför de också kallats *randtröjor*. I bouppteckningarna står aldrig vilket snitt en tröja har haft. Där står i bästa fall endast färg och material. Först 1830 står randtröjor upptagna. Randtröjorna av pärk har de gamla sagt vara livtröjor (se bild).

Av bouppteckningarna framgår, att man tidigare haft hemvävda enfärgade pärktröjor. Om dessa haft ett snitt som liknat den senare starkt modepåverkade randtröjan kan inte avgöras, då ingen sådan pärktröja finns i behåll. Men livtröjor är gamla plagg som, där de bibehållits, ibland genomgått modernisering. Det är troligt att så också här varit fallet och att de äldre enfärgade pärktröjorna inte varit sydda som randklädernas livtröjor (Jämför Sigfrid Svensson: Skånes dräkter, 1935, och Anna Maja Nylén: Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker, 1947). Modepåverkade randiga livtröjor tillhörande livstyckskjolarna och fina, korta pälströjor har under sockendräktens sista skede nyttjats som söndagseftermiddagströjor. Enstaka gotlandströjor, pinntröjor och flammerade sticktröjor, som upptas i bouppteckningarna, har tvivelsutan också varit hemmatröjor för finbruk. Det har varit tröjor, som köpts färdiga. De visar på den upplösning, som dräkten är underkastad vid tiden för dess slutliga upphörande.

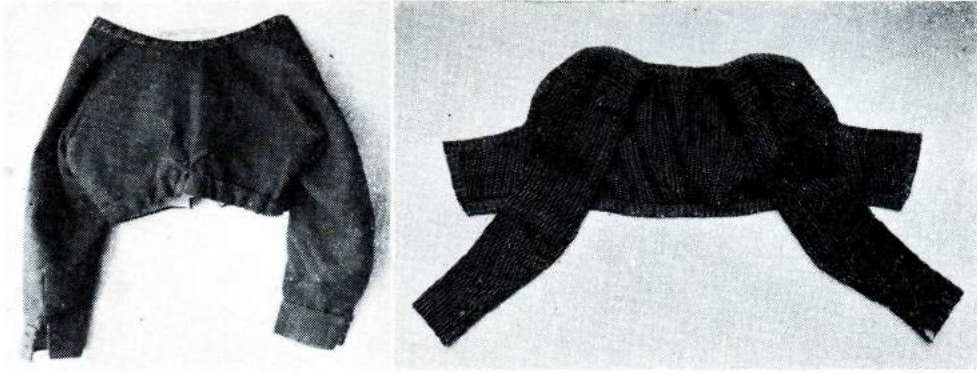
Alla bevarade tröjor (utom den äldre pälströjan) har ryggsöm och sidsömmar, grovt foder av blångarn och krokärmar, d. v. s. ärmar med två sömmar. De avslutas med manschett med två knappar och knapphål. Alla fintröjor är skräddarsydda och betecknar en långt framskriden utveckling i dräktskicket.

Skunktröjornas häktor och bröstlapp (se bild) återfinns inte på midjetröjor och livtröjor. Dessa har inga som helst knäppanordningar. Framstyckena är utdragna så att de går över varandra, och de fästs ihop med två långa mäsingsnålar. Skunktröjorna är upptill kantade med smala sammetsband. Av midjetröjorna finns sådana som kantats med sammetsband och sådana med mönstrade halvsidenband kring halsringningen. De bevarade livtröjorna är runt om både framtill och kring livet och halsen kantade med kattun eller annat brokigt småmönstrat köptyg (se bild). De har varken skunkor eller veck nedikring.

Randtröjorna ändrade sedan sitt snitt och blev vad man kallade tröjliv eller kort och gott liv (se bild), varvid de utgjorde en del av den nymodiga klänningen. I klänningsmodet ersattes de snart av enfärgade skörttröjor, kallade klänningskofter. Sådana återfinns på de första fotografier, som vi har av bergsmanshustrur i socknen från 1860-talet.

Om pälströjorna vet man att de har genomgått delvis samma förändringar i anslutning till moderna som de andra tröjorna. De har först haft långt skört och så blivit midjetröjor. De bars vintertid utanpå pärktröjor och koltar både till vardags och när man skulle vara fin, dock inte som kyrkplagg. Sedan sockendräkterna lagts bort, sydde man åter pälströjor med långt skört som liknade de äldre. Erikanders-Lovisas far hade berättat för henne, att han hört att en gumma kom i pälströja, när hon skulle räfsa hö. »Har den fritt mäg för kölden, kan den fri mäg från värmen å», hade hon sagt.

»Det fanns många gamla pälströjor i min barndom, men de användes då bara som stökplagg och slets ut i kolan och fäiset. Men förr hade man om vintern haft dem när man dansade och skulle vara fin och gå utbys», sade Storzjös-Märta (f. 1848).

Midjetröja (längd bak 30 cm, fram 19 cm). Erks Ollas i Norrberg. — Livtröja (längd bak 24 cm, fram 15 cm). Bengters i See.

Många har talat om hur fina de äldre pälströjorna varit. De kunde vara försedda med ullgarnsbroderier. Man kunde också ha klippt ut i pälsskinnet mönster i form av hjärtan och rutor, ur vilka det lyste av underlagt skinn i rött, grönt och svart (se bild: Till bröllopsdansen).

Beslagna tröjor kallade man ett slags fina svarta tröjor med pälsfoder, som från och till nämns i bouppteckningarna. De bars utanpå den vanliga tröjan, när man gick till kyrkan och det var kallt. Man kan förstå, att sådana tröjor kunde behövas.

Utom pälströjor och pärktröjor har man till vardags haft en sorts ytterst primitiva tröjor, *säcktröjor*. De syddes från början till att vara *släp-plagg*, medan pälströjor och pärktröjor bars till vardags först när de inte längre dugde att använda som söndagseftermiddagsplagg.

Säcktröjorna, varav ingen bevarats, skall ha varit gjorda av grov entränning, ibland av sämre ull blandad med to och hår, ibland av enbart ull. »De drogs över huvudet som en annan särk och gjordes av en enda tygvåd. De släta ärmarna syddes fast med ärmspjäll i ärmhålet. Man sydde dessa tröjor själv.»

Från 1700-talet och 1800-talets två första årtionden upptar bouppteckningarna efter varje kvinna minst 1 svart och 1 grön tröja och dessutom så gott som alltid 1 tröja av varierande slag, såsom stickade tröjor, blå tröjor, röda tröjor eller pälströjor. Den svarta och den gröna kan utan tvekan sägas ha varit gamla kyrktröjor, liksom senare också en blå tröja, medan de av annan färg liksom de av skinn och de stickade måste anses ha varit söndagseftermiddagströjor.

I 25 stycken bouppteckningar från Ovansjö under 1700-talets sista fjärdedel finns upptagna 122 tröjor. Av dessa är 61 svarta av kläde eller kamlott, 23 gröna av kläde eller vadmal, 13 blå rubricerade som hemvävda eller av vadmal eller redgarn, 10 av skinn, 4 röda (utan angivet material och nämnda först efter 1786), 5 stickade, 1 brun samt några tvintröjor och andra utan angiven färg.

Tröjliv från övergången till kläming av borgerlig typ (längd bak 38 cm, fram 30 cm). Sydd med passpoaler kring ärmhål, kring halsen och fram. Knäppt med hakar och hyskor. Från Niklassons i Jäderfors.

Under 1800-talets första två årtionden är tröjbeståndet i stort sett detsamma, fast man märker att tröjantalet ökar och att blå tröjor liksom röda tröjor oftare förekommer. I 20 bouppteckningar från åren 1803—1818 finns 151 tröjor. Av dessa är 51 svarta, 21 gröna, 31 blå, 14 av skinn och 34 hemvävda av pärk och tvinnväv, bland vilka 8 nämns som röda.

Under 5-årsperioden 1825—1830 är i 20 bouppteckningar 105 tröjor upptagna: 40 svarta, bara 2 gröna, 24 blå, 6 av skinn, 2 d:o beslagna, 8 röda, 8 randiga och ett antal tvinn- och sticktröjor utan angiven färg.

1830-talets bouppteckningar visar att tröjorna är av samma slag som närmast föregående femårsperiod. Dock är de gröna tröjorna nu helt borta. Så hade t. ex. Lars Jönssons svärmor, änkan Karin Hansdotter i Övermyra, vid sin död 1839: 1 svart klädeströja, 1 blå vadmalströja, 2 d:o tvinnttröjor, 1 randtröja och 1 fårskinnströja. Inte ens gamla kvinnor hade nu gröna tröjor.

År 1848 förrättades bouppteckning efter avlidne bergsmannen Hans Janssons änka Karin Larsdotter i Gavelhyttan. Hon hade vid sin bortgång 1 svart kjortel med tröja, 1 blå d:o med d:o, 4 blå kjolar, 2 randiga kjolar med liv, 1 ljusblå d:o med d:o och en blå tröja.

Man har berättat att »de förnämsta hustrurna», särskilt de som hade lång väg till kyrkan, ännu i mannaminne hade en rock av svart vadmal eller kläde, med kort åtsittande fodrat liv som gick ända upp i halsen. Den nedre delen var rynkad, senare veckad som en kjol. Kring halsen var rocken försedd med flera kragar, *kappor*, som häktades framtill med hjälp av hakar och små mäsingskedjor. Den ena kappan var så stor, att den nådde över axeln och ett bra stycke ner på rygg och bröst. Ärmarna har beskrivits som vida och rynkade upptill men slutande snävt nertill. Runt livet hade man ett bälte. Det höll ihop rocken, som var öppen fram.

Så beskrevs kapprocken av de gamla, som levde på 1920-talet. Man kan tack vare denna beskrivning rätt bra veta hur den sett ut, fast ingen har blivit be-

T. v.: Till bröllopsdans. Fin söndagseftermiddagsdräkt för vinterhalvåret med kyrkdräktens kvistförkläde, stycke och kyrkpung. T. h.: Hemmadräkt för vinterhalvåret. Rekonstruktioner gjorda med gamla plagg.

varad. Det var inte en sådan rock som den förut beskrivna gamla rocken, om den också gjorde samma tjänst. År 1819 hade trädgårdsmästaren Olof Högstroms hustru Helena Westerberg, Högbo bruk, en grön kapprock. Hennes övriga kläder visar en för allmogens kvinnor vid denna tid helt främmande garderob. Hon ägde vad ingen bonde- eller bergsmanshustru i Ovansjö hade: 1 camlotsklädning, 1 bomulls d:o, huppig, 1 mörk kattuns d:o, 1 gredelin d:o, 1 brunaktig d:o. Att hon skulle ha haft en kapprock, om den inte varit ett modernt plagg, är uteslutet.

Samma år hade bergsmannen Eric Perssons gamla moder Brita Jacobsdotter i Överbyn, Järbo, en »mindre kapprock» och hjälpsmeden Anders Wallboms unga hustru Anna Olsdotter i Vall en grå kapprock. För bergsmännens och böndernas hustrur är det ett vid denna tid ännu mycket sällsynt förekommande plagg. Man finner kapprocken först hos hustrur, vars män hade någon anställning, såsom hos mästerseders, masmästares och skogvaktares hustrur.

Kapprocken blev med tiden ett plagg som påskyndade övergången till klänning. I skydd av den kunde man gå till kyrkan i sina bättre hemmakläder. Förklädet, som ju kan sägas ha varit ett rituellt plagg, bars aldrig utanpå kapprocken. Det blev då av mindre betydelse och lades bort. Dräktskicket utarmades vid denna tid ganska hastigt.

Förkläde för högsta helg av kambrik (längd 97 cm, bredd 99 cm). Erikanders i Övermyra. — Svart raskförkläde för begravning (längd 93 cm, bredd 118 cm). Järbo gammelgård.

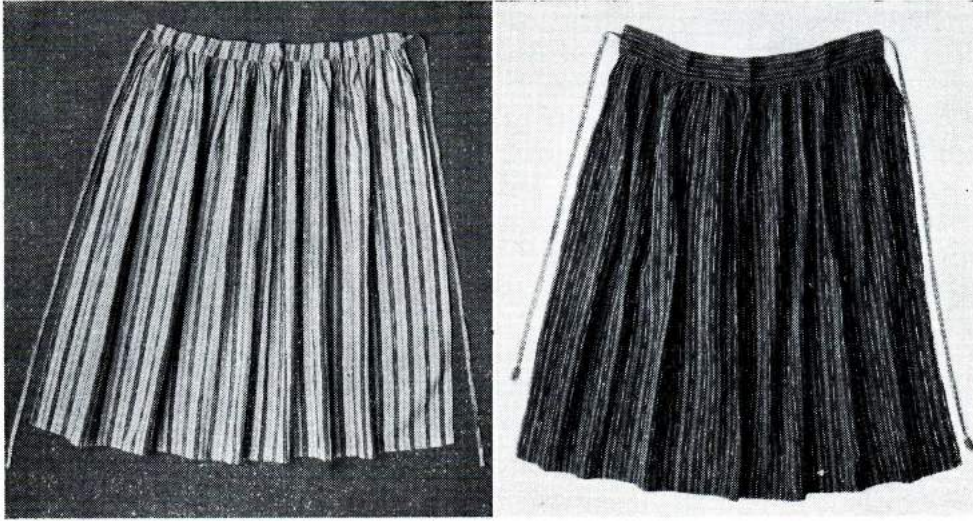
FÖRKLÄDEN

Karin Holmström berättade att »de gamla längesen i världen» hade haft åtta olika kyrkförkläden: vita till högsta helg, mångfärgade blommiga på annandagarna och vissa andra helgdagar (se Dräktalmanackan), gröna till allvarsöndagar, svarta vid sorggudstjänster och fyra olika slags hemvävda randiga för de helgfria söndagarna, mörkbottnade på vintern och vitbottnade på sommaren, och av båda slagen blårandiga och rödrandiga.

Vid en jämförelse mellan vad å ena sidan traditionen och de bevarade förklädena har att säga och å andra sidan vad bouppteckningarna ger vid handen, kommer man fram till att förändringar gång efter annan har skett i förklädesritualen. Under ett skede som legat före den tid Karin Holmström visste besked om, har såväl ett enfärgat blått som ett svart och vitt kattunförkläde obetingat varit kyrkförkläden. De förekommer i så gott som alla bouppteckningar från 1770-, 1780- och 1790-talen. (Bouppteckningar från åren 1795—1800 från Gästrikland fattas i landsarkivet i Härnösand.)

I ett tidigare anført domstolsprotokoll från 1651 (se Kjolar) omtalas 1 raskförkläde och 1 lärftsförkläde. Det är första gången man får belägg för förkläden härifrån. Det förefaller mycket troligt att lärft och blått rask hört till det material, som man tidigast använt till förkläden. När bouppteckningar med gångkläderna förtecknade börjar finnas på 1770-talet är dessa förkläden ännu vanliga. År 1773 var redan en rik förklädesritual utbildad.

År 1773 hade fjärdingsmannen Lars Olofssons unga hustru Catharina Larsdotter i See vid sin bortgång följande förkläden: 1 svart och vitt kattunför-

Kvist- och flamgarnsförkläde för helgfri sommarsöndag (längd 182 cm, bredd 103 cm). Göras i Västerberg. — Flamgarnsförkläde för helgfri vintersöndag (längd 93 cm, bredd 112 cm). Olof Persson i Gullsjön. Båda med lingarnsvarp och bomullsinslag och försedda med hjärtband. (Se färgbilder.)

kläde, 1 d:o sämre, 1 blått och vitt förkläde, 1 d:o sämre, 1 blårandigt, 1 d:o sämre, 3 blå släta, 1 blått sämre, 2 d:o sämre, 5 lärftsförkläden och 1 blårandigt. De 18 uppräknade förklädena är av fem olika slag: svart och vita kattuns-, blå och vita, släta blå, blårandiga (mörkbottnade) och vita lärftsförkläden. Dessa förkläden är representativa för 1770-talet.

Ur tio bouppteckningar från åren 1783—1793 är följande sammanräkning av förkläden gjord: 9 svart och vita av kattun, 7 vita av lärft, 2 d:o av nättelduk, 8 blå av rask, 8 svarta av rask och 1 d:o av etamin, 7 av kattun utan angiven färg, 10 blårandiga, 5 blå- och vitrandiga, 6 av trycklärft, av vilka två betecknas som blå och vita, 13 randiga och 1 »huppigt». Här rör det sig om åtta olika förkläden: vita, svarta, blå, svart och vita av kattun och andra av kattun, blårandiga, blå- och vitrandiga samt randiga i andra färger. Med *huppigt* har man menat ett med flamgarnsränder av ett slag, som på grund av sin nymodighet väl har ansetts värt att särskilt nämna. Den muntliga traditionen har inte haft något att säga om de i de äldre bouppteckningarna ständigt återkommande svart och vita kattunsförklädena.

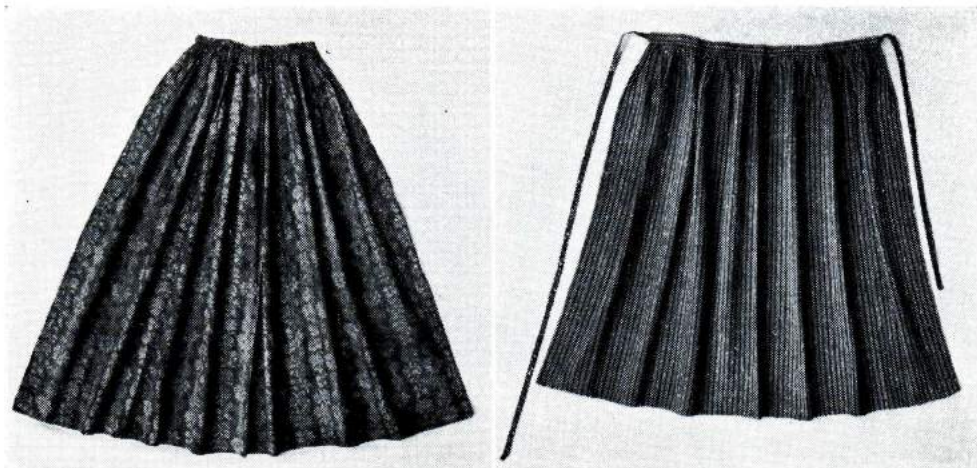
Från 1800-talets två första årtionden är ur 24 bouppteckningar följande sammanräkning av förkläden: 4 svart och vita och 35 andra av kattun, 26 svarta, av vilka 11 är av rask och 15 av etamin, 15 blå av rask, 20 vita av lärft, 4 d:o av bomull, 16 blårandiga, 3 blå och vita, 3 d:o huppiga och 4 av lärft, 20 randiga och 2 med slångränder samt 16 av ull, samtliga utan angivna färger, 4 blå och röda och 2 svartrandiga av ull.

Bland de i gårdarna bevarade kattunsförkläderna finns en del med grönblommigt mönster på ljus botten (se bild), som Karin Holmström utpekade som äldre konfirmationsförkläden. Först på 1850-talet skall man ha övergivit dessa för ett nyförvärvat grönkruisigt redgarnsförkläde (se bild). Detta gröna förkläde var det sista förkläde, som bars av konfirmander tillsammans med mössa, *skarpmössa*, och stycke. I bouppteckningarna nämns de blårandiga och blå- och vitrandiga förkläderna hela tiden för sig själva, medan övriga randiga sammanförs under beteckningen randiga. Det torde bero på att nästan alla bouppteckningar är efter gifta kvinnor och änkor. Dessa förkläden utmärkte i gamla modets dräkter gift stånd.

När man började köpa bomullsgarn, vävde man de randiga förkläderna med ränder i tvåskyttlad kypert, *slångränder*, också kallade *kvistränder* och *syster-ränder*, samt flangarnsränder, *huppränder*. Dessa förkläden har med rätta ansetts som särskilt karakteristiska för socknen, fast de inte är så synnerligen gamla. De har av sockenborna själva kallats *kvistförkläden* och förekommer inte i de andra gästrikesocknarna. De kom i stället för de tidigare enkelt randade förkläderna att dominera kyrkdräkterna på de helgfria söndagarna, innan man hade lagt bort de röda och blå tvinnskörten. Gammalt och nytt möttes då i dräktskicket och blandades för en kort tid på ett förtjusande sätt (se färgbild). Kvistförkläderna, som liksom alla randiga förkläden är randiga på längden, har linnevarp och bomullsinslag, de mörkbottnade också någon gång inslag av ull. Vävnaden har karaktär av inslagsrips. När man sydde dessa förkläden, var man noga med att »kvistarna pekade uppåt». Alla bevarade kvistförkläden visar liksom alla hemvävda randningar skiftningar i mönstringen.

Sist lär kvistförkläderna ha burits bara på bröllop, i kyrkan till svart kjol och rött livstycke och hemma i bröllopgården till de randiga livstyckskjolarna — blå- och vitrandiga av de gifta, röd-, blå- och vitrandiga av de ogifta. På bröllop bibehöll sig något av sockendräkten sålunda längst, och det var den dräkt man vid bröllop sommartid sist burit i kyrkan, som togs upp efter 1910.

Innan förkläden lades bort vid kyrkobesöken, kom de vid övergången till borgerlig dräkt att få en ny form. De klipptes då av sneddade våder, en framvåd och två sidvåder, som inte rynkades. Gröna och svarta sådana förkläden finns bevarade. De är av styv moaré. Att man bar dem vid de tillfällen, då man tidigare hade burit gröna och svarta förkläden, visar hur svårt man i själva verket hade att bryta mot en gammal traditionsbunden sed just vid sorg. Samtidigt med dessa förkläden började man på andra söndagar att använda små färdigköpta halvsiden- och sidenförkläden utan tanke på vilka färger som tidigare varit bestämda att bäras på olika sön- och helgdagar. Då upphörde efter hand seden att låta bestämda färger på förkläderna spela med i den församlade menighetens kyrkdräkter. Kyrkan själv började negligera färgerna vid gudstjänstfirandet. Väckelserörelser, som gick fram över socknen, ogillade formernas och färgernas mångfald och framälskade en smak för enkelt snitt och mörkt allvar. Det blev snart så, att man ville vara helt svartklädd i kyrkan alla söndagar. Då lades varje bruk av förkläde till kyrkdräkterna bort.

Kattunsförkläde för allvarssöndagarna i advent och fastan (längd 86 cm). Hanses i Västerberg. — Sommarförkläde i hellinne för hemmabruk (längd 82 cm, bredd 108 cm). Tomtas i Övermyra. Nuvarande ägare Hildur Hammar, Borlänge.

För söndagseftermiddagsbruk har man i mannaminne vävt hellinneförkläden för sommaren och ylleförkläden med linnevarp för vintern. De randades enkelt utan kvistränder, systerränder eller flamgarnsränder. Ett bevarat sommarförkläde har klarblå botten med röda och gröna ränder, ett vinterförkläde natursvart ullgarnsbotten med gulgrå och vita ränder. När dessa förkläden blev gamla, slets de ut till vardags.

Förkläden för vardagsbruk är de förkläden, som man sist har börjat väva. I förskinn eller *barmskinn*, som man här har sagt vara samma plagg, återfinner vi kanske det äldsta vardagsförklädet. De äldre berättarna minns mycket väl, att man allmänt använde förskinn, när man skrubbade och kardade ull, när man arbetade med linet och när man band kvastar. Kvinnornas förskinn skall ha varit av getskinn, mjukare och mindre än karlarnas men eljest lika dessa med halsrem, midjerem och spännen (se bild till Mansdräkter).

Vid allt *släpgöra* har man främst använt grova hårkjolar och säcktröjor samt gamla pälströjor. Särskilt vävda förkläden avpassade för grovarbete var okända för de äldre. I vallskogen skall livbältet ibland ha burits direkt utanpå särken eller kjolen och förklädet betraktats som lyx (se I vallskogen).

Av bilderna framgår det, att olika moder har gjort sig gällande vid utformandet av t. o. m. så enkla plagg som förklädena. Först har man haft smala linningar och hårt hoprynkade, ganska smala förkläden. Sedan blir linningarna breda och förklädena så vida, att de närapå räcker runt om kjolen. Till sist blir linningarna åter smala och förklädet mer hoprynkade (se bilderna). I de hemvävda förklädena hade man alltid hemvävda band. Det hade man inte i förkläden av köptyg.

LIVSTYCKEN

Med hjälp av olika livstycken försökte kvinnorna under en tid att ge sina kyrkdräkter en så rik omväxling som möjligt. Karin Holmström berättade om livstycksmodet, då det var som mest omfattande. Somliga skulle då ha haft ett rött livstycke, ett blommigt mångfärgat, ett grönt, ett svart eller mörkblått, ett eller flera randiga och ett sämskskinnslivstycke (se *Dräktalmanackan*). Därtill användes av brudar ibland livstycken av siden eller halvsiden av växlande färg. Men den som inte likt de besuttna böndernas hustrur ävlades att ha en sådan uppsättning, kunde låta sig nöja med två, tre olika. Belägg för livstycken i socknen trettio år innan några uppgifter står att få ur bouppteckningarna finns i ett domstolsprotokoll från år 1741 (se *Kjolar*). Där talas det om ett schagglivstycke. Att säga när man börjat använda livstycke är inte möjligt. Men livstycket torde år 1741 ha varit ett jämförelsevis nymodigt plagg.

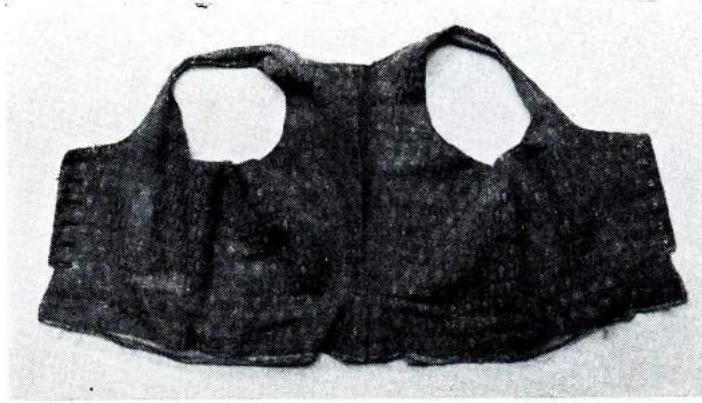
År 1773 hade fjärdingsmannen Lars Olofssons unga hustru Catharina Larsdotter i See 1 rött och 3 randiga livstycken. 1775 hade bergsmannen Eric Larssons hustru Anna Hansdotter i Vall 1 kalminklivstycke och 1 grönt klädeslivstycke och 1783 hade bergsmannen och kyrkvärden Per Janssons hustru Margta Hansdotter på Äsen 1 rött klädeslivstycke och 1 hemvävt. Under 1770- och 1780-talen överstiger antalet livstycken aldrig fem. Vanligtvis har man endast två eller tre stycken. Anmärkningsvärt är att de av köptyg, såsom rosig och randig kalmink, kläde och sars, är i flertal bland de äldre. Det 1741 nämnda materialet schagg förekommer inte i någon bouppteckning och har alltså inte brukats efter 1770.

De första livstyckena har säkert varit kyrkplagg enbart för sommarhalvåret. Tillsammans med de broderade överdelarna har de efter hand blivit outhärliga, när man började överge livkjolen för midjekjolen, skörtet. I snabb takt ökar de i bouppteckningarna mot slutet av 1700-talet och börjar väl efter hand att nyttjas också på vintern utanpå tröjorna. Traditionen berättar att de brukats så, innan de lades bort. I en bouppteckning från 1794 efter bonden Olof Anderssons unga hustru Kjerstin Andersdotter i Sätra uppräknas följande åtta livstycken: 1 rött satins, 1 blått d:o, 1 rosigt kalminks, 1 randigt d:o, 1 hemvävt randigt, 1 rött klädes, 1 randigt av koschenill, 1 hemvävt. Samma hustru hade endast tre tröjor upptagna i bouppteckningen: 1 svart klädeströja, 1 d:o vänd och 1 grön klädeströja.

År 1810 hade Elisabet Olsdotter, hustru till en masmästare i Storvik, tolv livstycken: 1 koschenills, 2 av pärk, 1 kamlotts, 1 rutigt d:o, 1 randigt, 1 brunt av vadmal, 2 sämre randiga tväggeskafts, 1 hupptygs och 2 röda tväggeskafts. Hustrun till dåvarande fjärdingsmannen i See Märta Andersdotter hade vid sin bortgång 1817 fjorton livstycken: 1 av scharlakanstyg, 3 hupptygs, 1 av annvar ända, 2 randiga, 2 kamlotts, 2 av skinn och 3 randiga.

I femtio bouppteckningar från åren 1773—1823 med tillsammans 239 livstycken nämns under de två första årtiondena inget skinnlivstycke, under därpå följande årtionde tre stycken. Under tiden 1800—1823 står tolv skinnlivstycken

Ett av de två bevarade skunklivstyckena (längd bak 36 cm, fram 22 cm) av sidenbrokad, ljusblå botten i rips med in-vävda mönster i grönt, beige och blått. Buret som brudlivstycke 1786. Tomtas i Yttermyra.

upptagna. Det visar ju att skinnlivstycket, sådant vi känner det, inte, som man kanske skulle ha kunnat tro, är ett gammalt plagg, som är i avtagande. Det har inte hört till de mest använda eller nödvändiga livstyckena. Vintertid har säkert alla, som velat det, kunnat ha endast tröja. Livstyckena var däremot outhärliga sommarplagg sedan man övergivit den äldre livkjolen.

Flera av de gamla har berättat att de som barn sett äldre kvinnor ha livstycke under tröjan, så att bara *fläbbarna* syntes. Men härmed torde det ha förhållit sig så, att det var när livstyckena blev omoderna, som man för en tid satte dem under tröjan, innan man helt lade bort dem. Att man, medan livstyckena var högsta mod och man använde dem också på vintern, inte haft dem under någon tröja, visar bl. a. följande enkla berättelse. Mor Pettersson i Västerberg (f. i Högbo 1838) sade att hon mindes, att hennes mormor »aldrig klädde om sig utan satte livstycket utanpå, fast andra då satte det under tröjan, därför att livstycken hade blivit urmodiga». När man ser hur fint laskade skinnlivstyckena ibland kan vara, förstår man att de inte, när de syddes, har varit avsedda att bäras som underplagg.

På de helgfria sommarsöndagarna höll livstycksmodet sig kvar in på 1840-talet, varefter bruket att gå tröjlös till kyrkan helt upphörde. På helgdagarna under sommarhalvåret hade livstyckena lagts bort långt tidigare, förmodligen samtidigt med att de sattes under tröjorna på vintern. Livstycket hade vid den tiden fått en ersättare i nya fina utanpå-tröjor, som nyttjades på vinterns såväl som på sommarens helgsöndagar (se Tröjor).

Man märker, hur kortvariga vissa moder har varit, och hur försiktigt man måste handskas med alla uppgifter man får. Rekonstruktionen av en sockens dräkter är därför inte *ett* läggspel utan *många*. Pusselbitarna från olika bilder har blandats om varandra. Att finna de bitar, som hör till en och samma bild, och att placera in dem rätt fordrar den största varsamhet. Medan somliga bitar påtagligt fattas, kan somliga se ut att passa både i den ena och den andra bilden, fast de kanske hör hemma bara i en. Hur lätt kan inte en enda sådan oriktigt placerad bit förrycka en hel dräktbild.

T. v.: Fläbblivstycke av kattun för annandagshelg (längd bak 24 cm, fram 18 cm). Bengters i See. T. h.: Fläbblivstycke av rött vadmal för högsta helg (längd bak 21 cm, fram 13 cm). Nygårds i Bro.

Granskar man de rekonstruktioner som gjorts av vissa bygdedräkter, får man ibland en känsla av hur lättvindigt man har gått tillväga. Det kan vara plagg hemmahörande inte bara i helt skilda epoker i en sockendräkts liv utan också omväxlande vardagsplagg och helgdagsplagg, sorg- och glädje-, sommar- och vinterplagg, som godtyckligt plockats ihop och satts samman, därför att de av en tillfällighet funnits bevarade i bygden.

I de äldsta bouppteckningarna nämns då och då randiga kalminklivstycken. Sista gången ett sådant står upptaget i tillgängliga bouppteckningar är 1794. Kalmink var ett importerat glättat ylletyg i satinbindning. Som förebild för de hemvävda randiga livstyckena och andra randkläder i oliksidig korskypert, *pärk*, har randig kalmink spelat en viktig roll. När man omkring år 1800 började att väva randig pärk, var det ett försök att imitera kalmink, som tidigare måst köpas för dyra pengar. Randningen skedde med inslagsgarnet, som täckte linnevarpen. I samma varp kunde man väva såväl enfärgad som smalandig och bredrandig pärk, väva mörka eller ljusa randningar och få väv till såväl kyrkplagg som hemmaplagg för både män, kvinnor och barn. Man förstår vilken betydelse den randiga pärken under sådana förhållanden skulle få i bygdedräkten, när man väl en gång börjat väva den. Var och en randade så vackert hon kunde. På så sätt vävdes ständigt nya randningar med små olikheter (se planscherna). Människorna i våra dagar förbiser alltför ofta detta. Den första bästa randning, som man av en händelse råkat hitta, har ofta fått gälla som en sockendräkts enda västrandning eller kjolrandning. Och så har man förbisett växlingsrikedomen, som just varit något karakteristiskt i de gamlas dräkter. Det fanns nog regler för hurdana sockenrandningarna skulle vara. Men det hindrade inte att det lämnades stora möjligheter för smak och skickligt behandlade råvaror att göra sig gällande. Bredden på ränder och bottnar liksom färgvalet var mer eller mindre modebetonade. I de äldre livstycksrandningarna är de röda ränderna krapproda, i de yngre koschenillröda. Medan

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Fyra kyrkdräkter: 1) för högsta helg, sommar; 2) för annandagar, sommar; 3) för allvarsöndagarna i advent och fastan; 4) på helgfria vintersöndagar innan de röda kjolarna lagts bort. Dräkterna rekonstruerade med hjälp av Karin Holmström 1924.

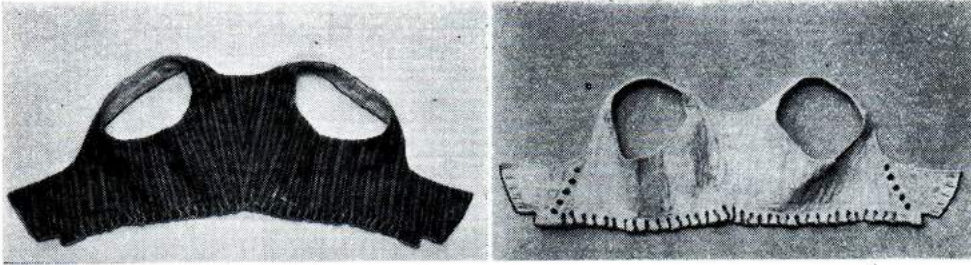

1

2

3

4

T. v.: Fläbblivstycke av pärk (längd bak 25 cm, fram 13 cm) från Stinus i Bro. Ägare Anna Lindb, Göteborg. T. h.: Fläbblivstycke av sämskskinn (längd bak 23,5 cm, fram 12,5 cm) från Oppistugas i Österberg.

kalmink spelat en stor roll som förebild för de äldre randningar, som man själv vävde, blev en sorts randiga ylletyger, kallade danzigertyger, de som man tog efter sedan.

Efter snittet kan man urskilja två typer av livstycken: ett vanligt förekommande kort livstycke med små rundade uddar, *fläbbar*, kallat *fläbblivstycke*, och ett med helskuret skört och ett par djupa veck, *skunkor*, baktill, kallat *skunklivstycke*. Av skunklivstyckena finns det bara två stycken bevarade — det ena ett brudlivstycke buret 1786, det andra ett yngre pärlivstycke. Man har i socknen berättat att det skulle ha varit en förslagen skräddare, som hittat på att efter *skillingstycken* klippa ut uddar och göra fläbblivstycken. Så såg man saken här. Men skräddaren hade endast infört ett mod, som redan tagits upp på andra håll och vars föregångare står att finna i modedräkten redan på 1600-talet.

För att få uddarna täta och skörtet riktigt fint har man klippt ut lika många lösa uddar, som man klippt uddar på fram- och bakstycken, och kastat fast de lösa uddarna, en mellan vart par. Livstyckena fodrades med lärft. Uddarna och framkanten kantades av mössmakargummorna. Men för övrigt var plagget skräddarsytt.

Det fanns fläbblivstycken av tre olika slag. Några är relativt långa och knäpps liksom skunklivstycket mitt fram med knappar och knapphål. Fläbbarnas antal är på dessa omkring 20. Av dem finns bevarade röda, gröna och svarta. En annan sort har två knapprader och längre mellan knappraderna upp- till än nedtill. De är försedda med knapphål också på båda framstyckena. Det är skinn- och halvsidenlivstycken. De har i det närmaste samma längd och fläbbantal som de enfärgade livstyckena. En tredje sort är mycket korta och saknar knäppställningar. De är av hemvävd randig pärk och har framstyckena långt utdragna över varandra, så att de kan fästas ihop med nålar (se bild). De kan ha ända till 46 fläbbar. De visar, genom att de är så korta, att de har anpassats efter empiremodet. Dessa livstycken sägs ha burits på helgfria sommarsöndagar. Knappar har förbehållits helgdagarnas livstycken och skinnlivstyckena.

HALSKLÄDEN

Karin Holmström talade om att man förr skulle ha haft *slängkläden*, en sorts långa, tvärrandiga schalar av linne, ylle eller någon gång av siden, som man burit på armen för att vid behov kunna lägga över nacke och axlar.

I uppräknningen av halsdukar är i de äldre bouppteckningarna, utom silkes-halsdukar, servetter och en och annan bomullshalsduk, upptagna randiga kläden och då och då ett stycke taft. En gång nämns en och en halv aln blått glanslärfjt tillsammans med klädena. Man kan utgå ifrån att bouppteckningarnas randiga kläden och kläden av taft och glanslärfjt varit just sådana slängkläden, som traditionen bevarat minnet av. De representerar ett äldre mod än de fyrkantiga, i tresnibb vikta halsdukarna. I Nationalmuseum i Stockholm finns ett par akvareller från 1600-talet, som avbildar en öländsk kvinna och en morakvinnna. Dessa har kläden som man förstär gott skulle ha kunnat kallas slängkläden. Avbildningar av dessa akvareller finns bl. a. i Nordisk Kultur XV: Dräkt, Sigfrid Svensson: Traditioner i nordisk bondeklädnad.

Fyrkantiga, i trekant vikta kläden har, när de började nyttjas, uteslutande varit köpplagg och tillhört helgdräkterna. Det var först silkes-halsdukar och servetter som kom i bruk. Efter hand började köpta ylle- och bomullshalsdukar att nyttjas. Man ser att liksom i fråga om livstycken och förkläden har det till en början varit köptyg, som kommit till användning i dessa en gång nymodiga plagg. Först när plaggen blivit vanliga och när man börjat vilja nyttja dem inte endast på helgdagar utan också på helgfria söndagar, har det blivit angeläget att själv väva sådana. Den hellinnehalsduk, märkt med årtalet 1804, som finns avbildad här, är helt säkert en av de tidigaste hemvävda halsdukarna. Den har burits till en gamla modets dräkt. Enligt Karin Holmström skulle man, så länge dessa dräkter bars, inte till dem ha fått begagna annat än hemvävda kläden. Man kunde tro att dessa hemvävda kläden skulle ha varit särskilt gamla. Men de är inte det. Man har varit angelägen att motstå flärd och yppighet och velat förhindra framför allt bruket av sidenhalsdukar till de helgfria söndagarnas kyrkdräkter. Så har man påbjudit att alla skulle ha hemvävda kläden till dessa dräkter och börjat väva sådana själv — enkla, rutiga lärfjtsförkläden i vitt och rosa och blått för sommaren och mörkrutiga för vintern. Men när begäret efter omväxling fick göra sig gällande också i fråga om de hemvävda klädena, ville man inte gärna väva en hel vävräcka lika halsdukar. Det blev i stället vanligt att man köpte hemvävda halsdukar av gårdfarihandlare eller beställde sådana av olika tillverkare i bygden.

En del utanvidshustrur skaffade sig en välbehövlig förtjänst genom att väva och sälja såväl halskläden som huvudkläden. Av de bevarade klädena har somliga namn efter väverskorna hemma i socknen. De gamla har berättat att Valler-Brita (f. 1794, från Vallery i Finnäs i Järbo och änka efter en smed) och efter henne hennes dotter, Valler-Lena i Spjutmuren (f. 1829), vävt rutiga kläden, som man kallade Valler-kläden. Valler-Lenas kläden kostade 75 öre. Brobergfarmor i Myre (f. i Vall 1821) vävde blårutiga bomullskläden, som kallades

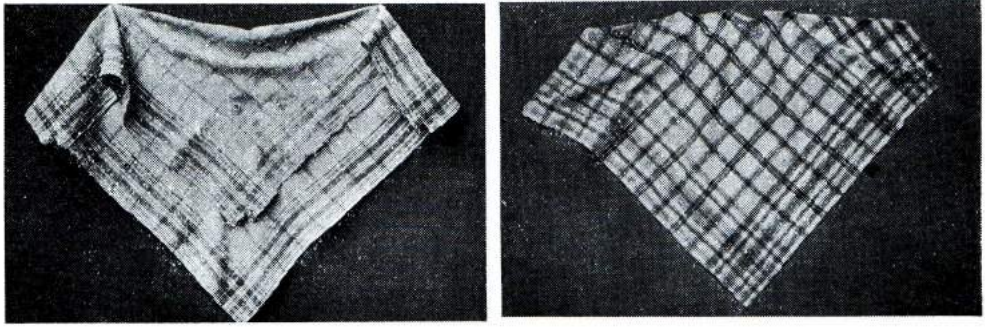
Ett av Öster-fasters halskläden. Blå- och vitrutigt bomullskläde. Ägare Johanna Larsson, Norrtälje, vars mor fått klädet av Öster-faster 1848.

Brobergenskläden. Öster-Karin (f. 1838) och framför allt hennes faster, Öster-faster, båda från Västerberg, vävde vackra rutiga bomullskläden, som har kallats Österkläden. Det här avbildade är vävt av Öster-faster. (Öster-Karins kläden har varit huvudkläden.)

En sorts fina halsdukar i åtta skaft sägs ha varit vävda av en kvinna i Årsunda, som själv gick och sålde dem. De kallades rätt och slätt årsundakläden. Kattunshalsdukar har ofta kallats västgöt-halsdukar. Några sådana har gått under namn av »äkta rö' schalar». Det var förhållandevis billiga, rätt sena fabriksstryckta bomullsdukar med högröd botten, som västgötarna gjorde särskilt lockande genom denna benämning. Längre fram kallade man enkla vitbottnade bomullskläden med blå eller röda bårder, *lister*, för västgöt-kläden.

Vissa fina halsdukar kallades nätteldukskläden. De var dock inte av nässelgarn utan av bomull. En sorts sådana var av egyptiskt bomullsgarn och hade tryckta mönster. En annan sort var helvita, tunna med mönster sydda i tambursöm. Dessa har varit importvara och återfinns i många andra landskap i vårt land.

Användningen har lånat namn åt vissa halskläden. Så har man talat om *brudpigkläden*, *allvarskläden* och *annandagskläden*. Material och mönster har kunnat växla, när nya sådana blivit tillgängliga, men man har behållit namnen. Så kallades t. ex. fina vita kläden av lancerad vävnad och de tambursöms-

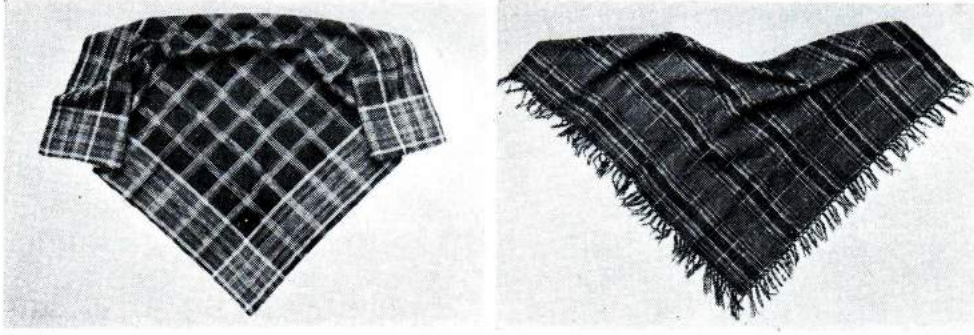
Lärftskläden, halskläden, som man hade under sommarhalvåret till vitbottnat kvistförkläde. T. v. från Erikanders i Övermyra, märkt 1804 (66×69 cm). T. h. från Pell-Pers i Kalltjärn (77×75 cm). Agare Elisabeth Hansson, Kådfallet.

prydda klädena en tid för brudpigekläden, medan ljusbottnade bomullskläden med tryckta mönster i en färg dessförinnan kallats så. Allvarskläden och mörka kläden har varit namnet på alla blå- och grönblommiga och blå- och grönrutiga kläden, medan annandagskläden varit namnet för granna, röda kläden.

I gamla gårdar i socknen, där arvgods från flera släktled har hopats, finner man ofta ett större eller mindre antal av de olika årtiondenas kläden bevarade. De yngre, som inte tillhört sockendräkterna, är i flertal. Men så gamla silkes-halsdukar som från 1700-talets slut och sådana som den här avbildade linne-halsduken från 1804 kan också finnas bland dem. I något hörn på silkes-halsdukarna brukar det finnas en stämpel. Det är en hallstämpel, som säger oss att det är inhemsk tillverkning. Om det går att läsa den, kan man i bästa fall få veta både när och var klädet är gjort. År 1846 upphörde hallstämplingen, varför yngre halsdukar inte är stämplade.

Karaktären på de äldre och yngre klädena är olika. De äldre är enklare och på ett sätt förnämare. Fabrikerna ökade undan för undan produktionen av billiga kläden, och dessa spriddes av västgötar och lanthandlare. Det låga priset lockade till inköp långt utöver behovet. Först när sockendräkten var bortlagd, började man ha silkes-halsdukar och vita halsdukar på huvudet. De silkes-halsdukar, som nu inköptes för att bäras på huvudet, var jaquardvävda blommiga halsdukar, svarta eller mönstrade i två skiftande toner av samma färg eller i två olika diskreta färger, t. ex. blått och svart eller violett och svart. Dessa halsdukar hade långa, täta fransar. De låter sig lätt skilja från dem som en gång varit sockendräkternas finaste och dyrbaraste prydnader. Som övergång från de gamla sidendukarna med fäll eller upprispad smal frans till en ny tids sidenschaletter kom först några jaquardvävda silkes-halsdukar med glesa knutna fransar. Grönskiftande sådana hann vinna insteg och få en plats i dräktskicket som halsdukar till allvarsdräkten (se bild av konfirmand).

Det framgår inte av bouppteckningarna vilka kläden som burits kring halsen och vilka som burits på huvudet. Bland de bevarade klädena kan man däremot

T. v. lärftskläde, t. h. ullgarnskläde, halskläden som bars under vinterhalvåret till mörkbottnade kvistförkläden. T. v. från Granlunds i See (83×85 cm), t. h. från Kungsfors, nu i Järbo gammelgård.

rätt väl utskilja vilka som använts som halskläden. De är mindre och har ofta veck och svetränder. Först sedan man slutade upp att ha silkeskläden kring halsen, började man ha silkesschaletter, som de då kallades, på huvudet.

De äldsta halskläden, som nyttjats till gamla modets dräkt, var, som redan har nämnts, hemvävda hellinnehalsdukar. (Se bilden av halsduken från 1804 och se färgbilden med gamla modets dräkt.) Sedan bomullskläden, *gar'kläden*, började finnas att köpa, uppstod efter hand större variationsbegär, och ingen vävde längre hellinnekläden.

Till livstycket bars halsdukarna med de främre snibbarna instoppade under livstycket och de bakre snibbarna hängande utanpå men alltid så, att den övre snibben rådde. Man var mycket noga med att kläderna satt »riktigt». Hade man satt halsduken så, att den undre snibben stack utanför — det gällde både hals- och huvudkläden — sade man att man hade *lillsnibben* ut. Det ansågs vara en smula slarvigt, och det brukade ge anledning till frågor som dessa: »Väntar du friarn?» och »Sörjer du kattan?» Då visste man vad saken gällde. Kanske bottenar noggrannheten i att de båda snibbarna hade olika färg, en för glädje och en för sorg, så det var viktigt att övre snibben helt skylde den undre.

Sina fina kläden skyddade man genom att ha en servett eller en enkel halsduk närmast halsen. När det var kallt, kunde man ha flera halsdukar, den ena utanpå den andra. Silkeshalsdukar och andra lysande kläden begagnades utom att ha på axlarna också till att pryda brudarna med (se bruddräkt och bild). Brudhimlen kunde vara gjord av ett stort huvudkläde (eller bordtäckte), som spändes upp i nystun vid bröllop. Runt om och i hörnen draperades den också med fina halsdukar. När barnen bars fram till dopet, kunde de ha en veckad halsduk fästad runt halsen (se Dopklädnad).

Av bouppteckningarnas uppgifter om halskläden lämnas här följande utdrag:

År 1773. Fjärdingsmannen Lars Olofssons hustru Catharina Larsdotter: 9 halsdukar, 1 serviett, 2 d:o sämre, 2 silkeskläden och 1½ aln blått glanslärft. (De nio halsdukarna är förmodligen huvudkläden.)

År 1776. Bergsmansdottern Anna Persdotter i Näs: 1 röd silkeshalsduk, 1 d:o sämre, 1 randigt linnekläde, 1 rödrandigt kläde, 3 vita halsdukar, 2 d:o sämre och 1 serviett. (De randiga kläderna kan här liksom i närmast följande uppräknningar ha varit slängkläden.)

År 1783. Häradsdomaren Anders Göranssons hustru Karin Andersdotter på Åsen: 1 blå- och vitprickig halsduk, 1 blårandig d:o, 1 serviett, 1 blå näsduk, 1 brun silkeshalsduk, 1 stycke svart taft. (Benämningen näsduk är ny, när den förekommer i bouppteckningarna vid denna tid. Det är ett nytt namn för halsduk, som man lagt sig till med. Näsdukar bars enligt de gamlas utsago om hal-sen och kring psalmboken. Först år 1828 omtalas som något anmärkningsvärt en snytnäsduk efter bergsmansänkan Anna Persdotter i Finnäs.)

År 1786. Erik Erssons hustru Brita Jonsdotter i Stocksbo: 3 lärftsförkläden, 2 silkeshalsdukar, 1 blått bomullskläde och 1 randigt kläde.

År 1787. Änkan Anna Larsdotter från Jäderfors: 1 bomullshalsduk, 1 bomullskläde, sämre, 2 vita lärftskläden, 1 tryckt lärftskläde och 1 näsduk.

År 1790. Unge bonden Anders Erssons hustru Anna Andersdotter i See: 1 silkesnäsduk, 1 rutig d:o, 1 gammal svart halsduk, 1 bomullskläde, 2 röd och vita kläden, 1 blått och vitt d:o och 1 vitt d:o.

Bonden Olof Anderssons hustru Kjerstin Andersdotter i Sätra, som över huvud taget utmärkte sig för rikedom på kläder, hade 1794 inte mindre än 15 st. kläden: 2 servietter, 2 gamla lärftskläden, 2 nya randiga näsdukar, 1 svart armosinhalsduk, 1 blått och rött kläde, 1 rödbrunt d:o, 1 vitrutig halsduk, 1 blårutig och 2 rödrutiga d:o, 1 vitt bomullskläde, 1 d:o gammalt och 4 lärftskläden. (Armosin=tunn och lätt fodertaft från Italien eller Frankrike.)

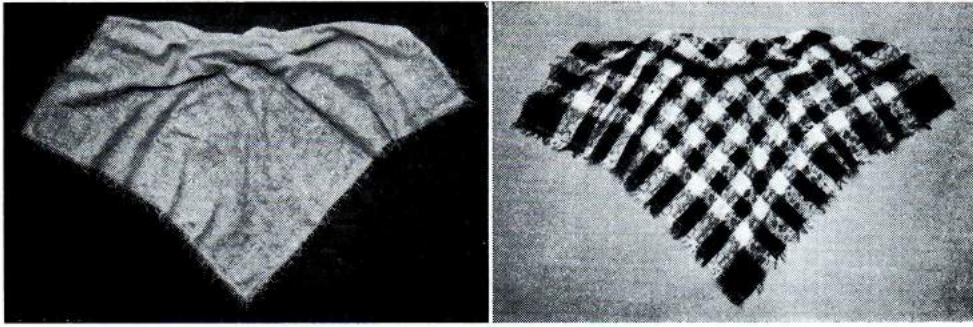
År 1805. Gamla bergsmansdottern Anna Hansdotter i Norrberg: 1 brun silkeshalsduk, 1 blått bomullskläde, 1 blått garnkläde, 1 lärftskläde, 1 näsduk.

År 1809. Mästersmeden Jan Olssons hustru Ingeborg Olsdotter i Norrberg: 17 kläden: 1 damasthalsduk, 1 sars-silkes halsduk, 1 röd halsduk med gröna lister, 1 rutig d:o, 1 svart och rödrandig, 1 d:o sämre, 2 bom. kläden, $\frac{1}{2}$ blått kläde, 1 d:o, 1 vitrandigt bomullskläde, 1 vitrutigt d:o, 1 schal, 1 brunrutigt halskläde, 1 vitt och blått kläde, 1 d:o, 1 vitt sorgkläde. Här användes för första gången ordet schal i bouppteckningarna.

År 1811. Bergsmannen Göran Perssons hustru Katarina Andersdotter i Västerberg: 18 kläden: 1 svart silkeshalsduk, 1 randig d:o, 1 röd d:o, 3 damast d:o, 1 bomulls d:o, 1 rutig d:o, 1 d:o sämre, 1 blå d:o, 1 vit d:o, 2 röda d:o, 2 bruna d:o och 3 näsdukar.

År 1817. Hustrun Marta Andersdotter i See: 21 kläden: 2 svarta kläden, 1 svart taftkläde, 2 röda silkeshalsdukar, 2 damast d:o, 2 gröna schalar, 2 vitbottnade d:o, 2 rödbottnade d:o, 1 blåbottnad d:o, 2 rutiga d:o, 2 linnekläden och 3 näsdukar.

År 1825 fanns i bouppteckningen efter dagakarlsänkan Marta Hansdotter i Ättersta bara 2 silkeskläden och 1 halsduk upptagna, medan bonden Lars Lars-sons hustru Margareta Ersdotter i Hillsta hade 24 stycken halsdukar och kläden: 2 servietter, 1 grön stick-halsduk, 3 garnkläden, 3 näsdukar, 1 silkeshals-

T. v. halskläde för högsta belg, vit lancerad vävnad (88×89 cm). Ägare Signe Westin, Västerberg. T. h. halskläde för allvarsdräkt i vitt, brunt och blått (72×72 cm) från Kungsfors, nu i Järbo gammelgård.

duk med brun botten, 1 d:o med svart botten, 1 krusrutigt silkeskläde, 1 svart d:o, 1 vitt av kambrik, 1 bomullshalsduk, 1 d:o vit med röda prickar, 1 d:o med vita rutor, 2 vita garnkläden, 1 bomullshalsduk med blå och röda rutor (gävlekläde?), 1 d:o blå och 3 garnkläden.

År 1834. Masmästaren Zachris Anderssons hustru Märta Ersdotter i Överbyn: 26 kläden: 1 svart och rött silkeskläde, 1 ljus- och mörkblått silkeskläde, 1 grönrandigt d:o, 1 brunt d:o, 1 grönt och blått sammetskläde, 2 svartrosiga schalar, 1 blått bomullskläde, 1 svart schal med vit list (bomullskläde), 1 mörkblått kläde med ljusblå list, 1 ljusrandigt kläde, 2 blå och röda kläden med fransar, 1 blått och rött kläde med slät list, trenne kläden av diverse fason, 1 kattunskläde, svart och vitt, trenne kläden, sämre, 1 vit bomullshalsduk, 1 grön yllehalsduk, tre näsdukar.

Ibland är det påfallande vad man kunnat skaffa sig av sådana tillbehör som just halsdukar och mössor. Så hade drängen Maths Perssons hustru Carin Andersdotter i Högbo Övraby 1819 inte mindre än 30 olika kläden, de flesta köptygskläden. Hennes kläden är nästan att förlika vid den uppsättning, som blev vanlig på 1840- och 1850-talet. Man skaffade sig nya kläden undan för undan och hann aldrig slita ut de gamla. Det berättas att en flicka från Stor-Jönse i Övermyra, som gifte sig till Tomtas i samma by år 1848, hade över 60 fina kläden, när hon gifte sig. Hos Stor-Jönse tog västgötarna in, varför dottern hade haft rika tillfällen att se och välja ut vad hon kunde önska sig.

På 1840- och 1850-talen blev det vanligt att räkna upp halsduk efter halsduk i bouppteckningarna och åsätta dem olika priser. Man gjorde sig inte besvär längre att skriva upp material och färg. Det gamla modet att bära halsduk om halsen upphörde, och de halsdukar, som sedan antecknas, har använts som huvuddukar.

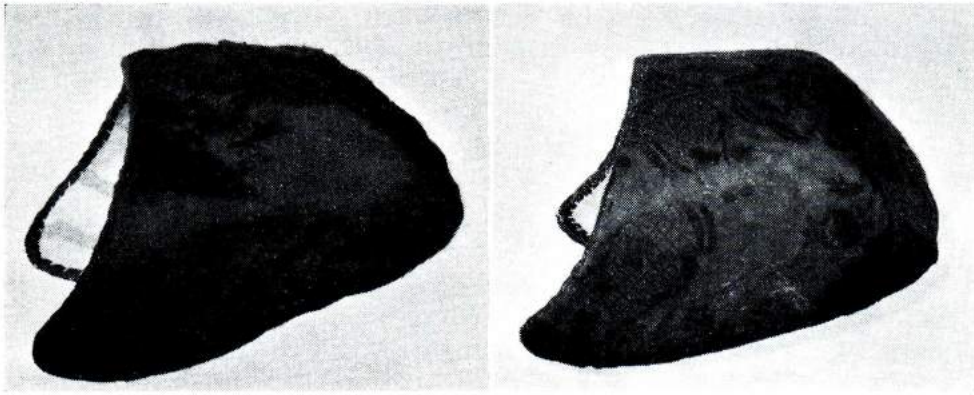
T. v. hjärtvärmare, stickad i blått och vitt (vardera snibben 165 cm lång vid ytterkanten, 111 cm vid insidan, bredd över axlarna 44 cm). T. h. gördel (längd 365 cm, bredd 20 cm). Ägare till båda Rabos Katrina Lindberg, Österberg.

HJÄRTVÄRMARE, GÖRDLAR OCH SCHALAR

När man började använda klänningar med tröjliv utan urringning i halsen (se bild sid. 120), blev det omodernt att ha halsduk. Då kom det ett mod, som man återfinner också i andra länder än Sverige. Man började använda *hjärtvärmare* (se bild). En sådan är närmast att likna vid en stickad yllekrage med lång, spetsig snibb bak. De främre snibbarna var långa, så att de kunde korsas varann fram och gå runt midjan. De avslutades med yllesnodder, som knöts framtill. Hjärtvärmare är stickade i två delar, som är hopsyddas i ryggen (se bild). Madam Rygberg (f. 1793) har uppgivits vara den första, som stickade hjärtvärmare i socknen. De användes sedan rätt allmänt under 1860-talet.

Hemvävda ersättare för hjärtvärmarna blev efter hand de rutiga tjocka långschalar, *gördlar*, (se bild) av hemspunnet ullgarn i svart och vitt, svart och rött eller svart och blått, som man vävde hemma. Då kvinnorna ännu inte allmänt kunde sticka, var det lättare för dem att skaffa sig gördlar än hjärtvärmare. Gördlar blev också på ett helt annat sätt var mans egendom än hjärtvärmarna, som var arbetsamma beställningsplagg och följaktligen dyrbara. Kvaliteten i dessa gördlar var så god och det var så mycket tyg i dem (se bild), att de i sen tid gjorts om till kjolar och kjolarna sedermera till underkjolar.

Utanpå sina kappor började man som skydd för regn och kyla att bära stora hemvävda rutiga schalar, *storschalar*, *slängschalar*, som när de inte användes bars hopvikta över ena armen. De som finns bevarade, är vävda i ullens naturliga färger, rutiga grå, vita och svarta av handspunnet garn. De som inte själva vävde sådana schalar, kunde få köpa dem av bl. a. en Dal-Anders, som brukade ha kvarter hos Oppistugas i Österberg. En sådan stor grå-, brun- och vitrutig schal av handspunnet garn kostade tio riksdaler. Sommartid bar man mindre schalar, slängschalar. De kostade fem riksdaler.

Bindmössor, skarpmössor, t. v. av atlas, t. h. av mohär, från Ol. Lars i Övermyra (djup 15 resp. 16 cm).

HUVUDBONADER

Innan ordet hatt fått den betydelse det senare fick och nu har, kallades i hela Norden enkla lärftshuvor för hattar. I vissa bygders dialekter kallas än i dag de vita linnehuvor, som levat kvar i några bygdedräkter, för hattar. Vi vet inte hur ovansjökvinnornas hattar sett ut, blott att man här haft huvudbonader, som kallats så. Det är i bouppteckningarna från 1700-talet, som man då och då finner hattar antecknade.

Det framgår med all önskvärd tydlighet att lärftshattarna i Ovansjö vid den tiden varit förbehållna änkeståndet. I alla bouppteckningar efter änkor under 1770- och 1780-talen — och endast i sådana — är *hattar* upptagna. År 1794 nämns för sista gången i de tillgängliga bouppteckningarna *en hatt*. Det är efter bondeänkan Anna Andersdotter i Bro. Hon hade vid sin bortgång 1 hatt, 2 svarta mössor och 1 av kattun, 4 stycken och 10 kläden. Det är då inte underligt att någon muntlig tradition rörande de gamla hattarna inte finns eller att någon ovansjöhatt inte blivit bevarad.

Hatten lades bort under 1790-talet. Som det änkeplagg den då var, kan den inte ha funnits i något särskilt stort antal. Såväl hattar som *hattstycken*, som också nämns, har det gått lätt att förvandla till *möss-stycken* (se nedan). Ett slätt möss-stycke, som sedermera bars av änkor och på begravingar även av andra, var säkert en kvarleva av änkehatten. När också mössor och möss-stycken hade lagts bort, hade änkor länge ett vitt kläde under det svarta. Det veks upp med ett veck fram till utanpå det svarta. Bruket visar, liksom användningen av det tidigare släta stycket vid sorg, på samhörigheten med den gamla änkehatten. Denna var i sin tur säkert ett gammalt traditionstroget plagg, som behållits av änkor i en tid då nya huvudbonader eljest trängte ut hattar och hattstycken.

Man kan inte undgå att lägga märke till att styckena tycks förlora i betydelse, när mössorna ökar i antal. De har uppenbart varit mer använda tidigare. Först sedan mössorna blivit styva bindmössor, går stycket som *mösstycke* en ny utveckling till mötes och blir ett omhuldat plagg i kyrkdräkten.

Så mycket framgår av bouppteckningarna, att innan mössorna blivit var kvinnas egendom, har man jämte hattar och hattstycken haft *huvudkläden* av olika slag. Men hur de bars och om de bars av både gifta och ogifta är inte möjligt att få veta. Den bevarade *brudpigflätan* (se Dräktalmanackan, Bruddräkt) kan möjligen vara sista reminiscensen av en äldre huvudbonad för det ogifta ståndet. Som huvudprydnad på bröllop har brudpigflätan varit särdeles utpyntad. Det kan ha funnits enklare »flätor».

I en bouppteckning från år 1775 efter hustrun Anna Hansdotter i Vall räknas det upp 3 granna lärftskläden och 4 d:o sämre. Hylkor, mössor och stycken, som annars möter i bouppteckningarna från 1700-talet, nämns inte. I en bouppteckning från 1782 efter änkan Kjerstin Andersdotter från Åsen nämns inte heller några mössor eller hylkor men väl 2 hattar, 5 stycken och gamla kläden utan uppgivet antal.

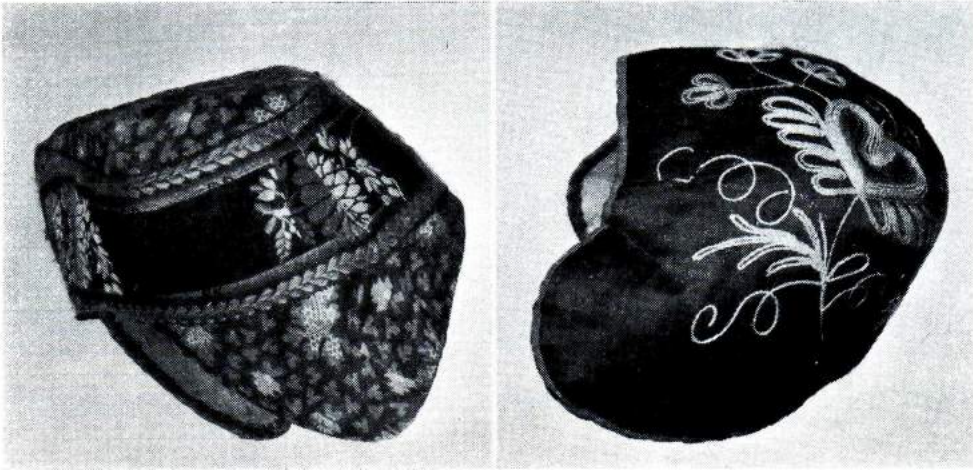
I en uppräknig av kläderna efter bergsmannen Olof Erssons hustru Ingeborg Jacobsdotter i Järbovreten 1780 upptas inte några mössor. Där står till sist: »Snösockor och halsdukar deltes flickorna genast emellan». Man frågar sig, varför mössor inte skulle ha nämnts, om sådana hade funnits, då de väl måste ha aktats minst lika mycket värda som de plagg som delades. Samma år finns i en bouppteckning efter soldaten Eric Loos hustru Kierstin Ericsson från Högbo inte heller någon mössa upptagen.

Jag tror inte att det behöver vara så, att något blivit bortglömt i dessa bouppteckningar. Vi har snarast att i dem se bevis för att det fanns kvinnor, som ännu inte lagt sig till med mössor vid denna tid utan använt kläden, som varit vanliga huvudplagg för åtminstone de gifta kvinnorna. Bouppteckningar efter ogifta kvinnor är ytterligt sällsynta.

Under 1700-talet är det endast hustrur till mästaremeder, masmästare, någon fjärdingsman eller skogvaktare, som är ägare till ett flertal mössor.

Att bindmössor har varit ett tidigt förvärv i bergsmansbygderna visar bl. a. bild och text på Hans Wikströms förut omtalade väggmålning från 1794 (sid. 103). I flertalet äldre bouppteckningar från gästriksocknarna finns också långa rader av mössor uppräknade. Men vid studiet av ett stort antal Övansjö-bouppteckningar från 1700-talets slut lägger man märke till, att de till bindmössorna sedan använda mössbanden är ytterligt sällsynta. Detta föranleder en att tro, att de äldsta mössorna kan ha varit något annorlunda än de som senare blivit moderna. Ja, flera tecken tyder på att man här haft en äldre mössa än den styva klistrade bindmössan, som man så karakteristiskt kallat för *skarpmössa*.

År 1924 var det någon av de gamla som berättade, att hon i sin ungdom hört talas om gamla kvinnor, som »inte gillat de nymodiga skarpmössorna, som klämde dem på öronen, utan som ville ha *hylkor*, åtminstone när de satt och spann». En av de gamla berättade också då, att hennes farmor hade haft bara

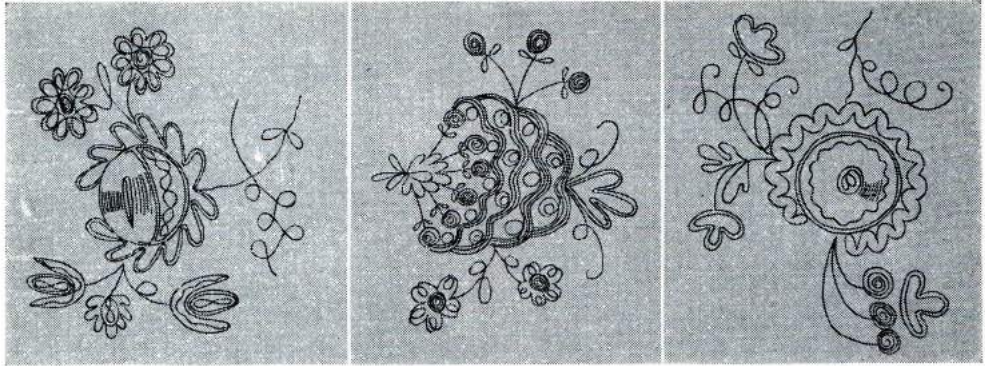
T. v. skarpmössa, äkta rö' mössa av kattun med mössband (djup 15,5 cm) från Ol. Lars i Övermyra och påsydd blå bindmössa av typen gävlemössa (djup 13 cm) från Högbo, nu i Gävle museum.

en mössa. Den var svart och mjukare och litet större än de mössor som man hade haft senare. Det kan ha varit en hylka men var säkert ingen skarpmössa.

År 1773 upptar bouppteckningen efter fjärdingsmannen Lars Olofsons hustru Catharina Larsdotter i See 1 brunrosig mössa, 2 sämre d:o, 1 svart slät, 1 rosig och 2 av kattun. Bouppteckningen i sin helhet visar, att ägarinnan hade en för denna trakt och tid mycket avancerad och välförsedd garderob. Man fäster sig vid att bouppteckningen i fråga dock varken nämner mössband eller stycken. De mössor hustru Catharina ägde var säkert nymodiga då, och till de första mössorna har man påtagligen inte använt mössband och kanske inte heller stycken. De äldre styckena ser ut att ha burits under huvudkläderna utan mössor. Det händer ofta att kvinnor på 1770-talet har många kläden och många stycken men bara ett par mössor och inga band. Först med bindmössans införande följer mössband, och styckena upplever som tillbehör till denna mössa först småningom en verklig renässans.

I de fall där mössband någon gång nämns i bouppteckningarna under 1700-talet och närmast följande årtionden, skvallrar de snarast om att ägaren varit före sin tid och säkert lagt sig till med den styva bindmössan. Materialet i de äldre mössorna är bordelun (randad eller blommig linnevävnad) och triumphant (siden med damastaktiga blomster), svart sammet, brun damast och kattun. Alla dessa tyger utom kattun upphör sedan att nämnas som material för mössorna.

Det var inte bergsmäns och bönders hustrur som först skaffade sig bindmössor med band, utan det var hustrur till män som hade kontant lön. Sådana hustrur har nog oftast varit de som först tagit efter nya moder. De som tidigast står som ägare till mössband och mössor med band är soldaten Pehr Mårds hustru Carin Eliedotter i Högbo Övraby, som 1780 hade en svart silkesmössa

Mönster efter kedjesömsbroderier på bindmössor från gårdar i Järbo, Högbo och Ovansjö.

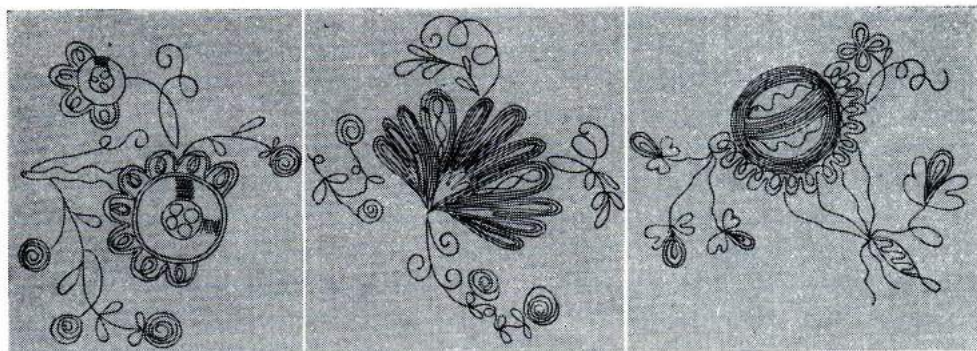
med band, 1 grön d:o med d:o, 1 brun d:o med d:o, 1 brun damastmössa och 1 mössa av rosigt tyg. År 1787 hade mästersmeden konstförfarne Jon Larssons hustru Anna Larsdotter från Urfors 8 mössor, 1 mössband av silke, 1 d:o sämre, 1 d:o svart och 1 d:o rosigt samt hovslagare Mats Malms hustru Kjerstin Persdotter i Mom 5 mössor, 4 mössband av olika färg, 8 stycken och 1 hylka.

Första gången som mössband nämns efter några bergsmäns och bönders hustrur är 1794. Bergsmannen Pehr Anderssons unga hustru i Sätra äger då 1 mössband och bonden Olof Anderssons unga hustru Anna Zackrisson i Åttersta 2 sammetsband, 1 gammalt svart silkesband och 2 rosiga silkesband. Bland bönderna var det de unga hustrurna som lancerade nya moder, liksom det var de gamla som konserverade de äldre moderna.

År 1800 har mössor med band blivit regel. Därmed är tiden för mössor av äldre typ passerad. Mot slutet av 1780-talet når man enligt bouppteckningarna upp till att i medeltal ha 4 mössor, under tiden 1810—1830 har man i medeltal 7 mössor. Det största antal mössor som någon under denna period äger är 15 stycken. Det hade fjärdingsmannen O. Segerholms hustru Märta Andersdotter i See år 1817. Från och med 1830 sjunker mössantalet åter, så att man under 1830-talet har 6, under 1840-talet 5 och under 1850-talet bara 3 stycken mössor i medeltal.

År 1924 berättade de gamla, att alla vuxna kvinnor förr skulle ha behövt minst tre mössor för att kunna vara riktigt klädda: en slät svart mössa, en mörk *mohairmössa* och en brokig mössa. Hur gammal denna tradition är, är inte gott att säga. »Svarta var förr finaste mössorna», sa Karin Holmström (jfr också sid. 148 H. Gyllenhaals anteckning från pingstdagen 1829).

Man sade att äldre kvinnor som regel brukade ha mörka mössor, medan yngre kunde ha vilka ljusa färger som helst, när det inte var en söndag, då de skulle ha mörk eller svart mössa (jfr Dräktskicket). Att änkor använt endast svarta mössor, ger den muntliga traditionen och bouppteckningarna entydiga besked om. Svarta mössor är de mössor som har burits längst. Ännu på 1870-talet

Mönster efter kedjesömsbroderier på bindmössor från gårdar i Järbo, Högbo och Ovansjö.

kunde gamla kvinnor komma på begravning och husförhör i släta svarta mössor med svarta band och slätt stycke.

De broderade bindmössorna tillkom under sockendräktens senaste skede. År 1825 nämns för första gången *påsydda mössor*. Det är mycket troligt, att de tidigaste broderade mössorna här är färdigköpta, *Stockholms-mössor*, *Gävle-mössor*. Tre sådana finns bevarade, två från Högbo och en från See. Det skulle dröja, innan påsydda mössor kom att bäras av alla. Då fanns färdigbroderat sidentyg i avpassade bitar, *mösslappar*, att köpa. Sedan lät man mössmakargummorna montera en sådan lapp på en inprovad *tomössa* (se nedan bindmössornas tillverkning) av ovansjöfason. De broderade mössorna fick högkonjunktur först frammot 1840. Till dem hade man inte längre några band men fint broderade tyllstycken.

Efter en ganska kort blomstringstid blev de broderade mössorna plötsligt omoderna, därför att man lade bort bruket att bära bindmössor. Det berättas, att en mamsell Henrika Norée, f. i Svartnäs 1814, drev en liten handel framme vid kyrkan, där hon sålde bl. a. påsydda mösslappar. När ingen frågade efter sådana längre, stod hon där med en bunt osäljbara mösslappar. Hon fann ingen bättre användning för dem än att lägga dem på bröstet, då hon fick bröstvärk. Detta inträffade i början av 1860-talet. Skarpmössan med stycke är det sista plagg man bar, som haft ortskaraktäristisk prägel. Inte någon annan socken har en mössa, som till fasonen är lik ovansjömössan. Den är en modifierad högmössa närmast i släkt med hedesundamössan. Häverömmössan är det mest ytterligt gående exemplet i vårt land på en sådan mössa.

Man kan finna samma broderi på mössor från de olika socknarna. Broderierna på ovansjömössorna är inte på något vis säregna, jämförda med andra bygders mössbroderier. De fick aldrig den rika efterblomstring som mössorna i de socknar fick, där bindmössorna bibehölls sedan klänningsmodet slagit igenom. Bindmössor med t. ex. enfärgat broderi, som är en senare företeelse och som återfinns i flertalet gästriksocknar, finns inte i Ovansjö.

Var någonstans mössbroderierna till ovansjömössorna kan ha utförts, vet man inte. Men att broderier av detta slag måste ha utförts i stor myckenhet förstår man, när man betänker den stora spridning som de broderade mössorna har haft både i Sverige och Finland. De måste ha utgått från broderiverkstäder, där man som förlagor för broderierna har begagnat en gammal mönsterskatt.

Man återfinner bland dessa broderier åtskilliga motiv, som erinrar om gamla svenska växtornament, sådana de möter oss i valvmålningarna i några av våra medeltida kyrkor och senare i gravyrer på föremål av glas från våra svenska glasbruk. Så finner man inte sällan på brännvinsflaskor mönster nära besläktade med vissa mössbroderier. Det är en rik och omväxlande flora, som under något mindre än ett kvarts sekel blommar på bindmössorna här — stora rosor, knoppar, rankor, klängen och tandade blad (se färgbild och andra bilder).

Ornament av senare mer utpräglad svensk allmogekaraktär, såsom tulpaner och ringrosor, som är vanliga i andra socknar, där mössorna bibehållits längre, återfinner man här endast på ett fåtal av de senast burna mössorna. Att mössbroderierna i skilda socknar trots vissa likheter kan uppvisa olika typer, kan bero på att handlandena i olika bygder försett sig med mösslappar från olika brodöser eller verkstäder, som använt olika förlagor. Olikheten kan också bero på att bruket att bära broderade mössor inte upphört i socknarna vid samma tid. Vissa bygders mössor kan på så sätt ha hunnit få yngre, nyare mönster än andra. Så sena mönster som ymnighetshorn och medaljonger, som bl. a. förekommer på österfärnebo- och torsåkersmössor, finns inte på någon ovansjömössa.

Stommen till bindmössorna gjordes av tre, fyra lager av gråpapper, som vättes och formades på en möss-stock. Denna utgjordes av ett tvådelat träblock, snidat efter den form mössan skulle ha. Blocket kunde med hjälp av en kil skiljas mer eller mindre, allt efter den storlek man ville att mössan skulle ha. Tre skarpa veck har lagts på det våta gråpapperet på vardera sidan i nacken och ett band har lindats om. Så har stommen fått sitta kvar på möss-stocken och torka. Sedan har ett tunt lager linblånor, *to*, lagts över stommen, innan mössan fodrades och monterades. Stommen har kallats *tomössa* till skillnad från den klädda mössan.

Både *tomössor* och montering gjordes av vissa mössmakargummor. Bland dem som sist förfärdigade ovansjömössor har nämnts Murar-Kari i Murars Neri i Åttersta och Andersas-mor i Österberg och hennes döttrar. En av dem kallades Möss-Anna och var bosatt i Storvik. Törnströms-Sara eller Mössmakar-Sara, som hon också kallades, gjorde herrskaps-bindmössor. »De hade annorlunda fason, var rundare och hade snibb fram.» Man har berättat att sådana mössor också begagnades av folket i Hammarby och Urfors, »som ville vara herrskapsaktigt i förtid».

Brukens kvinnor har velat skilja sig litet från allmogens kvinnor. Dessa åter höll på sitt och höll sig för goda att ta efter bruksbefolkningens nya påfund. Bergsmännens och böndernas hustrur var också mer konservativa i fråga om klädseln än soldathustrur och dagsverkarnas kvinnor och pigor. Dessa lade

sig fortare till med de nyheter som brukens kvinnor lanserat. Först när någon ung och företagsam bondhustru börjat tillämpa ett nytt mod var gärdet upp-rivet. Då kom snart alla yngre av samma stånd att följa efter. I Ovensjö lades »skarpmössorna» bort utan att allmogens kvinnor låtit dem få den herrskaps-aktiga form som brukens kvinnor i Hammarby och Högbo givit sina mössor.

Vad beträffar de olika mössornas användning, är man så gott som helt hän-visad till vad den muntliga traditionen haft att meddela. I bouppteckningarna finns ingenting att hämta härom. Av dessa framgår blott, att man jämsides använt mössor av olika färg och material samt att man haft olika tillbehör under olika tider. I tryckta källor nämns svarta mössor såsom använda på en första rangens helgdag år 1829.

Den av Karin Holmström förmedlade tradition, som återges här, berättar säkert om just den tid, då variationen ifråga om mössor och stycken utbildats rikast.

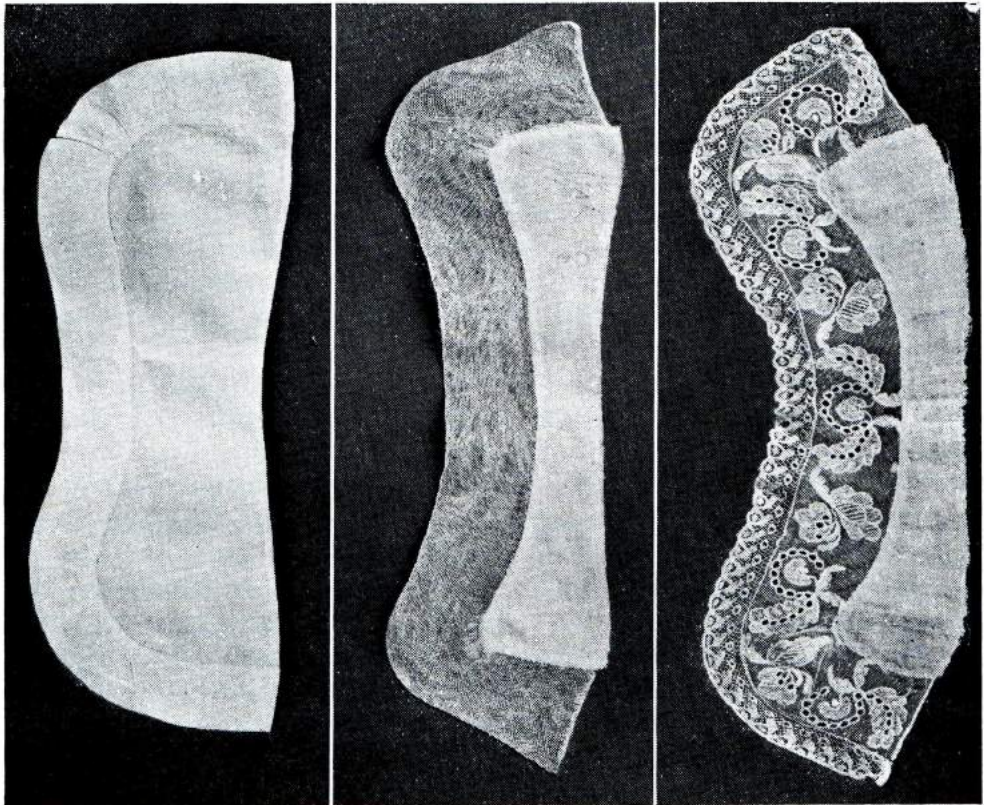
Liksom i fråga om så mycket annat i dräkterna har man efter hand med hjälp av olika färger försökt att skapa en rangskala mellan olika mössor, ytter-ligare framhävd genom användandet av olika fina band och stycken.

Svarta mössor bars tidigare på första rangens helgdagar tillsammans med spetsförsett stycke och mörkbottnat men för övrigt färgrikt mössband. Men när på 1830-talet de broderade mössorna kommit på modet, fick de äran att bli första rangens helgdagsmössor, åtminstone bland de yngre. Då var det bara änkor och en del gamla, som fortsatte att på dessa dagar ha svarta mössor.

På botdagen, långfredagen, domssöndagen och vid begravningar bar alla svarta släta mössor. Men dessa dagar skulle stycket vara av slätt vitt tyg och mössan ha mörkt, senare helsvart band. En enfärgad mörkblå eller svart mössa av mönstrat siden eller moaré, *mohairmössa*, hade man under advent (utom första söndagen), på bönsöndagen och vid konfirmation. Till den skulle man ha ett stycke av dubbel tyll utan spets och ett mörkbottnat band med ljusa mönster. En sådan mössa fick flickan jämte band och stycke till sin konfir-mation.

Brokiga kattuns- och sidenmössor med spetsprytt, broderat stycke och lysande band använde man på annandagarna i de stora helgerna och under bröllop. På helgfria söndagar, utom i advent och fastan, bar man mössor i vilka färger som helst, utom svart och mörkblått, med band som man tyckte passade till mössan och ofta billiga *träflorsstycken* (tyllstycken utan broderi med endast en billig spets i kanten). »*Äkta rö' mössor*» kallade man en sorts röda kattuns-mössor för. Hemma kunde man ha vilken gammal mössa som helst utom den släta svarta, som endast bars av änkor. In i det sista höll de gamla på, att när man varit mörkt klädd i kyrkan, skulle man också ha mörk mössa, mohärmössa, hemma.

Sedan broderade, *påsydda*, mössor kommit i bruk, ville de unga ha sådana, inte minst när de skulle vara söndagseftermiddagsfina. De unga valde i regel mösslappar i ljusa, klara färger — ljusgrönt, klarblått, rödviolett och rött — medan de äldre synes ha föredragit svarta, bruna och mörkblå mössor.

Stycken (längd 49 cm), fr. v. för begravning, allvarsdräkt och högsta helg.

Ett möss-stycke består av en lärftsremsa med vidsydd tyllremsa, spets eller dubbel batist. Med stycket ströks håret upp ur pannan, och mössan placerades sedan över det, så att lärftsremsan skyldes. Därpå sköt man både mössa och stycke bakåt, varvid mössan fick en lutning, så »att man kunde lägga en kniv på dess framkant utan att den föll av». Alla stycken skulle vara stärkta och sitta så, att de bildade en ram kring ansiktet. Inte minsta yvighet fick finnas. Man tog en kniv och makade in hårstrån, som inte följt med. Endast hårfästet skyntade fram.

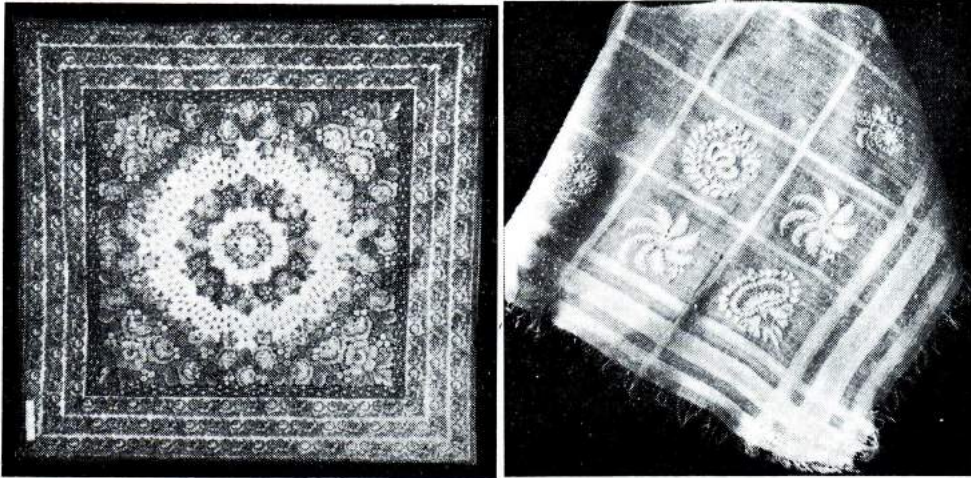
Det var med styckena som det var med de broderade mösslapparna, att man aldrig broderade dem själv. Spetsen till styckena köptes eller beställdes i avpassad storlek och lämnades till en mössmakerska eller annan *syerska*. Hon sydde fast den vid en lärftsremsa och gav stycket den fason, som ett ovansjöstycke skulle ha. Sedan stärkte hon spetsen. Vissa stycken blånade hon. Hon tog också emot gamla stycken till tvätt och strykning. Strykjärn fanns inte i alla hem vid den tid då stycken var på modet.

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Flicka med skarpmössa och riksdalerstycke. Efter akvarell av Eric Arvelin.

ADVELIN - 47

T. v. trycket bomullskläde, huvudkläde för högsta helg under sockendräktens sista skeede (100×100 cm) från Erikanders i Övermyra. T. h. »nätteldukskläde» med tambursöm. Tidigare halskläde, senare huvudkläde. (90×100 cm) från Göras i Västerberg.

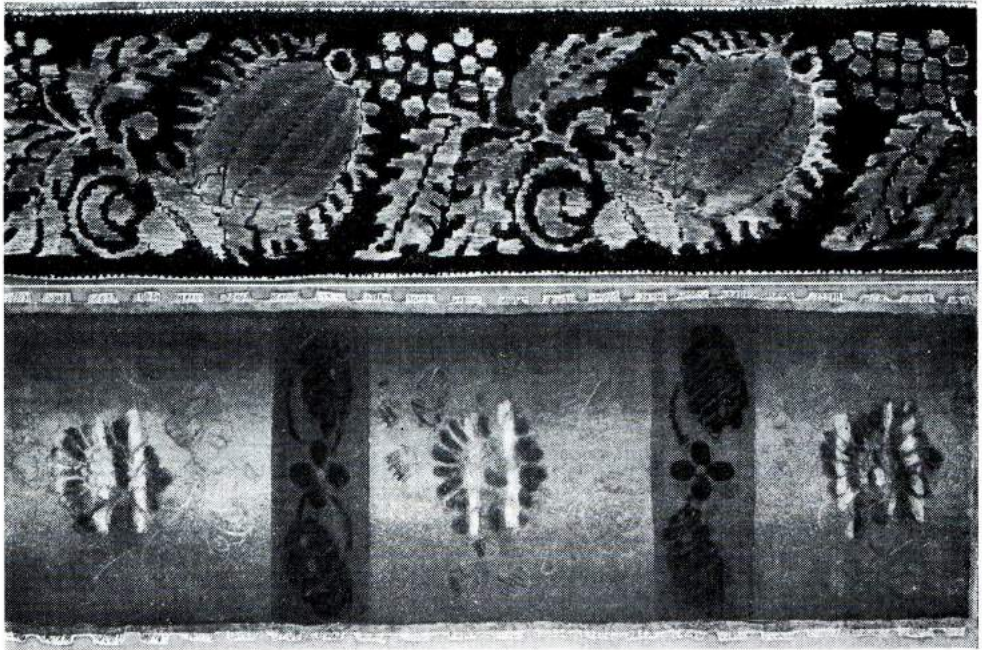
Det finns bland de bevarade styckena sådana både av vävd spets och av knypplad spets. Dessa skall, efter vad Karin Holmström sagt, ha varit äldre än tyllstyckena, som först långt senare blev de allena rådande vid alla tillfällen utom i sorgdräkten. Till den bibehölls in i det sista det släta stycket, som likväl inte som tidigare var av lärft utan av dubbel batist.

Bland på tyll broderade stycken förekommer ett äldre, där mönstren sytts över räknade trådar, och ett yngre med fritt broderi (se bild).

Bortom Ekens på Åsen bodde landsfiskal Anders Schälz, född i Arboga 1796. Han kom flyttande till Ovansjö 1825. Hans hustru Andriette Louise Pipping, född i Västerås 1792, och deras dotter Andriette och fosterdotter Kristina Charlotta broderade alla tre på beställning tyllstycken till Ovansjökvinnornas mössklädsel. De av dem broderade styckena kännetecknas av ett modernare sömsätt än andra, och de skall ha värderats högt. Sådana broderade tyllstycken kostade en riksdaler och har därför kallats riksdalerstycken.

Såväl stycken som mössband har varit finsaker, som förbehållits mössklädseln i kyrkan och på bröllop. Enligt traditionen har man haft användning för följande stycken: Ett stycke av vit dubbel batist för sorg- och änkemössa, för långfredag, botdag och domssöndag. Ett stycke av dubbel tyll, som starkt blånats, till allvarsdräkterna i advent (med undantag för 1:a söndagen) och fastan, på bönsöndag och vid konfirmation. Ett stycke av obroderad eller broderad tyll med spets i kanten eller av knypplad eller vävd spets till glada helgdagar och bröllop samt på helgfri söndag med undantag för advent och fastan.

Med hjälp av olikfärgade mössband uppnådde man med små medel möjlighet till variation i mössklädseln. Man underströk med hjälp av mössbanden kyrkdräktens finhet och karaktär av högtid, allvar och glädje. Det har tidi-

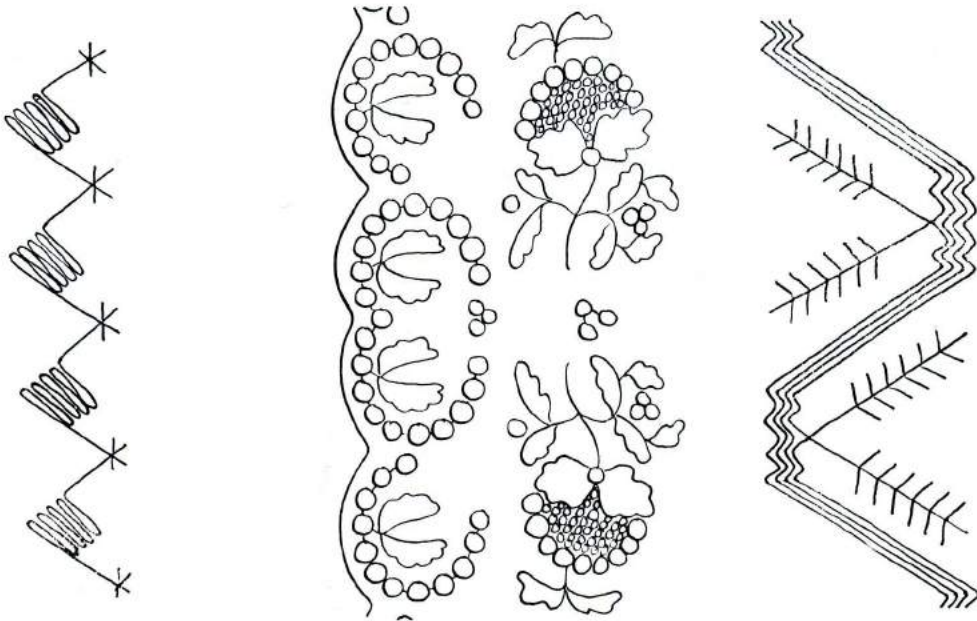
Two mössband, det övre med svart sammetsbotten och lysande färger, det undre av taft i ljusa pastellfärger (längd 60 cm, bredd 5,5 resp. 7 cm).

gare i detta kapitel gjorts gällande, att mössbanden blev vanliga först i samband med de egentliga bindmössorna, och att de inte, efter vad det ser ut, tycks ha använts till de äldre mössor man kan ha haft, liksom att de inte användes till de broderade mössorna.

Det finns bevarade en mängd mössband, fast barnen har brukat få sådana till sina dockor. Alla har en längd av jämnt 1 aln. Bredden växlar mellan 5 och 9 centimeter. De bredaste är de äldsta. Somliga är av taft med tryckta mönster (se bild), andra är silkesband av finaste slag med invävda mönster. Några smalare har invävda glittertrådar. Andra har svart bomulls-sammetsbotten med lysande silkesmönster av blommor, blad och granatäpplen (se bild). Man kunde omväxla och ha olika band till en och samma mössa.

Gamla har talat om hur de hört berättas, att man förr på lördagskvällarna brukat byta band på sina mössor. I skenet från spiselden valde man ut ett passande band och nålade fast det på den mössa man skulle ha till kyrkan nästa dag. Händer mer vana att hantera grova redskap nålade med omsorg fast ett litet band, som passade till nästa dags gudstjänst.

Det berättas att år 1858 nygifta hustrun Marta Andersdotter, född hos Knuss Pellas i Storviksbyn, kom till kyrkan första söndagen efter sitt bröllop utan mössa och stycke. Det skall ha varit första gången som någon av socknens kvinnor på en sådan söndag dristade sig att ha annan huvudbonad i kyrkan än den då under flera släktled nyttjade bindmössan. Det väckte stor förbitt-

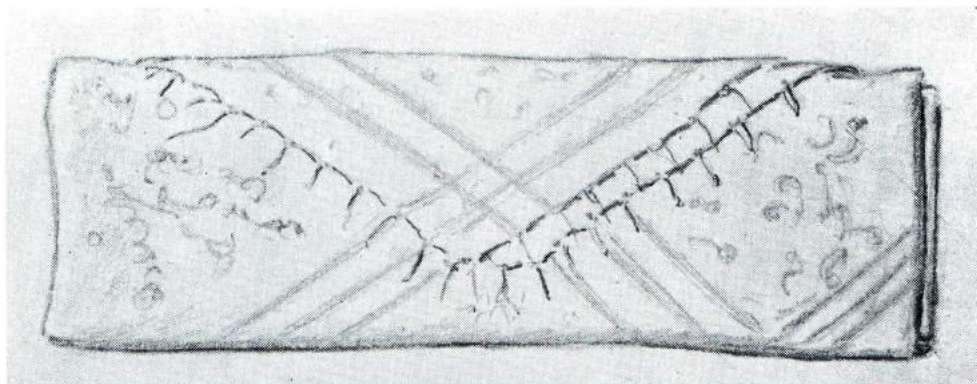
Mönster efter broderade tyllstycken. I mitten ett riksdalerstycke. De båda andra sydda över räknade trådar.

ring bland de äldre, och den unga hustrun fick minsann veta vad hon gjort. Långt förut hade man ju övergivit mycket, som tidigare haft hävd som kyrkplagg. Av de gamlas dräktskick var mössan det sista som lades bort.

Tiden var år 1858 mogen för ett slutgiltigt övergivande av alla egenheter i dräktskicket. Gävle—Dala järnväg höll på att byggas den tiden — bandelen Gävle—Robertsholm invigdes 1858. De söndagar, som man efter Marta Andersdotters tilltag hade mössa och stycke till kyrkan, skulle nog inte ha varit svåra att räkna. Det behövdes bara att några började överge mössa och stycke vid något av de tillfällen, då man ännu inte vågat lägga av dem, så var inom loppet av en kort tid varje bruk av mössa och stycke bortlagt. På de helgfria söndagarna lade man först bort att ha mössa. Längst bibehöll man mössan vid konfirmation, nattvardsgång, bröllop, begravning och husförhör. Den söndag Marta Andersdotter tordes lägga av mössa och stycke var också en av de söndagar då man »hållit på sin klädsel», en söndag, då man av gammalt skulle vara *eftergrann*. Säkert var det därför det väckte en sådan uppståndelse.

Sedan mitten på 1860-talet har endast enstaka gamla burit mössa. »Av de yngre fanns det då ingen som ville ha de gamla tokiga skarpmössorna.» Då hade klänningsmodet slagit igenom och med det upphörde mössmodet helt i Ovansjö.

Styckena fick aldrig här den bredd, som de har fått i vissa andra gästrikesocknar, där man länge bar små mössor med breda, rikt broderade stycken till

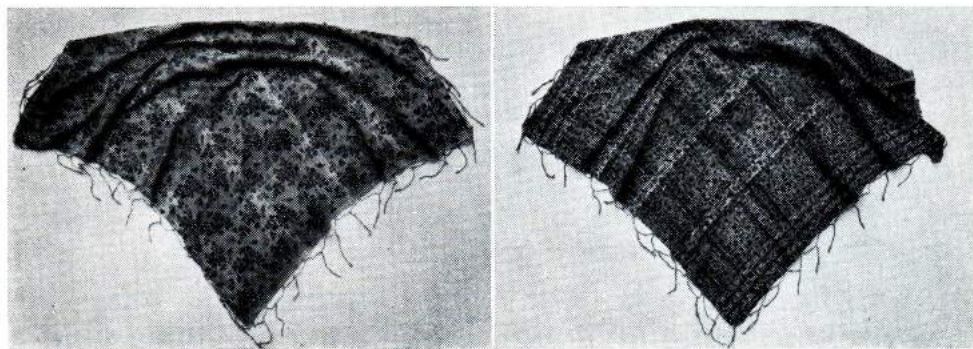
Hopviket kläde. På detta sätt vek man sitt huvudkläde i vapenhuset för att sedan lägga det på psalmbokshyllan. På samma sätt låg kläderna hopvikta i skänkskåpet.

sina klänningar. Den svarta släta mössan har av gammalt fått följa sin ägare i graven och då kallats »dö-mössa».

Alla hade huvudkläde utanpå mössan till och från kyrkan, både sommar och vinter. I vapenhuset knöt man av det och vek ihop det så som bilden visar. När man tagit plats i bänken, lade man huvudklädet på psalmbokshyllan. Huvudkläderna har så långt man minns växlat med de olika sön- och helgdagarna. De har också varit underkastade modeväxlingar. Från pingstdagen 1829 finns följande anteckning från Ovansjö, gjord av Herman Gyllenhaal: »Utkomna ur kyrkan knöto de (kvinnorna) kring huvudet på eget maner rutiga kläden av allehanda färger». Man får av denna anteckning veta, att kvinnorna till högsta helg 1829 hade rutiga huvudkläden i allehanda färger och att de, fast det var sommar, knöt på sig sina kläden, när de lämnade kyrkan.

Knappt ett par årtionden därefter hade ett nytt huvudkläde blivit modernt. Man hade då, enligt den muntliga traditionen, sommar som vinter ljusbottnade, blommiga, tryckta bomullskläden (se bild) på första helgdagen i de stora helgerna. Vid samma tid hade man på annandagarna lysande rödbrokiga kläden. Karin Holmström visade på rödbottnade kattunskläden och praktfulla rutiga yllekläden i övervägande rött och sade, att det var gamla annandagskläden. Kläden av ylle och bomull i dräll och damast med allvarliga färger, såsom blått, grönt och brunt, har utpekats som äldre kläden, använda till allvarssöndagarnas dräkt. Sista modet som man minns för dessa söndagars huvudkläden under vinterhalvåret var gröna fabriksvävda redgarnskläden.

På botdagen, långfredagen, domssöndagen och vid begravning har man burit svarta kläden av chalon (rask) eller taft. De sörjande bar dessutom vid jordfästningen utanpå mössan och sitt svarta kläde ett stort vitt kläde, kallat sorgkläde eller *skokläde* (sko=fäll). I senare tid hade alla de kvinnliga begravningsgästerna sådana sorgkläden av slessing eller batist, omkring 105 cm i fyrkant, med breda fällar. Dessa kläden veks inte i trekant som andra kläden utan

Gävlekläden, blå, kyprad bomull, överrutade med klara färger, helt övertryckta med svarta oljefärgsmönster. T. v. (86×90 cm) från Signe Westin, Västerberg. T. h. (88×83 cm) från Niklassons i Jäderfors.

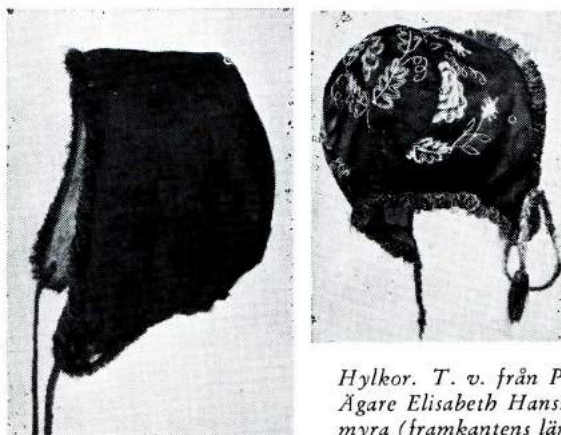
bars med två hörn fästade under hakan med en mässingsnål och de två andra fallande fritt över axlarna (se bild). Vid begravning behölls huvudkläderna på i kyrkan. På de helgfria söndagarna bar man till gamla modets dräkter enkla rutiga hemvävda huvudkläden, ljusbottnade på sommaren, mörkbottnade på vintern (jfr Halsdukar).

Gävlekläden har man kallat ett slags rutiga hemvävda huvuddukar av bomull i vackra lysande färger med påtryckta svarta oljefärgsmönster (se bild). *Engelska kläden* var en sorts fabriksvävda stora kläden i övervägande rött och gult med mönster i gåsögon, vävda av oerhört fint, glänsande bomullsgarn. *Färnebokläden*, också kallade *kedjekläden*, var rutiga kläden i flera ljusa vackra färger med små mönsterränder, *kedjor*. *Falukläden* kallades en sorts rejäla rutiga tuskafths bomullsdukar i mörkare men ändå klara färger. Liknande kläden var också de man har kallat *Vattbackakläden*, som vävts av Gum-Greta, bosatt i Vattbacka, och *Österkläden*, vävda av Öster-faster och Öster-Karin.

När bruket att ha mössor i Ovansjö upphörde, uppgav man också de skiftande kläden, varmed man tidigare utmärkt kyrkoårets söndagar. Nu skulle alla ha svarta silkeshalsdukar på huvudet, sommar som vinter, när de gick till kyrkan, och därmed var sockendräktens tid ute.

Hur man knutit sina huvudkläden framgår av bilderna. Det skulle inte göras på något individuellt maner, utan alla skulle knyta dem *riktigt*. Ett minne av noggrannheten med huvudklädets knytning har levat kvar i den omsorg varmed man in i sen tid knutit sina huvuddukar under slåttern. Då stärktes en del kläden för att de skulle föra sig väl. Det var en sak som ingen behövde göra så länge hon hade mössa under.

En skildring av hur en vallpiga i Ovansjö bar huvudklädet har givits av Rickard Dybeck år 1847. Han skriver: »Vall-stintan i denna trakten bär på huvudet en halsduk, hvilken, då det skall vara noga, icke tillknytes under hakan, utan fladdra de nedgående hörnen täckt kring flickans skuldror; midt

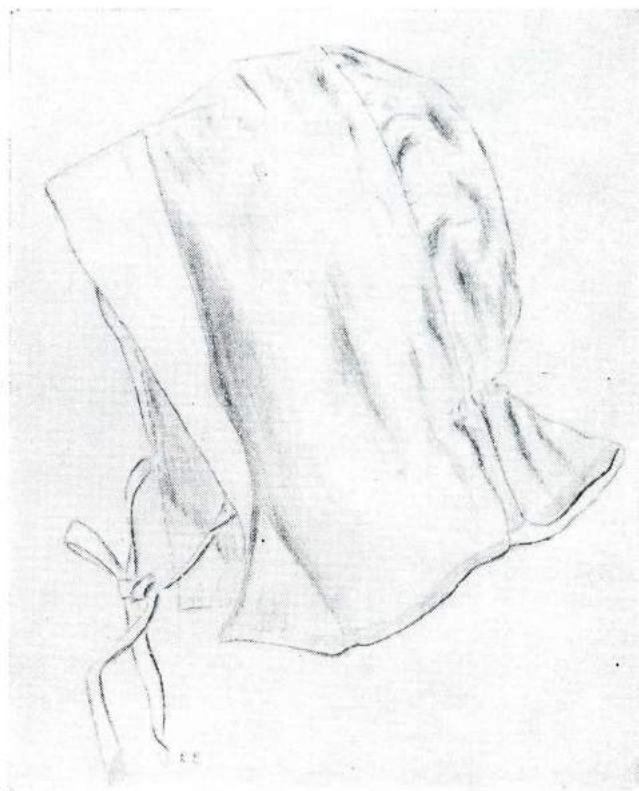
Hylkor. T. v. från Pellpers i Kalltjärn, nyttjad på 1860-talet. Ägare Elisabeth Hansson, Kådfallet. T. h. från Tomtas i Övermyra (framkantens längd 46 cm, nackens rundel 19 cm i diam.).

över pannan neddrages den något, men höjes vid tinningarna och närmaste delarna av pannan, så att dessa äro blottade. Ett ungt ansigte får härigenom ett rätt eget uttryck, det du törhända iakttagit hos målningar med nästan samma huvudbonader från 1500- och 1600-talen» (se sid. 165). Att vallstintan hade styv mössa under kanske Dybeck inte tänkte på. Det var den, som gav klädet dess säregna fall.

När det var kallt och man skulle färdas långa vägar, kunde man ha flera huvudkläden utanpå varandra. Det yttersta var då gärna ett stort *yllebuckle*, vars snibbar, sedan de korsats fram, knöts bak utanpå nacksnibbarna.

Hylkan är en gammal huvudbonad, som nämns redan i bouppteckningar från 1770-talet. Som den bekväma och klädsamma huvudbonad den var, kom den att i enstaka exemplar användas ända fram till våra dagar. Om man tänker på den gamlas meddelande, att hon hört talas om »att det funnits äldre kvinnor som inte gillat de nymodiga skarpmössorna utan som ville ha hylkor, åtminstone när de satt och spann», kan man utan vidare förstå att hylkan haft gammal hävd. Kanske är den lika gammal eller äldre än mössan utan band, som föregick *skarpmössan*. De hylkor som bevarats är likväl inte så gamla. De är båda omsydda av gamla bindmössor. Den ena vet man är gjord på 1860-talet. Det är dock troligt att de hylkor, som nämns i bouppteckningar från 1770-talet, har haft samma utseende och att det är dessa som man senare tagit efter.

En hylka såg jag i användning 1924, fast den nu inte går att spåra upp. Den hade Hanses mor i Myre, Greta Hansson (f. 1844), på sig, när hon satt och spann. Jag anade då inte, att det var en mössa i släkt med dem, som kanske använts innan bindmössan blivit vanlig här. Jag glädde mig bara åt synen av gumman vid spinnrocken i sin klädsamma mössa, en syn som vid den tiden inte var vanlig i Ovansjö. När jag många år därefter vid genomgången av bouppteckningar från Gästrikland i landsarkivet i Härnösand fann hylkor upptagna redan i de äldsta bouppteckningarna, erinrade jag mig att Hanses mor kallat sin mössa för hylka. Men då var den gamla död och hennes enda dotter också.

Solhilk, kråka, nygjord efter anvisningar av Karin Holmström. Liknande barnkråkor finns bevarade, en hos Hanses i Västerberg.

Hur hylkorna är gjorda framgår av bilden. De har rund infälld »nacke» men är annars klippta i ett stycke. De är fodrade och har mellanlägg av vadd, kavelfrans av ullgarn och flätade knytband av samma material.

År 1812 omtalas i en bouppteckning efter Anders Erssons änka Marta Olsdotter på Åsen en solhatt, som möjligen kan vara, vad man i senare tider kallat *kråka* eller *solhilk*. Kråkan skulle ju i så fall ha varit en ganska gammal huvudbonad. Kråkor har likväl liksom hylkor använts också i senare tid, då gjorda av piqué eller annat köptyg. De hade en liten ovalt formad stomme av tallrot, som utgjorde nacken och som var överklädd med veckat tyg. Nedtill avslutades den med en garnering. I det vid stommen fastsydda brättet, som kunde vara försett med ända till tre dragskofällar, var tunna tallrotsspröt inskjutna på ett par centimeters avstånd från varandra. Ville man, kunde man göra ett par uppvikningar på brättet, men kråkan var eljest med sitt framskjutande brätte just avsedd att skydda ansiktet för solen. En enklare sorts stärkta kråkor utan rottingspröt men f. ö. lika till formen har använts av barn och vallpigor. De var stärkta (se bild). Gamla kvinnor har tveklöst kallat en sådan enklare kråka för hilk, andra har sagt kråka.

Chiness, kopia av gammal stickad huvudbonad från Hedesunda, röd med vita och blå mönster (längd 60 cm, bredd mitt på 10 cm), invikta kanter i rätstickning. Nu i Gävle museum. En i Kalltjärn bevarad chiness av samma form är stickad i ullens naturliga färger. Liknande plagg av kattun — dubbla lager tyg med stoppning av bomull eller blånor, översytt med rutor i stickstygn — skall också ha nyttjats.

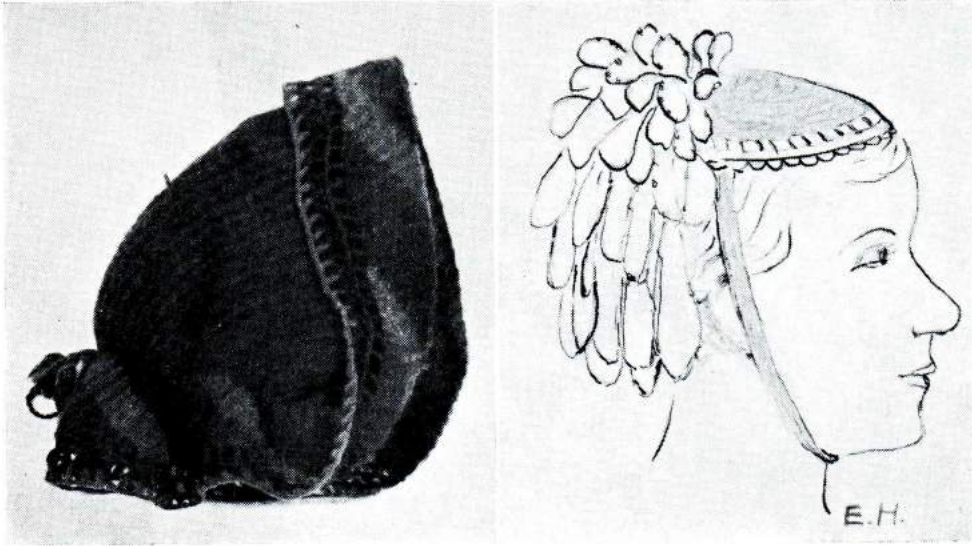
Långt efter det alla plagg tillhörande bygdedräkten hade lagts bort, var det vanligt att barnen hade kråkor. Mobergs-mor berättar: »Hos en mamsell Lundblad, som hade en liten affär i en stuga mitt för bårhuset, där Vasastenen nu står, köpte mor kattun, fint ljusblommigt kattunstyg, och sydde kråkor åt oss. Så drog hon upp fina tallrötter och barkade av dem och satte i som spröt längs efter brättet. Det var på 1873 eller så omkring.»

Med olika övergångsplagg hjälpte kvinnorna sig över den tid då bindmössan blivit omodern. »De kände sig alldeles bortkomna, om de knöt av sig halsduken och inte hade någonting under den.»

Chiness (se bild) kallades en huvudbonad som, efter vad Karin Holmström berättat, också skall ha använts under halsduken, särskilt av gamla. Endast en chiness från Ovansjö är så vitt jag vet i behåll. Den finns hos Gammelgårds i Kalltjärn i Järbo. Då ju ovansjökvinnorna på den tiden ännu inte själva i någon nämnvärd grad kunde sticka, härrör chinesser liksom stickade luvor med säkerhet från särskilda stickerskor, som gjort till sin specialitet att sticka. Chinessen är en den allra behagligaste huvudbonad, fint och riktigt konstruerad.

De gamla hade haft någon sorts stickad luva (se bild) under halsduken, när de skulle vara fina. Det satt länge i dem, att det inte passade en gammal människa att vara barhuvad. När de var inne, tog de av halsduken och gick i sin luva. En annan sorts luvor har kallats *bjällerluvor*. De var lockande övergångsplagg för flickorna. Den här avbildade är avritad efter en bjällerluva gjord av Luv-Lina i Ytterbyn i Järbo. Den är stickad av vitt ullgarn och utstyrd med en stor rosett, gjord av ofärgade glaspärlor uppträdde på snodder.

Det berättas om en flicka i tjuugoårsåldern från Vreten, att hon gick till granngården och lånade en bjällerluva och gick ut och stoltserade. Hemma var man sträng och tillät inte flickan att klä sig så där flärdfullt. Hon benade också sitt hår. Det ansågs också det närapå syndigt vid denna tid. Innan hon vågade gå hem, måste hon gå till grannas igen och ta av sig bjällerluvan,

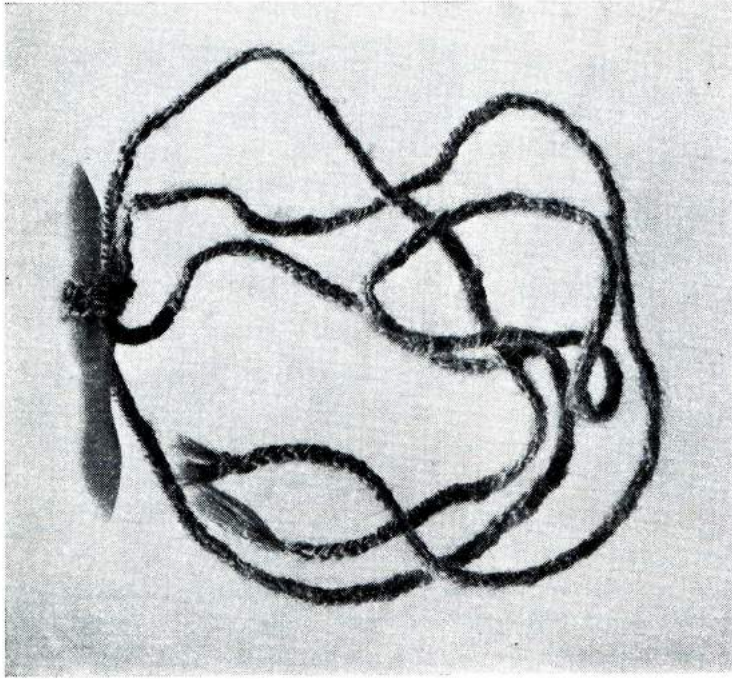
T. v. stickad luva från Ol. Hans i Ytterbyn. T. h. bjällerluva från Gärles i Överbyn. Teckning av Elisabeth Hansson, Kådfallet, vars mor, f. 1850, hade haft bjällerluva. Båda slagen luvor gjordes av Luv-Lina i Ytterbyn.

kamma upp håret och binda ihop det bak samt sätta på sig sitt kläde. Flätor och bena ansågs en gång av bygdens folk som höjden av flärdfullhet. Att bjällerluvan ser en smula prälsjuk ut, kan man ju inte förneka.

Till borgerlig klädsel hörde också den *ungmorsmössa* av svart tyll med små konstgjorda blommor och pärlor, som man lade sig till med när bindmössorna slutgiltigt övergivits. Ungmorsmössa bars av bruden dagen efter bröllopet och sedan jämt, när hon skulle vara fin. Herrskapsfruar liksom *knaperherrskapets* kvinnor hade i allmänhet vid denna tid huvudprydnader av band och spetsar. Böndernas hustrur var nog inte alltför villiga att ta efter deras mod, men någonting måste de ha på huvudet, när de tog av schaletten, något som visade att de tillhörde det gifta ståndet. Så förleddes de att lägga sig till med den grannlåt som ungmorsmössan var.

En sådan ungmorsmössa har också kallats *resilja*. Resilja är säkert en försvenskning av det franska ordet *résille*, som betyder hårnät. Den har beskrivits som ett nät av svart tyll, som helt täckte det instoppade håret, framtill prytt med små tygblommor och paljetter. På de första fotografierna har de gamla hustrurna sin ungmorsmössa.

Först ett stycke in på 1880-talet hade man befriat sig från känslan att det inte var som det skulle, om den gifta kvinnan gick barhuvad. Men ännu brukade de, som höll på sin klädsel, när de tog av kyrkhalsduken knyta på sig en liten trekantig sidenhalsduk med spets på sidorna. Den veks så strikt och fint, att den såg ut som en liten hätta, säger Elisabet Hansson i Järbo, som väl minns

*Hårpil av horn och
hårband flätat av
spunnet hår (längd
156 cm, pilens längd
11 cm) från Erik-
anders i Övermyra.*

dem som hade sådana. Det fanns både svarta och vita sådana snibbar att köpa. »De som hade sådana såg så fina och behändiga ut.»

Svarta silkessaletter blev, inte långt efter det bindmössan lagts bort, de enda kläden som man ville ha till kyrkan. Nu var man inne i en tid då ingenting som tillhört socknens gamla dräkter längre estimerades. Man visade det genom att vara svartklädd alla söndagar. Hur nödvändigt det på 1870-talet ansågs vara att ha svart kläde till kyrkan visar följande, berättat av Mobergsmor, f. 1862: »Det var så hemma, att far gick till kyrkan varannan söndag och mor varannan. Någon av dem måste vara hemma, för det blev alltid för den som gick till kyrkan att vara borta många timmar. Då jag inte hade någon svart halsduk själv, fick jag vara hemma, när mor gick till kyrkan. Men när far skulle gå, fick jag vara med, för då fick jag låna mors halsduk. Men så tyckte mor att den blev för mycket sliten, när vi skulle ha den båda. Då gav hon mig ett gammalt svart och grönrosigt kläde, som jag fick låta färga svart hos färgare Lundbom. Sen fick jag gå med till kyrkan var söndag.»

Det fru Moberg berättar visar, att det fanns regler för hur man skulle vara klädd till kyrkan också sedan man lagt av sockendräkterna. Men det var stor skillnad. Nu var man lika klädd alla söndagar, kyrkklädd, söndagsklädd, som det hette. Ingen behövde längre veta vilken söndag det var.

Svarta silkeskläden hade ända från 1860-talet och långt in på 1890-talet alla konfirmander av allmogens flickor. År 1877 var det bara två som hade hattar

på konfirmationsdagen. Det var stationsinspektör Elgs dotter Gerda och Ada Wedblad, som var svägerska till prostens Humbles dotter Elisabet. Och år 1892 var det i Järbo bara en flicka, dotter till skollärare Oldberg, som hade hatt. »Det var bara dom som var arviller som hade hatt då.» Men när väl några av allmogens egna flickor en gång börjat ha hattar, då slog bruket igenom. Hatt köpte då alla i Gävle. »Dit den ena geten huppa, dit huppa den ara.»

Brud och brudpigor hade utslaget hår, men annars minns man inte, att de vuxna flickorna bar håret synligt sedan de konfirmerats. Håret kammades upp både ur pannan och nacken och knöts om med ett hårband, förfärdigat av avkammat hår, som först spunnits, sedan tvinnats och slutligen flätats. Ett sådant hårband kunde vara ända upp till 2½ meter långt och begagnades till att linda upp håret med. Sedan man hade knutit om håret och delat det i två hälfter, stack man i en sticka av ben eller horn eller i senare tid av mässing, *hårsticka* (se bild). Med hjälp av bandet lindades håret upp i slingor kring hårstickan och bandet knöts. Hårknuten, *hårluren*, gjordes mitt på huvudet, och mössan placerades över den. Så långt var hårklädseln lika alla dagar. Men till kyrkbruk hade man ett *strykband* av tagel (se sid. 169), varmed håret ströks upp ur nacken, sedan man kammade det på vanligt vis. Eftersom mössorna var urtagna baktill, kom strykbandet att synas där. Sedan mössorna lagts bort användes strykbandet en tid i stället framtill under halsduken.

FOT- OCH BENBEKLÄDNAD.

Becksömsskor var grova skor som hade ovanlädret fastsytt vid sulan med becktråd. När de hade flera lager näver i mellansulan, kallades de näverskor. Pliggade skor kallades *tyskskor*. De användes bara som finskor och gjordes endast av vissa skomakare, som kallades *tyskskomakare*. Till vardags hade man alltjämt becksömsskor, som nu började kallas svenskskor.

Redan på 1780-talet förekommer tyskskor då och då i bouppteckningarna, dock inte efter böndernas hustrur. Mästersmeden Jonas Larssons hustru Catarina Hansdotter hade 1786 1 par tyskskor och 1 par svenskskor, och mästersmeden, konstförfarne Jon Larssons hustru Anna Larsdotter 1789 1 par tyskskor. Båda var hemma i Urfors. Först på 1790-talet börjar böndernas kvinnor att ha tyskskor. Efter hand ändras benämningarna tyskskor och svenskskor till läderskor och näverskor. 1817 hade hustrun till fjärdingsmannen i See 2 par läderskor, 3 par näverskor och 1 par ludna skor. Både becksömsskor och pliggade skor var försedda med sleifer, som trädde in i vackert arbetade spännen, när de skulle användas som finskor (se bild). Ett slags fina vändsydda skor hade en bred plös. De kallades *psychor*.

Erks Ollas Lenas svärmor, som var från Erksas i Norrberg, hade när hon stod brud haft ett par röda skor med plös, tjocka sulor och träklack, som satt nära-på mitt under foten. De fanns kvar på vinden, då Mobergs-mor som helt ung

på 1870-talet kom till Erks Ollas i Norrberg. Hon säger sig aldrig kunna glömma hur häpen hon blev, när hon helt oförmodat fick se dem stå i en vrå på vinden. »De var rakt som ur en saga.»

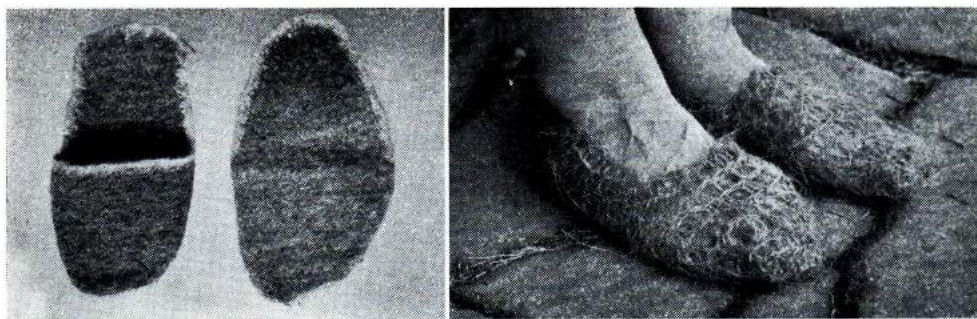
Om sina bättre skor var man så rädd, att man kunde gå barfota långa vägar och bära skorna i handen, för att sätta på dem först när man kom fram. Det berättas, att man vintertid brukade bära finskorna i en korg, när man skulle gå bort, och gick i ludna skinnskor. Sådana av sälskinn upptas i bouppteckningar. Ibland nämns t. o. m. ludna skor med spännen, vilket måste tyda på att sådana skor också kan ha nyttjats som finskor.

Man hade också träbottnade skor med tåhättor av skinn. Träbotten var något urholkad. Sådana skor nyttjades i lagården och vid arbetet hemikring. Först på 1820-talet nämns kängor i bouppteckningar, oftast då ludna kängor. De gamla talade om låga *näverskokängor* som snördes. Det var grova uteskor med näver i mellansulan. 1849 nämns i en bouppteckning ett par näverpampuscher. På 1870-talet var knäppkängor finaste skorna. De användes till en början endast av brudar.

Tidigare redde man sig mot snö och väta genom att till sina låga skor använda sydda fodrade damasker, *snösockor*. Sådana gjordes av vadmal eller kläde i samma färger som strumporna, fodrades med blaggarnsväv och knäpptes med häktor och hyskor. De kunde ha hållor av skinn eller också järn- eller mässingskedjor, som gick under skon och höll dem nere (se bild). Snösockor torde under vintern ha hört till de nödvändiga plaggen, när man skulle färdas långt. De syddes liksom strumporna av skräddaren. Man minns, att det funnits fina röda snösockor överrutade med stickstygnsrader.

Av avkammat hår, getragg och kotagel, som ofta blandades med ull, spann man garn som man tvinnade och sydde *skotelingar* och *förfötter* av (se bilder). Skotelingar användes inne i skorna för värmens skull, medan förfötter närmast kan sägas ha varit ett slags tofflor för innebruk. Skotelingar hade endast sula och djup rymlig tåhätta, men förfötter hade kappa runt om (se bilderna). Båda slagen *sömad*es med en nål, kallad *telingsnål* (se bilder), på samma sätt som man sydde vantar och sil-lappar. Medan man till vantar tog från fyra till sex *lyckor* på nålen, tog man till skotelingar bara tre lyckor. Om man tagit mer ull än hår till garnet, sydde man skotelingarna större än de skulle vara och valkade dem sedan. Men det förekom också, att man sydde förfötter av garn som spunnits av enbart korumpstagel eller människohår. Sådant *tog inte valk*. Skotelingar och förfötter skall ha varit outhärliga fotplagg, efter vad de gamla framhållit. Sådana kunde alla *söma*. På sommaren gick man mest barfota hemma.

År 1773 upptas i bouppteckningen efter fjärdingsman Lars Olofssons hustru Catharina Larsdotter i See 1 par röda klädesstrumpor, 4 par röda vallmars d:o, 2 par sämre d:o — alltså inga stickstrumpor. Det visar sig vid ett närmare studium, att det under 1770- och 1780-talen endast är mästersmedernas hustrur samt häradsdomaren Anders Göranssons hustru Karin Andersdotter på Åsen, som är ägare till stickstrumpor. År 1790 hade unge bonden Anders Erssons

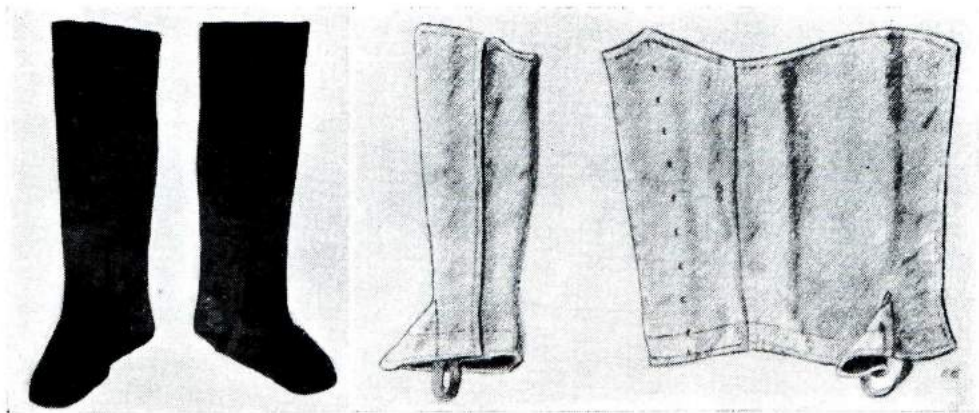
T. v. skotelingar sömmade av getragg (längd 26 cm, bredd 14 cm) från Erikanders i Övermyra. Ågare Gästriklands folkhögskola. T. h. förfötter av korumpstapel. Järbo gammelgård.

hustru Anna Andersdotter i See 1 par röda stickstrumpor. Det är första gången sådana nämns efter någon bondes hustru, och det är ett rent undantag vid denna tid. Det skulle dröja till långt fram på 1840-talet innan böndernas hustrur började att mer allmänt nyttja stickstrumpor, fast det från och med 1800-talets början nämns något enstaka par stickstrumpor i bouppteckningarna också efter bondhustrur. Det förefaller som om röda klädesstrumpor ända fram till mitten av 1800-talet skulle ha varit de förnämsta strumporna och nyttjats av alla på bröllop och till högsta helg, också av mästersmeders, skogvaktares och hantverkarens hustrur, som eljest var de som först lade sig till med stickstrumpor.

De vävda och sydda strumporna av vadmal är ett ålderdomligt drag i ovan-sjödräkterna. Både män och kvinnor har haft sådana ännu i mannaminne. De gamla berättarna har kallat dessa strumpor för *vävstrumpor* till skillnad från stickstrumpor. Då man i Ovan-sjö inte lärde sig sticka förrän efter mitten på 1800-talet, blev det naturligt att man fortsatte att väva strumpvadmal och sy vadmals- och klädesstrumpor. Strumpvadmal vävdes i två skaft och var tunnare och smidigare än annan vadmal. Väven valkades på valkbräde hemma i gårdarna.

Först sent skall man ha börjat att använda blå stickstrumpor till mörk dräkt. Tidigare hade man, efter vad Karin Holmström sade sig ha hört, haft röda strumpor även när man var sorg- och allvarsklädd. Det förekom då inga andra fina strumpor än röda.

Märta Holmström (f. 1853, d. 1947) berättade, att hon mindes hur hon många gånger sett en gammal mor från Djupdal, som hade blivit gift till Äsen, gå i vita vadmalsstrumpor med svarta hållappar och skor med träbottnar. »Det var gammal fot- och benbeklädnad till vardags», sade hon. Inga vardagsstrumpor har blivit bevarade. Men av röda vadmals- och klädesstrumpor är flera par tillvaratagna (se bilder). Några har gröna kilar och ett enkelt broderi längs med kilarna. Det har varit brudstrumpor. Ett par sådana hade, enligt vad man berättat, »spiror broderade ovanom kilen». De äldsta röda strumporna var krappfärgade. Från och med 1817 förekommer i bouppteckningarna också

Röda vadmalstrumpor från Nygårds i Bro (längd 42 cm). Snösockor från Tomtas i Övermyra (längd 40—47 cm, bredd 40—47 cm).

koschenillfärgade. De nämns första gången efter en skogvaktares hustru. Snart ville alla ha koschenillröda, men tjänarna, i vilkas lön också strumpor ingick, fick låta nöja sig med krappfärgade.

Tygstrumpor har mycket gamla traditioner. De i avvikande färg gjorda vristkilarna på några behållna klädesstrumpor kan vara lån från modedräkten. Sådana vristkilar har hört till de förnämras strumpor från slutet av 1600-talet till efter mitten av 1700-talet.

Alla skulle ha strumpor sydda när skräddaren kom. En och annan bonde och utanvidskarl kunde också sitta hemma och sy strumpor åt folk. Så berättas, att Lassas-bonden på Åsen om vintern sydde strumpor åt byborna, så att skräddarbordet nästan aldrig blev utburet. Innan strumporna klipptes till, valkades hela väven på valkbräda (se bild) i hett vatten. Det var svårt, därför att vattnet skulle vara så varmt, att man knappast kunde ha händerna i det, och vadmalen skulle gnidas och skrubbas mot brädan, *valkas*, både länge och väl. Det hände också, att man for till någon stamp och fick väven stampad. I Ättersta, Kungsgården, Bro och Järbo har det funnits vattendrivna yllestampar, som man vände sig till för att få åtminstone tjockare vadmal stampad. I Kungsgården och Järbo kunde man också lämna vävar och garn till färgning.

Det var vanligt att skaften i strumporna var av hårdare stampad vadmal än häl och sula. I klädesstrumpor var häl och sula också av vadmal. Skaften höll att sy nya fötter i flera gånger. Skaft utan fötter kallades *sockor*. Sådana hade man också av lärft. »Sockor» skulle rent av ha varit vanligare till vardags än strumpor.

Till strumpband använde man antingen *plockade* band eller *pinnband* (se bilder till Band och snodder). Strumpbanden lindades ett par varv om benet nedanför knäet, och ändarna, som man kastat för och som avslutades med en liten kort frans, stoppades noga in (jämför Mansdräkterna).

Tyskskor, 1800-talets mitt. Ägare Gästriklands folkhögskola.

Varken av skor, strumpor, snösockor eller strumpband tycks man ha haft mer än vad man nått och jämnt behövde. Arbetet att framställa råvarorna och förfärdiga de olika plaggen till alla i hemmet krävde så mycket tid, att det helt enkelt inte gick att få något överflöd varken av det som hantverkarna hjälpte en med eller av det som man själv »uslades och gjorde».

När man skulle gå på skarsnö, som inte bar, eller på sankar marker, nyttjade både män och kvinnor ett slags snöskor, *skarvbågar* (se bild). Kvinnorna använde dem bl. a. när de gick på myrarna och samlade *kärrtuppor* till kuddar. Dessutom brukades de på myrslätter och på vintern när man ville ta genvägar över ägor.

DIVERSE DRÄKTTILLBEHÖR.

I 25 bouppteckningar från 1700-talet finns inte mindre än tillsammans 70 par handskar och dessutom enstaka par vantar uppräknade. Vantar har som vardagsplagg vanligen inte tagits upp i bouppteckningarna. En regel var, att alla skulle ha ett par nya vantar för året. Men det var arbetsplagg som slets upp. Det var *sömvantar* (se bild).

I en bouppteckning från 1775 efter hustrun Anna Hansdotter i Vall uppräknas 1 par ludna röda vantar, 1 par svarta handskar, 1 par röda fingerhandskar, 1 par sämre d:o, 1 par röda snibbhandskar och 1 par sämre d:o. I andra bouppteckningar omtalas franska handskar, halvhandskar, svarta halvhandskar med grön klaff, bruna handskar med blå klaff, broderade fingerhandskar, gamla rödrutigade handskar, klippingshandskar och rävsinnshandskar. Man hör av uppräknningen, att det varit omhuldade och betydelsefulla plagg.

Det finns både tumhandskar och fingerhandskar bevarade, sämskade svarta älghudshandskar och gulbruna lammsinnshandskar, *klippingshandskar*, (se

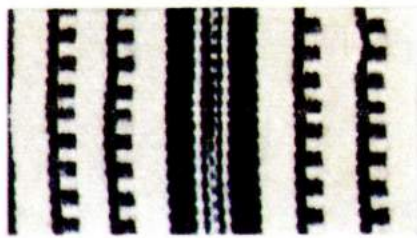
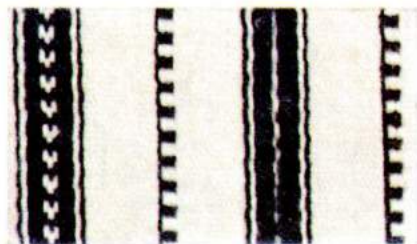
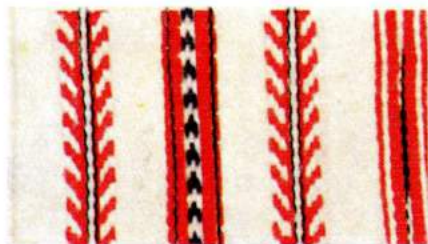
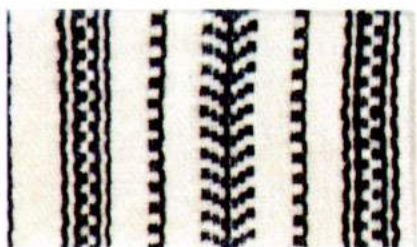
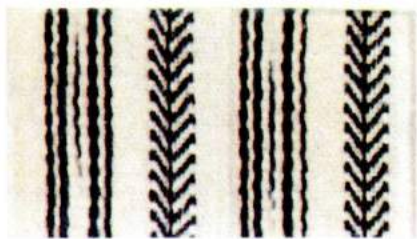
Fingerhandskar och påshandskar från Tomtas i Övermyra.

bild). De på insidan ludna tumhandskarna har springor, så att man kunnat sticka ut tummen och de andra fingrarna och bläddra, *blada*, i psalmboken. Det var kallt i den oeldade kyrkan, och man satt med handskarna på under hela gudstjänsten. Både sommar och vinter hade man handskar i kyrkan — sommartid fingerhandskar och halvhandskar, däribland snibbhandskar, vintertid tumhandskar, *påshandskar*. Snibbhandskar var långa, fina halvhandskar, som på handens översida försetts med en klaff, *snibb*, som slutade i spets över fingrarna. Denna var fodrad med lärft eller siden i avvikande färg och kunde fällas upp, varvid den lämnade fingrarna fria. Bouppteckningarna ger uppgifter om snibbhandskarna: bruna handskar med blå klaff, svarta halvhandskar med grön klaff och röda snibbhandskar.

En del av de broderade handskarna har varit handelsvara. Man finner samma mönster på handskar från vitt skilda orter i landet. Fina vantar lär ha sytts och broderats av en syerska i Vall. »Vi hade ett par vantar som Vallby-Anna hade broderat, men dem har malen ätit opp. Jag begagnade dem ett varv, när vi var sta' och tog löv.» Att malen ätit upp vantarna, är nog förklaringen till att inga sydda vadmals- eller klädesvantar blivit bevarade. De arbetsvantar, *sömvantar*, som man själv sydde, skulle nog också ha blivit malföda, om de inte slitits ut.

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Överst: Hjärtband till ljusbottnade kvistförkläden. Därunder: Ljusbottnade kvistförklädesrandningar, som burits på helgfria sommarsöndagar av t. v. ogift, t. h. gift kvinna. Efter originalprover, Gästriklands folkhögskola.

Länknappar av silver och fingerringar, fingran, av silver. Från Ol. Lars i Övermyra och Anna Pettersson i Västerberg.

På sommaren hade framför allt vallflickor och slätterflickor halvvantar av blaggarn. De bars till skydd för myggen. Slätterflickorna kunde ha fina påtade halvvantar, *räfsvantar*, varav ett par med blå och röda mönster på oblekt botten finns bevarade hos Bengters i See (se bild).

Muffar nämns ytterst sällan i bouppteckningarna från Ovansjö. Man skulle kanske kunna tro, att man inte ansett dem värda att ta upp, i synnerhet om de varit gamla och slitna. Men om det inte varit så att dessa plagg förekommit sparsamt inom socknen, måste man fråga sig hur det kan komma sig, att man i grannsocknarna Årsunda och Torsåker brukat ta upp dessa plagg i bouppteckningarna. I Torsåker nämns en muff i nästan varenda bouppteckning från 1700-talets sista fjärdedel och 1800-talets början. I Ovansjö upptages en ekorr-muff år 1786 efter hustrun Margta Hansdotter på Äsen. Det är enda gången jag kunnat finna en muff upptagen här i någon bouppteckning från 1700-talet. Under 1800-talet nämns blott enstaka muffar av schagg eller hundskinn. Någon muff har inte bevarats.

Endast då och då nämns *kejolsäckar* i de äldre bouppteckningarna. De förefaller ha blivit vanliga här först under sockendräktens sista skede. Därav kommer det sig väl, att inte mindre än tio broderade *kyrkpungar* finns i behåll. En hemvävd *kejolsäck* har också bevarats. De var just sådana finplagg som aldrig kom att slitas ut, då de på kort tid blev omoderna.

Enligt traditionen har kvinnor ännu så sent som i början av 1860-talet haft kyrkpung av detta slag *under* förklädet. »I den hade de bröstsocker och ingefära.» Längre tillbaka skall kyrkpungen ha burits till hälften synlig under förklädet på höger sida. På ett flertal dräktbilder i denna bok har väskorna satts utanpå förklädet, för att man skall kunna se dem. De har därigenom blivit felaktigt placerade. De rikt broderade väskorna fick dela ödet med så mycket annat av det som hört samman med bygdens folkkonst. Mot slutet av 1800-talet ansågs de inte för goda att tjäna som sletjetaskor i fäbodarna. Som sådan tjänade ännu 1927 den här avbildade vackra väskan med röd framsida, (se färgbild), då den blev räddad undan förstörelsen.

Kyrkpungarnas utseende framgår av de olika färgbilderna. De flesta är av vadmal och har applikationer kantade med tennråd. Alla har baksida av sämskskinn. En väska, som skiljer sig från de andra, har större, enklare applika-

Hemsmidd nyckelkrok av järn med dekorationer av mässing (7×6 cm). Ol. Lars i Övermyra. Nyckeln, som hängde på kroken, tillhörde ett skänkskåp från 1788.

tioner, bl. a. hjärtan, påsydda med kantsöm. Kroken av järn har årtalet 1808 ingraverat, vilket likväl ingenting säger om själva väskans ålder. Två stycken till ej här avbildade har applikationerna fastsydda med kantsöm av lintråd. En av väskorna med tenntrådsbroderi avviker också rätt mycket från de andra. Det är den ovannämnda med röd framsida och med foder av turkosfärgad rask. De andra är av svart, någon gång blått, vadmal.

»Svärdsjö-lappen» skall enligt traditionen ha varit mästare för sådana väskor. Flera av ovansjöväskorna företer stor likhet med i Svärdsjö bevarade väskor. Men förmodligen härstammar de från flera tillverkare. Krokarna, med vilka väskorna i Ovansjö hängts i kjollinningen eller på förklädesbandet, är olika på alla väskor. Somliga är hemsmidda järnkrokar, andra mässingskrokar, andra åter häktor av mässingstråd. Någon bygel med lås har inte funnits på någon av de bevarade ovansjöväskorna. Det förefaller som om man köpt väskorna utan krok och sedan skaffat en lämplig sådan. Några saknar krok.

Några smycken i egentlig mening har inte använts till sockendräkterna. Särkar, överdelar och koltar har varit sydda så, att man inte behövt någon brosch. Spännen har man haft i förskinn och bättre skor. Det finns bevarade vackra gjutna mässingssöljor med rokokoornering (se bild), som sägs ha hört till kvinnornas förskinn.

Skospännen av malm och försilvrad metall har man i stor utsträckning sålt till uppköpare. Man ansåg dem inte nyttiga till någonting och var glad att få en slant för dem. Det finns likväl flera olika bevarade (se bild sid. 191).

Nyckeln till sitt skåp kunde hustrun ha hängande på en mer eller mindre utsirad nyckelkrok (se bild), som hakades fast på kjollinning eller förklädesband. En sådan nyckelkrok var ett värdighetstecken och en prydnad.

Senare vigselringar har föregåtts av en bred silverring, kallad *fingran* (se bild). Örringar av guld säger de gamla var vanliga förr. Man trodde att man med dem kunde förebygga örvärk. Redan på småbarn kunde man göra hål i öronen för örringar.

I överdelars och rynksärkars ärmlinningar kunde man ha länknappar av silver (se bild). Vanligtvis hade man billigare knappar av malm, som kallades gustafsknappar. De tillverkades i Gustafs socken i Dalarna och såldes av *dalgubbar*. Samma sorts knappar användes i skinnlivstycken och pälströjor samt i de äldre livstyckena, som knäpptes fram. Ett brudlivstycke av siden från 1786 hos Wikholms i Myre hade haft silverknappar. I tröjarmarna förekommer pressade mässingsknappar och knappar med kulört glas infattat i mässing.

Stora, långa knappnålar av mässing, som man köpte av gårdfarihandlare, var outhärliga. Med dem fäste man igen de knapplösa livstyckena och tröjorna, med dem fäste man ihop sorgklädet under hakan och med sådana nålar kunde man hålla halsduken på sin plats fram. Två sådana sattes i kors på dopdräkten. Det var billiga nålar, och det kunde inte vara någon större förlust om man tappade dem.

I VALLSKOGEN

De kvinnor som gick vall bar ännu i mannaminne ibland ett band runt livet, kallat *livband* eller *livbälte*. Det kunde vara ett plockat band likt ett strumpband fast längre (se Band och snodder). Erikanders-mor hade olika saker i behåll, som man haft på ett sådant band. Då själva bandet nu var borta, *plockade* hon ett nytt och sydde en matsäckspåse och en sleketaska och fastgjorde de olika sakerna vid bandet. Utom de båda väskorna, som syddes fast vid bandet, knöt hon fast ett nålhus för synålar, en självvuxen *nystkrok* med ett trådnystan, en slidkniv och ett låthorn med en lagom lång snodd, flätad av hår. Hon talade om, att somliga haft en liten dricksskopa (se bild) fastbunden på samma sätt och att somliga haft så små träflaskor, att de kunnat hänga en sådan på livbandet. En sådan liten flaska hade samma form som de större träflaskorna (se sid. 17), som brukades att ha dricka eller tätmjök i, men var bara 1 dm hög. Över bandet i midjan hängdes också klädesplagg, som kunde behövas — strumpskäft, *strumpsockor*, att dra på benen om myggen blev för svår eller om man gick där det var risigt, en regnkrage, *yvtäcke*, att hänga över axlarna om det blev regn, och kanske någon extra halsduk.

Yvtäcket är en halv hårgarnsvepa, hoprynkad vid ena långsidan och fastsydd vid en linning, *halskval*, som häktas ihop kring halsen (se bild). Samma plagg kallades i Torsåker för vallkåpa.

Livbälte (längd 160 cm), rekonstruerat med användande av gamla föremål av Erikanders-mor i Övermyra. Bandet plockat på samma sätt som strumpbanden kunde vara plockade.

På ryggen hade den som gick vall en näverkont eller väska till bröd. I matsäckspåsen hade hon en liten träask (se bild) med smör och mesost, ost och kniv, *jonga*. Där lade hon också ner sömnaden och kanske ett par halvvantar. I sletetaskan, *sletjetaskan*, hade hon salt, mjöl, skal av linfrökapslar, barkmjöl, kaffesump — *sletje*, *slicka*, som hon lockade djuren med, när hon skulle binda in dem. »Det var att ta, vad man hade.»

När vallpigan hade knutit på sig livbandet och lagt ner det som skulle vara i väskorna, hade hon allt vad hon behövde för sin dag i skogen, och hon kunde lätt ta av sig det, när hon kom hem. Det var bara att knyta upp bandet. Man kan säga att det var ett verkligt funktionalistiskt bälte.

På bilden å nästa sida från 1847 syns inte något livbälte. Men av snodden på låthornet och väskan i midjan förefaller det, som om de varit fastgjorda vid ett midjeband. Kjolen ser ut att vara en hårkjol. På benen har flickan strumpsockor. Om förklädet är ett förskinn eller ett tygförkläde är omöjligt att avgöra.

Livbandet är intressant därför, att det är ett mycket gammalt dräktillbehör. Livband hörde till danska bronsåldersdräkter. Sigfrid Svensson påpekar i »Traditioner i nordisk bondedräkt» att så länge man hade kolt utan knäppmöjligheter var livbandet ganska nödvändigt. Det har säkert också gjort tjänst som bärare av olika förnödenheter.

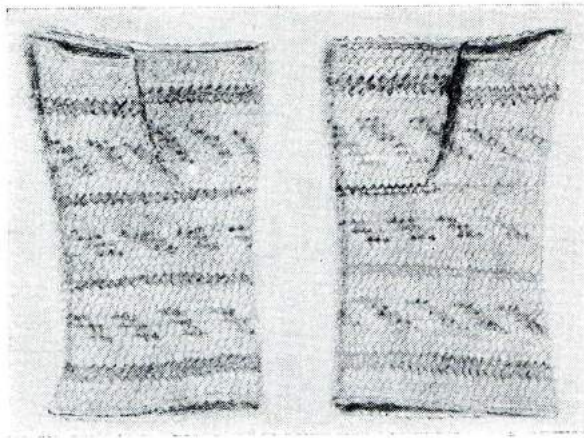
Av plagg, som kunnat slitas ut till vardags, finns det helt naturligt ytterst få bevarade. Enkla vardagsplagg av vad slag det vara må, som hört till de

»Vallflicka i Norrlandsfjällen.» Efter gravvyr av C. F. Ström. Bilden illustrerar en uppsats av R. Dybeck, En afton bland Norrlandsfjällen, i Skandian 1848 (trycket 1847), som angives vara utdrag ur ett Bref från Gestrikland. Vallflickan angives vara från Gammelboåsen i Ovansjö.

gamla dräkterna, är rent av sällsynta. Man måste vara särskilt glad över att plaggen till vardagsdräkterna å sid. 168 liksom räfsvantarna å sid. 166 och en del av de tidigare avbildade arbetsplaggen kommit att höra till det, som bevarats. Det som annars är kvar från sockendräktens tid är till övervägande del de finaste kyrkplaggen. Det har inte ansetts passande att slita ut sådana plagg hemma. Man har också många gånger ansett dem så fina, att man inte velat klippa sönder dem. Sådana plagg har därför kunnat bli kvar.

När så endast sön- och helgdagsplagg blivit bevarade, har en falsk föreställning om hur fint klädda människor var förr i tiden uppkommit. Man har fotograferat kvinnor som spinner, som kärnar smör eller räfsar hö klädda i klädeskjol, mössa och stycke, köpförkläde av kattun, sidenhalsduk och kyrkpung — bilder i grund och botten så osanna och verklighetsfrämmande, att de kan sägas

Räfsvantar, påtade med mönster i blått och rosa. Bengters i Sec. Både på slätten och i vallskogen brukade kvinnorna halvvantar av något slag. Sydda sådana vantar av blaggarn var vanligast.

vara en ren förfalskning. Hemma i arbetet gick man klädd i grova enkom sydda vardagsplagg, då man inte fann för gott att slita upp gamla *söndagseftermiddagskläder* (se Kvinnodräktens olika plagg). Under kyrkdräkten bar man vanligen den söndagseftermiddagsdräkt som man skulle ha hemma. Det var bara att ta av kyrkplaggen, så var man färdigklädd under.

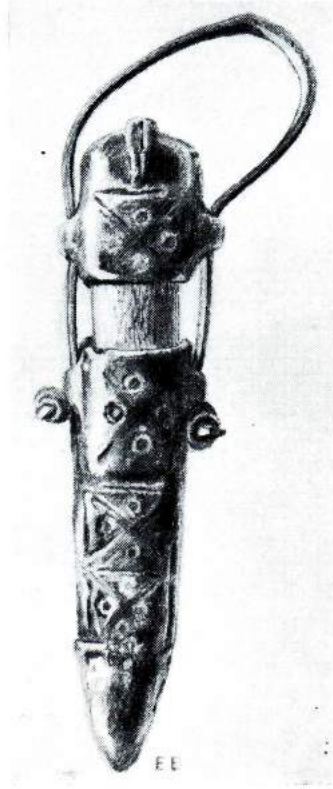
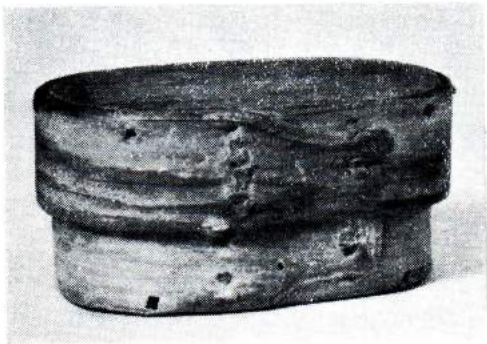
Var det alltså en sådan söndag, då man skulle ha sin sorg- eller allvarsdräkt till gudstjänsten i kyrkan, hade man mörk söndagseftermiddagsdräkt hemma. I den förekom inte rött. Annars hade man vanlig söndagseftermiddagsdräkt, i vilken röda färger alltid ingick. Då någon i byn dött, klädde alla byborna sig i mörk dräkt och bar den så länge den döde var kvar hemma.

En annan sak att lägga märke till i de gamlas dräktskick är den skillnad man gjorde mellan sommar- och vinterhalvåret: från Valborgsmässa till Mikaelsmässa hade man överdel till kyrkdräkten liksom till söndagseftermiddagsdräkten. Från Mikaelsmässa till Valborgsmässa hade man tröja. I fråga om detta rådde inget godtycke. Alla skulle vara lika. Man klädde sig efter almanackan, inte efter väderleken. Man kunde sätta en tröja under överdelen om det var kallt, men aldrig någon utanpå den. Tröjan var inte något ytterplagg.

När gamla modets dräkter alldeles lagts bort och man började vara svartklädd i kyrkan alla söndagar, slutade man upp att gå till kyrkan i överdelsärmarna. Det hade man börjat med redan tidigare på så sätt, att man på sommarhalvårets helgdagar liksom på vinterns helgdagar hade haft svarta tröjor. Av Herman Gyllenhaals resejournal, delvis återgiven under titeln »På

VIDSTÄENDE BILD:

Dricksskopa (längd 8,5 cm, höjd 4 cm, bredd 5,5 cm). Smörask (längd 7,5 cm, höjd 4 cm, bredd 5 cm). De hörde till vallpigans utrustning. Den lilla asken skulle rymma både smör och mes-smör. Hade vallpigan inte någon jonge, redde hon sig med slidkniven, som hörde till den nödvändiga utrustningen. Kniven, som har en vackert arbetad slida (längd 20 cm), är från Erikanders i Övermyra liksom det vackra yttäcket (längd 67 cm, vidd 170 cm).

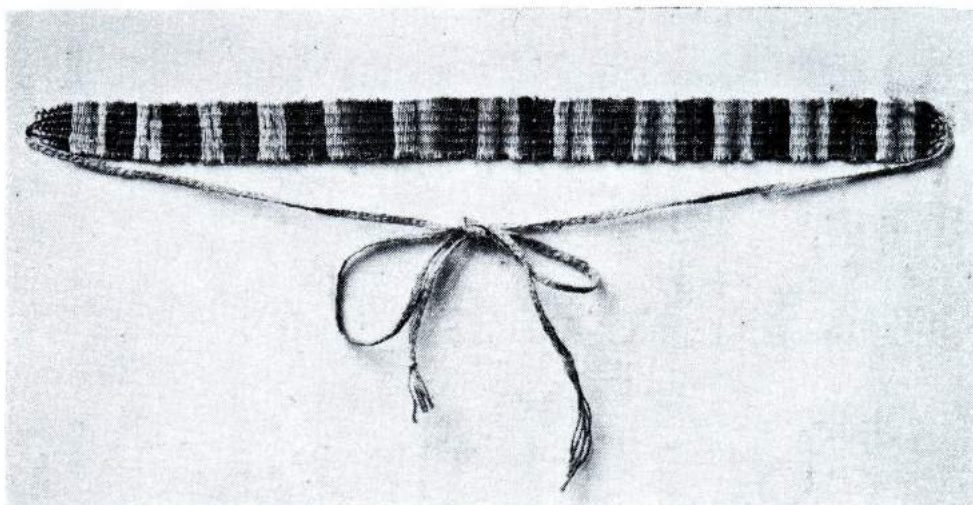

Vardagsdräkter hemma. T. v. sommar-, t. h. vinterdräkt. För vardagsdräkten gällde inte bestämda regler så som fallet var för kyrkdräkter.

tjänsteresa i Gästrikland 1829» i »Från Gästrikland» 1941, framgår det att så var fallet redan då. Det heter där, att man på pingstdagen hade svarta kläder. Men enligt traditionen var man ännu ett tiotal år därefter tröjlös på de helgfria sommarsöndagarna. Under 1840-talet blev vintermodet rådande hela året, och överdelar och livstycken lades bort.

Till vardagsdräkterna, som avbildas här ovan, är alla plagg utom mössan hemvävda. Sommarförklädet är av hellinne i vacker blå färg med smala ränder i rött, grönt och vitt. Vinterförklädet är av helylle i ullens naturliga färger med smala ränder av mossgrönt hemfärgat garn. Hals- och huvudkläden är av hellinne med blå botten, överrutad med röda och vita ränder och flamgarnsränder.

Vid grovarbete var man naturligtvis inte så här fint och prydligt klädd. Då hade man, som tidigare framhållits, särskilda släpkläder, såsom hårkjolar, säcktröjor och ibland förskinn. »När man blivit van vid förskinet, var det inte gott att vara utan det», sade Erikanders-mor. (Se Kvinnodräktens olika plagg.)

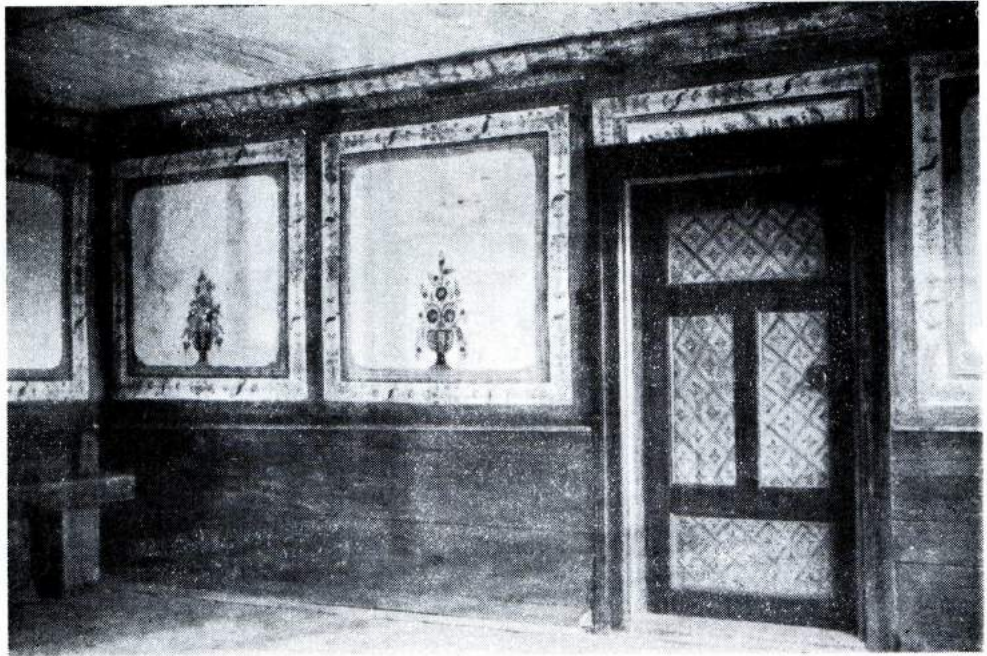
Strykband av tagel (längd 30 cm, bredd 2 cm, med två knytband om vardera 48 cm).

Kvinnornas dräktskick

Främst tack vare att Karin Holmström på Åsen, f. 1848, hade intresserat sig för och i detalj tagit reda på socknens »dräktalmanacka», medan ännu minnet av en sådan var levande bland de äldsta, har vi på den muntliga traditionens väg kunnat få en nyanserad bild av dräktskicket i Ovansjö från en tid, då mycket däri ännu var gammalt och bygdepräglad. Utan det förhållandevis stora antal gamla plagg, som bevarats i gårdarna, skulle det dock inte ha varit möjligt att på sätt som skett levandegöra dräktskicket. En rekonstruktion av detta kunde med hjälp av gamla plagg göras, medan ännu Karin Holmström levde och kunde övervaka arbetet därmed.

Vid en granskning av de olika plaggens förekomst i äldre bouppteckningar har det i vissa fall gått att nå fram till drag i dräktbilden, som den muntliga traditionen inte kunnat berätta om. Därvid har man också kunnat se, när somliga plagg kommit till och andra lagts bort.

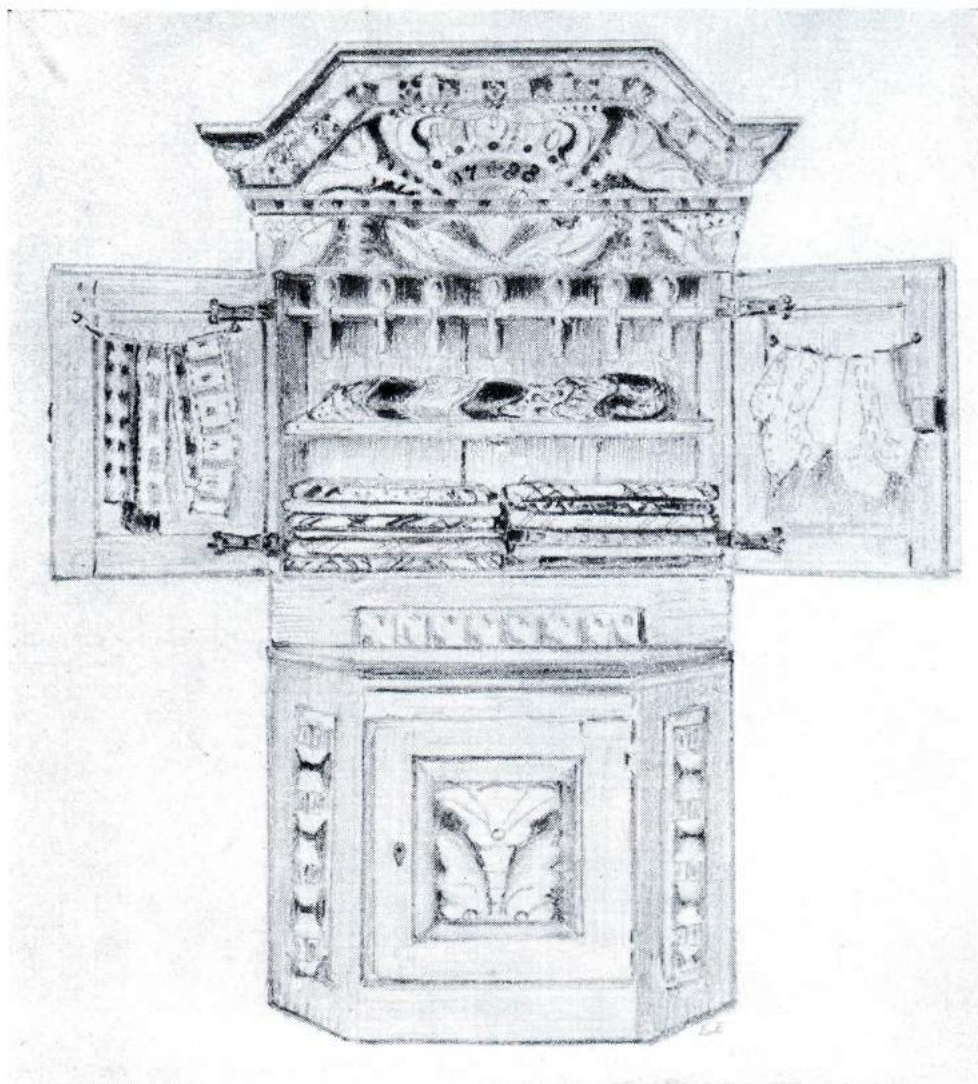
Liksom den kyrkliga skruden har färger, som bestämts i anslutning till söndagarnas innebörd, har menigheten känt sig manad att kläda sig olika allt efter söndagarnas och helgdagarnas betydelse.

Interiör från Jönses-gården med väggmålningar från 1800-talets första årtionde. Jönses-gården hör nu till Ovansjö gammalgård, men har tidigare stått i Österberg.

Vid vilken tid man har börjat tillämpa ett bestämt kyrkligt dräktskick är inte möjligt att utröna. Men säkert har det redan långt tillbaka i tiden uppkommit regler för hur man skulle vara klädd i kyrkan vid olika tillfällen. Att man skilt på helgsöndag och helgfri söndag i mitten av 1700-talet ger boupp-teckningarna från 1770-talet alldeles tydligt belägg för. (Se Kvinnodräktens olika plagg.) Den detaljerade dräktritual, som den muntliga traditionen förmedlat, är dock något som påtagligt hör det slutande 1700-talet och det begynnande 1800-talet till.

Trots de traditioner som man följde och de regler som man hade, har det funnits stora möjligheter för personlig smak, nya material, tidsmoder och olika ekonomiska villkor att efter hand göra sig gällande i dräkterna. Det har aldrig varit fråga om någon uniformitet. Ovansjökvinnorna har gemensamt, under tider mycket olika vår tid, småningom skapat det ståtliga dräktskick, som nådde sin rikaste utveckling under 1800-talets början. Samma tid står för de festliga tak- och väggmålningar, som finns bevarade i både större och mindre gårdar i socknen. De målade skåpen, kistorna och klockfodralen når sin finaste blomning samtidigt med att dräkten gör det. Den praktfullt uppbäddade sängens ståtliga täcken och rikt broderade linne utgör ännu ett led i den bygdekultur, som dräktskicket ger ett så levande vittnesbörd om.

Skänkskåp. Under skedhyllan låg mössorna på en hylla och sedan hals- och huvudkläden fint hopvikta. På den ena dörren hängdes mössband, på den andra mösstycken. I lådan förvarades handskar och vantar. I skåpet nertill skor och annat, som man ville ha inlåst. Skåpet, daterat 1788, från Ol. Lars i Övermyra.

Karin Holmström berättade om hur viktigt det förr varit för alla som tänkte sig till kyrkan att veta, vilken söndag det var, så att man inte »missklädde sig». Man var annorlunda klädd på de helgfria söndagarna än på söndagar med gammal helgkaraktär. Under söndagarna i fastan och i advent skulle man, med undantag för första söndagen i advent, *lisseljuldan*, som betraktades som en första rangens helgdag, vara mörkt och allvarsamt klädd i motsats till under

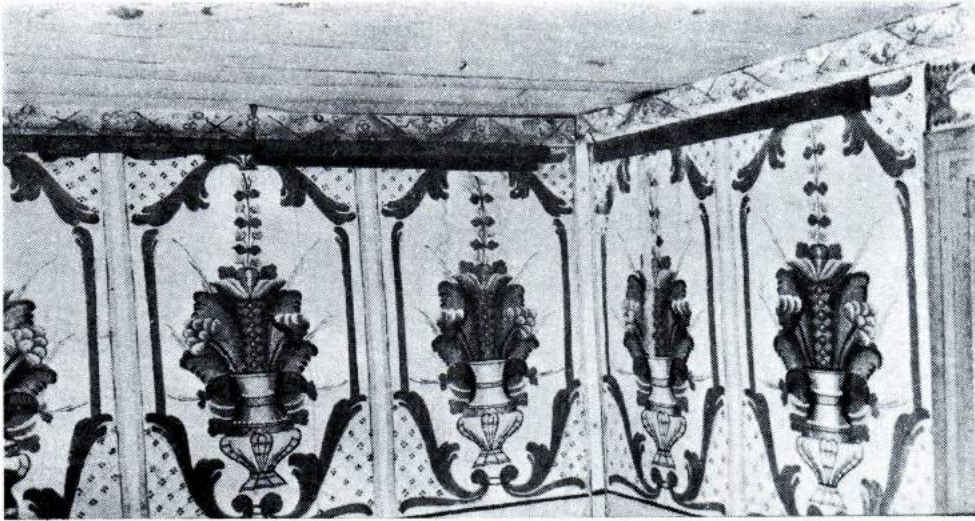

Skåp (höjd 198 cm, bredd 108 cm, djup 41 cm) med inskriften: *Jesus Christus ware vår gäst Gud wälsigne alt det som i skåpet äst/ BOD. APD. År 1773.* — Av de många målade skåp, som finns kvar inom socknen, är detta, som på dörrfyllningarna i vitt och rött på blå botten bl. a. har motivet pelikanen matande sina ungar med sitt blod, ett av de äldsta. Från Stor-Jönses i Övermyra. Nu i Ovensjö gammelgård.

övriga helgfria söndagar. Det krävdes, att man på den första helgdagen i de stora helgerna hade andra färger än på annandagarna. Och på första söndagen efter en helg skulle man vara litet finare än man var annars på helgfria söndagar.

Hur det kyrkliga dräktskicket uppkommit är okänt. Såsom det möter oss bär det vittnesbörd om folkets känsla för gudstjänstens och kyrkorummets helgd. Det att alla, så långt det var möjligt, kom till en gudstjänst klädda i samma färger, gav också en känsla av gemensam helg. De som var medellösa kunde inte alltid vara så fint och omväxlande klädda som de mer besuttna, men överensstämmelsen i fråga om färger var likväl alltid för handen. Det var ytterst den det gällde.

En välförsedd bondhustru kunde ur sitt förråd låna ut till döttrar och pigor mössor, band, stycken, kläden och förkläden, och i bondgårdarna sörjde man för att tjänarna som lön fick de kläder som de bäst behövde. En tjänsteflicka hade vid mitten av 1800-talet i lön för året 12 alnar blaggarn, 6 alnar nästhäcklingsväv och 6 alnar lärft, 1 par vadmalsstrumpor och 1 par vidsyddadito, 1 ullförkläde och 1 linförkläde, tröja och kjol samt av skor antingen 3 par näverbottnade skor, *svenskskor*, eller 1 par *svenskskor* och 1 par läderbottnade skor, *tyskskor*. Första året fick hon kjol och tröja att bruka på sön-

Väggmålningar i källarstugan från Dahlkvists-gården i Vall, en smedsgård. Källarstugan är nu flyttad till Ovansjö gammelgård. Målningarna är signerade Erik Hansson från Rättvik och daterade 1787. De visar den fullt utbildade kurbitsmålningen. — I Ovansjö gammelgård kan man följa sättet att dekorera väggarna i nystur och kamrar från 1746 hundra år framåt. På målningar från 1746 är barockens stil kvar, i vridna pelare, frukter, blommor och urnor med starkt markerade konturer. Erik Eliasson från Utanåker i Rättvik har på sina målningar i Klingmansgården fått med ursprungligheten, det nya, från den tid, när dalmaleriets stil först skapades. Man kan följa ärtionde efter ärtionde — till dess att fram mot 1800-talets mitt schablonmålningarna och tapeterna tar vid.

dagseftermiddagar, men stannade hon två år, kunde hon andra året få kyrkjöl och -tröja och kanske något kyrkförkläde. Man försökte ge henne vad hon bäst behövde. »Men inte gjordes allt detta alla gånger lika fint som till gårdens eget folk.» Det var bra att få plats i en gård, där man fick att göra med duktigt folk, som såg till att allt blev bra och riktigt gjort. »De hemvävda kläderna dugde att ha lite, innan det syntes på dem att de var använda, och de nöttes inte ut i första taget.» En flicka, som tjänat några år och fått ut en del av sin lön i kläder, kunde, sedan hon blivit gift och i fästegåva fått silkes-halskläde och i brudskänk handskar, en fin mössa och ytterligare något fint kläde, utan att låna kläder följa dräkttraditionen. Faddrar brukade skänka sina gudbarn kläder av olika slag, särskilt mössor till kyrkbruk. I staden, på marknader eller av gårdfariehandlare köpte man sedan efter hand vad man kunde vilja ha av kläden, mössor och köpförkläden. De som inte hade eget lin och egen ull att arbeta med, lade sig ofta till med fler köptygsplagg än böndernas kvinnor. Vissa gårdar, där det fanns flickor som tagit tjänst i stan eller på herrgårdarna, gick före i fråga om bortläggandet av det sockenkaraktäristiska i dräkterna. Nybonnas i Åttersta och Fasmors i Övermyra var gårdar, där man före andra tillämpat borgerligt dräktskick liksom man gjort det vid bruken, i Högbo, Hammarby och Urfors. Till att börja med gjorde man narr

av dem som »klädde om sig». De kallades herrskaps-slinkor. Men allt eftersom tiden gick, blev det fler och fler som lade bort det som varit bygdepräglat och som hört ihop med gamla modet.

Vid ett studium av bouppteckningarna märker man, hur det undan för undan blir ändringar när det gäller användningen av många plagg. Gamla plagg, som tidigare spelat en viktig roll i dräktbilden, makas undan för nya. Så trängs de röda tvinnkjolarna och de gröna tröjorna undan av blå kjolar och tröjor, som sedan i sin tur får ge vika för den till sist allenarådande svarta kyrkklädseln. Man ser hur livstycken kommer och går och hur enfärgade pärlkjolar för hemmabruk får ge plats för randkjolar. Att skridningar i dräktskicket skett långt innan bouppteckningarna lämnar belägg för sådant måste man antaga, om än tempot när det gäller förändringarna varit långsammare. Till sist utplånar nya tidsmoder helt det särartade som fått sin utformning i sockendräkten.

De nymodiga plagg, som införlivats med dräkten, har sällan eller aldrig varit hemvävda. Det har varit så, att först när plagget av köptyg slagit igenom, har man börjat på att själv försöka väva tyg till liknande plagg. (Jfr Livstycken och halsdukar.) Efter de första årtiondena på 1800-talet börjar ändringarna ske i hastigare tempo än någonsin förr. Men fasthållandet vid en del gamla plagg gör dock, att man ännu så sent som vid ingången av 1840-talet med ett visst berättigande kan tala om ovanjödräkter i motsats till modedräkter. En redogörelse för dräkterna i detta deras sista skede skulle dock inte ha haft mycket att berätta om deras ålderdomlighet och anslutning till kyrkoåret.

En liknande utveckling under påverkan från de växlande högreståndsmoderna kan spåras i alla bygdedräkter. Mycket i dessa dräkter blir under 1800-talet förr eller senare påtagligt mer tidsbetonat än egentligen bygdeegenartat. Så förhöll det sig i Ovanjö för övrigt redan 1770, när »gamla modets dräkter» bars endast på de helgfria söndagarna och man till helgdagsbruk hade lagt sig till med kläde och andra köpta tyger. Men med stor trofasthet behöll man, så länge man bar dem, dessa »gamla modets dräkter» obesmittade av alla främmande tillsatser så som de tidigare burits, ehuru de livförsedda tvinnkjolarna ersattes av tvinnskört och lösa livstycken.

De bland bondhustrurna som vågade sig på att göra ändringar och införa nyheter, har ändrat en detalj då och en annan då och lagt sig till med sådant som tagits upp i de mer avancerade socknarna, vare sig det gällt snitt eller material. Jämfört med grannsocknarna Torsåker och Årsunda måste Ovanjö sägas ha varit konservativt. Det säger oss både bouppteckningarna och den muntliga traditionen.

Först efter mitten på 1850-talet skedde den fullständiga övergången till borgerligt mod i Ovanjö. Denna övergång underlättades genom att lanthandeln hade frigivits på 1840-talet. Man var sedan länge förtrogen med köptyg till helgernas dräkter. Små affärer framme vid kyrkan salubjöd nu påsfärger, fabriksgarn och billiga köptyger. Sömmerskor, intresserade av modet för året, tog hand om de nya tygerna. Det ortspräglade i kyrkdräkterna lades bort.

Gamla modets dräkter. T. v. på helgfri sommarsöndag. T. h. på helgfri vintersöndag. På högra bilden huvudklädet avtaget för att visa mössklädseln, som är lika på båda dräkterna. Förklädena är blå- och vit- samt blå- och grönrandiga. Det är gift kvinnas dräkter.

KVINNORNAS DRÄKTALMANACKA

För att få en rätt föreställning om det äldre dräktskicket är det nödvändigt att göra sig förtrogen med den gamla dräktalmanackan. Efter arten och graden av kyrkoårets sön- och helgdagar ansåg man sig behöva fem olika kyrkdräkter. Den dräktalmanacka, som seden i socknen skapat, föreskrev sålunda vissa färger och plagg för *högsta helg*, *annandagshelg*, *sorg*, *allvarssöndagar* och övriga *helgfria söndagar*. Därjämte hade man i vissa fall olika förkläden för gift och ogift och måste iaktta vissa regler, som hörde ihop med årets indelning i sommar- och vinterhalvår.

Dräkt för *högsta helg* bars första söndagen i advent, juldag, nyårsdag, trettondag jul, kyndelsmässodag, Marie bebådelsedag, påskdag, Kristi himmelfärdsdag, pingstdag, midsommardag, heliga trefaldighets dag, Kristi förklarings dag, den hel. Mikael's dag, tacksägelsedag, alla helgons dag, vid vigsel och, med vissa avvikelser, till nattvard.

Dräkt för *annandagshelg* bars utom på annandagarna i de stora helgerna också på andra och tredje böndagarna.

Dräkt för *sorg* bars botdagen, långfredagen, domssöndagen och på begraving.

Dräkt för konfirmation och för nattvard från tiden innan tröja börjat användas också sommartid vid dessa tillfällen.

Dräkt för *allvarssöndagar* bars andra, tredje och fjärde söndagarna i advent, i fastan t. o. m. palmsöndagen, på bönsöndagen och vid konfirmation.

Dräkt för övriga *helgfria söndagar* bars på söndagarna efter trettondag jul, efter påsk och efter trefaldighetssöndagen.

Då de olika dräkterna varit föremål för ändringar och omvärderingar måste man välja en bestämd tid för angivandet av dräktskicket. Det har då legat närmast till hands att ta dräkterna sådana de bars omkring 1820 och något årtionde framåt. Det var det dräktskick som Karin Holmström förmedlat traditionen om. Aldrig har dräkterna företett en så rik gestaltning som då.

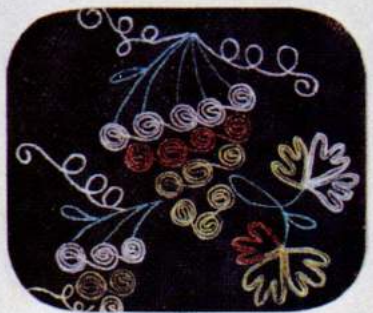
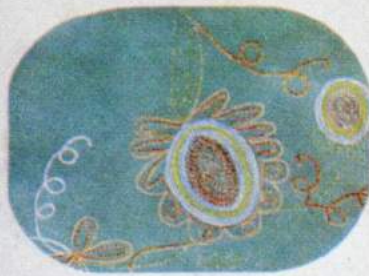
DRAKT FÖR HÖGSTA HELG. (Se färgbild vid sid. 128, fig. 1.)

Sommarhalvåret. Svart kjol, överdel, rött livstykke, vitt förkläde, vit halsduk, rutigt eller blommigt huvudkläde, finaste kulörta mössa med brokigt band och broderat tyllstykke, röda strumpor, skor med spännen, handskar, (väska). Obs. flickornas mössor mer lysande än de gifta kvinnornas.

Vinterhalvåret: Densamma som under sommarhalvåret med undantag för överdelen, som ersattes av svart tröja; röda snösockor.

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Mössbroderier i kedjesöm. Endast ena hälften av broderiet på vardera av de sex skarp-mössorna återgivet (skala 1:4). Mössorna finns i de gårdar där de hört hemma. Efter akvareller av Märta Andersson och Greta Hedlund.

T. v. Ovensjö bruddräkt. T. h. dräkt för annandagshelg. Huvudklädet avknutet.

NATTVARDSDRÄKT. (Se bild.)

Till nattvard bar alla svart slät mössa med svart band och batiststycke samt sommartid svart livstykke och överdel, f. ö. samma plagg som till högsta helg.

DRÄKT FÖR ANNANDAGSHELG. (Se färgbild vid sid. 128, fig. 2.)

Sommarhalvåret. Svart kjol, överdel, blommigt eller rutigt flerfärgat livstykke, rödblommigt förkläde, rödblommiga eller rödrutiga kläden, blommig kattunsmössa, rödrosigt mössband, broderat tyllstykke, röda strumpor och skor med spännen, handskar, (väska). Också nu var flickornas mössor av mer lysande färger.

Vinterhalvåret. Densamma som under sommarhalvåret med undantag för överdelen, som ersattes av svart tröja; röda snösockor.

DRÄKT FÖR ALLVARSHELG OCH BEGRAVNING.

Sommar och vinter. Äldre mod: svart kjol och tröja (se färgbild vid sid. 128 fig. 3), blått raskförkläde, blårutiga eller blåblommiga mörkbottnade kläden, svart slät mössa med svart band och dubbelt batiststycke, röda strumpor, skor med spännen, mörka handskar. Vid begravning sorgkläde (se bild). Yngre mod: Förklädet utbyttes efter hand mot svart rask och klädena blev svarta samt strumporna blå.

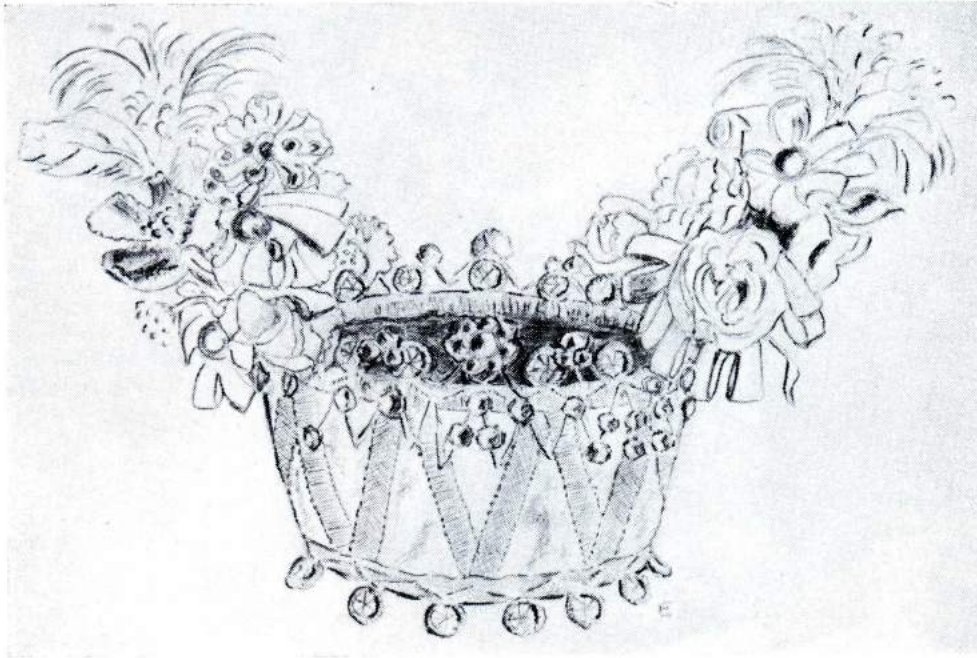
T. v. dräkt för högsta helg sommartid. T. h. dräkt vid begravning. Begravningsdräkten lika året om.

DRAKT FÖR HELGFRI VINTERSÖNDAG.

Rött tvinnskört, blå tröja, event. sämskskinnslivstykke, mörkbottnat kvistförkläde, blå- och grönrandigt för gift och rödrandigt för ogift (se färgbild vid sid. 128, fig. 4), mörkbottnade, rutiga kläden i flera färger, kattuns- eller annan brokig mössa med färgrikt band och spets- eller tråflorsstykke, olika fint efter råd och lägenhet, röda vadmalsstrumpor, röda snösockor, skor med spännen och broderade påshandskar.

DRAKT FÖR ALLVARSSÖNDAGAR. (Se bild.)

Vinterhalvåret. Blått tvinnskört, grön tröja och sämskskinnslivstykke (eller blå tröja och grönt livstykke), mörkbottnade kvistförkläden av samma slag som på alla vinterns vanliga söndagar, hemvävda mörka kläden i övervägande blått, brunt och grönt, blå eller svart mohärmössa, mörkbottnat mönstrat mössband, obroderat dubbelt tyllstykke, röda, senare blå vadmalsstrumpor och dito snösockor, skor med spännen, mörka handskar, (väska). När hustrurna inte längre ville ha röda kjolar på de vanliga söndagarna, blev allvarsdräktens blå kjol och blå tröja den allmänna söndagsdräkten för dem. Då bortlades de gröna tröjorna också. Den inte så särdeles gamla dräkten för konfirmation (se nedan) blev nu allvarssöndagarnas dräkt. Den bars sedan med svart tröja till konfirmationen också under sommaren.

Brudpigglåta (9,5 cm hög, med spiror 26 cm, diameter nedtill 13 cm, upptill 18 cm) från Skommars i Övre Storvik. Bars som huvudbonad av brudpigorna på kronbröllop.

DRÄKT FÖR HELGFRI SOMMARSÖNDAG. (Se färgbild vid sid. 16.)

Densamma som för helgfri vintersöndag med undantag för tröja och skinnlivstykke. I deras ställe överdel och randigt pärlklivstykke och vitbottnade förkläden och kläden.

DRÄKT VID KONFIRMATION OCH PÅ BÖNSÖNDAG.

Svart kjol, överdel, grönt livstykke, grönrosigt förkläde, grönblommiga kläden, mohärmössa, mörkbottnat mönstrat band, obroderat dubbelt tyllstykke, blå strumpor, skor med spännen, (väska). I senare tid brukades svart tröja i stället för livstykke och överdel. Så hade de som konfirmerats på 1850-talet varit klädda.

BRUDDRÄKT. (Se bild.)

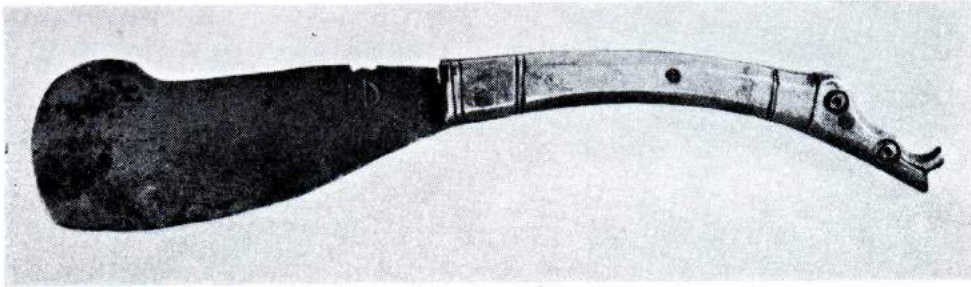
Bruddräkten var en dräkt alldeles för sig. Utanpå den fint broderade brudsärken hade bruden livstykke, som kunde vara av mönstrat siden i olika färger, mest ljusblå och gröna, och svart kjol av bombasin, som brudkläderskan, *brudflamman*, brukade låna ut. Den var prydd med frans och band av rött ullgarn och ibland med en bård av konstgjorda blommor nedtill. Över axlarna hade bruden en brokig silkeshalsduk, och bröstet täcktes med konstgjorda blommor, kedjor och pärlhalsband av förgyllt glas, liknande våra julgransprydnader.

*Brudkrona av mäs-
sing och silver (9,2
cm hög med 11 cm:s
diameter nedtill) har
utlånats av brudklä-
derskan Anna Gö-
ransdotter i Mom.
Den är tillverkad av
Karl Magnus Filme-
rus, en finmekaniker
och tusenkonstnär,
som bodde i Spjut-
muren.*

Öronen pryddes med hängen av samma slag. Kring midjan kunde hon ha knutna både ett och två fem centimeter breda sidenband. Med hjälp av dem fästes baktill och i sidorna flera lysande silkeshalsdukar — ju fler halsdukar dess rikare brud. Håret bars för sista gången utslaget. Brudkronan pryddes med konstgjorda blommor, dun och fjädrar, och baktill och vid sidorna hängde en rad vackra mössband, som fasthölls av kronan. Denna sattes fast med nålar. Den mesta brudgrannlåten lånades ut av brudflamman.

Tärnorna, *brudpigorna*, hade också utslaget hår. På huvudet hade de en *brudpigfläta*. Brudpigflätan hade en stomme av ståltråd, gjord som en krona, fodrad med lärft och överklädd med bladmässing, *guldmässing*, och övermåttan rikt utpyntad med band, glaspärlor, infattade i tenn, blommor av tyg och papper, fjädrar och dun. Den var runt omkring upptill och nedtill utsirad med ringar omvirade med rött ullgarn. Hade bruden förverkat rätten att bära krona, skulle hon ha brudpigfläta. Då fick brudpigorna ha sina mössor med band och stycken. Detta mjukades småningom upp därhän, att det endast var kyrkans brudkronor som det förmenades »icke ärbar» brud att bära. Brudkläderskan kunde ha en krona att låna ut sådana gånger. Den här avbildade brudkronan av silver har tillhört brudflamman Anna Göransdotter i Mom, f. 1846, och är gjord av Karl Magnus Filmerus, f. i Järvsö 1831, d. i Ovansjö 1912. I Järbo gammalgård förvaras en snarlik krona gjord av Filmerus.

Kalasjonge, kniv som kunde fällas ihop och bäras i fickan (bladet 7,5 cm, skaftet 9 cm). Skaftet gjutet av mässing. Sådana knivar gjordes av gälbgjutaren och klensmeden Anders A:son Äselius i Österberg, f. 1811, och har kallats för gjutjongar. Gården i Österberg kallas ännu Gjutas.

Mansdräktens plagg

Karlarna lade bort det som var ortspräglat och gammalmodigt i dräkterna något tidigare än kvinnorna. På forfärderna, som på alla sätt betydte så mycket för socknen, träffade de samman med bönder från andra socknar, där modeströmningarna utifrån tidigt satt spår i klädedräkten. »Böndren tog inte efter arviller folk, bätter folk vill säga, men de såg hur storbönder och bergsmän kunde vara klädda på andra håll, och dem kunde de ta efter. Jag minns inte någon sockendräkt. Den var före min tid», säger Mobergs-far, f. 1860.

En och annan av dem som var gamla för tjugofem år sedan, då ett försök till utforskning av mansdräkterna gjordes, erinrade sig från sin barndom hur en gammal farfar eller morfar gått klädd. De kunde t. ex. berätta en del om hurudana rockar och pälsar dessa gamla hade haft. Detta var särskilt värdefullt, därför att det har visat sig att inga pälsar och riktigt gamla rockar har funnits i behåll. De enda mansplagg som finns kvar från den tid då man ännu kan tala om något som kan kallas sockendräkt, är några par knäbyxor, ett antal livstycken, skjortor, halsklädeshalvor, strumpband och skospännen, ett par snöskor samt en röd filtmössa. Mycket av detta är dock egentligen mer tids- än ortsbetonat.

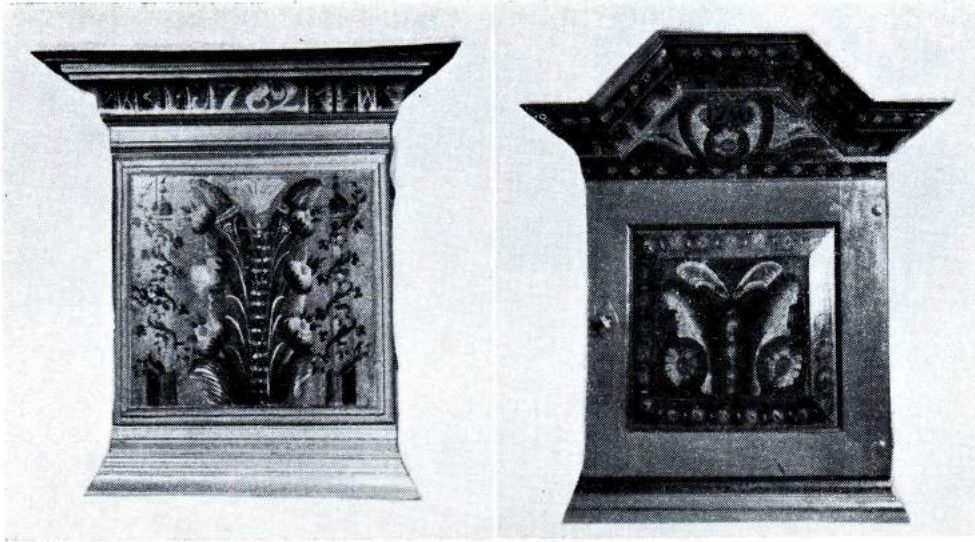

Ståndskåp med inskription A. A. S. år 1774. Skåpet, ett av de äldre årtalsmärkta bevarade, från Akras i Lem, nu i Ovansjö gammelgård (höjd 122 cm, bredd 82 cm, djup 36 cm). Å dörrfyllnaden bild av karolinsk ryttare under kunglig krona, tydligen Karl XII. Ståndskåp av denna storlek ställdes på en av stugans väggfasta bänkar. Det var det vanliga förvaringsskåpet för husbondens dräkttillbehör. Återgivet efter akvarell av Sigrid Kjellin.

Övergivandet av en äldre bondedräkt har för männens del skett innan bouppteckningarna börjar ha med någon uppräknig av gångkläderna. De plagg, som står uppräknade i bouppteckningarna, är i stort sett desamma under 1700-talets tre sista årtionden och långt fram mot mitten av 1800-talet. Mansdräkten i Ovansjö hörde vid denna tid ihop med och var en kvarleva av en vid 1800-talets början vida spridd bygdedräkt. Men medan denna dräkt tidigt lades bort i grannsocknarna, behöll ovansjöbönderna den i vissa fall ända fram mot mitten av 1800-talet. Ovansjö framstår därigenom som gammalmodigt i jämförelse med Gästriklands övriga socknar med undantag för Hedesunda, som behöll bygdedräkten ännu längre än Ovansjö. I dessa båda socknar kom sålunda en sen bygdedräkt att få karaktär av sockendräkt, därför att man i kringliggande socknar börjat »klä sig civil», som de gamla uttryckte det.

De enda plagg som pekar på verkligt gammal dräkttradition är en del bälten, som står upptagna i bouppteckningarna från 1768—1786 men sedan inte nämns mer. Ett exempel ur Gästriklands Dombok för år 1655 visar, att man vid den tiden hade bälten. Det står där: »Hustru Cecilia i Nordanåker i Årsunda uppbyuder ett sölvbälte hon har i underpant av Lars Jönsson i Österberg, Ovansjö». Bälten hör till äldre dräkter än de som brukades här efter mitten av 1700-talet. (Se Nordisk kultur, XV. Dräkt. Sigfrid Svensson: Traditioner i Nordisk bondedräkt. Sthlm 1941.) Kyller är en åtsittande ärmförsedd väst av skinn, som redovisas i de äldsta bouppteckningarna och som sedan inte återfinnes.

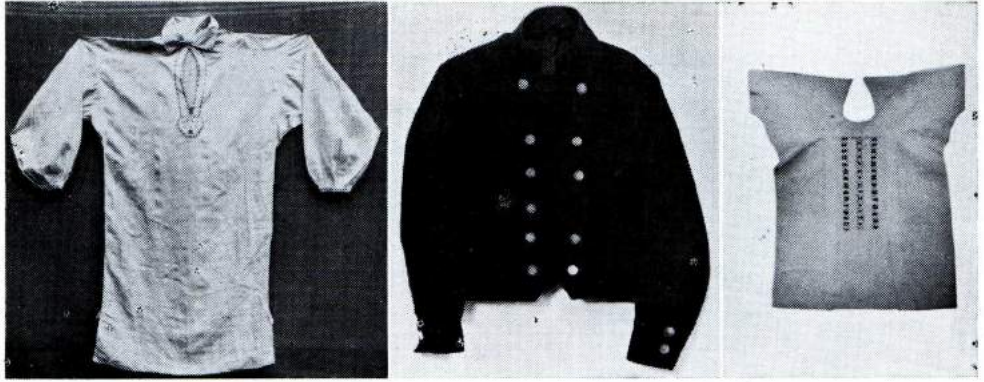
Före år 1770 har det varit vanligt att arvingarna sig emellan delat de bortgångnas kläder i jämnogoda lotter. Eller också har gångkläderna, i synnerhet när den döde inte efterlämnat några barn, delats mellan dennes släktingar så som han i livstiden förordnat. Man har då inte behövt uppta och värdera dem i bouppteckningarna. Ett motsvarande förfaringssätt förekommer ibland även

Väggskåp. T. v. skåp daterat 1782 (höjd 53 cm, bredd 34 cm). Från Hanses i Åttersta. T. h. skåp daterat 1796 (höjd 55 cm, bredd 50 cm). Från Jan Svens i Bro. Båda skåpen med dalmålning. Väggskåp användes bl. a. till förvaring av handlingar och värdesaker. De kunde ha sin plats på väggen inuti husbondens säng.

senare. Men av någon anledning har det från omkring år 1770 blivit vanligt att föra in en förteckning över gångkläderna i bouppteckningarna. Att många klädesplagg inte aktats värda att ta upp och fortfarande delats är dock alldeles påtagligt. Ibland står kanske varken skor eller strumpor upptagna, och många för övrigt välförsedda bönder har bara ett eller två par byxor antecknade bland sina efterlämnade kläder. Det ser ut som om det varit regel att inte ta upp plagg som varit slitna och smutsiga. Tvättbara linnekläder tycks dock ha tagits upp, även när de varit nötta. Så står t. ex. ofta: skjortor, bättre, d:o sämre och d:o än sämre.

Också när det gäller mansdräkterna har vissa färger och vissa plagg kommit att knytas till olika söndagar och helgdagar. Det är likväl bara några få regler som man behållit i minnet från den tid, när kyrkoåret och bygdegemenskapen präglade också männens dräkt. På 1920-talet berättade man ett och annat om hur man skulle ha varit klädd till kyrkan: »Förr skulle alla karlar ha en helgdagsrock, en söndagsrock och en vardagsrock. Men sen gjordes det ingen skillnad på helgsöndag och helgfri söndag, utan det skulle vara svart rock till kyrkan alla söndagar», sade Lars Hansson i Yttermyra (f. 1844). »Man hade mörka livstycken och mörka halsdukar förr, när någon dött i byn, och hemma när det var allvarspräglad söndag, som i julfastan och påskfastan. Annars var livstyckena rödrandiga, och de yngre hade röda livstycken med smala, huppiga ränder, när de skulle vara fina», sade den tidigare nämnde berättarens bror, Anders Hansson i Övermyra (f. 1839).

Skjorta av lärft (längd 116 cm, bålen av en dubbelvikt våd, 60 cm bred, ärmarna också av en våd (60×60 cm med 1 cm bred limning och ärmspjäll 10×10 cm hög). Från Erikanders i Övermyra. — Jacka (längd fram 44 cm, kragens höjd 7 cm), knäppt med gustavsknappar. Från Jänisas i Lem. — Nattkappa av slessing (längd 27 cm). Från Ol. Lars i Övermyra.

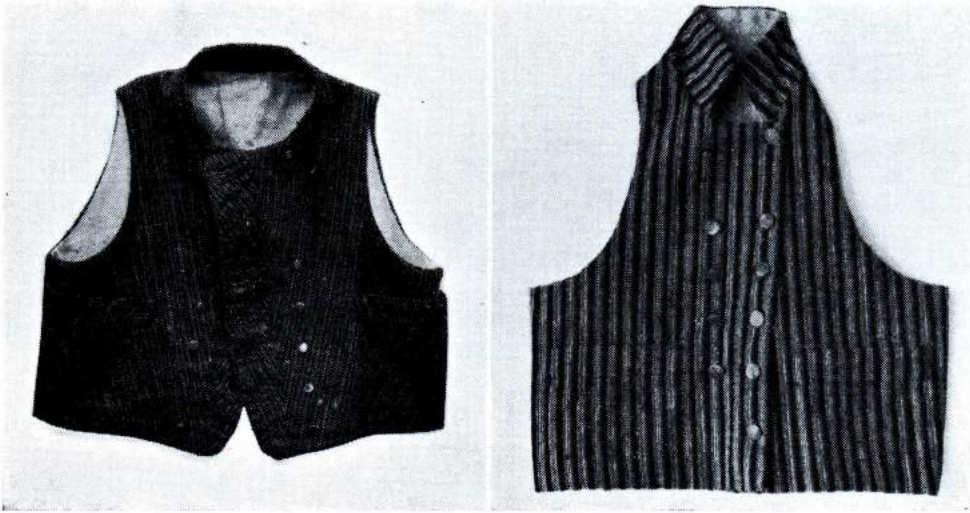
»Till kyrkan hade gubbarna hög hatt den tiden. Hög hatt hade man bara till kyrkan. Kyrkhatt och kyrkrock tog man av, det första man kom hem. Man satte då på sig kortare rockar, som kallades för tröjor, fast de var längre än rockarna är nu för tiden, och på huvudet hade husbönderna *kullmössor* och andra hade *tuppmössor*, *struttmössor*. Kullmössan var just som ett värdighets-tecken. De yngre hade slutat upp med att ha både livrock och gammalmodiga tuppmössor. De hade jackor med blanka knappar och tallriksmössor, när de skulle vara fina. Det fanns de som hade långmössor också (se Huvudbonader). Man skulle vara annorlunda klädd till kvarn än till kyrkan», sade Svens-far i Norrberg (f. 1835).

Tomtas-far i Övermyra, Eric Ericsson (f. 1855), sade, när han såg en väst med jämförelsevis litet rött i randningen, att det var en *gubbväst*. När vid dräktinventeringen en väst med endast gröna, blå och svarta ränder kom fram, sade Karin Holmström, att det var en *allvarssöndagsväst*. Koschenillröda västar med smala ränder i grönt, vitt och svart samt flamgarnsränder var ännu under 1840-talet sommarhalvårets fina söndagsvästar. Det är tydligt, att också männen hade ett dräktskick som rättade sig efter kyrkoåret, åldern och modet. Om man håller fast detta, får man ett perspektiv på bouppteckningarnas uppräknningar av mansgångkläder.

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Kyrkpungar från olika gårdar i socknen. Man uppger att sådana väskor förfärdigats av bl. a. sockenlappen i Svärdsjö. Flertalet väskor har tennträdsbroderi. Men väskan i övre högra hörnet från Deras i Åttersta har applikationerna fastsydda med kantsöm av lintråd. Efter akvareller av Greta Hedlund.

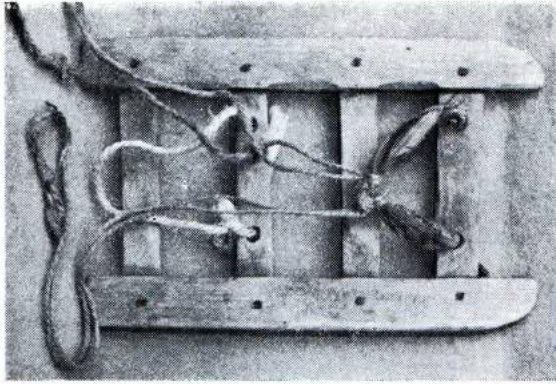
Pärklivostycken med rygg och framstycken av samma tyg, fodrade med grovt lärft. T. v. för allvarsdräkt i grönt, blått och svart. Från Järbo gammelgård. T. h. gubbväst i svart, blått och rött (längd fram 40 cm, smalaste stället på ryggen 20 cm), från Tomtas i Övermyra.

ROCKAR, TRÖJOR OCH PÅLSAR

I varje bouppteckning från 1770-talet till in på 1860-talet räknas det upp minst en svart klädesrock, en blå och en grå vadmalsrock. Vi möter här traditionens helgdags-, söndags- och vardagsrock. De grå rockar, som medtagits i bouppteckningarna, är säkert inte vardagsplagg i egentlig mening utan vinterns söndagseftermiddagsrockar, som också bars när man gick *utbys*. De äldre skall ha varit av natursvart ull, *järngrå*, de yngre av hopkardad svart och vit ull, *melerad*, *millerad*, ull.

De gamla *livrockar*, också kallade *långrockar* och *hätkrockar*, som man minns, räckte ner på vaderna. De hade skört, som var »kluvna upp till ryggbastet», och hade ståndkrage och häktor. De var fodrade med fint blaggarn och skall ha haft fickor bak mellan fodret och övertyget. Det finns ingen hätkrock i behåll, men tack vare den beskrivning de gamla gett av dessa rockar, kan vi rätt bra se för oss hur de har sett ut. Vi saknar likväl uppgifter om många detaljer, t. ex. ryggens skärning, förekomsten av kantning och höjden på ståndkragen. Mobergs-far (f. 1860) har berättat, att de gamla långrockarna skämtsamt kallades *piskmållsrockar*, därför att skörten flaxade och slog om benen så det smällde, när någon kom gående i rask takt.

De äldsta rockar som är i behåll är av modernare snitt och troligen från 1860-talet eller möjligen 1850-talet. Det är svarta finrockar av köptyg, *satin* eller *kamlott*, med ståndkrage och dubbla rader svarta knappar med vidgat avstånd uppåt. Knapparna i en av de undersökta rockarna är fabriksgjorda. De är

Skarabåge (22×35 cm) från Ol. Lars i Övermyra. Skarabågar hade både kvinnor och karlar, när de skulle gå på skaren eller på myrarna.

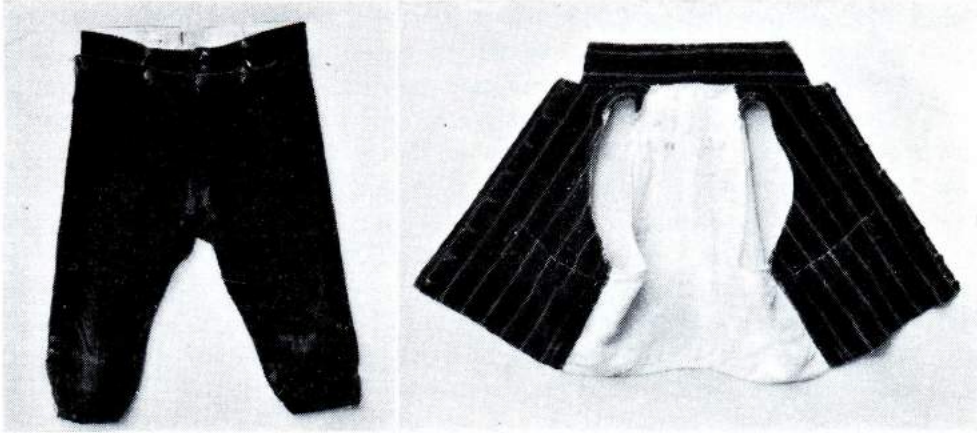
märkta A. E. N. JUEL. Livet är åtsittande och har söm mitt bak. Skörtet, som är kluvet till midjan, räcker till vaden och är baktill försett med klaffar och knappar. Fodret, som är av hemvävt och hemfärgat svart lärft, är blackt och ojämnt i färgen. Rocken är, med undantag för ståndkragen, lik en längre bonjour. Med den har man helt klätt sig efter tidsmodet.

»När de gamla kom hem från kyrkan, satte de på sig en blå tröja.» Blå tröjor omtalas i bouppteckningarna hela tiden från 1768 till in på 1840-talet. Sedan blir grå tröjor allt vanligare. I bouppteckningarna från slutet av 1820-talet står då och då: kort tröja. Långa tröjor, som vi nu kallar rockar, är äldre än livrocken. De levde kvar som hemmaplagg, när livrocken, som var ett modeplagg, började nyttjas som kyrkrock. Härefter görs tröjorna kortare. »Tröjorna gick i min tid ner på halva ändan. Förr hade det funnits tröjor som räckte till knäna. Tröjor hade inte någon ståndkrage som långrockar och livstycken», berättar Mobergs-far.

På 1850-talet uppräknas i bouppteckningarna såväl randiga tröjor som *stupp-tröjor* av sämskskinn. Det har säkert varit sådana korta rockar, *tröjor*, som dem man hade när Mobergs-far var pojke. I Nordiska museets bok »Folkdräkter» av Anna-Maja Nylén med illustrationer efter dräkter i Nordiska museet av I. Tunander avbildas, fig 35, en mansdräkt från Frötuna skeppslag med just en sådan randtröja, som man på 1850-talet började nyttja i Ovansjö.

Liksom ordet tröja inte användes i den betydelse det nu har utan tidigare betecknade vad vi kallar rock, har ordet väst inte förr använts för att beteckna vad vi nu kallar väst. I bouppteckningarna från slutet av 1700-talet står det ibland »väst utan ärmar». En väst var alltså tidigare ett ärmförsatt plagg, och man fann det anmärkningsvärt, när plagget gjordes utan ärmar. I de äldsta bouppteckningarna talas såväl om svarta, blå och grå västar som om skinnkyller och älghudskyller. Den gamla västen har varit en kort rock eller tröja, som bars under en längre. Något sådant plagg finns inte kvar nu.

Medan de äldre alltjämt bar rockar och långa tröjor, lade yngre karlar sig till med korta tröjor och ännu kortare *jackor*, då de skulle vara fina. Jackan

Svarta sammetsbyxor (längd 75 cm) och svart sammetsväst (längd 45 cm), båda med fint lärftsfoder. Från Jänisas i Lem. Troligen den enda bevarade bergsmansklädningen av sammet i Ovensjö.

(se bild) var ett modeplagg, som äger sin motsvarighet i många andra bygde-
dräkter. En gammal mörkblå klädesjacka är bevarad. Den har ståndkrage,
blanka knappar och mittsöm i ryggen. Den är fodrad med hemfärgat lärft.
Den togs till modell för de jackor, som ett folkdanslag omkring 1912 lät göra
som ytterplagg för sina mansdräkter. Jackan var väl det sista plagg som foga-
des till den dräkt som, alla modepåverkningar till trots, man ännu gärna vill
kalla sockendräkt. Sedan övergick man till att klä sig »civil». Man skaffade
sig långbyxor, hängslen, kulörta skjortor, *tröjor*, som bars utanpå vit skjorta
nerstoppade i byxorna, och korta rockar.

Man har också haft gamla sommarjackor av blå- och vitrandig pärk, *slog-
jackor*, som bars till vita blaggarnsbyxor under slättern. 1925 fanns ännu en
sådan gammal jacka i behåll i en gård. Den har nu klippts sönder till mattor.

De gamla pälsar, som man minns, hade långa skört. Där skörten slutade, var
ryggen prydd med ett par »blomspiror» åstadkomna på så sätt, att det vita
skinnets klipptes ut i mönster och underlagts med svart eller mörkgrönt skinn.
På liknande sätt hade man åstadkommit en bård runt midjan. Men det fanns
också enklare pälsar, på vilka bården ersatts av en påstickad svart rem.

I dessa långa pälsar färdades man hemma på gården mellan de olika stu-
gorna, när det var kallt. I dem dansade man, när man under forfärderna hade
sina givna uppehåll. Nygårds i Vall var en gård där Järbo-bönder och Högbo-
bönder brukade övernatta. En av mina sagesmän har berättat, att han som
barn stått och sett på dansen i nystun där, rädd att träffas av de förbiflyxande
skörten. Mobergs-far erinrar sig, att de dansande brukade hålla i snibben på
ena livrocks- och pälskörten med samma hand som de höll flickan om livet
med. »Det var därför bara det ena skörtet som smällde och ven när de dan-

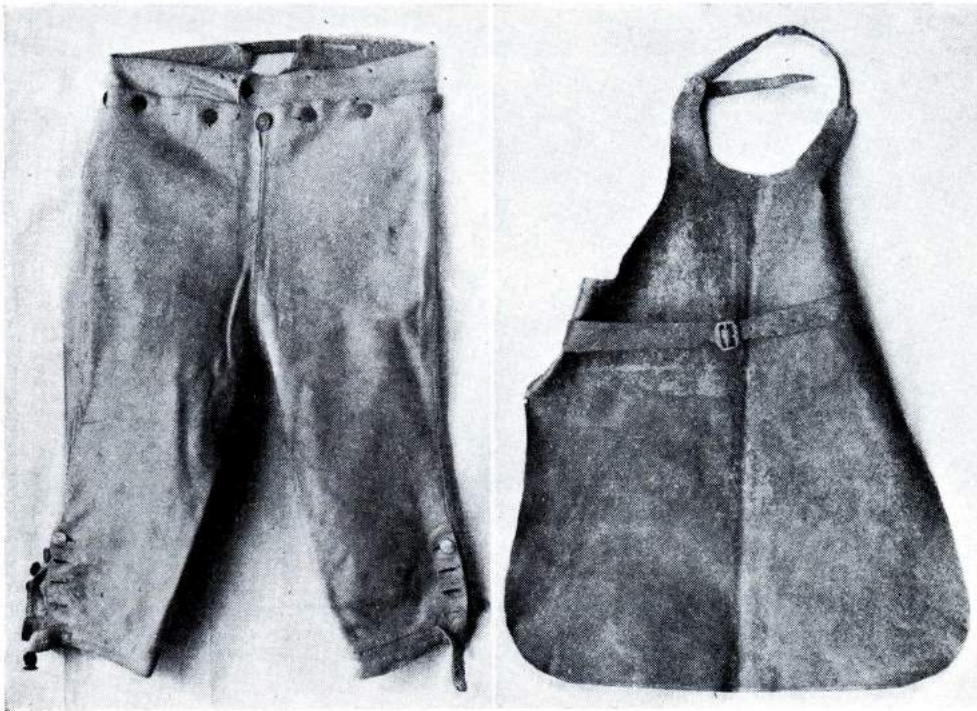
sade.» Hundskinn- och vargskinnspälsar samt beslagna pälsar förekommer enstaka gånger i bouppteckningarna från 1800-talets första hälft.

Utanpå fårskinnspälsen bar de förmögnare förbönderna en rock kallad kapprock. Under 1700-talet nämns i bouppteckningar bara en gammal kapprock, tillhörig torparen Lars Andersson i Hillsta. Då han varken ägde päls eller tröja, kan det möjligen vara ett plagg som han på grund av fattigdom fått av någon ståndsperson. De högre stånden hade vid denna tid allmänt kapprock. Först in på 1800-talet börjar varje mansbouppteckning att nämna en, ja ofta två och efter hand flera kapprockar. Det förekommer mest grå och blå men också gröna kapprockar. Dessa rockar, som man minns mycket bra, hade både ståndkrage och en stor krage, som hängde en bra bit ner över axlarna. »En bonde i päls och kapprock och med *rimp-möss*a på huvudet såg inte lite duktig ut.»

En säck under huvudet, pälsen på och kapprocken över sig, det har man sagt var de flesta bönders enkla utrustning, när de för natten tog kvarter i någon färdstuga eller nystu under sina forfärder.

Ännu en gammal rock, *pikrock*, har man minne av, också den en ytterrock liksom kapprocken. Det var en grov vadmalsrock som räckte till knäna, försedd med en fastsydd hätta. Denna hade en lång snärt, *pik*, som givit rocken dess namn. Piken hängde långt ner på ryggen. En av dem, som sist bar en sådan rock, var Grev-Jöns. Han var från Gruvas i Vall. Mobergs-far berättar, att han skrämde folk som inte kände honom, fast han inte var farlig. »Han såg besvärlig ut. När han kom körande med kol från Hammarby och var klädd i den urmodiga rocken utanpå pälsen, som hängde under, ropade barnen som kände honom: 'Vad har du i struten? Ge mej lite av det du har i struten!' Han var en riktig utböling.»

Redan i de äldsta bouppteckningarna talas det om både gröna klädeslivstyc-ken och randiga hemvävda livstyc-ken. De hör helt visst ihop med sommaren, då karlarna gick i skjortärmarna. På vintern har karlarna haft ärmförsedda västar. Medan de randiga manslivstyc-kena (se bild) sedan alltjämt omtalas i bouppteckningarna, avtar de gröna. En kort tid ersättes de i stor utsträckning av blå. Livstyc-kenas antal ökar samtidigt, men snart nyttjades bara randiga. Sämskinnslivstyc-ken och stoppade skinnlivstyc-ken, som också omtalas, intar för en tid de äldre skinnvästarnas och kyllrens plats. Dessa plagg förefaller att ha blivit gammalmodiga fram emot 1820-talet. Det är först då som karlarnas såväl som kvinnornas randiga pärlklivstyc-ken blir de mest karakteristiska plaggen i dräkterna. Det finns många olika västrandningar bevarade. Längst bars korta rödrandiga livstyc-ken (se färgbild). Dem använde man då endast på bröllop tillsammans med knäbyxor av sämskinn, fina lärftsskjortor, vita strumpor, skor med spännen, röd filtmössa eller randig långmössa samt en grann halsdukshalva virad runt halsen och knuten fram. Så mindes de som var födda på 1830- och 1840-talet att yngre karlar varit klädda när de skulle vara fina sommartid. Det är denna dräkt som med gamla ovanjöplagg som förebilder har avmålats här. Snarlik denna torde bygdedräkten ha varit inte bara i Ovan-

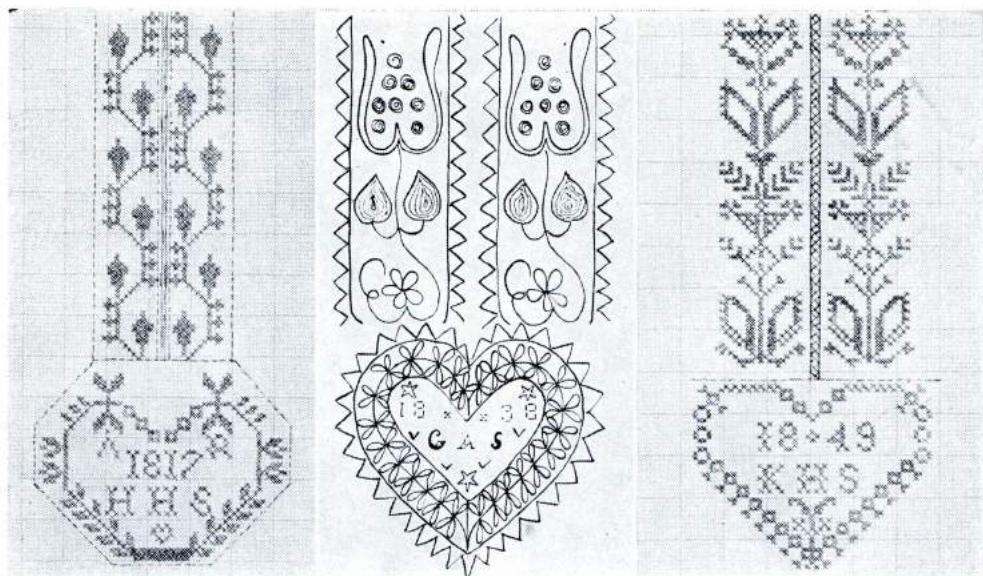

Sämskeskinnsbyxor (längd 77 cm, vidd ovan knäet 44 cm), från Niklassons i Jäderfors. — Förskinn (längd mitt fram 93 cm) från Erikanders i Övermyra. Ägare: Hulda Eriksson.

sjö utan också i de kringliggande socknarna, fast den där avlagts tidigare och randningarna kunnat vara mer eller mindre sockenkaraktäristiska.

Västar i den betydelse vi använder ordet, med rygg av foderväv, lät man sy först när man började göra dessa plagg av sammet och halvsiden. De var hastigt växlande modeplagg, som tog intryck av det borgerliga modet. När de började användas, hade de ståndkrage liksom de äldre livstykkena, men de var i motsats till dessa enkelknäppta. Sedan gjordes de med nedvikt krage och slag.

De som var barn på 1860- och 1870-talet och nu är 80—90 år gamla, minns att en del äldre i deras barndom ännu gick i knäbyxor. De yngre däremot hade då allmänt lagt sig till med långbyxor. Knäbyxorna hade byxjord, som knäpptes fram med 3 knappar. De bevarade exemplaren har bred lucka med 6 knapphål, som knäpps vid knappar på byxjorden. Knäsprunden knäpps med 4—5 knappar och linningen kring benet med antingen knapp eller spänne. På 1920-talet fanns utom de båda här avbildade knäbyxorna ytterligare ett par svarta sämskade älghudsbyxor, ett par grå vadmalsbyxor och två par av buteljgrön manchestersammet, som väl varit de sista av detta snitt.

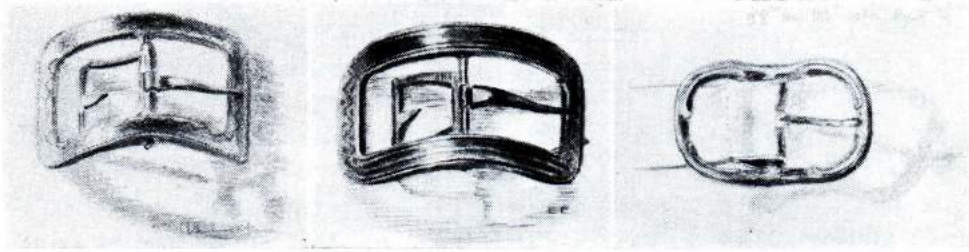

Tre märkningar på brudgumsskjortor. Fr. v. 1) i korssöm, från Snickars i Norrberg, 2) i kedjesöm, från Per Ers på Äsen, 3) i korssöm, från Åshammar. Något mindre än halv skala.

I de äldsta bouppteckningarna är aldrig mer än två par byxor upptagna. Alla har ett par skinnbyxor, ibland ett par bättre och ett par sämre, och dessa tycks alltså ha varit de bästa byxorna under 1700-talets tre sista årtionden. Sedan står också enstaka par klädes- och vadmalsbyxor upptagna. Inte förrän i en bouppteckning från 1818 efter dagakarlen Olof Olsson i Lem räknas det upp en lång rad byxor: 2 par blå, 2 par grå vadmals, 1 par svarta skinn, 1 par gula, 1 par blaggarns och 1 par skinn. Mannen i fråga var av bouppteckningen att döma ungarl och hade en för sin tid ovanligt välförsedd garderob. »Det var inte ovanligt att gamla ungarlar var riktiga sprätthökar.»

Men just vid den tiden börjar byxparens antal öka. 1824 hade bergsmannen Åke Olofsson på Äsen 1 par gula skinnbyxor, 1 par svarta, 1 par d:o gamla, 2 par gamla vadmalsbyxor, 2 par d:o blångarns. När tröjorna började kortas av och fina skjortor och livstycken nyttjades utan tröjor, då man skulle vara »söndagseftermiddagsfin», blev byxorna synliga på ett sätt som de inte tidigare hade varit. Det märks i bouppteckningarna. Nu är åtta, nio par byxor ofta uppräknade där.

Omkring 1840 börjar bergsmännen i Ovansjö att nyttja byxor och västar av svart sammet (se bild sid. 187), något som i Torsåker redan varit brukligt i minst tjugofem år. Byxor och väst av samma material kallades »klädning». Så gott som varje bergsman skaffar sig nu en »klädning» av sammet. Modet att ha »sammetsklädning» tycks här ha varit relativt kortvarigt. Troligen hann ingen ovansjöbergsman skaffa sig mer än en omgång sammetskläder. Innan den hade hunnit bli utsliten, bröt det nya modet med långbyxor igenom. Långbyxor,

Skospännen. T. v. till kvinnosko (8,5×5 cm), i mitten till manssko (8,5×5 cm). T. h. sälja till förskinn (6×4,5 cm). Samtliga från Ol. Lars i Övermyra.

som redan länge varit i bruk bland ståndspersoner och bruksbefolkning, vann sålunda under 1850-talet insteg också bland bergsmän och bönder, och på 1860-talet var det bara gamla gubbar som hade knäbyxor. »Man nyttjade och slet ut gamla knäbyxor av lärft och sämskskinn som underbyxor, *lårfor*, när det var kallt.» Knäbyxorna var ofodrade med undantag för sammetsbyxorna, som hade hemvävt lärftsfoder.

Traditionen har meddelat att det fanns fattiga, som inte hade andra arbetsbyxor än blaggarnsbyxor, och att man kunde se dem springa bredvid foran på vintern för att hålla sig varma. Men man bör hålla i minnet, att rock och päls var långa. Likaledes har man berättat, att på 1860-talet hade somliga under sjösloggen ett slags trekvartslånga gammalmodiga pärcbyxor. De kom till användning igen, därför att de inte när de blev våta var så tunga som de nymodiga långbyxorna av blaggarn, som man annars nu hade lagt sig till med. I dessa gamla arbetsbyxor av linne möter vi helt visst det äldsta snitt på byxor som traditionen bevarat minnet av. (Jfr nedan Pojkdräkten.)

FOT- OCH BENBEKLÄDNAD

»Snösockor var nödvändiga förr. De fullbordade knäbyxan.» De finns upptagna i alla bouppteckningar efter män från 1760-talet hundra år framåt. Där omtalas grå, svarta och blå av vadmal och kläde samt skinnssockor av garvat skinn. Man hade alltså både fina snösockor för kyrkfärderna och enkom för forfärder och vinterarbete i skogarna gjorda. Också männen hade skotelingar och förfötter. (Se Kvinnodräkterna: Fot- och benbeklädnad.)

Strumporna var av lärft eller av vadmal, grått vadmal till vardags och vitt eller blått att vara fin i. I bouppteckningarna omtalas redan på 1770-talet också blå *stickstrumpor*, *västgötstrumpor*, och sedan krusiga blå och vita och vita bomullsstrumpor. Alla stickade strumpor vid denna tid var köpta. Skräddaren sydde vadmalsstrumpor när han kom. Männen gick före kvinnorna i användningen av stickstrumpor. Vävstrumpor ingick dock i dränglönen liksom i piglönen ännu i början på 1870-talet. Lärftsstrumpor nyttjades sommartid.

De vanligaste skorna var näverbottnade becksömsskor, s. k. svenskskor, som hopfästes med remmar. När man skulle vara fin, hade man spännen av malm eller silver (se bild). Stövlar kom sent i bruk hos bönderna. Först på 1830-talet omtalas sådana i bouppteckningarna. »Stövelskaften var nedtill plisserade.» Ludna stövlar omtalas tidigare. Den muntliga traditionen har talat om halmskor och näverstövlar. Ol. Jöns-farbror i Bro gjorde näverstövlar. Man stoppade hö eller stagg, *hera*, i dem för att fylla ut dem. Både näverskor och halmskor användes som utanpå-skor, när man körde fora. »Karpus på huvudet, varg- eller hundskinnspäls med bälte om livet och näverstövlar utanpå skorna, det var plagg, som gav skydd mot kylan.»

Antalet skjortor i bouppteckningarna tiden 1770—1850 växlar mellan 3 och 23 stycken. Ibland räknas de upp efter kvaliteterna: lärfts-, nästhäcklings- och blaggarnsskjortor; ibland står det så och så många lärftsskjortor, så och så många grövre skjortor; ibland är det graden av slitenhet som legat till grund för värderingen. Hur de äldre skjortorna varit sydda framgår ju inte av bouppteckningarna. Av de bevarade skjortorna är de flesta brudgumsskjortor, som märkts på 1840-talet. Den äldsta har årtalet 1822 och har samma snitt som de senare. Alla fina lärftsskjortor har hög krage av dubbelt tyg, beräknad att vikas över ståndkragen på rockar, tröjor och livstycken. Vidden runt halsen ökas genom halsspjäll. Ärmarna är vida, har ärmspjäll och är med fina rynkor fastsydda vid en smal handlinning. Nedtill har skjortorna sidsprund och är försedda med sprundspjäll. Brudgumsskjortorna är broderade med korssöm eller kedjesöm på bröst och ärmlinningar (se bilder). Linningarna har ibland ett mönstrat band påsytt i stället för att vara broderade.

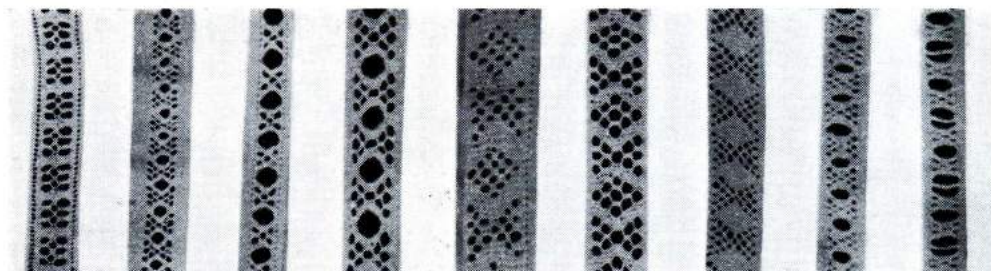
Det finns också ett par grova vardagsskjortor av blaggarn i behåll. De har halslinning, *halskeval*, eller låg*krage och inte något halsspjäll men väl ärmspjäll och små sprundspjäll nedtill i sidsprunden. Ärmarna är smala men likväl rynkade vid en smal handlinning. Att dessa grova blågarnsskjortor som nya inte varit lättare att bära än vad nya särkar varit för kvinnorna, visar nedanstående berättelse av en gammal man: »Jag minns väl när jag i lön fått en ny skjorta, som var så vass, att det var som om de lagt mig i en myrstack. Jag var tvungen att sätta den gamla under. Då sa bo'en: 'I jesse namn, pojke, går du klädd i två skjortor?' — 'Det är väl inte meningen att jag ska bli flådd?' Det var som om jag hade låga i lag med enris.»

I bouppteckningarna omtalas redan 1780 2 nattkappor efter soldaten Erik Utter i Norrberg och 1783 2 bättre och 2 sämre efter soldaten Lars Åkerberg i Österberg. Först in på 1800-talet börjar nattkappor bli vanliga i bouppteckningar efter bönder och bergsmän för att sedan i hastig takt öka fram emot mitten av århundradet. År 1833 hade bergsmannen Olof Olsson på Hammarby 12 stycken nattkappor, och 1855 hade nämndeman Hans Andersson i Österberg

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Skänkskåp, bustruskåp, från Gammelgårds i Vattan. Daterat 1776. Dalmålning. Troligen målat av Erik Eliasson från Rättvik. Höjd 196 cm, bredd 96 cm, djup 34 cm och 50 cm. Efter akvarell av Sigrid Kjellin.

Hålsömmar på nattkappor. De hålsömsprydda nattkapporna har som regel varit gjorda av kvinnor, som sydde på beställning.

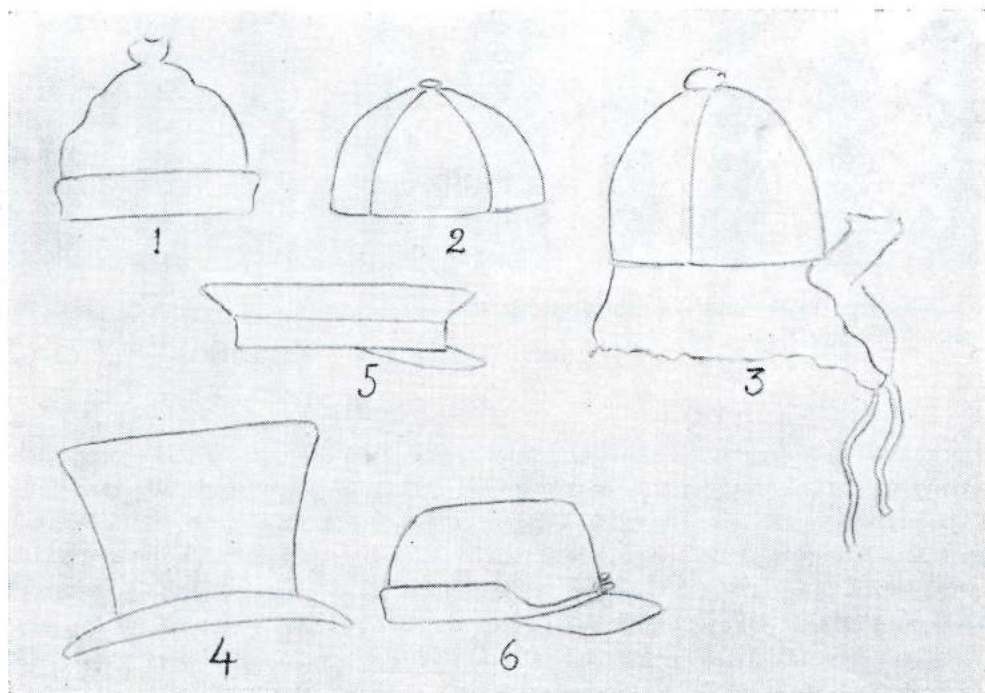
7 stycken. De bevarade nattkapporna är av fint bomullstyg, *slessing*, och antingen märkta med bara namnbokstäver i korssöm eller broderade med hålsöm (se bild ovan och sid. 184). De gamlas uttal var *natkappor*. De användes som senare tiders skjortveck utanpå vardagsskjortan när man skulle vara fin.

När man lade bort de randiga livstyckena, började man ha dubbla skjortor. Utanpåskjortan syddes av grön eller röd halvylleväv, som man själv vävde men lät färga hos färgare. De nyttjades som nya till söndags och som gamla till vardags, och de började användas samtidigt som långbyxorna.

HUVUDBONADER

Kilmössor, *kullmössor*, och röda filtmössor har omtalats som de äldsta mössor man minns, och ludna mössor, *rimpmössor* och *karpuser*, har varit gamla vintermössor. De äldre hade kullmössor och de yngre röda filtmössor både till söndags och vardags hemma. Till kyrkan hade alla äldre hattar. Kullmössan bestod av fyra kilar utan mellanskott och utan kant. Den måste närmast ha liknat en kalott. Ingen finns i behåll. I bouppteckningar efter bergsmän står ibland kullmössa med sammetsbräm. En yngre ersättare för den röda vadmals- (eller filt-) mössan är en stickad rödrandig *långmössa*. Man köpte långa dubbla rundstickade yllehalsdukar, kallade *nörgeshalsdukar*, av *dalgubbar* som gick med handel i gårdarna. Av en sådan halsduk gjorde man två långmössor. Man fällade de avklippta sidorna och vek upp dem som dubbla slag. Fransändarna rynkades ihop, så att man fick tofs på mössorna.

Senare har man nyttjat *läderkasketter*. Det var höga skärmmössor av brunt eller grönt skinn. De har liksom *tallriksmössan*, som man minns bra, varit modeplagg och finns bevarade i andra bygder. Man kan därför väl veta, hur de har sett ut, fast ingen tycks finnas i behåll här. De tillhör tiden då sockendräkten just byts ut mot långbyxor och färgrika skjortor. Inte heller några riktigt gamla hattar finns i behåll. Sådana skall ha varit höga och vida upp-till, gjorda av fälb (se bild).

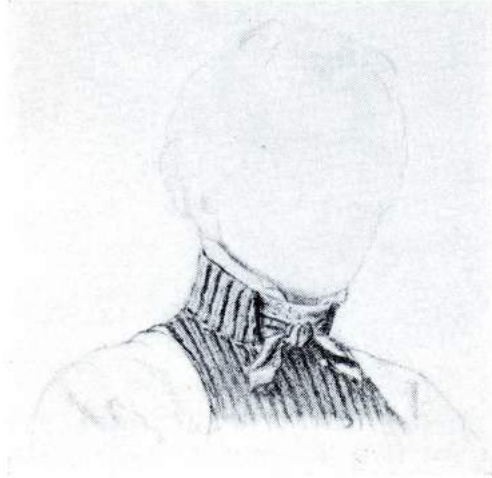
Några av de huvudbonader, som karlar nyttjat ännu i mannaminne. 1) struttmossa av rött vadmal, 2) kullmossa av blått vadmal, 3) karpus av vadmal med pälsfoder, 4) kyrkhatt av fjälb, 5) tallriksmossa av kläde samt 6) läderkaskett. Schematiserad teckning.

HALSDUKAR

Halsdukar, som sedan blir vanliga, lyser med sin frånvaro i bouppteckningarna efter bönder och bergsmän under 1700-talet. Bouppteckningar 1796—1800 från Gästrikland fattas dock i landsarkivet i Härnösand. Möjligen är det just under den femårsperioden som de har börjat nyttjas. År 1805 nämns i en bouppteckning efter bergsmannen Erik Andersson i Norrberg en gammal svart silkeshalsduk. Svarta silkeskläden är de tidigast antecknade. Efter dem följer röda bomullshalsdukar. Men ända fram emot 1820 förekommer halsdukar ytterst sparsamt. Men då börjar deras antal öka. Möjligen kan ökningen sättas i samband med att skjortkragarna blivit högre och fordrat halsduk att vikas över. År 1833 upptar bouppteckningen efter unge bergsmannen Olof Olsson i Hammarby 1 svart silkeskläde, 1 rutigt d:o-halva, 1 rosig schalshalva, 1 röd d:o med gula prickar, 1 smårutig d:o, 3 sämre klädeshalvor, 3 näsdukar.

De halsdukar, som burits i mannaminne, utgjordes av en tresnibb. Den veks omkring en filttova, bredare mittpå och avsmalnande åt sidorna och klippt av någon gammal hatt. När halsduken med filttovan inlindad mittpå placerades över skjortkragen eller nattkappans krage, som veks ner över den, gav den stöd

En hopviken halsdukeshalva knöts runt halsen innanför ståndkragen med en liten knut fram, så som bilden visar. Halsduken hölls uppe genom att det lagts in ett stöd, när den veks.

åt kragen och hindrade denna och halsduken att sjunka ihop. Halsdukssnibbarna korsade varandra i nacken och knöts sedan fram till en knut (se bild).

Vid mitten av 1800-talet förekom rutiga silkeshalsdukar och vita långhalsdukar. Med väst och knäbyxor av svart sammet, svart långrock av kläde, skjorta med hög vit krage, vit långhalsduk, vita strumpor och skor med spännen såg en bergsman vid den tiden ut som en herreman gjorde på 1700-talet.

VANTAR OCH HANDSKAR

Under nästan hela sitt liv hade männen att arbeta utomhus. Höst, vinter och vår behövde de ha vantar på forfärder och i arbetet hemma. Av dessa arbetsvantar finns helt naturligt ingenting kvar. Men de gamla var väl förtrogna med *vantsöm* (se *Getragg*, hår och tagel). »Sömvantar var de vanligaste arbetsvantarna. Det var då outhärliga plagg förr.»

Vadmalsvantar sydde skräddaren. De nyttjades också till arbetsvantar. Både sömvanten och vadmalsvanten var tumvantar, *påsvantar*. Utanpå dem drogs vid behov ludna varg- eller hundskinnshandskar, som skinnskräddaren sydde.

Fingervantar eller fingerhandskar var finplagg. Det hörde till att brudgummen skulle få ett par fina handskar i fästegåva. Det finns broderade svarta och vita, fodrade och ofodrade sådana handskar i behåll. Somliga är köpta av gårdfarihandlare, somliga enligt traditionen sydda av en kvinna, kallad Hands-Anna i Murars Oppi i Ättersta, mor till förutnämnda Murar-Kari i Murars Neri, som var mössömmerska. I senare tid nyttjade brudgummen vita bomullsvantar, stickade av mycket fint bomullsgarn. Bouppteckningarna omtalar också blå stickade fingervantar. Sådana köptes av gårdfarihandlare.

GÅNGKLÄDER ENLIGT BOUPP-
TECKNINGAR 1768—1855

År 1768. Bonden Eric Ersson i Övermyra: 1 gammal vänd svart klädesrock, 1 blå klädeströja, 1 ljusblå vallmarsrock, 1 ny grå d:o, 1 gammalt kyller, 1 d:o d:o, 1 behållen skinnpäls, 1 grönt klädeslivstykke, 1 randigt d:o, hemvävt, 2 par skinnbyxor, 1 par hundskinnsvantar, 1 hundskinnsmössa, 1 d:o d:o. »Skjortorna har modern använt till barnens behov.»

År 1783. Unge bonden Lars Andersson i See nr 4: 1 svart klädesrock, 1 ljusblå d:o, 1 grå vallmars d:o och 2 hemvävda d:o, 1 ny luden päls, 1 gammal d:o, 1 blå tröja, 1 sämre d:o, 1 grå hemvävd d:o, 1 svart väst, vänd, 1 d:o d:o, 1 älghudskyller, 1 grönt klädeslivstykke, 2 hemvävda randiga d:o, 1 par skinnbyxor, 1 par d:o, gamla, 3 lärftsskjortor, 3 nästhäcklings d:o, 3 blaggarns d:o, 1 par västgöta strumpor, 1 par ljusblå klädesstrumpor, 1 par blå d:o, 1 par snösockor av kläde, 1 par handskar med vantar, 1 luden hundskinnsmössa, 1 ny hatt, 3 par skor, 1 gördel eller bälte.

År 1805. Bergsmannen Erik Andersson i Norrberg: 1 blå kapprock, 1 svart klädesrock, 1 blå klädesrock, 1 gammal d:o d:o, 1 blå vallmars d:o, 1 blå klädeströja, 1 grå vallmarsrock, gammal, 1 grå vallmarströja, 1 fårskinnspäls, 1 gammal grå tröja, 1 par gamla svarta skinnbyxor, 1 par d:o, än sämre, 1 par randiga byxor, 1 smalrandigt livstykke, 1 storrandigt d:o, 1 d:o, gammalt, 1 par mörkblå strumpor, 1 svart hatt, 1 d:o, gammal, 1 par gamla svarta snösockor, 1 par vita vallmarsstrumpor, 1 par karduans handskar, 1 par halvhandskar, 1 par gamla kalvskinnshandskar med vantar, 1 par knäremmar med spännen, 1 hundskinnsmössa, 1 gammal svart silkeshalsduk, 1 bättre hampreksenskjorta, 1 sämre d:o, 2 blaggarns d:o, 2 d:o, gamla, 1 d:o d:o, sämre, 2 nästhäcklings d:o, 1 bättre kullmössa, 1 d:o, gammal, 1 par gamla skor med spännen, 1 par gamla strumpor, 4 nattkappor.

År 1824. Bergsmannen Åke Olofsson i Äsen: 1 gammal blå vadmalsrock, 1 svart klädes-d:o, 1 järngrå d:o d:o, 1 järngrå vallmars-d:o, 1 blå klädes-d:o, 1 gammal blå klädeströja, 1 grå vallmars-d:o, 1 fårskinnspäls, 1 randigt livstykke, 1 par gula skinnbyxor, 1 par svarta d:o, 1 par d:o d:o, gamla, 2 par vallmarsbyxor, gamla, 2 par d:o, blångarns, 1 par svarta snösockor, 2 par gamla d:o, 1 par svarta strumpor, 1 par blå d:o, 2 par d:o, 1 svart hatt, 1 gammal d:o, 1 luden mössa, 1 par handskar med vantar, 1 par kraghandskar, 1 svart silkeshalsduk, 1 randig d:o d:o, 1 lärfts-d:o, 2 skjortor, 2 nattkappor, 1 par skor.

År 1843. Bergsmannen Pehr Ersson nr 9, Storvik: 4 nattkappor, 2 par gamla handskar, 1 par kalvans handskar med vantar, 3 klädes-halvor, 1 schal och 1 vitt kläde, 1 par blå stickstrumpor, 3 par vallmars-d:o, 2 par d:o av linne, 1 hatt, 1 halmhatt, 1 kullmössa, 1 rimpmössa, 1 par skor, 1 par stövlar, 1 par skinnsockor, 1 par blå klädessnösockor, 2 par d:o, 1 par d:o, 1 par skor, 1 par stövlar, 1 par sammetsbyxor, 1 par d:o av kläde, 3 par d:o av skinn, 1 par grå byxor, 1 barmskinn, 1 livstykke av sammet, 2 d:o av koschenill, 1 d:o av sämsk, 1 randtröja, 1 sticktröja, 1 fårskinnspäls, 1 d:o, 1 d:o med tyg, 1 blå tröja, 1

Sömvantar, påsvantar, nyttjade till vardags i arbetet. På forfärderna drog man utanpå dem tjocka pälshandskar av vargskinn eller hundskinn.

d:o, bättre, 1 jacka, 1 d:o av järngrått kläde, 1 grå rock, gammal, 1 svart rock, 1 blå kapprock, 1 grå d:o, 1 blå klädesrock, 1 ny lärftsskjorta, 2 d:o, 1 grövre.

År 1855. Nämndeman Hans Andersson i Österberg: 1 svart rock, 1 blå d:o, 1 gammal d:o, 1 vallmars-d:o, 1 järngrå d:o och 1 grå d:o, 1 blå klädeskapprock, 1 fårskinnspäls, 1 grå tygpäls, 1 gammal klädesjacka, 1 sämskskinnsstopp-tröja, 1 randtröja, 1 sammetsväst, 1 skinnlivstykke, 1 mollskinnsväst, 1 järngrå d:o, 2 randiga pärklivstycken, 1 sommarväst, 1 par svarta byxor, 1 par skinn-d:o, 1 par sämskskinns-d:o, 1 par sammets-d:o, 1 par randiga d:o, 1 par sommar-d:o, 1 par blågarns-d:o, 4 skjortor, 8 grövre d:o, 1 par grå snösockor, 1 par blå d:o, 2 par handskar med vantar, 1 par fingerhandskar, 1 par finger-vantar, 1 hatt, 1 d:o, 1 d:o, 1 sommarmössa, 1 d:o, 1 par tyska stövlar, 1 par d:o, 1 par svenskskor, 1 par d:o, sämre, 3 sidenhalsdukar, 1 lång halsduk, 4 bomullshalsdukar, 1 förskinn, 8 nattkappor.

Om man jämför nedanstående uppräknig av karduanmakarmästaren och gästgivaren herr C. G. Sallings efterlämnade gångkläder från 1825 med en bergsmans garderob från inte bara samma tid, som t. ex. bouppteckningen efter Åke Olofsson på Äsen 1824, utan med den här sist anförda från 1855 efter nämndeman Hans Andersson i Österberg, ser man tydligt, att det varit som Mobergs-far säger, att storbönderna inte tog efter s. k. *bätter folk* fast sådant fanns i socknen.

Salling kom till Ovansjö från Stockholm. Han var då garvaregesäll. Sedermera gifte han sig med Garvar-Maja, garvarens dotter, född i Kungsgården. Han och Garvar-Maja kom att betraktas som *bätter folk* och umgicks med herrskapen. Nedanstående förteckning på gångkläder är hämtad ur bouppteckningen efter C. G. Salling 1825: 1 svart ny klädning, 1 d:o d:o, sämre, 1 blå borgareuniformsklädning, 1 brun frack, 1 d:o d:o, 1 grå syrtut, 1 d:o d:o, vadmal, 1 grön bonjourrock, 1 friskapprock, gammal, 1 par grå vadmalslångbyxor, 1 par d:o av kläde vävde, 1 par melerade, 1 par blå byxor, 3 par sommarbyxor, 10 västar, 3 d:o, $\frac{1}{2}$ dussin nattröjor, 1 dussin kalsonger, 1 dussin kambrikshalsdukar, 1 d:o d:o, 1 dussin sydda nattkappor, 1 dussin osydda nattkappor, 2 dussin ullstrumpor, 1 dussin bomullsstrumpor, 1 dussin lärftsskjortor, 1 dussin

näsdukar, 2 fina hattar, 1 sämre, 2 kasketter, 1 vintermössa, 6 nattmössor, 1 par hängslen, 4 par stövlar, 3 par galoscher, 1 par utanpå-kängor, 3 par skor, 1 par gröna tofflor, 1 vargskinnspäls, 1 livpäls av vadmal, 4 bättre rakknivar, 1 sämre d:o, 1 rakask med borste, 2 sjöskumspipor, 2 d:o, 1 paraply, 1 par grå pantalonger.

Det är vid en jämförelse lätt att se, att bönder och bergsmän med vilja upprätthöll skillnaden mellan sig och herrskap — det må sen ha varit verkligt herrskap eller det man kallade knaperherrskap. Efter Salling uppräknas plagg, som aldrig möter oss i en bondes eller bergsmans garderob. Man vill då fråga: Hur förhöll det sig med dem, som varken var herrskap eller bönder? De olika samhällsskikt, som inte var självägande bönder, arrendebönderna, *landbönder* och *torpare*, dagakarlar och drängar, hur var de klädda? Och soldater, hantverkare, mästersedler och andra vid bruken arbetande, mjölnare, järnroddare, dammvaktare m. fl., hur ställde de sig till böndernas dräktskick?

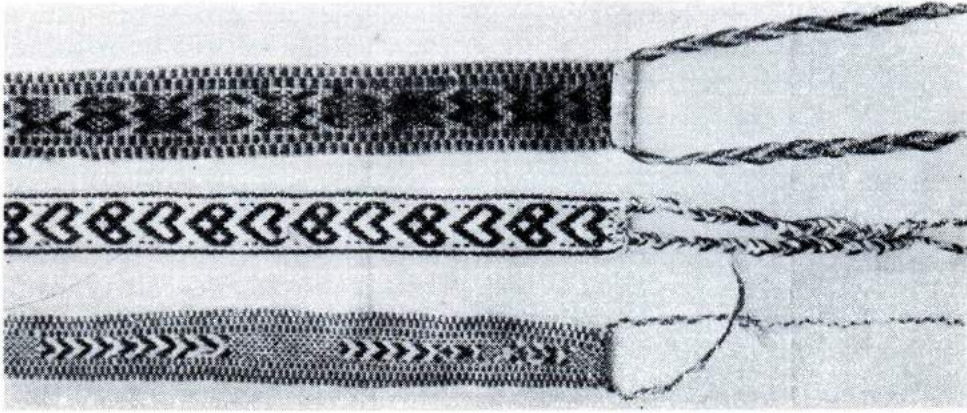
Jo, landbönder, torpare, dagakarlar och drängar anslöt sig så långt de kunde till böndernas klädsel, fast storbönders och bergsmäns sammetskläder fick vara för dem såväl som för småbönderna. Att en dagakarlar kunde vara lika väl försedd med kläder och hade möjlighet att iakttaga dräktetiketten kan man se av följande bouppteckning:

År 1818. *Dagakarlen* Olof Olsson i Lem: 1 hatt, 1 järngrå rock av kläde, 1 svart klädesrock, 2 vallmars-d:o, 1 grå d:o, 1 blå tröja, 1 d:o med väst av kläde, 1 blå klädesrock, 1 ny grå vallmarströja, 1 gammal d:o, 1 päls, 1 d:o, överklädd, 1 par blå byxor, 2 par grå vallmars-d:o, 1 par svarta skinn-d:o, 1 par gula d:o, 1 par blaggarns-dito, 1 par skinn-d:o, 1 koschenillivstycke, 1 d:o d:o, 2 grönrandiga d:o, 1 par handskar, 1 par nya snösockor, 1 par blå d:o, 1 par grå d:o, 1 par blå strumpor, 4 par vallmars-d:o, 1 par linne-d:o, 2 par vantar, 2 kullmössor, 2 röda bomullshalsdukar, 1 svart silkes-d:o, 2 d:o, gamla, 3 par gamla skor, 7 lärftsskjortor, 7 nästhäcklings-d:o, 9 blångarns-d:o, 3 nattkappor. (Kullmössorna, som sägs ha varit en huvudbonad särskilt för husbönder, antyder liksom rikedom på kläder för övrigt att dagakarlen ifråga inte varit jordlös och inte hört till de fattigare bland dagsverksfolket.)

En torpare kunde ha det sämre, det visar följande bouppteckningsuppgifter:

År 1783. *Torparen* Lars Andersson i Hillsta: 1 svart klädesrock, 1 grå vallmars-d:o, 1 gammal blå d:o, 1 gammal klädeskapprock, 1 hemvävt livstycke, 2 par skinnbyxor, 6 skjortor, 2 par strumpor, 1 par vantar, 1 luden mössa, 1 karpus.

Soldatens klädsel skilde sig från gemene mans, säger man. »Nog såg man vem som var soldat.» En soldat hade t. ex. inte svart rock, när alla andra hade en sådan. Han begagnade länge gul tröja och väst. Så hade soldaten Lars Åkerberg i Österberg år 1783: 1 grå vallmarsrock, 2 blå klädesrockar, 1 d:o d:o, sämre, 1 blå vallmars-d:o, 1 fårskinnspäls, 1 gul tröja, 1 gul väst av kläde, 1 gult livstycke, 1 gul väst, 1 par gula byxor, 2 par av skinn d:o, 1 par gamla d:o, 1 par sämre d:o, 1 livstycke, 3 hampreksensskjortor, 2 blaggarns-d:o, 2 hattar, 2 nattkappor, 2 d:o, sämre.

Barnlindor av hårgarn (420, 360 och 400 cm långa). I ordning uppifrån: från Erik Jöns i Bro, Ol. Lars i Övermyra och Erikanders i Övermyra.

Småbarnens dräkter

Så långt man minns tillbaka har både pojkar och flickor haft kolt. Under sitt sista skede var koltan av rödrandig pärk. »Pojkarna hade kolt tills de kunde hjälpa sig själva att knäppa ett par byxor, till fyra, fem, sex eller sju års ålder.» Erikanders-Lovisa i Övermyra berättade, att när hon 1875 var till Gustafsäng, var där en liten pojke nyss fyllda fyra år, som hade fått byxor. Han sprang omkring och grät och skrek: »Vill ha kjolar, vill ha kjolar». Hon berättade också: »Jag minns när jag var med mor till Lissjönses, där de höll på och böt itu en silltunna. Då var där två små barn som hade kolt. När jag kom hem, sa jag till mor att jag ville gå tillbaks och leka med de där små flickorna. 'Tok, stinta, det var ju pojkar, vet jag', sa mor. Jag tycker än i dag att jag minns hur jag kände det, då hon sa det.»

Koltan till de mindre barnen utgjordes av en kjol, som var rynkad runt om och fastsydd vid ett kort liv, knäppt i ryggen med hakar och hyskor. Den hade merendels ärmar av samma tyg. Ärmar och liv var fodrade med linnefoder, och kjolen var kantad med ett hemvävt kantband. De större koltbarnen hade koltar, som var utan knäppställningar i ryggen och som drogs över huvudet.

De hade bara ett litet sprund framtill. På ärmen fanns ett sprund med en knapp och ett knapphål. Pojkarna kunde ha ett bälte, när de inte hade förskinn, och flickorna förkläde. När barnen blev så stora, att de fick gå ut på vintern, knöt man på dem stora schalar. Hade man råd, fick pojkarna förr eller senare långa pälsar och flickorna pälströjor.

När flickorna skulle vara fina, hade de till kolten ungefär samma slags förkläden, halskläden och huvudkläden som de vuxna samt linntyg med krage och släta ärmar. Mössorna var av annan fason än de vuxnas. De hade en liten snibb som gick ner i pannan. De var mjukare och rundare och var gjorda av två örlappar och en mittlapp. Framtill på mittlappen satt en hjärtformig tygbit eller bandbit fastsydd som extra prydnad. Materialet i mössorna växlade efter råd och lägenhet. De var ofta gjorda av bitar av gamla halsdukar av siden, halvsiden eller kattun. När flickorna skulle med till kyrkan, fick de på sig sin finaste mössa och kanske ett enkom gjort stycke, som till fasonen avvek från de vuxnas. Det var av spets, utan tyg upptill samt något hoprynkad mitt på och vid strykningen format så, att det fick en snibb mitt fram motsvarande mössans. Endast ett enda sådant spetsstycke och ett par mössor har bevarats. De vuxnas mössa fick flickan först till sin konfirmation.

Strumporna var långa vadmalsstrumpor, grå till vardags och vita till finare bruk. Strumpbanden, som var lika de äldres, knöts ovanför knäet. Bakpå strumphälarna sydde man fast en skinnbit för att hindra att skon skavde hål. Hela somrarna gick barnen barfota, ofta i *sockor*, d. v. s. i strumpskaft utan fötter.

Hade flickorna några fina skor var det *pyssjor*. Annars var barnskorna grova becksömsskor. Inne kunde barnen vintertid springa i *förfötter*, *sömade* av garn spunnet av kohår och bukull.

Till vardags hade pojkarna skjorta utan krage. När de skulle vara fina, kunde de ha skjorta med uppstående krage. Då hade de också förskinn av gult killingskinn utanpå kolten. Detta hade halsrem och remmar om livet, vilka spändes ihop med en sölja mitt fram, alldeles som de vuxnas. Annars hade de ett läderbälte. Liksom flickorna hade pojkarna långa grå eller vita vadmalsstrumpor och plockade eller pinnade strumpband ovanom knäet. Deras mössa, *hätta*, var gjord av sex kilar, klippta av t. ex. två olikfärgade halsdukar och försedd med en knapp, där kilarna möttes. Den hade hakband och skilde sig tydligt från flickornas. På mössan var det som man kunde se, om det var en liten pojke eller flicka (se bild). Till vardags brukade pojkar inte ha förskinn eller bälte och flickorna heller inte förkläde, så länge de var småbarn.

När pojkarna blev större, fick de enkla halvlånga byxor av lärft eller vadmål, hättan byttes ut mot en röd filmössa, och de fick tröja i stället för kolt. (Flickorna knöt kläden utanpå sina mössor liksom de vuxna kvinnorna.) Vid

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Koltbarn. T. v. pojke, t. h. flicka. Ända till in på 1870-talet var barnen klädda så, när de skulle vara fina. Efter akvarell av Emilia Eriksson.

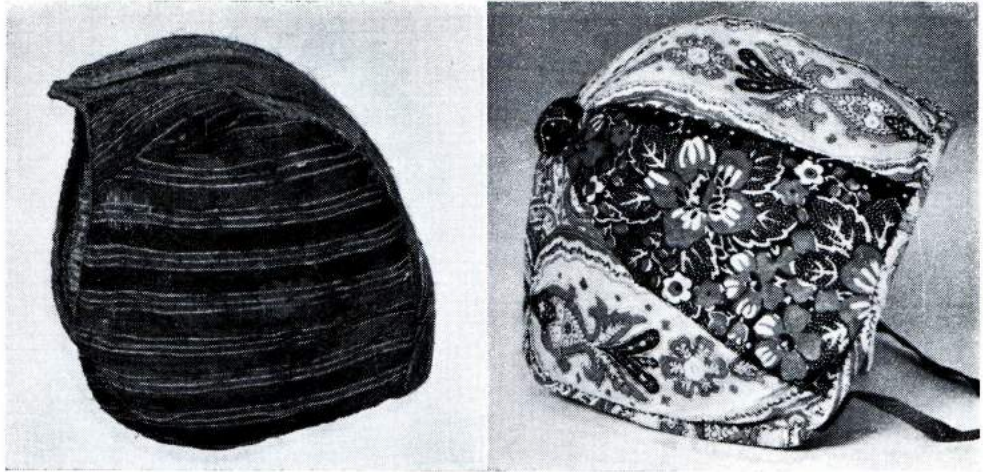
Barnkolt, nygjord efter anvisningar av Karin Holmström och Erikanders-mor. Den randiga koltan har föregåtts av enfärgade koltar, liksom kvinnornas randkjolar föregåtts av enfärgade livkjolar och koltar.

sju, åtta års ålder kunde barnen till söndagsbruk få koltan utbytt mot kläder lika de vuxnas söndagseftermiddagsdräkt. »Till vardags var det inte så noga hur de halv vuxna barnen var klädda. Flickorna kunde då gå i gamla urvuxna koltar.» Barnen fick ingen särskild kyrkdräkt förrän till konfirmationen.

När barnet låg i vaggan, kunde man på mössan se om det var en pojke eller en flicka. En mor brukade ha i ordning två olika *tissmössor* (dimössor), en pojkmössa och en flickmössa, så att hon kunde sätta på den rätta. För övrigt var det inte mycket av barnet man såg, ty sedan det hade blivit klätt i skjorta, blöja och mantel av ylle, lindades det i en 6—7 alnar lång och 3—4 tum bred ylle- eller hårgarnslinda, vävd i bandsked (se bild). Den lindades först tre gånger kring fötterna, varefter man lindade uppåt, tills man kom till armarna, som lades över bröstet och lindades in. Lindan fick gå i kors över bröst och axlar, varvid den också kom att gå i kors i ryggen. Lindningen avslutades med ännu ett par varv runt kroppen, varpå lindan knöts till med band flätade av äfsingarna. Skulle man vintertid ut med en sådan liten, »lurade man ikring» honom ett killingskinn eller en vaggfäll och lade honom i en ullkorg. Men det hände ytterst sällan att barn fick komma ut, innan de själva kunde springa omkring. Sommartid kunde spädbarnen dock få följa med modern på arbete och då ofta åka i en liten *barnschäs*. En sådan fanns mest i var gård. Endast när de skulle döpas, tog man vintertid ut späda barn. Det hände att man döpte ett barn samma dag det blivit fött.

När ett litet barn i Ovansjö för 100 år sedan skulle kristnas, pyntade man ut det så gott man kunde med en del persedlar, som hörde till moderns dräkt. Så var det brukligt att utanpå de vanliga lindekläderna breda ut moderns brud-

T. v. flickmössa av sidenlappar. Från Glasens i Bro. T. h. pojkmössa av kattun, kopia av en nu förkommen mössa från Lissjönes i Övermyra.

halsduk eller något annat grant kläde, som man vek ett brett veck på mitt fram och för övrigt rynkade ihop runt halsen och fäste med ett vackert sidenband tillhörande moderns mössklädsel. Det fästes fram med ett par mässingsnålar, som sattes i kors över bröstet. Mössan, som ibland var en gåva av gudmodern, var en vanlig liten tissmössa, som barnet bar ända från födelsen. Barhuvat kunde det under inga omständigheter få vara. Hade man ingen passande mössa, lindade man in barnets huvud i en halsduk. Just som prästen skulle vattenösa det, sköts mössa eller halsduk ner i nacken för att åter genast sättas på.

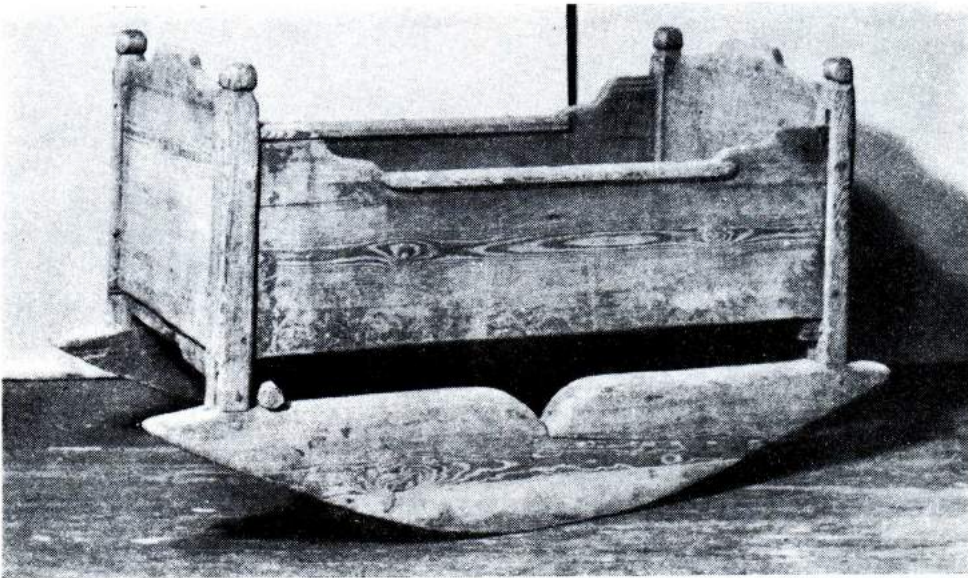
Längre tillbaka i tiden döptes barnen vanligen i kyrkan. Gudmodern skulle då bära barnet uppför hela kyrkgången och hålla det högt och synligt för alla. Det måste ha varit en vacker syn: inte bara barnet i dess färgrika klädnad och faddrarna klädda i sina helgdagsdräkter utan hela menigheten, som fyllde kyrkan och var klädd i enlighet med söndagens karaktär.

Man var angelägen om att få barnen döpta så tidigt som möjligt, ty man var rädd för att något ont skulle möta dem innan. För att mota det som var ont, lade många in en slant i lindan, helst en som modern haft i skon när hon stod brud, eller också ett psalmboksblad. Småningom började det bli vanligt att man lät döpa barn också i prästgården eller komministergården, vid husförhören och under böneveckan, då det var gudstjänst på vardagseftermiddagarna ute i byarna. (Böneveckan började trettondagsafton.) Dopkalas minns man inte.

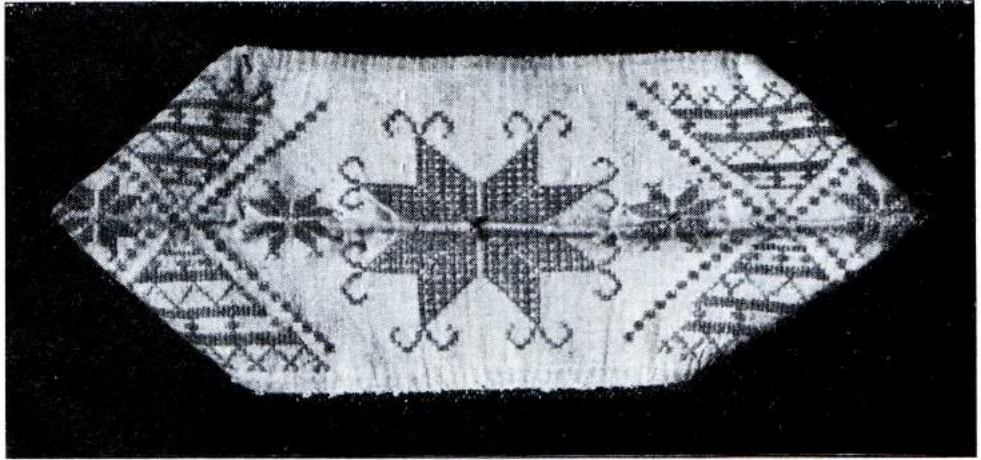
Man bytte med tiden ut den mångfärgade sidenhalsduken och den färgrika lilla mössan mot vit klädsel vid dopet. Man tog bara en servett eller vit halsduk och anbringade den på samma sätt som man tidigare gjort med silkesklädet. På huvudet fick barnet en vit stickad mössa. Det dröjde in på 1860-talet, innan det ansågs passande att kläda bönders barn i vitt, ett bruk som kom från ståndspersonernas sedvänjor. Hantverkare, smeder och andra, som stod

Lindebarn med tissmössa och sju alnar lång hårgarnslinda. T. h. rekonstruktion av gammal dopklädnad. Efter teckningar av Kerstin Högbom.

Vagga som sex generationer ovensjöbor uppbyggats i. Ägare Axel Högström i See.

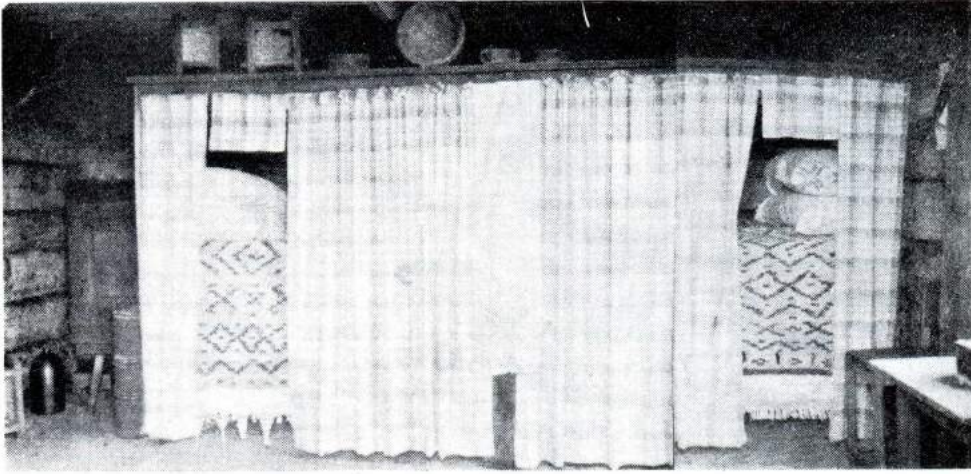

Vagghuva från Kungsberg. Ur Lisa Hedbergs samlingar av gamla textilier från Järbo, nu i Järbo gammelgård.

Vaggryor. Den t. v. (85×70 cm) nu förkommen. Den t. h. (90×70 cm) från Ol. Lars i Övermyra, nu i Ovansjö gammelgård.

mitt emellan bönder och herrskap, förmedlade övergången. De enkom sydda dopklänningarna är en sen företeelse i vår socken. I stället för att man i äldre tid med mössan utmärkt, om det var en pojke eller en flicka, som skulle döpas, började man, när barnen hade lika vita mössor, att knyta ett ljusrött band på flickor och ett ljusblått på pojkar, såsom man ännu gör.

Kranssäng från Momby fäbodar. Tillhör nu Ovansjö hembygdsförenings fäbodar på Nymmenåsen.

Sängar och sängkläder

SÄNGAR

I början av 1800-talet hade man väggfasta sängar i alla gårdar. Ibland var dessa sängar inbyggda med skåp upptill och ståndskaç för gaveländan. Ibland slutade de med en smal hylla, *krans*, längs efter långsidan och gaveln som vette mot spisen. Sådana sängar kallas *kranssängar* (se bild). När det var två sängar i följd, brukade det mest vara ett mindre skåp på framsidan mellan *framsängen* och *mursängen* (se bild). I dessa skåp hade man ofta en matbit och en brännvinsflaska stående. Där det inte var något sådant mellanskåp, var det vanligt att man hängde upp ett handkläde, som skilde de båda sängarnas förlåter (se bild).

Det fanns också sängar med två bäddar, den ena över den andra. Översängen kallades i likhet med de enkla avbalkade bäddplatserna, som förekom ovanför mjölkkällaren i fäbodarna och i uthusen, för *trallsäng*. En sådan säng med en liggplats över den andra kunde vara en enkel stolpsäng med hörnstolpar som

gick ända upp till taket (se bild). Den kunde, ehuru det var mindre vanligt, också vara inbyggd med stånds-kåp vid gaveländan och ibland ha ett skåp vid framsidans fotända. Ytterligare liggplatser har man skaffat sig genom att göra utdragbara sänglådor, *skottlådor*, vilka man kunde skjuta in under sängskåp och sängar på dagarna. Sängar med en *fotpall*, avsedd endast att dra ut och skjuta in för att skylla utrymmet under sängen, där man förvarade skodon m. m., har varit vanliga liksom sängar med en lockförsedd *sängpall*, lik en liten smal träsoffa. I sådana sängpallar liksom i skottsängar fick större och mindre barn många gånger dela bädd. Det minsta barnet låg hos modern om nätterna och i vaggan om dagarna. Vaggor finns bevarade med såväl långsgående medar som tvärgående. De med långsgående har betraktats som de äldsta (se bilder).

I *källarstugor* och *nastur*, avsedda att tjäna som liggplatser för gäster, kunde man ha fina blåmålade ståndsängar, *stannsängar*. Det var sängar som i motsats till de väggfasta inte utrustats med förlåter (se bild). Också gammalt folk, som tagit undantag och bodde i någon liten kammare i den gård där de tidigare varit husbondefolk, brukade ha en stannsäng, innan först *dragsoffan* med trälock och sedan *dragsängen*, den gustavianska sängen, kom på modet.

I drängkamrar liksom på loft och skullar, där de vuxna flickorna hade liggplatser, fanns grovt tillyxade, klumpiga väggfasta sängar, som oftast var endast i hörnen inbyggda halvsängar med en stolpe i framhörnet. De som var måna om att göra dessa sängar prydliga, fäste en gardinkappa på ett snöre uppe vid taket. Kappan kom på så sätt att pryda både långsidan och gaveln på sängen. Man har också talat om *trallnastur* över vedbod, portlider och stall, till vilka trappor ibland ledde upp direkt utifrån. Ofta var de inte större än att där var plats för en trallsäng.

De mest primitiva bäddarna ordnade man i de kojor, som man byggde för att få tak över huvudet, när man var i skogen och kolade. I dessa kojor sparade man ut en lave av själva marken, när man grävde kojan. Laven, som sparades ut, var så stor, att fyra, fem personer kunde ligga utsträckta i bredd på den. De hade sina fötter mot *bobärden* och huvudet mot väggen. Ovanpå laven bredde man ut granris, örnbräken och starrhö och över det några gamla slarvtäcken, slitna fällar eller råberedda hudar. Man låg i kläderna och tog bara av sig skorna samt rockar och pälsar, som man bredde över sig. Var det den tid då milorna skulle vaktas, behöll man skorna på.

SÄNGUTRUSTNING

I sängarna nyttjades framför allt halm att ligga på. Det har i senare tid varit slagtröskad råghalm. Tidigare brukade man ha havrehalm och örnbräken, *ormris*. För att få en halvbädd jämn, tog man en handfull halm i sänder, vek av topparna och lade lycka efter lycka tvärs över sängen, vartannat varv med avvikningen mot framsidan i sängen, varannat varv med avvikningen mot väggen. Mellan dessa varv lade man lös halm mitt i längs efter. Det ansågs fint att bädda upp sängarna riktigt högt. Men i de sängar, där man låg, blev ju

Trallsäng från Norrbergs fäbodav. Tillhör nu Ovensjö hembygdsförenings fäbodav på Nymmenåsen.

halmen snart nerlegad. När det blev helg, brukade man därför lägga på ny halm ovanpå den gamla. »Den som bäddar jämnt och fint får fina barn», sade man och försökte att få flickorna att vara noga, när de skulle reda till halmbädden.

Ovanpå halmen bredde man ett grovt täcke, underbreda, *unbrea*, och stoppade ner det så att inte halmen stack upp. Vanligaste unbrea var ett enkelt slarvtäcke, *underslarvtättje*. Det var hopsytt av två våder och vävt av grova linnetrasor och kunde ha några enkla ränder av blå eller bruna trasor. En gammal nött fäll eller ett kasserat *oppåslarvtättje* kunde också tagas till unbrea. Erikanders-mor och Tomtas-far i Övermyra talade om, att man förr haft råberedda kalvskinn med håren kvar att breda över halmen i fäbodsängar, där karlarna hade vinterkvarter.

I många fall låg man direkt på unbrea. Men småningom blev det vanligt att ha ett var med halm i, en *halmfässing*, ovanpå denna. Fässingsvaret vävdes vanligtvis i spetskyper av lin- eller hampblånor, och spetskyper har här kallats *fässingsväv* (se bild). Varet var öppet efter ena långsidan, så att halmen kunde läggas in knippvis *på långviset*, och det knöts ihop med isydd band. »Men knipphalmen var stel. När dom börja tröska i maskin, tog dom *löshalm*.»

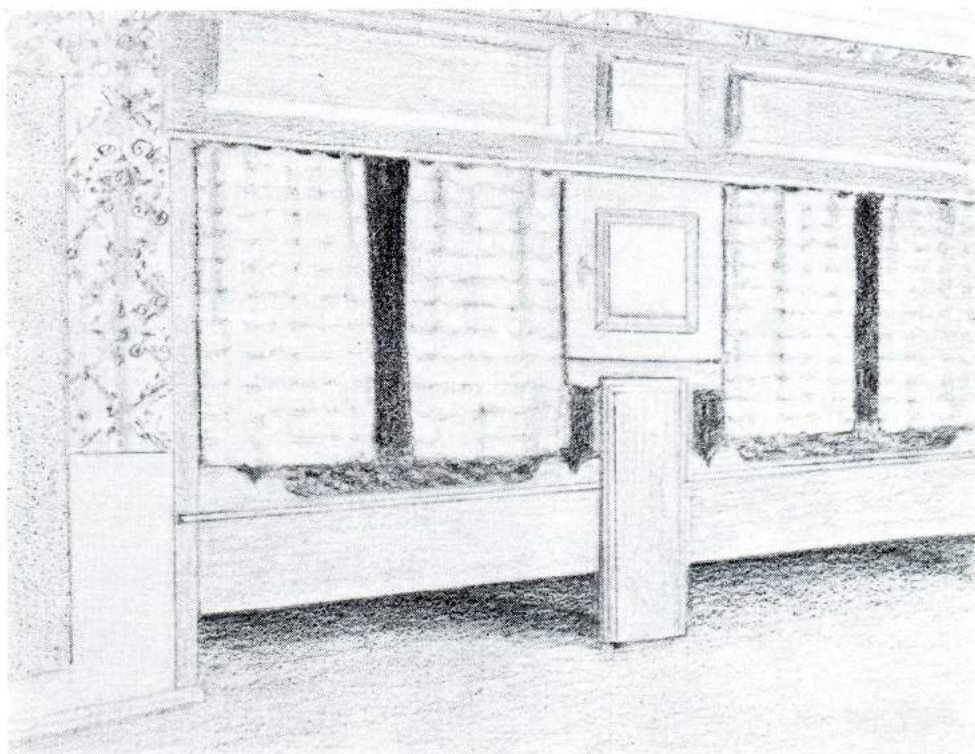
I en arvsskifteshandling från Kungsgården år 1679 efter Ehrborne och Gudfruktige Matrona Sal. hustru Anna Jonsdotter Giöös upptages 1 st. Fessing, vilket visar att benämningen då förekom hos ståndspersoner i bygden.

I Järbo finns en gammal kort förlåt vävd i munkabälte, *bordtäckesväv*, 112×70 cm, som representerar ett äldre förlåtsmod än det som de minns, som nu lever. Den har märken efter bandöglor upptill och liknar förlåter som man känner från flera socknar i Dalarna. En annan våd i munkabälte, 115×61 cm, från Kungsberg, är möjligen också en förlåt. I ett fall har en munkabältesvåd i Övermyra återfunnits fastsatt kring ett vävstolssäte. Måtten på denna våd var i det närmaste desamma som på Järbo-förlåten. De gamla förlåtssängar, som har haft sina förlåter kvar, har alla varit kranssängar, till vilka hellånga förlåter hört. Den gamla förlåten från Järbo har däremot utan tvivel hört till en inbyggd säng. Sådana sängar med sängpallar och profilerade framkanter och med förlåtskåppen placerad på insidan har av allt att döma en gång i tiden haft korta förlåter. Men när de inbyggda sängarna revs ut, har man påtagligen på olika sätt gjort sig nytta av de gamla förlåtarna, som så förintats och sjunkit i glömska. När man i senare tid monterat upp någon gammal inbyggd säng, har man, ehuru felaktigt, utrustat den med långa sänggardiner.

De sängförlåter, som brukats i mannaminne och varav åtskilliga blivit bevarade, är långa och når ända ned till golvet. De flesta är blå- och vitrutiga och har vävts i tuskaft eller kypert. Men också blå- och brunrutiga finns bevarade. Dessa mörkare förlåter har i senare tid hängts upp kring spisen, när man flyttat ut i sommarstugan, och slitits ut som spisförlåter.

Uppe vid huvudgården hade man av dessa långa sängomhängen en längd av bara en halv våd, varför man bra kunde se de rikt utstyrda örngottshuvorna (se bilder). Våden avslutades ofta nedtill med en vidsydd tygbit, försedd med en knytning eller flätning. På samma sätt kunde en helt liten kappan vara prydd, som skilde den smala gardinen vid huvudgården från den av två våder hopsydda gardinen vid fotändan av sängen. Det enklaste sättet att pryda kappan var att sy fast en tygremsa av annan färg och fransa den, t. ex. en klarblå förlåt med »illinderli rö» uppfransad kant. Kappan kunde lätt skjutas ihop och fotändans breda förlåt dragas för, så att nästan ingenting av bädden syntes. Ibland utgjordes den lilla korta kappan av en lärftsremsa med fint flätad frans.

När man började kunna få raffelstopp från fabriken, blev det vanligt att man stoppade stora *dynor* med det och hade en sådan dyna i stället för fässing eller ovanpå fässingen, som då fick ersätta den lösa halmen. I de äldsta boupp-teckningarna omtalas bolstrar liksom hyenden. Hurudana dessa varit eller hur de använts är inte gott att veta. Benämningarna har kommit ur bruk och har inte nyttjats av dem som nu lever. I Svenska kulturbilder, femte bandet, skriver Emelie von Walterstorff i sin uppsats Bondens bädd: »Vad huvudgården beträffar, har man redan under Birgittas tid nått fram till att använda två kuddar till och med i en enklare säng, den översta, eller *örngottet*, antagligen stoppad med fjäder, den undre, eller *hyendet*, sannolikt innehållande hackad halm, avfallsblånor eller dylikt.» I enlighet med denna terminologi skulle hyende kunnat

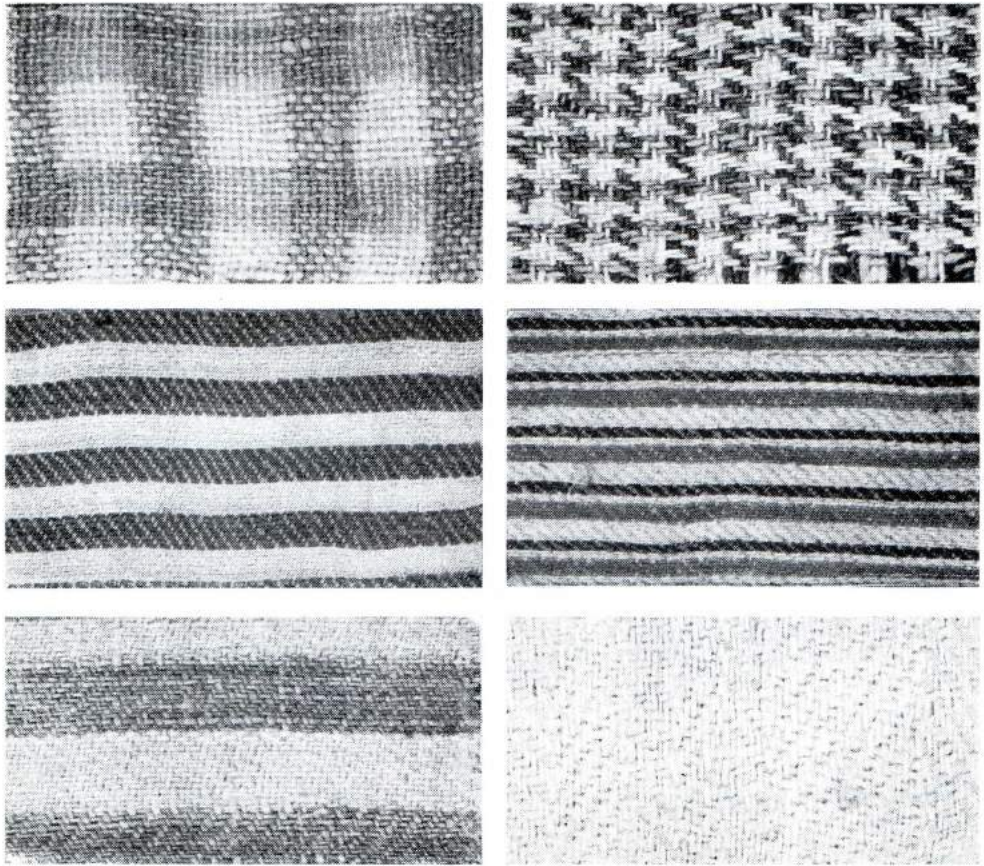
Väggfasta sängar från Djupdal i Järbo, restaurerade. Nu i Järbo gammelgård.

betyda vad man senare kallat *underkudde* och örngottet varit namn på de med örngottsvar försedda *oppåkuddarna*.

Till huvudgärd har man här brukat en kudde, underkudde, under underbredan. Därovanpå hade man, innan de breda hänglakanen kom i bruk, ett hänglakan gjort av bara en våd blaggarn eller lärft och ovanpå detta, när det skulle vara fint, två oppåkuddar med lösa örngottsvar, *örngottshuvor* (se bilder). Alla nya kuddar var ofantligt tjocka, och huvudgården blev därför mycket hög i de fint oppbäddade sängarna. Man har också sagt, att man mera satt än låg i sängarna förr i tiden. Det förklarar i någon mån, att sängarna kunnat vara så korta som de är. Alla kuddar var så långa som sängarna var breda.

Till underkuddar syddes var av grovt hampblaggarn, i vilka man stoppade björnmossa, älgghår, havreagnar eller halm. Man kunde blanda ihop olika slag och stoppa i, och då brukade man säga att kuddarna var stoppade med *blanning*. Älgghår kallades *älsbrödd*. Kuddar stoppade med älgghår var mycket vanliga. De blev som gamla ofantligt hårda och knöliga. Detta föranledde folk som kom på besök och fick en sådan kudde under huvudet att skämtsamt fråga, om det var raskved i kuddarna.

Till *oppåkuddarna* syddes som regel var av riktigt tätvävd hellinne-pärk (oliksiktig korskyper) med ränder i brunt och vitt eller blått och vitt (se bild).

Överst: Prov på förlåter i blått och vitt bellinnelärft. I mitten: Kuddvarsväv av blå- och vitrandig bellinnepärk. Nederst: T. v. väv efter underkudde, t. h. fjässingsväv.

I dem stoppade man sådant som var mjukt — fast det inte var så värst hållbart: ängsull, *kärrtuppor*, vassvippor, *sjödun*, kaveldun, *kasdun*, vars bruna honkolvar gav en myckenhet av fina dunhår, samt ibland tisteldun. Dun och fjäder efter fjäderfä fanns inte i gårdarna. Först mycket sent började man lägga sig till med höns. Den brukar därför inte finnas i de gamlas kuddar.

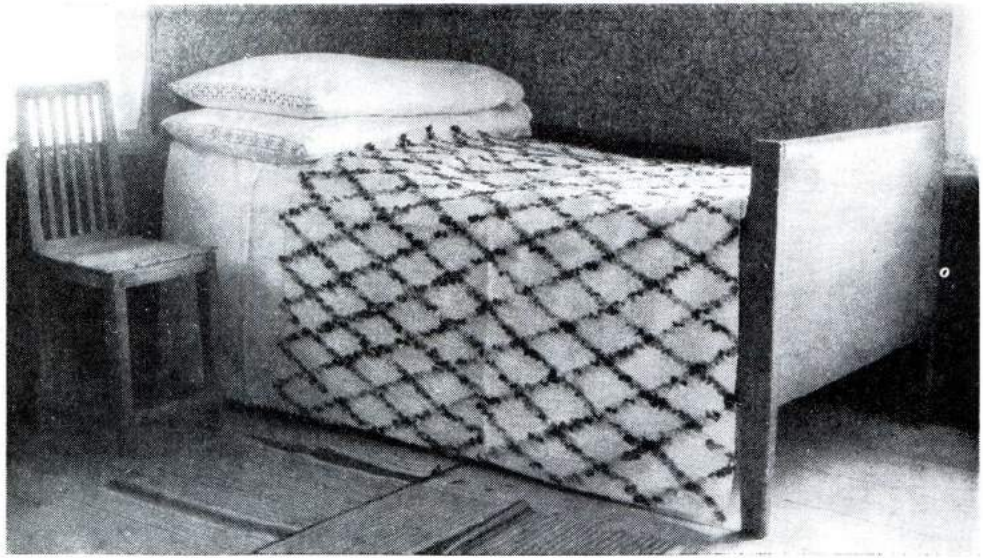
Ängsull samlade man strax före midsommar ute på myrarna, som då var »snöginderli vita». Vass och kaveldun togs på senhösten medan man ännu kunde ro, eller också färdades man på isen långa vägar när sjöarna frusit till. En kudde stoppad med sjödun, som man tagit på vintern, ansåg man skulle kunna hålla i tio år. Tisteldun var däremot föga hållbart. Man tillvaratog tistlar när man skar havren. Det fanns på den tiden mycket mer tistlar i säden än nu. Man tog hem *tistelborrharna* och lade dem på logen att torka, tills man såg sig ha tid att ta reda på fjunen. Det var dock ett besvärligt och otacksamt arbete. En sådan kudde var nog mjuk, när den var alldeles ny, men den blev mycket fort nerlegad.

Vid en utställning i Karlstad 1942 av dräkt och slöjd i Ovansjö bäddades två kranssängar med gamla ovansjösaker så som bilden visar.

Till örngottsvar, *kuddhuvor*, begagnade man såväl vanligt lärft och blaggarn som rutigt kulört lärft och blommig kattun. Den infällda delen, som finns på långörngottens ena kortsida, kallades också *huva*. Dessa huvor har under en tid av bortåt hundra år varit föremål för kvinnornas synnerliga omsorg (se Märkning och prydnung). I de kulörta örngotten har mångfärgade pinnspetsar fällts in (se färgbild och Märkning och prydnung). Till huvor i vardagsörngott skall man ha vävt randig hellinnepärk i blått och rosa. Några sådana huvor tycks inte finnas i hehall nu. Örngott med påkostade, rikt broderade huvor nyttjades endast i de fint oppbäddade sängarna, och dem låg man i regel inte i.

Redan innan det blev vanligt att ha fässing, hade många haft ett större eller mindre underlakan av blaggarn lagt tvärs över unbrean. När man började nyttja fässingar, lade man fässingen ovanpå unbrean och underlakanet tvärs över fässingen. Ovanpå underlakanet bredde man därtill vid oppbäddningen av en finsäng ut ett *hänglakan*, *franslakan* (se bilder), gjort av två våder fint lärft. Det var ett prydnadslakan med märkning och frans, som lades så att fransen

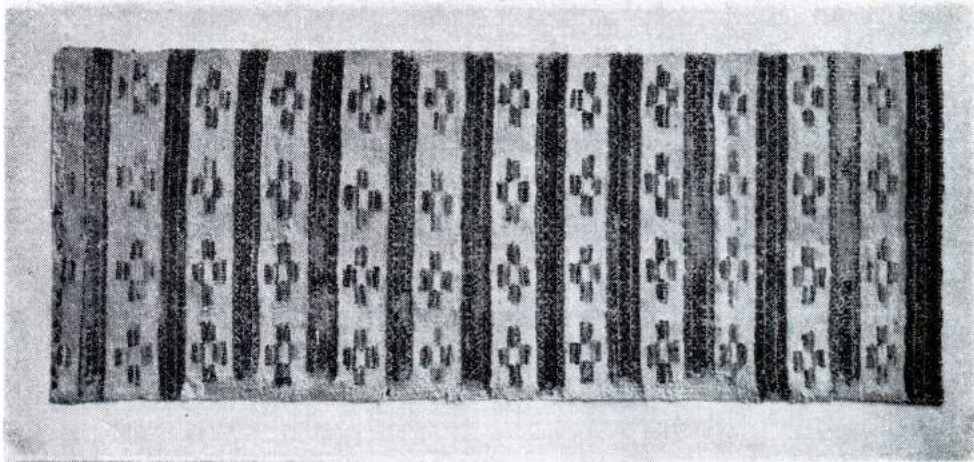
Uppbäddad standsäng från sommarstugan hos Hanses i Västerberg. De virkade huvorna och slarvötacket med de uppstående nopporna, gjorda under 1900-talet av Stina Olsson, f. Westin, visar hur man nu på samma sätt som tidigare gärna begagnat nya tekniker till de i traditionell stil eljest gjorda textilierna.

kom att hänga ner mot golvet och så att den blev synlig under ett likaledes på tvären över sängen utbrett prydnadstäcke, *oppåtäcke*. Var det en säng som man låg i var natt, men som man ändå ville skulle se prydlig ut, nöjde man sig antingen med ett envåds-franslakan, som hängde ner uppe vid huvudgärden, eller också lyfte och vek man, när kvällen kom, det av två våder sydda lakanet och lade det under kuddarna så att det hängde ner bara vid huvudgärden. Det användes aldrig att ligga på. (Se f. ö. Märkning och prydnad av linneplagg.)

Det dröjde länge innan man började begagna vad vi menar med överlakan, *övervikslakan*. Det ansågs till att börja med som »överdådigt».

Hänglakan med verksta'-spets och kläppfrans. Från Skommars i Ytterbyn, Järbo. (Hänglakan i två våder brukar vara omkring 170 cm långa och 135 cm breda.)

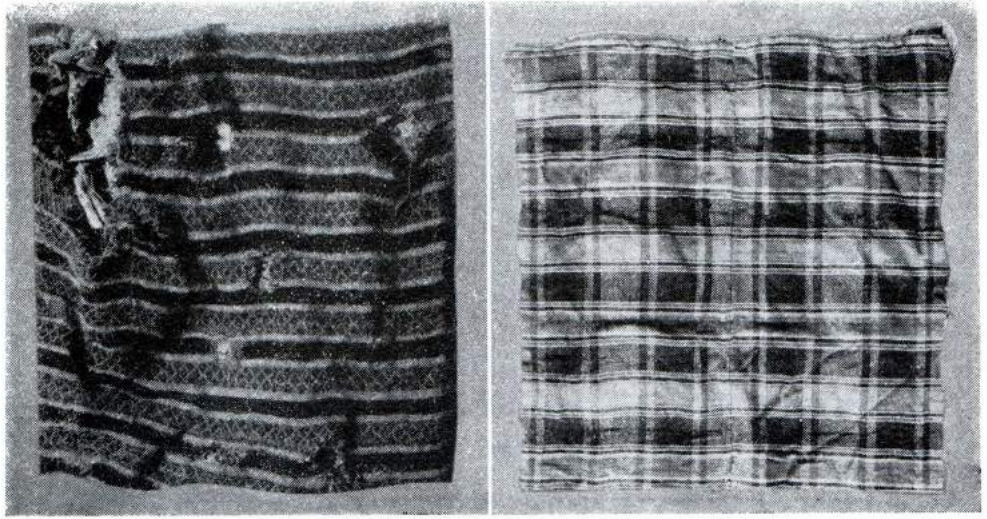
Slarvtäckeshalva med bårder av hampkrus i rött, brunt och grönt från Holmströms på Asen (hela täcket 162×121 cm).

Täcken av skilda slag

SÄNG- OCH ÅKTÄCKEN

Fällar var länge de viktigaste täckena. De lades på *långviset* i sängarna. På vintern hade man fårskinnsfällar, på sommaren helst killingskinnsfällar men även kalvskinnsfällar. »Fällar var nära nog outhärliga för både fattig och rik. Värst var det om man fick ohyra i dem. Gällde det att bli av med loppor i en fäll, lade man ut den på skarsnön, när det var riktigt kallt och torrt, lade ullsidan ner och lät den ligga ett par timmar. Därefter piskade man den, och då var lopporna stela av köld och föll av.»

Fälltäcken, *beslagna fällar*, var fällar med fastsytt överdrag av väv. Till fälltäckesväv har man i första hand nyttjat vävnader som man med ett gemensamt namn kallat *tunntäcken*, vävda i spetskypert, *fram- å tobakasväv*, *fässingsväv*, eller gåsögon och korndräll, alla med lin eller hampa till varp och hårgarn eller ullblandat hårgarn till inslag. Men även hampkrus vävdes till fälltäcken, såsom det här avbildade fälltacket från Ol. Jöns i Norrberg visar.

Fälltäcken. T. v. sängfäll i hampkrus (160×125 cm) i grönt, svart, blått och vitt. Från Ol. Jöns i Norrberg. T. h. åkfäll i bruten spetskypert (135×130 cm), rött, grönt och brunt inslag i varp av mörkare och ljusare grått garn — hampa och lin. Från Hanses i Västerberg.

Fälltäcken nyttjades både i sängar och i åkdon. De fälltäcken, som man gjorde till åkdonen, var kortare än de man gjorde till sängarna. Den beslagna fällen från Hanses i Västerberg med täcket vävt i gåsögon har de mått som man gärna ville att en åkfäll skulle ha för att vid behov kunna läggas över hästen. Den är 130 cm bred och 135 cm lång. Ett fälltäcke avsett att nyttjas i sängar gjordes lika brett men omkring 170 cm långt.

Det var kanske vanligast att ha fällar utan fastsytt överdrag. I stället bredde man då lösa täcken över fällarna: tunntäcken, tjocktäcken eller slarvtäcken. Vid oppbäddningen av en säng, som inte hade sängpall, vred man dessa täcken ett halvt varv, så att de kom att ligga på *tvärviset* och hänga ner över framsidan. Varpen till tunntäcken gjordes randig av mörkare och ljusare lin eller hampa. Därigenom blev dessa täcken, som vävdes i gåsögon, korndräll eller spetskypert, rutiga, då man slog in omväxlande färger. Ett vanligt hårtäcke kunde vara vävt i t. ex. rött, gult, brunt och blekblått. *Mörka täcken* av detta slag, som var de täcken man längst fortsatte att väva, hade endast blått och grönt garn till inslag (se Gravölstäcken). Då varpen endast var mörkare eller ljusare grå, kunde man genom att växla inslag i samma väv väva både vanliga och vad man kallar mörka täcken.

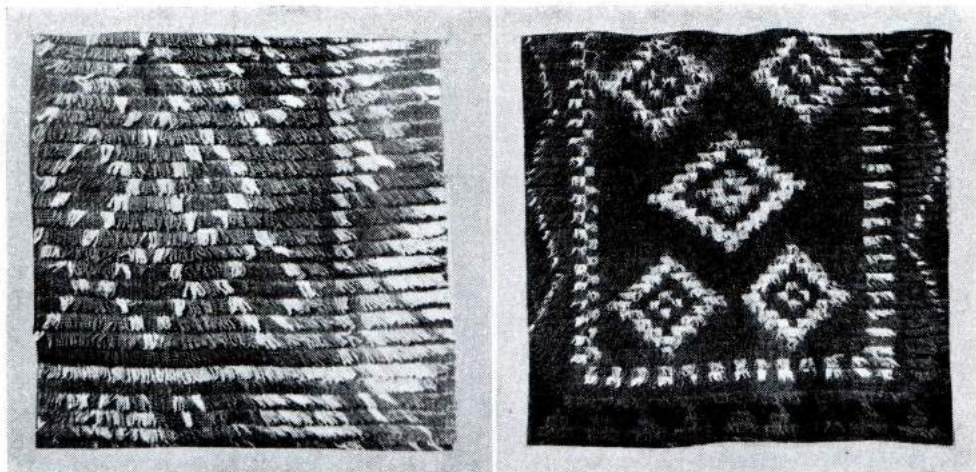
Gårdarnas finaste *oppåtäcken* var ryorna. De lades på sängarna till jul, vid bröllop och vid gravöl. Det var dyrbara täcken. Av bouppteckningarna framgår, att man visst inte i var gård ägde en rya. Men å andra sidan fanns det storgårdar, där man kunde ha flera ryor, gamla och nya. År 1773 fanns det efter Katharina Larsdotter i See två ryor, en värderad till 24 riksdaler, en till 9 riksdaler. Änkan Karin Larsdotter i Överbyn hade 1826 tre ryor.

Ryafragment (75×75 cm). Färger: se texten. Inslag: togarn av lin eller hampa. Alla andra ryor har hårgarn till mellaninslag. Från Ol Ers i Österberg.

De ryor, som finns bevarade, är från skilda tider. Av de äldsta är det inte mycket kvar. Ryan med blyxtmönster, viggmönster, från Ol Ers i Österberg (se bild) är söndersprättad, därför att den bitvis varit trasig. Dess bredd har varit omkring 155 cm och längden omkring 180 cm. Den tycks nu vara den enda rya från 1700-talet som det finns något kvar av. Hel måste den ha vägt 5—6 kilo. Det är den höga kvaliteten som gör att bitarna, som är kvar, kunnat bibehålla sig så väl. Varpen har 56 trådar på 10 cm. Botteninslaget är dubbelspolat grovt togarn, 6 trådar mellan knutraderna=16 mm. Knutarna: 3 trådar i knuten är 18 mm långa av natursvart, brunt, vitt, gult, blodrött, ljusblått, blågrönt, gräsgrönt och gulgrönt garn av pälsfårsull.

Om ryor av så förnämligt slag som Ol Ers-ryan och ett annat ryafragment av 1700-talskaraktär, som senast hört hemma hos Skolmästars i Bro men inte

Ryafragment. T. v. (halv bredd 58×156 cm) i rött, blått, vitt, grönt, gult och svart. Från Tunells i See. T. h. (130×150 cm) i rött, grönt, vitt och svart. Från Åsen, ägare okänd.

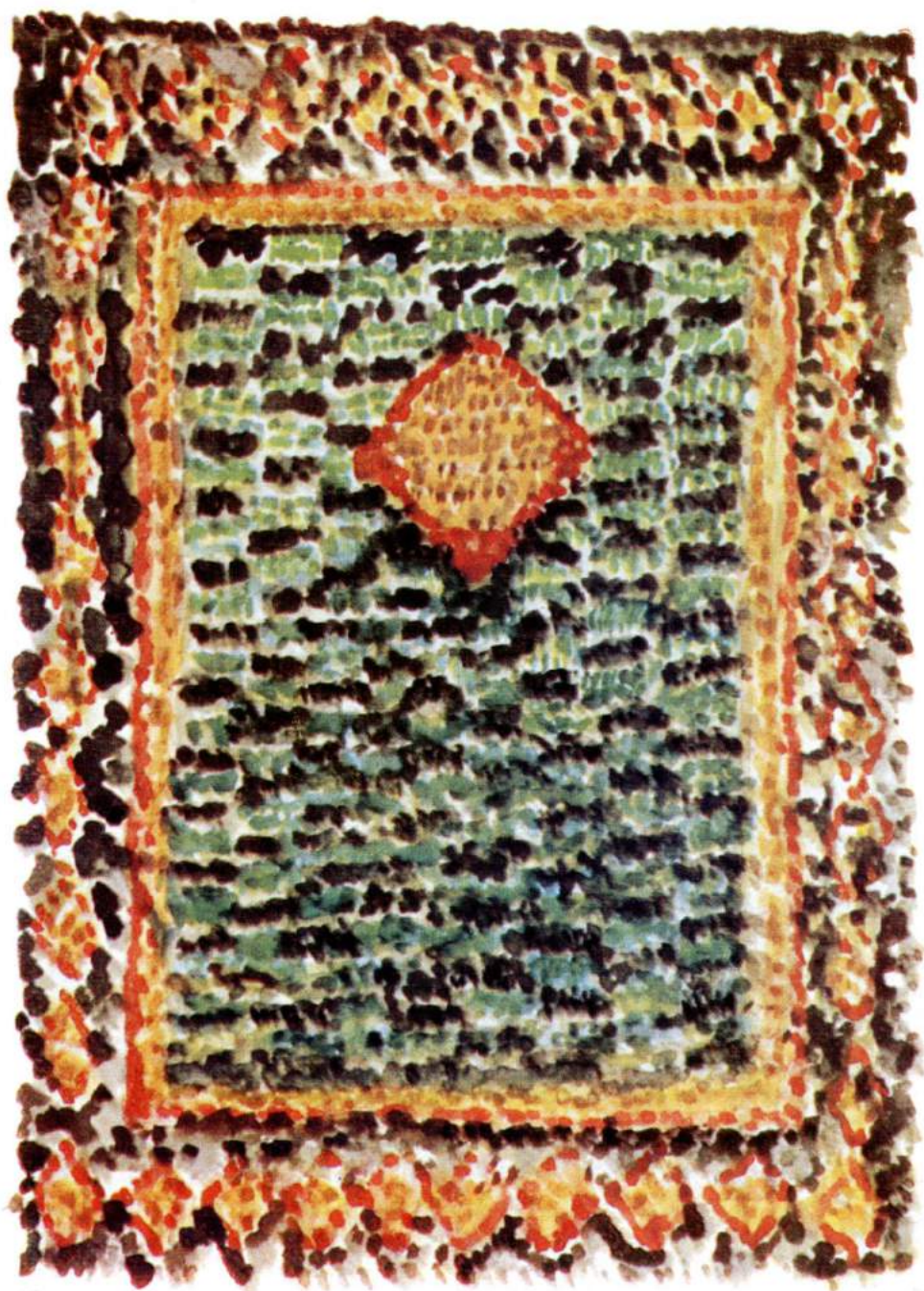
mer står att finna, någonsin varit vanliga i bondgårdarna här, är omöjligt att säga. Man kan blott konstatera, att de båda äldsta bevarade ryorna är de som ur alla synpunkter varit de finaste. Att ovansjöryorna skulle ha varit så omväxlande och erbjudit så mycket av intresse som torsåkersryorna är knappast troligt, att döma efter vad som finns i behåll. Ryor finns i ett flertal boupp-teckningar från 1700-talet. Den äldsta med sängkläder uppräknade upptar två ryor. Den är från 1766 efter bonden Lars Pehrsson i Bro.

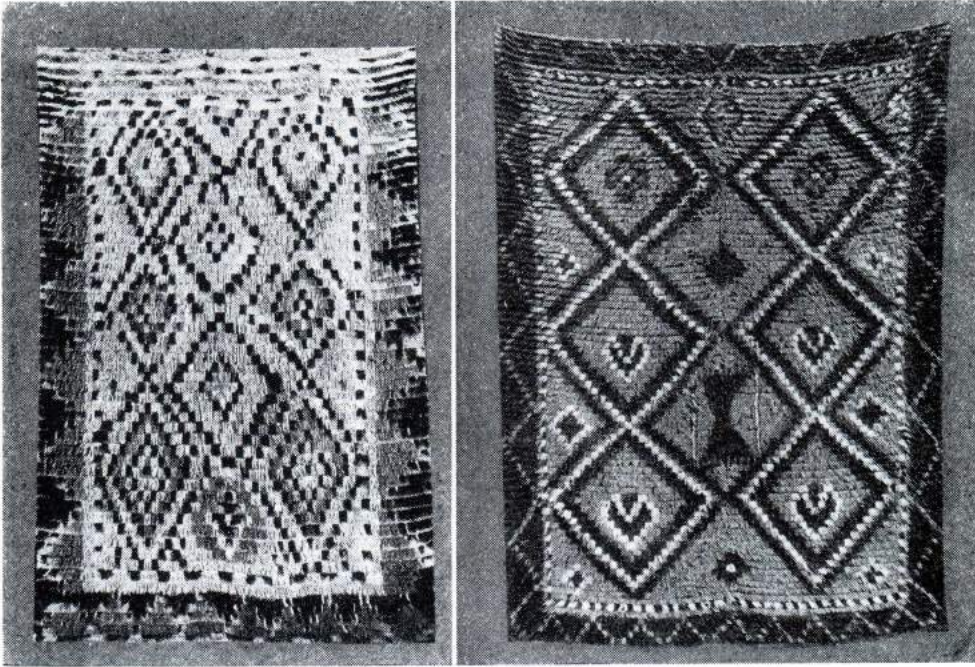
Från 1800-talets förra hälft har funnits bara två ryor i behåll. Den ena är en stor rya med botten upprutad i svart och grönt, upptill prydd med en stor romb i mässingsgul färg med blekröd omramning. Kantbården utgöres av en rad små ljusa romber (se färgbild). Den andra är en vaggrya i snarlika färger med viggmönster (se bild). På dessa ryor är knutarna betydligt glesare och längre än på Ol Ers-ryan. Vaggryan tycks inte stå att finna nu. Garnet i dessa ryor har varit av stridare och glansigare ull än i de senare 1800-talsryorna.

Bland ryorna från mitten av 1800-talet finns en hos Erik Jöns i Bro, som är olik andra genom sina ljusa färger (se bild). Man har anledning att tro att den vävts hemma av någon i slakten. Mycket av finsakerna i den gården är inte beställningsarbete, så som det annars brukar vara i de stora bondgårdarna. Gårdens vävnader och broderade plagg är inte bara originella utan också ytterst välgjorda. Det är folkkonst och inte beställningsslöjd eller förläggarslöjd, sådan som den västgötarna sålde. Många av de ryor som finns kvar, är annars gjorda av yrkesslöjdare, som levat på att förfärdiga och sälja slöjd. Alltför ofta mär-

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Rya, räddad ur lumpsäcken av Pellas-Brita Larsson i Hällhammar. Efter akvarell av Greta Hedlund.

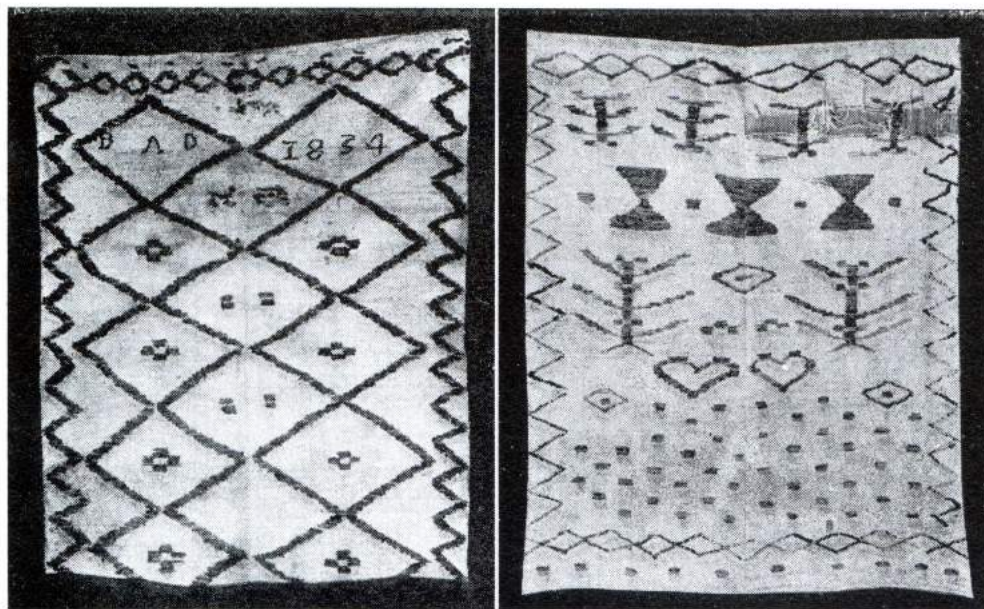
Ryor. T. v. (171×113 cm) i grönt, vitt och rött med ljus hårgarn till mellaninslag. Från Erik Jöns i Bro. T. h. (180×128 cm) i rött, grönt, svart, vitt och gult. Från S'lars Ollas i Mom.

ker man att material, färger och samma ständigt upprepade mönster fått sin prägel av att arbetet gjorts med tanke på förtjänsten.

Ett par ryor, som ursprungligen hört hemma hos Tomtas och Liss Jönses i Övermyra, skiljer ut sig från det stora antal ryor, som kom till efter 1850, och är förmodligen något äldre än dessa. Koschenillrött förekommer inte i dem. Liss Jöns-ryan, nu i Gammelgården, har turkosfärgad botten i mittfältet och de röda knutarna är av krapprött garn. Ryan från Tomtas har knutar av blå-grönt garn i mittfältet och omväxlande rött, svart, vitt, grönt och gult garn i omramningarna. Båda ryorna har ett timglas som mest framträdande mönster. Varpen är av lin- eller hampgarn, 32 trådar på 10 cm. Inslaget nöthårsblandat ullgarn 10—12 inslagstrådar=27 mm mellan knuttrådarna. Knuten 30 mm.

Olik senare ryor är också en rya i Gammelgården, härstammande från Stocksbo. Hela ryan har varit mönstrad med små koschenillröda romber. Men ullen har varit av sådan kvalitet, att nockorna är så gott som alldeles borta. Fragment av några ryor med enkla rutmönster (se bild) finns också bevarade.

Efter mitten av 1800-talet genomfördes laga skiftet i den ena efter den andra av socknens byar. I de många nya gårdar, som i samband härmed byggdes i socknen, hade man ambitionen att i fråga om sängkläderna vilja vara lika väl utrustad som man var i de äldre gårdarna i byn. Detta gav upphov till en period av ryavävning. Västgötarna sålde samtidigt många ryor här, så att

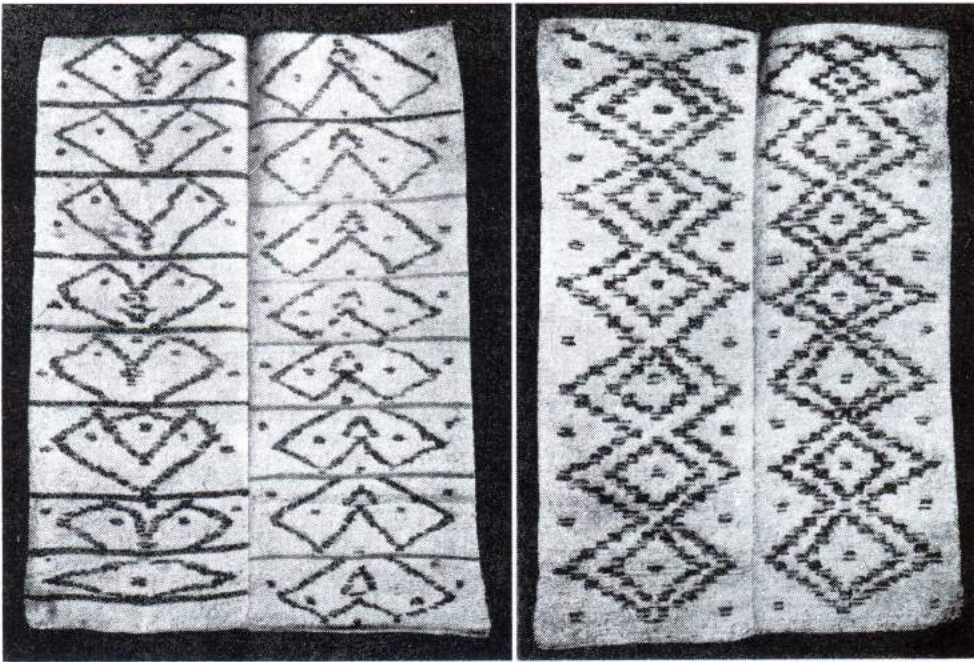

Slarvtäcken. T. v. (192×137 cm) med mönster i rött, blått, gult, grönt och svart. Från Momby jäbodrar, nu i Ovansjö gammelgård. T. b. (175×143 cm) i rött, brunt och grönt. Från Ol. Jöns i Norrberg. Täckena kallas omväxlande trastäcken, slarvtäcken och slarvkläden.

flera bouppteckningar upptar en eller två västgötaryor, som härstammar från den tiden. Mönsterna på dessa var av det slag, som denna tid dominerade också i de hemvävda ryorna: timglas och hjärtan. Det finns ett trettioital ryor med dessa mönster i små variationer bevarade i socknen. Ryor, som vävts hemma i socknen, har mer lysande färger och inte så glesa knutar som västgötoryorna.

Eva Maria Meijer, kallad Tyskskommar-mor (f. i Svärdsjö 1816, gift 1851 med tyskskomakare Hans Erik Wiklund i Yttermyra) gick omkring i gårdarna och hjälpte folk att väva ryor. De få ryor, som finns kvar från 1800-talets mitt, har sagts vara vävda av henne, medan de yngre är vävda av hennes dotter, Tyskskommar-Mari (f. i Yttermyra 1852), med eller utan hjälp av kvinnorna i de gårdar, där hon var och vävde. Tyskskommar-Maris ryor känns igen först och främst på färgen. Koschenillrött är huvudfärgen i dessa ryor. Den färgen finns inte i de äldre ryorna. Ullen är *tyskull*. Mönsterna i dotterns ryor är desamma som i moderns. Det är knappt fråga om mer än två mönster: rutor med hjärtan och rutor med timglas. Familjen flyttade från Yttermyra till Vall och sedan 1872 till Finnäs i Järbo, där dottern hjälpte folk att väva likadana ryor. Tyskskommar-Marie var den sista rya-väverskan som man minns.

Det har antytts, att timglas ofta bara skulle vara en del av en stjärna och att det är hemslöjdsromantiken, som för att göra saken märkligare och intres-

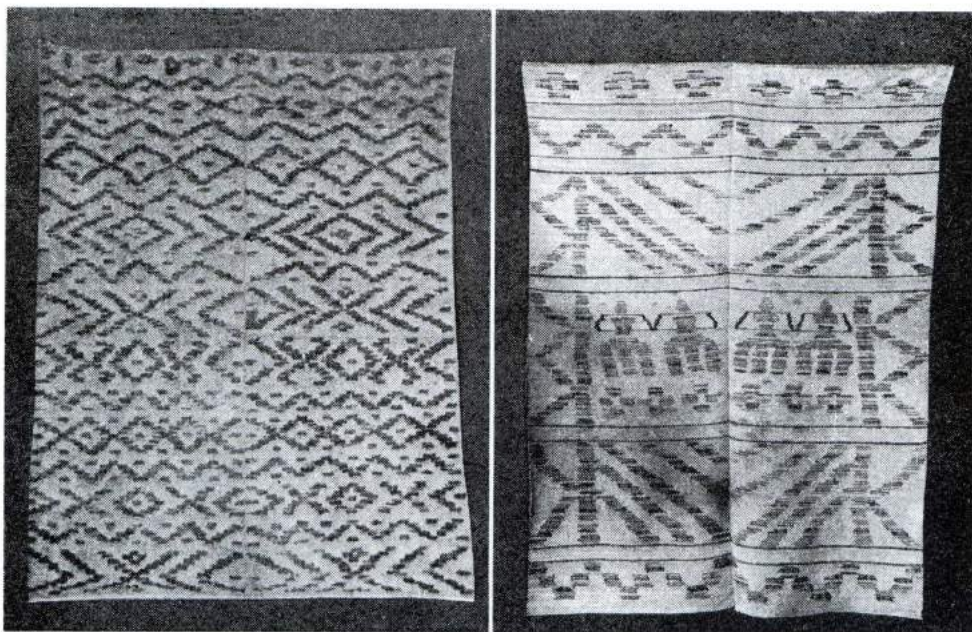
Slarvtäcken. T. v. (190×136 cm) med mönster i rött, grönt, blått och svart. Från Primes i Kyrkbyn, Järbo. T. h. (180×125 cm) med mönster, som kallats kedjemönster, i rött, grönt och gulbrunt. Från Erksas i Norrberg. Ägare Anna Olofsson, Åttersta.

santare skulle ha kallat dessa mönster för timglas. (Jfr Ingegerd Henschen: Svenska vävnader. Sthlm 1949. Sid. 15). Så kan det inte vara i det här fallet. De gamla i gårdarna har talat om timglasryor och hjärtryor. Timglaslet, som de på söndagarna i kyrkan såg på predikstolen, var en känd och lättfattlig symbol. Det hade en för alla påtaglig innebörd liksom hjärtmotivet.

De yngre ryorna är jämförda med de äldre åtskilligt förgrovade och förbilligade. Men sådana de är, vittnar de om att man under den tid när de gjordes, likväl försökte få fram fest och färgglädje.

Utom enkla underslarvtäcken, som förut omtalats, har man vävt fina trastäcken, *oppåtäcken*, som mönstrats med hjälp av färgrika lappar. Dessa trastäcken är den mest genuina folkliga konstvävnad, som man åstadkommit i Ovansjö under 1800-talet. Hur länge har man vävt sådana trastäcken? Det är inte möjligt att säga det. I de äldsta bouppteckningarna härifrån står trastäcken upptagna. Det finns ett fint trastäcke med årtal 1834 invävt (se bild). Det vittnar om att man då fullt behärskade tekniken och kunde väva täcken av detta slag med väl avvägda mönster. Emelie von Walterstorff skriver, att trasväv med inträdd ornering som täcke antagligen är ålderdomlig.

I ovansjöslarvtäckena är de små lappar i allehanda färger, som utgör mönsterna, inlagda i tuskäftsskäl ovanpå bottentrasorna, varför avigsidan är omönst-

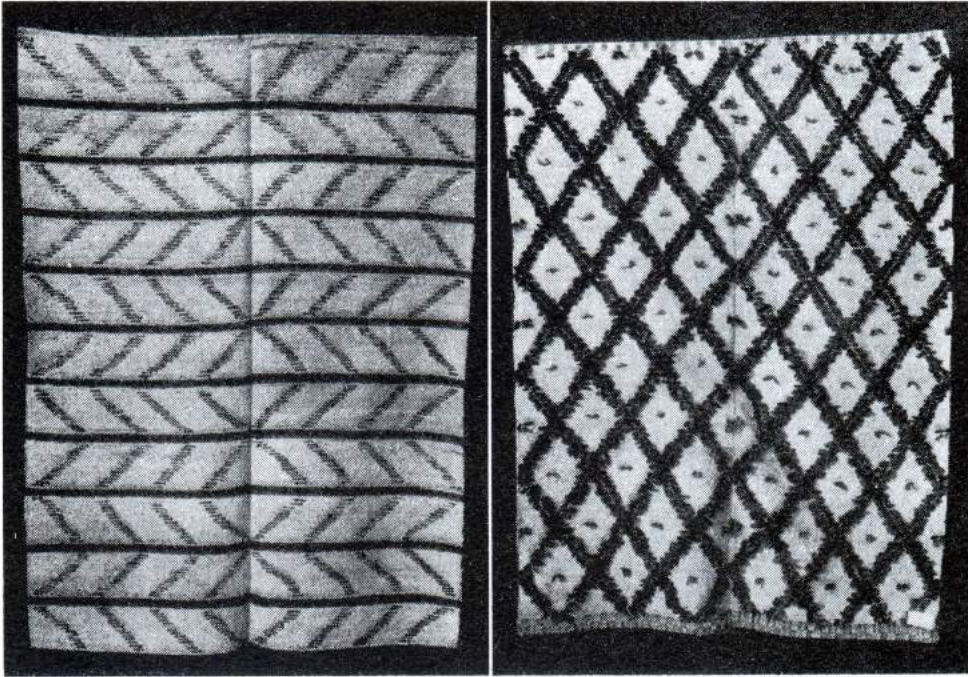

Slarvtäcken. T. v. (185×136 cm) med mönster i blått, svart, gult, rött, grönt och brunt. Från Momby fåbodrar, nu i Ovansjö gammelgård. T. h. (162×124 cm) med mönster i rött, svart och grönt. Från Skommars i Yttermyra.

rad. Mönsterlapparna har lagts helt in i skälet och endast i undantagsfall fått sticka upp utanför (se bilderna). Som förebilder till slarvtäckenas mönster har man i första hand att räkna ryorna och bordtäckena i krabbasnår. Tittar man på det här avbildade slarvtäcket, märkt B A D 1834, ser man att det varit en rya som har varit förebilden till det. Täcket från 1843 är ett tydligt försök att återge mönsterna på ett bordtäckte av typen svartbottenstäcke i krabbasnår. Men man kan också finna en ornering som inspirerats av hänglakanens träd, brudar, hjärtan, stjärnor (se bilder). I det grova materialet förlorar dessa ofta graciösa mönster mycket av sin finess och verkar lustiga och rustika.

Vare sig man hämtat förebilderna från det ena eller det andra hållet, blev orneringen på slarvtäckena någonting alldeles eget, och de inträdda mönsterna växlade ständigt. De färgrika mönsterlapparna var lappar av tyger, som hört till sockendräktens olika plagg. Färgerna är rena och klara och en eller ett par dominerar. Några har vävts till bårtäcken med inplock av mörka lappar.

Bouppteckningarna visar, att ingen av socknarna i Gästrikland har lämnat konsten att väva fina trastäcken oförsökt. Men i flera socknar finns nu inte ett enda gammalt trastäcke i behåll. I Ovansjö har de vävts i alla gårdar och varit såväl en viktig gren av husbehovsslöjden som folkkonst i detta ords verkliga betydelse. När man ser ett sådant vackert täcke, erfar man vilken glädje den som vävt det måtte ha känt. Här skulle några av de mödosamt hopkomna

Bårtäcken. T. v. (178×127 cm) från Forsas i Finnäs. T. h. (153×117 cm) från Per Jacks i Finnäs. Båda slarvtäckena har mönster av enbart svarta lappar. Detta har varit sena, enkom vävda bårtäcken.

trådarna inte slitats ut i brådrasket: ett fint oppåtäcke, som man själv hittat på mönstret till, skulle finnas kvar länge, och man skulle erinra sig vad de olika lapparna i mönstret en gång i tiden varit för plagg.

Tjocktäckan i hampkrus (lös rosengång) och tvåskyttlad kypert blev vid den tid, när man slutade upp att väva ryor, slarvtäckan och tunntäckan, föremål för kvinnornas särskilda intresse. Men rosengång och hampkrus var okända namn för de gamla. De talade om *hårtäckesväv* och menade då vad man nu kallar hampkrus. När de vävde tjocktäckan i tvåskyttlad kypert, sade de att de *trampade systrar* eller *kvistar*, i Järbo *granar*. Fast man till inslag i tunntäckan av olika slag också hade hårgarn, kallade man aldrig sådan väv för hårtäckesväv. Detta namn förbehölls tjocktäckesvävnader.

De äldre täckena i hampkrus har bruten solvning, är *dubbelsolvade*, och är helmönstrade eller har mönsterränderna skilda från varandra genom smala, olikfärgade slätvävda ränder. Mönsterränderna i samma täcke är också vävda i olika färger (se bild). Det är milda, ljusa färger, som står vackert tillsammans. Senare vävde man enfärgade bottnar mellan mönsterränderna i ett par växlande färger. I de yngsta täckena slutligen blev bottnarna mellan ränderna breda, vanligtvis svarta, som de aldrig varit tidigare.

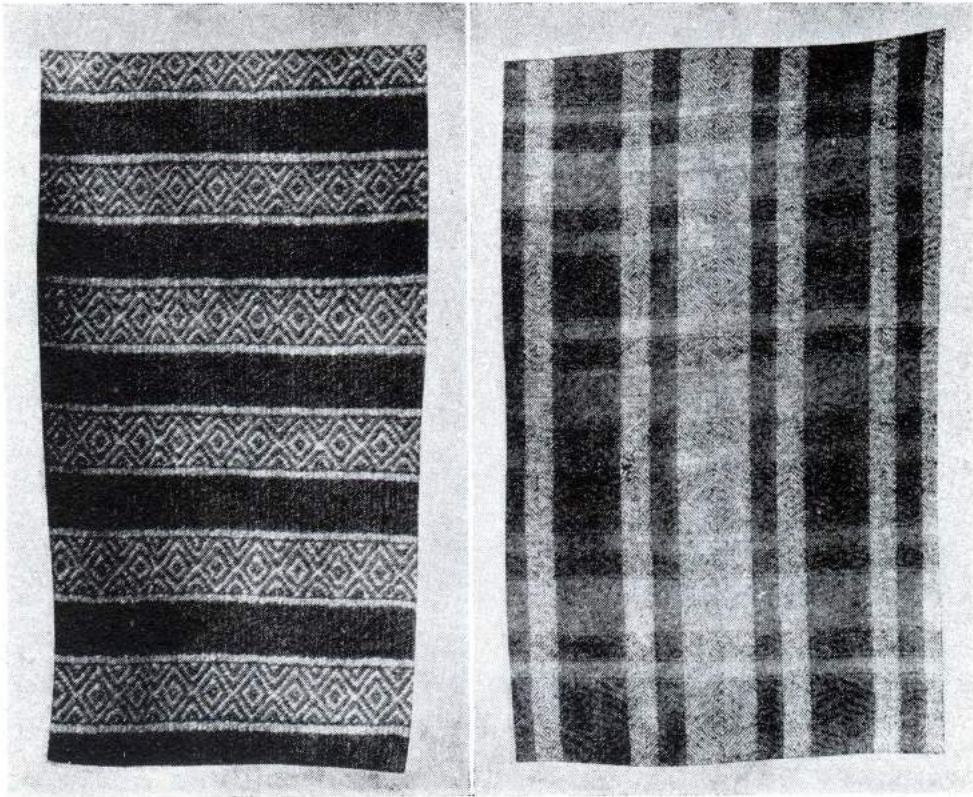
När *påsfärgerna*, anilinfärgerna, började finnas att köpa mot slutet av 1860-talet, var man glad att slippa den tidsödande växtfärgningen och färgningen

Hårtäckesväv i dubbelsolvat hamperus. T. v. (176×135 cm) efter täcke i mattgrönt, ljus krapp-rött, blekgult och naturfärgat svart och vitt. Från Sanders på Åsen. T. h. efter kopia av ett nu söndrigt hårtäcke i blekblått, ljus krapprött, blekt grågult och natursvart. Från Hanses i Västerberg. Dessa täcken är vävda innan anilinfärgerna börjat användas.

med krapp, indigo och koschenill. Man anammade med tacksamhet de starka, lysande färgerna, som man förut inte kunnat framställa. Rödgedelint, svart och ärggrönt blev då de vanligaste färgerna i alla hårtäcken. Det intresse, som man lade ner på tjocktäckena, när alla andra konstvävnader blivit gammalmodiga och inte längre vävdes i gårdarna, kan nog tillskrivas påsfärgerna. Ingen tyckte att det var något fel att de nya färgerna var skarpa. Tvärtom tyckte man att det var en förtjänst. Att de fort blektes och blev blacka och döda, medan de gamla färgerna hade åldrats vackert, erfor man för sent.

De vackraste täcken man vävt sedan anilinfärgerna blev de enda som användes, är täcken i tvåskyttlad kypert med kvistränder. Det finns sådana med såväl vit som svart botten i ullens naturliga färg med kvist- och systerränder i någon stark färg, svarta eller vita täcken alltså med gröna eller röda eller gula ränder. Sådana täcken hör utan tvekan till socknens vackraste vävnader (se bild sid. 230).

Gravölstäckan. T. v. tjocktäcke (166×124 cm), dubbelsolvat hampkrus i natursvart och grönt hårgarn. Från Lassas i Kungsberg. T. h. tunntäcke (174×134 cm) i bruten spetkypert. I varpen av gult och brunt bomullsgarn har slagits in grönt hårblandat ullgarn. Liknande täcken har ofta både blått och grönt inslag. Från Bengters i See.

GRAVÖLSTÄCKEN OCH BÅRTÄCKEN

Mörka såväl tunntäcken som tjocktäcken har varit *gravölstäckan*. Efter mitten av 1800-talet nyttjades svart, grönt och blått som sorgfärger. Till åkdonen i ett begravningsfölje hörde då rutiga tunntäcken i dessa färger, ofta i gåsögon, eller tjocktäcken vävda i hampkrus med gröna ränder på svart botten. Storleken varierar helt naturligt, men täckena är omkring 135 cm breda och 170—195 cm långa. Längre tillbaka skall man ha haft kyrktäcken i natursvart, gult och grått vid begravningar.

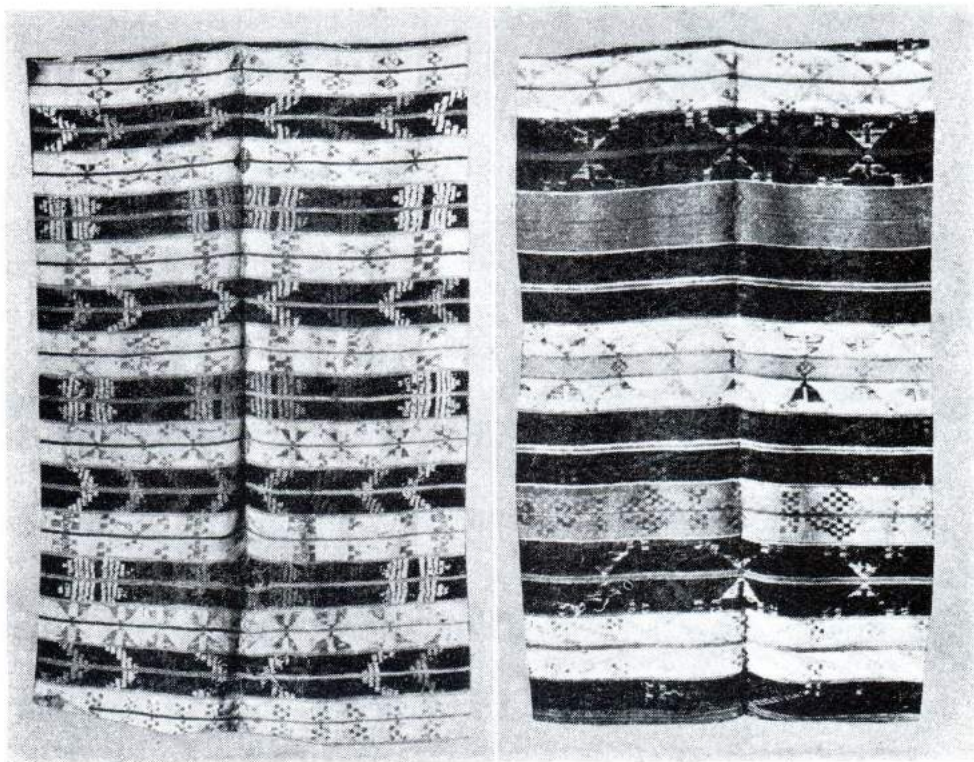
På kistan och det man ställde denna på hade man av gammalt kunnat ha vilket fint bordtäcke (se nedan) som helst. Men det har också funnits särskilda *bårtäcken*, längre än andra täcken och bara en våd breda.

Slarvtäcken med svart inplock har som tidigare framhållits nyttjats som bår-täcken. Blommor på kistan har inte brukats förrän på 1890-talet och då endast till att börja med om sommaren som hembundna kransar. »När Hönzs Carifaster i Ytterbyn vart dö på 1886, hade de lagt ett svart och grönt täcke över kistan. Annars hade man vid den tiden börjat att ha kransar av pappersblommor och pressade blad till yngre personer. De där konstgjorda kransarna tog man med hem och hängde på en stång i klärummet. Men gammalt i världen hade man haft fina bordtäcken både på kistan och bordet som den stod på.»

BORDTÄCKEN

Bordtäcken var dukar, som man bredde på de stora borden vid bröllop, gravöl, husförhör och jul. Till vardags begagnade man dessa bord som förrådsbord för mat, och då hängde bordtäcken och andra fintäcken på stänger antingen i nystun eller i någon klädkammare. Många bordtäcken, som har bevarats i gårdarna, är sådana som sålts av västgötar. De har rätt och slätt kallats västgöttäcken. Här avbildas två sådana, ett i krabbasnår och ett i upphämta. Att upphämta av gammalt skulle ha vävts i socknen finns det inte något belägg på. De mer än tjuugo upphämtatäcken, som 1926 fanns bevarade, var alla västgöttäcken. Västgöttäckena i krabbasnår är sådana som Emelie von Walterstorff i Svenska vävnadstekniker och mönstertyper (sid. 119) kallar svartbottentäcken. Av sådana finns det också åtskilliga i behåll. Men det finns också bordtäcken i krabbasnår, som är vävda hemma i socknen. Här avbildas två sådana hemvävda bordtäcken, som skiljer sig från västgötarnas svartbottentäcken såväl i fråga om kvalitet som i fråga om färger och mönster (se bilder). Några täcken har varit så trasiga, att det inte varit värt att avbilda dem. Mönstertrådarna, som i dessa täcken har plockats in för hand, ligger delvis lösa och glesa över bottenvävnaden. Utom sådana långa mönstertrådar, som bildar rutor och timglasliknande figurer i krabbasnår, förekommer kvistar med små blommor i toppen (av Emelie von Walterstorff i tidigare nämnda arbete kallade ax) samt romber sammanställda av små fyrkantiga rutor, som stöter intill varandra hörnvis. De är utförda i ett vävslag som kallas halvkrabba. Det gav hållbarare vävnader än krabbasnåret med dess långa, lösa trådar. Båda vävsätten finns också på västgötatäckena, som påtagligt har varit förebilder för de hemvävda. I de täcken, som man själv vävde, hade man hemfärgat garn, och man varierade färger och mönster mer. Det är lätt att skilja de i socknen gjorda täckena från västgötarnas. Namnen krabbasnår och halvkrabba har lika litet som upphämta eller dukagång (se nedan) använts. Däremot har man talat om *opplocksväv*. I det ena bordtäcket i opplocksväv som avbildas förekommer förutom krabbasnår och halvkrabba ett slags dukagång. Denna vävart har långa mönstertrådar, som på korta regelbundna avstånd binds av en varptråd.

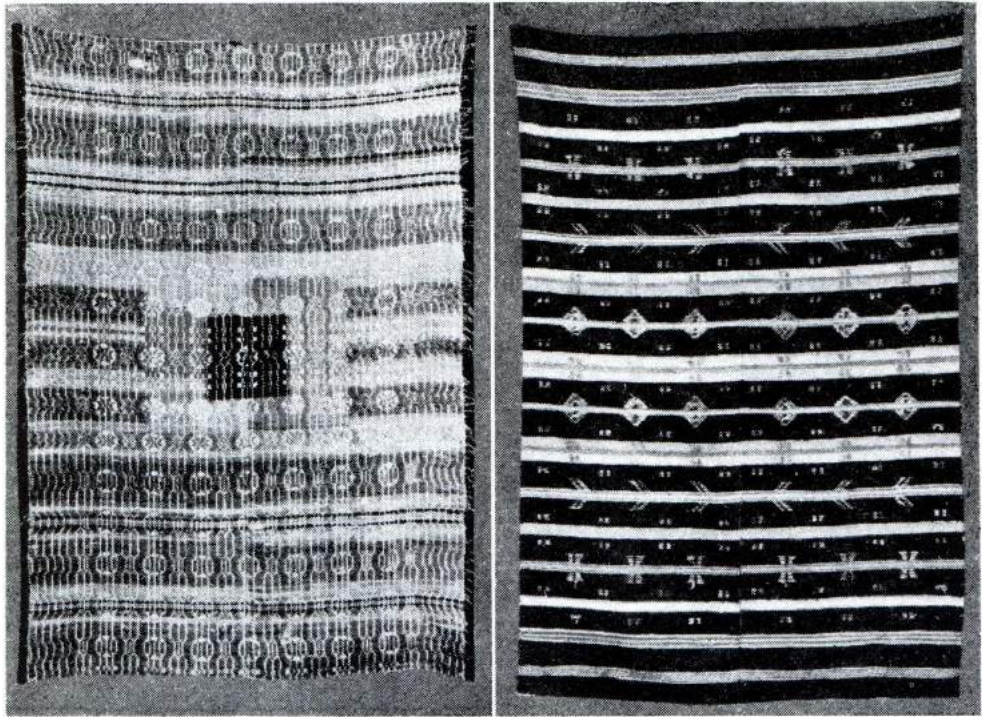
I flera bouppteckningar nämns en sorts täcken, kallade *skånstäckena*. I en bouppteckning från 1772 efter hustrun Margta Hindriksdotter i See omtalas

Bordtäcknen. T. h. (191×150 cm) plockväv (krabbasnår och halvkrabba) i blått och rosa på vit botten och blått, rosa, grönt och grågult på gul botten samt vitt på brun botten. Från Erik Jöns i Bro. T. v. (190×125 cm) plockväv (dukagång, krabbasnår och halvkrabba) med inplock av blått, rosa och gult på vit botten samt gult och vitt på natursvart botten. Från Gammelgårds i Åttersta.

redan ett sådant skånsktäcke. Ett välbehållet sådant täcke har funnits hos Per Jacks i Finnäs i Järbo. Det är ett stormönstrat täcke med tre breda bårder utförda i dukagång. Ett sådant täcke avbildas i färg i Emelie von Walterstorffs Textilt bildverk nr 56. Täcken av detta slag, som västgötarna sålde, har av gammalt tillverkats i trakterna på gränsen mellan Skåne, Halland och Småland. Man såg sig där på grund av fattiga villkor tvingad att söka sin utkomst genom att väva något som begärligt köptes av folk i bördigare och rikare landsändar.

Liksom svartbottentäckena tagits till förebild för de bordtäcknen, som man vävt i krabba och halvkrabba i enstaka gårdar i Ovansjö, har man förmodligen tagit efter vävsättet i ett sådant skånsktäcke, när man vävt det här avbildade bordtäcknet från Gammelgårds i Åttersta. Med sitt ovanliga mönster hör det till de vackraste bordtäcknen i denna grupp. Dukagång förekommer inte inom socknen annat än i detta och ett par nu mycket söndriga täcken från Åttersta. Dessa täcken är av intresse, därför att de representerar en teknik som

Bordtäcknen. T. v. (175×115 cm) upphämta i brunt, gult, svart och blekrosa på lärftsbotten. Från Snickars i Norrberg. T. h. (172×112 cm) krabbasnår och halvkrabba i vitt, gult, krapp, grått och ljusbrunt på natursvart botten. Från S'lars i Mom. I Ovansjö gammelgård finns ett likadant, som tillhör Olof Hansson i Mom. Båda dessa täcken är västgöttäcken.

inte eljest använts här. Det är mycket möjligt, att de har vävts av en och samma väverska i Ättersta. Det ser ut som om de hade hemortsrätt just där.

När de gamla visade ett bordtäckne vävt i vad man nu allmänt brukar kalla munkabälte, sade de: »Det har vi kallat bordtäcknesväv». Om vävsättet någon gång i likhet med vad som är fallet i Dalarna haft namn efter sin användning till förlåter i de inbyggda sängarna, är detta namn nu bortglömt här. I många socknar i Dalarna har detta vävsätt kallats förlåtskrus (se Ella Odstedt: Namngivningen och dess principer i dalska textilier. Rig 1942, häfte II). De täcken och fragment av munkabältesvävnader, som blivit bevarade, har genomgående friska, glada färger: krapprott, indigo, gult och ljust blågrönt. Deras ljusa färger och det att vävsättet kallats bordtäcknesväv tyder på att de är äldre som bordtäcknen än opplockstäckena, som efterliknar västgötatäckena. Mellan munkabältesbårderna har de äldre täckena breda partier av smala bottenränder. Yngre sådana täcken har enfärgade krapproda, gröna eller blå bottenränder (se bild). De senaste täckena i bordtäcknesväv är mönstrade över det hela.

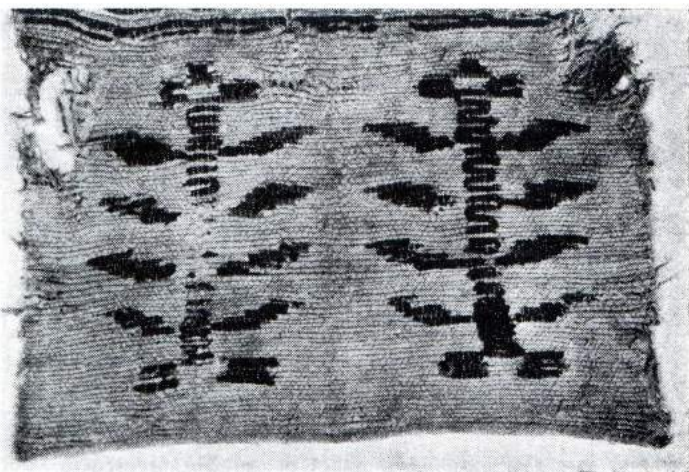
Bordtäckesväv (munkabälte). T. v. (212×123 cm) i mörkbrunt, mellanblått, mörk krapp, ljus krapp, mörkt mässingsgult och grågult. Troligen gammalt västgöttäcke. Från Jan Svens i Bro, nu i Nordiska museet. T. h. (166×54 cm) med blå botten, gula och krapproda ränder samt mörkare och ljusare krapproda mönsterbårder. Från Per Lars Nygårds, Vreten, Järbo.

Om man räknar med att dessa täcken vävts under tiden 1825—1850, vilket förefaller troligt, ser man hur modet hann växla med varje årtionde. Man har alltid velat ha nya mönster på dem och gjort små ändringar undan för undan.

Sedan man i klädedräkten uteslutit allt som var fäderneärvt och sockenpräglat, dröjde det inte länge, förrän det blev sängarnas tur att ge plats för nya bäddmöbler. Samtidigt som man började tapetsera i gårdarna, flyttade man ut de gamla skåpen och kistorna ur både små och stora gårdar och rev ut de väggfasta sängarna. Enkla träsoffor med utdrag, *dragsoffor*, och framför allt *dragsängar*, s. k. gustavianska sängar, fick ersätta dem i den nya inredningen. Medan de gamla träsofforna med lock är rätt sällsynta nu, är de gustavianska sängarna alltså i bruk i många hem. De är på sitt sätt värdiga och vackra efterföljare till de väggfasta sängarna och är i många fall utmärkta hantverksprodukter. Man sköt ihop dem på dagarna och bäddade upp dem lika högt som man hade bäddat sängarna förut, när de varit som finast. Men de överbreddes inte som dessa med hänglakan och ryor, hårtäcken eller slarvtäcken. Nu skulle

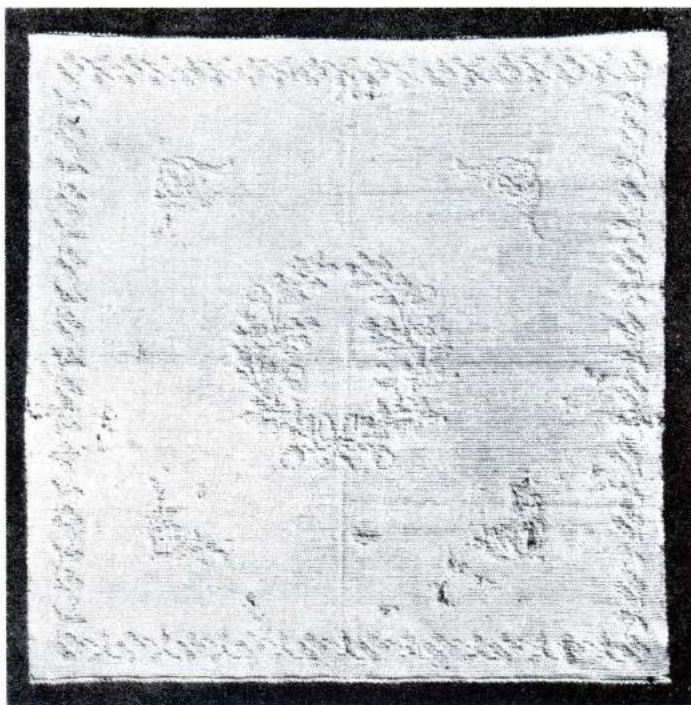
det vara hemvävda helvita täcken. Först vävde man tvärrandiga hel- och halvlinnetäcken i tuskaft och oliksidig korskypert och sedan bomullstäckan i oklippt noppväv. Dessa kom på modet sedan man haft en vävkurs här i början på 1870-talet. På vävkursen vävdes små fyrkantiga noppvävsdukar, som man nyttjade som förningsdukar (se bild). På en tunn tuskaftsbotten av bomull slog man med jämna mellanrum in en tjock garnände (ljusvekegarn), av vilken man med hjälp av stickor plockade upp små öglor, noppor, så att de bildade mönster. Dessa förningsdukar togs sedan som förebild för sängtäcken. Stjärnor, kransar och kors var vanliga mönster i dessa vackra täcken. I sinom tid makades de undan för stickade och virkade sängtäcken, som blev moderna när imperialsängarna gjorde sitt intåg i bondgårdarna.

Det var inte bara de brokiga oppåttäckena som på kort tid blev omoderna och lades bort. Också själva sängkläderna gjordes annorlunda. Nu skulle det vara sticktäcken och filter, kvadratiska kuddar och parvis med lakan. Enstaka sticktäcken hade funnits redan tidigare, liksom ett slags vita filter, som skall ha vävts i Uppland av kardad men ospunnen ull. En sådan filt med årtalet 1753 invävt finns ännu kvar hos Abrahams i Bro. Nu blev de vadderade sticktäckena eftersökta och konkurrerade ut fälltäcken och hemvävda tjocktäcken. Kuddarna stoppades med fjäder. Fässingen lades i botten i stället för lös halm och ovanpå den en dyna med raffelstopp eller fjäder.

Detalj av oppåslarvtäcke från Nygårds i Bro. Täcket har haft fyra tråd i bredd med blå och svarta ränder mellan var rad och fyra rader tråd.

Förningsduk, noppväv av bomull (75×78 cm). Noppväv började troligen inte vävas förrän på 1870-talet, varför den tillhör en senare tid än andra här avbildade vävnader. Från Göras i Västerberg.

SÄNG-, BORD- OCH LINKLÄDER

I BOUPPTECKNINGARNA

År 1679. Ehrborne och Gudfruchtige Matrona, Sal. hustru Anna Jöns dotter Giöös, Kongzgården: 1 fässing, 1 sängbolster, 1 huvudbolster, 1 fårskinnsfäll, 1 sängtäcke, 5 lakan, 2 örngott, 5 örngottsvar, 1 bänkbolster, 1 gammal bänkdyna, 1 sparlakan, 1 d:o, svart, 3 tvifallsväv, 4 alnar korssöm, 1 dragsöm.

År 1766. Bonden Lars Pehrsson i Bro: 1 dyna, 2 ryor, 1 fodrad killingskinnfäll, 1 fårskinnsfäll.

År 1767. Kyrkoherden Joh. Lexelius i Ovansjö: 2 huvudkuddar, 6 räskbolster, sämre och bättre, 2 gamla hårbolster, 1 gammal filt, utsliten, 6 fårskinnsfällar, 3 kattunstäcken.

År 1773. Lars Olofssons hustru Katarina Larsdotter i See: 1 bolster, 2 kud-dar, 1 hårkudde, 1 hyende, 1 ny rya, 1 gammal d:o, 1 skånskt täcke, 1 förlåt, 2 slarvkläden, 1 fårskinnsfäll, 1 sämre d:o och 1 kalvskinns d:o; 1 lärftslakan, 2 nästhäcklingslakan, 2 blaggarns d:o, 16 nästhäcklings d:o, 4 av lärft, 7 d:o sämre, 2 örngott, 3 d:o sämre.

År 1783. Torparen Lars Andersson i Hillsta: 1 skinnfäll, 1 kudde, 1 lakan.

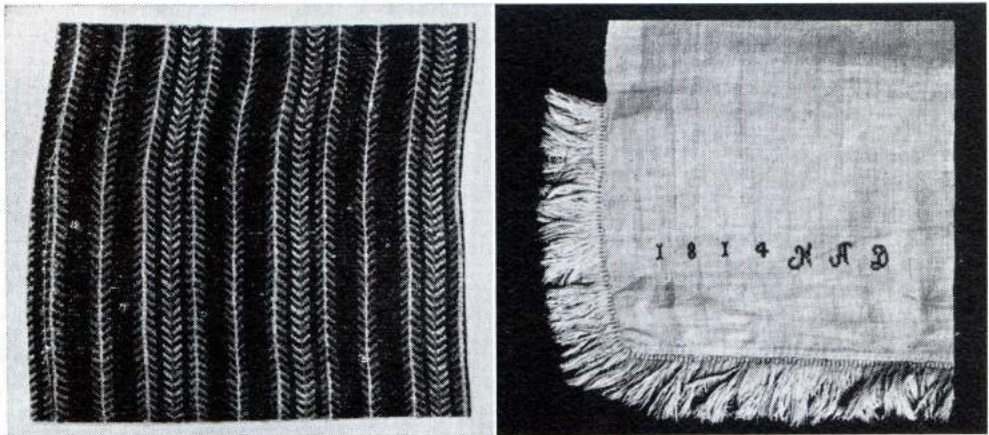
År 1803. Bergsmannen Jan Persson i Mom: 2 dunbolstrar, 5 kuddar, 4 fårskinnsfällar, 1 kalvskinnsfäll, 3 ryor, 4 nya slarvtäcken, 5 sämre d:o, 3 bänkdynor, 2 bordtäcken, 3 bänkkläden, 6 lärftslakan, 6 nästhäcklings d:o, 3 blångarns d:o, 2 borddukar, 1 d:o borta, 4 gamla förlåtar, 3 par gardiner, 5 hårtäcken och 1 skånst tücke.

Bänkdynor och bänkkläden som nämns har man inte haft något minne av. Men vet att allmogen under slutet av 1600-talet på skilda håll i landet har tagit efter det hos adeln redan under medeltiden kända bruket av lösa dynor och bänkkläden.

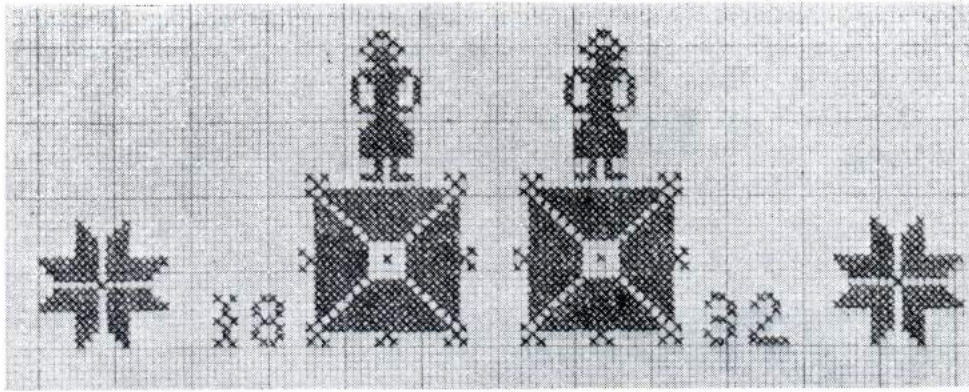
År 1817. Bergsmanshustrun Anna Olsdotter i Järbo: 1 dunbolster, 1 kudde med överdrag, 1 fårskinnsfäll, 1 kalvskinnsfäll, 1 kattunstäcke, 1 lärftslakan med frans, 1 rya, 1 örngottsvar med huva, 1 rödrutig bordtäcke, 1 bordduk av dräll, 1 d:o av lärft.

År 1826. Bergsmansänkan i Järbo Övraby Karin Larsdotter: 1 dunbolster, 2 dunkuddar med kattunsöverdrag, 2 dunkuddar utan, 2 d:o gamla utan, 4 gamla kuddar, 3 fårskinnsfällar, 2 d:o gamla, 2 d:o än äldre, 3 ändå sämre, 2 fällar av killingskinn med täcken, 3 ryor, 1 d:o gammal, 1 ny fårskinnsfäll, 5 slarvtäcken, 4 d:o gamla, 5 lärftslakan, 6 hamprekslakan, 2 blångarnslakan, 2 par gamla d:o, 4 lärftörngott, 2 hampreksnar d:o, 1 hemvävt hårtäcke, 2 bordtäcken, 2 d:o sämre, 1 randigt köptäcke och 6 borddukar bättre och sämre.

År 1833. Bergsmansänkan Catarina Jansdotter på Hammarby: 1 dunkudde med kattunsvar, 1 kudde med älgbrodd uti och lärftsvär, 1 fårskinnsfäll, 1 rya handgjord, 1 lärftslakan med frans, 1 lärftstäcke. (Med handgjord rya har man väl velat säga, att den var hemgjord. Handgjorda var ju alla.)

T. v. detalj av hårtäcke eller gravölstäcke i tvåskyttlad kypert. När man mönstrade så, kallade man det i Järbo, att man »trampade granar», i socknen för övrigt »kvistar». Färger: mässingsgult och grått på natursvart botten. Från Forsas i Finnäs. T. h. bärlakan av fint lärft (205 × 165 cm). Kavelfrans vid kortsidorna och runt hörnen. Från Eliassons i Jäderfors.

Märkning på hänglakan avslutat med upprispad lärftsfrans. Från Dristis i Nordanå, Finnäs.

Märkning och prydnung

Inte bara i fråga om sådant som fanns färdigt att köpa och som alltid var mer och mindre modepåverkat, avlöste nyheterna varandra hos prydnadstextilierna. Också utsirningen av det som man själv gjorde och beställde, växlade på ett sätt som visar att det legat något mycket lockande i allt nytt. Ibland förefaller det som om det rent av varit just nyhetens behag, som man först och främst varit angelägen om.

Det är ju i och för sig ingenting märkvärdigt, som man har åstadkommit vid märkningen och utpyntningen av linneplaggen, men det lyser fram en skaparglädje och en lust till variation, till någonting nytt, lik den som sökt sig utlopp i slarvtäckena. Under en tid av knappt mer än 50 år — från slutet av 1700-talet till omkring 1850 — varierar prydnandet av handkläden, franslakan och kuddhuvor med hjälp av ständigt nya sömsätt, spetsar och fransar. Därtill skulle den som gjorde broderierna, *märkningen*, själv försöka hitta på nya mönster. »Man gick i vallskogen och fåboan och söma och dikta mönstren.» Det var inte något vanligt vardagsarbete. Men man tog sig tid till det, när det skulle göras. »Man lärde av varann.» Från 1800-talets början har det varit

brukligt att med namnbokstäver och årtal märka bättre linneplagg. Det enda örngott, som man med säkerhet kan veta är från 1700-talet, är endast årtalsmärkt. Det har årtalet 1757 sytt med korssöm. Men ett hänglakan från 1803, en linnehalsduk från 1804 (se bild) och en brudsärk från 1806 (se bild), alla med namnbokstäver och årtal, visar att man vid den tiden varit väl förtrogen med korssömsmärkning. Det är inte underligt att nästan allt från denna avlägsna tid annars är borta. Det är mest plagg från tiden strax innan märkningen blev omodern som finns i behåll. Troligen nådde utpyntningen av linneplaggen längst under 1840-talet. Det är helt naturligt, att äldre saker hade hunnit slitas ut, innan man gjorde nya. Vad som fanns kvar när allt det gamla blev omodernt, har däremot kommit att bevaras, därför att det var oslitet.

Det är en påtaglig skillnad mellan den märkning man själv gjort och den som de gjort som sydde t. ex. brudgumsskjortor på beställning. På dessa plagg återfinner man mycket ofta kända märkduksbårder och andra motiv av mer allmän karaktär. Men märkningen på hänglakan liksom på brudsärkar är verkligen allmogebroderi. Förebilderna tycker man sig finna bland äldre utsirade bohagsting såsom ostkärl och graverade brännvinsflaskor. En del broderade örngottshuvor är också säkert av folkligt ursprung. För dem som är gjorda i korssöm tycks en viss tidig skåpmålning med hus och människofigurer ha fått tjäna som förebild (se bilder).

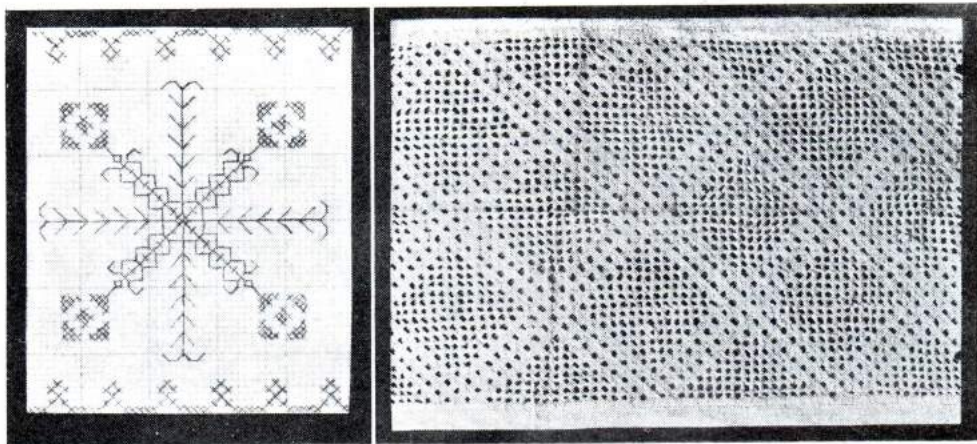
De äldsta hänglakanen har varken någon vidlyftig märkning eller några breda fransar. På lakanet från 1803 är bara sytt *A I D mert år 1803* samt två kors av enklaste slag. I kanten har det en enkel upprispad frans. För att få en sådan frans tätare och hållbarare har man sytt på en extra remsa med fina efterstygn och rispat upp både den och lakanets kant. Sådana fransar är utmärkande för de äldsta hänglakanen, som vid 1800-talets början varit ny-modiga lakan. Efter hand blir märkningen på dessa lakan allt vidlyftigare: man syr nu ett par stycken dekorativa ständigt nypåhittade mönster i kors-söm på ömse sidor om mittsömmen och långa rader av bokstäver och siffror på var sida om den. Här står alltid ägarens namn och födelseår och ofta hemby och årtalet då märkningen skett samt däremellan någon stjärna eller något träd, allt i korssöm med stygn sydda över två trådar. På ett hänglakan skall i kors-söm ha varit sytt: J J S är rätte ägaren till detta lakan. Den som detta lakan stjal eller bortsnappar han skall åka utför helvetets backar. På ett annat stod det utom namn och årtal, som man nu glömt, hela bönen Fader vår.

Efter hand nöjde man sig inte med den enkla lärftsfransen, utan nu skulle det vara bredare och mer arbetade fransar. Kavelfransar, flätade fransar, *verksta'fransar*, *kläppfransar* (se bilder), alla i rött och vitt, blev nu begärliga. Man gjorde dem inte själv utan vände sig till någon som gjort till sin specialitet att förfärdiga sådana.

VIDSTÄENDE FÄRGBILD:

Knutna och trädde örngottshuvor. Överst: från Göras i Västerberg, nu i Nordiska museet. I mitten: från Sanders på Åsen, gjord av madam Rygberg. Nederst: Ur Lisa Hedbergs samling av gamla textilier från Järbo, nu i Järbo gammelgård.

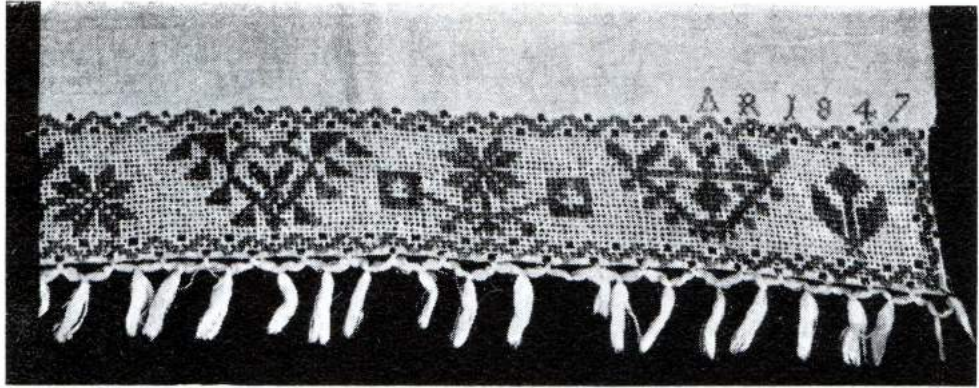
T. v. mönster av sticksöm och korssöm efter söndrig örngottshuva från Ol. Lars i Övermyra.
T. h. bottensöm, helt i vitt, detalj från huva på lärftörngott märket med bomärke och årtalet 1758. Har tillhört en faster till Anna Greta Frid, Hällhammar, gift i Husby, född i Ovansjö.

Under 1800-talet uppnår franslakanen den rikaste variationen, varefter de småningom kommer ur bruk. Detta sker samtidigt med att de väggfasta sängarna ersätts av dragsängar. Lakanen upplevde att få stickade spetsar men inte virkade sådana. Här har endast några få hänslakansfransar, spetsar och märkningar kunnat avbildas. Det finns ännu mer än hundra år sedan de lagts bort många sådana lakan i behåll, alla med olika märkning och växlande utstyrelse.

Så är det också i fråga om örngottsvarens broderade *huvor*. Somliga av dessa är beställningsslöjd, men alla tekniker har också praktiserats i hemmen. I tur och ordning tycks huvor i utdragssöm, framför allt näversöm, knutna och trädde huvor, huvor i korssöm, sticksöm och kedjesöm samt slutligen påtade, stickade och virkade huvor ha varit föremål för kvinnornas flit (se bilder och se Märkning och prydnad). Redan på 1500-talet hade adeln långörngott med kulörta broderier vid ena kortsidan, vilka de broderade huvorna i Ovansjö efterliknar. Det äldsta bevarade broderiet härifrån är ett örngott i utdragssöm, märkt 1751. Örngott står upptagna i bouppteckningarna under senare hälften av 1700-talet, men det anges inte om de är broderade. Från 1820-talet finns ett flertal fina örngott med huvor av nätspets, *pinnspets*, bevarade.

Brudsärkarna har redan vid 1800-talets början en rik korssömsmärkning (se bilder), gjord i rött och sparsamt blått. Sedan utelämnas efter hand de blå stygnen, och allt broderi är rosafärgat. Handlinningarna är på äldre linnen sydda i rätlinjig plattsöm med vitt garn. Senare förekommer korssömsbroderi i rött på ärmlinningarna. (Se Greta Hedlund: *Gammal korssöm från Gästrikland*, 1925.) Så rika broderier som överdelar och brudsärkar i Hedesunda och Valbo har att uppvisa finns inte många bevarade i Ovansjö.

På 1840-talet blir kedjesömsbroderi, som redan tidigare praktiserats i beställningsarbetena, vanliga på brudsärkar och överdelar. Märkning av överdelar

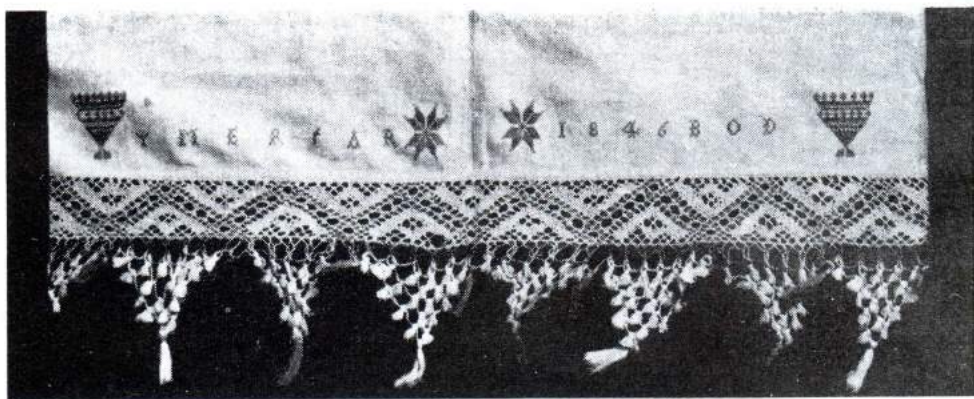

Hänglakan med näversöm i rosa och blått och enkel enknuten bomullsfrans. Beställningsarbete. Från Per Jacks i Finnäs, nu i Gammelgården, Järbo.

fortsätter till mitten av 1850-talet. De hemgjorda broderierna är ganska klumpiga jämförda med dem som gjorts av olika *syerskor*.

Mycket av den kvinnliga ovansjöslöjden är gjort av kvinnor, som fick sitt knappa uppehälle av att brodera och göra fina handarbeten. Den rena husbehovsslöjden var så pass omfattande, att man endast i sällsynta fall hann med att framställa någon finslöjd i bondgårdarna. I stället vidtalade böndernas hustrur kvinnor bland det fattiga utanvidsfolket, som ofta specialiserat sig på något slag av finslöjd, att tillverka sådana slöjdalster, som de själva aldrig fick tid att göra men som de satte en ära i att äga. I vad som sålunda bevarats av finslöjd, möter man därför främst arbeten som förfärdigats av dem som hörde till de fattiga i socknen. För litet vederlag, mest in natura, åtog de sig beställningar på bl. a. brudgumsskjortor, hänglakansfransar och -spetsar, broderade huvor till långörngotten och handklädenas påkostade avslutning. Tidigare har omnämnts kyrkpungar och mösstycken som varande sådan beställningsslöjd. Gruv Anna-Greta (f. 1803), som var krympling, skaffade sig sitt uppehälle genom att göra handarbeten åt såväl herrskap som bönder. Hon bodde i Gruv-Mattes stuga i Vall och sydde bl. a. trådknappar, fina handkläden och kuddhuvor. Ett par av hennes handklädesspetsar är gjorda i en utskuren söm som påtagligen är direkt högreståndinspirerad. En kuddhuva med knuten och trädspets från Anders Hans i Bro, märkt 1829, har sagts vara gjord av henne.

Bland de knutna och trädde kuddhuvor, som finns i behåll, är det några som alldeles särskilt drar uppmärksamheten till sig. Det är de blå, svarta och mörkgrå nätspetsar, vars mönster trätts i ett flertal lysande färger (se färgbild) och som man fällt in i brokiga kattuns- eller rutiga lärftsörngott. Det har sagts att sådana gjorts av en finngumma, som själv gick omkring och sålde dem. De skulle alltså rätteligen rubriceras som saluslöjd. Det är kanske inte en händelse, att man här och i Värmlands finnbygder har besläktade spetsar. Det brokiga nätbroderiet på kulört botten har för övrigt gamla anor och äger i vårt land

Hänglakan med knyppplad spets och kläppfrans. Beställningsarbete. Från Grips i Österberg. Agare: Kerstin Rönning, Österberg.

motsvarighet inte bara i Värmland utan också i Skåne och Småland. (Se Maria Collin: Skånska nätspetsar, Fataburen 1918, häfte 4.) Att man i Ovansjö beställt också sådana flerfärgade *pinnspetsar* av dem som knöt nätspetsar på beställning är nog inte uteslutet. Men när ovansjökvinnorna annars beställt pinnspetsar, förefaller det som om de helst velat ha vita nät med övervägande rosa och vit trädning. Men några nätörngottshuvor, som trätts på vitt nät av Gruv Anna-Greta och madam Runer (se nedan), har utom rosa och vita mönster också haft sparsam trädning med blått och gult garn i ljusa valörer. Dessa nätspetsar (se mittbilden på färgbilden med de mångfärgade pinnspetsarna) hör utan tvekan till det vackraste som frambringats av prydnadsslöjd i Ovansjö. (Se också Greta Hedlund: Mönster till knutna och trädde spetsar. Gamla »pinnspetsar» från Gästrikland. 1926. De där avbildade nätspetsarna är alla från Ovansjö och Järbo.) Utom stora stjärnor och hjärtan, som är de vanligaste mönsterna på örngottshuvor utförda som nätarbeten, har jungfrur och fåglar varit omtyckta mönster särskilt på handklädesspetsarna. Därjämte förekommer en mängd bårder och mindre, stiliserade mönster. Medan flertalet örngottshuvor varit beställningsarbeten, återfinns bland handklädes- och hänglakansspetsar åtskilliga, som utan tvekan kan sägas vara hemgjorda. Lusten att åstadkomma något extra fint och att göra något som ingen annan gjort alldeles lika, lyser fram ur denna märkning, som flickorna själva gjort.

Man kan i flera fall konstatera, att mor och dotter efter varann ägnat sig åt vad man kallat märkning eller åt annat fint handarbete. I Järbo omtalas att en Per Jöns Brita sydde handkläden och brudgumsskjortor med de finaste korssömsmönster och att hennes dotter, Verksta'-Brita, knöt de fransar, som kallats verksta'-fransar (se bild). Gårdsnamnet var Verksta — ursprungligen hette gården Kråsas verkstäder, där Per Jöns Brita och hennes man bodde. Det var en soldat med namnet Krås, som haft någon verkstad där. Så fransarna är inte något verkstadsarbete, fast det kan låta så.

Kattunsörngott med pinnspets knuten av svart lingarn, trådd med rött, grönt, turkosblått och oblekt bomullsgarn. Från Ol. Jöns i Bro. Nu i Nordiska museet. Örngott med huvor brukar vara omkring 115×60 cm. Alla nåtspetsar, som gjorts här, har kantställda rutor.

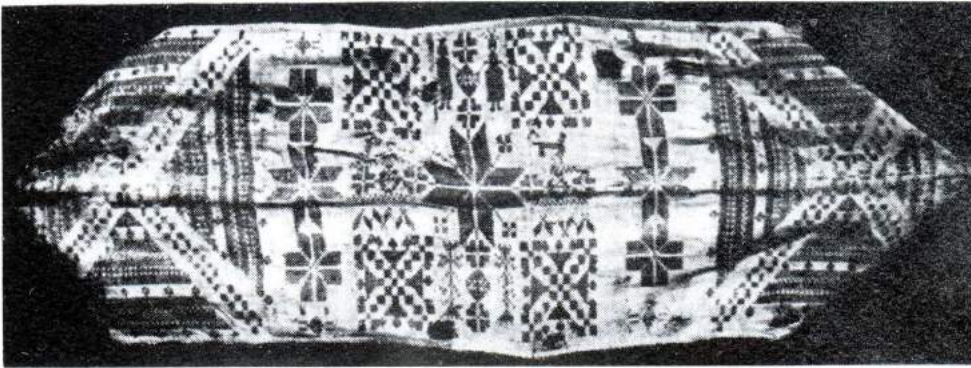
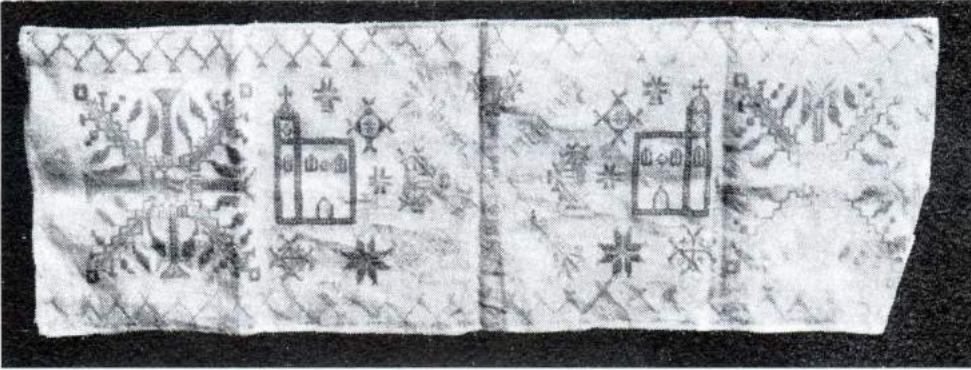
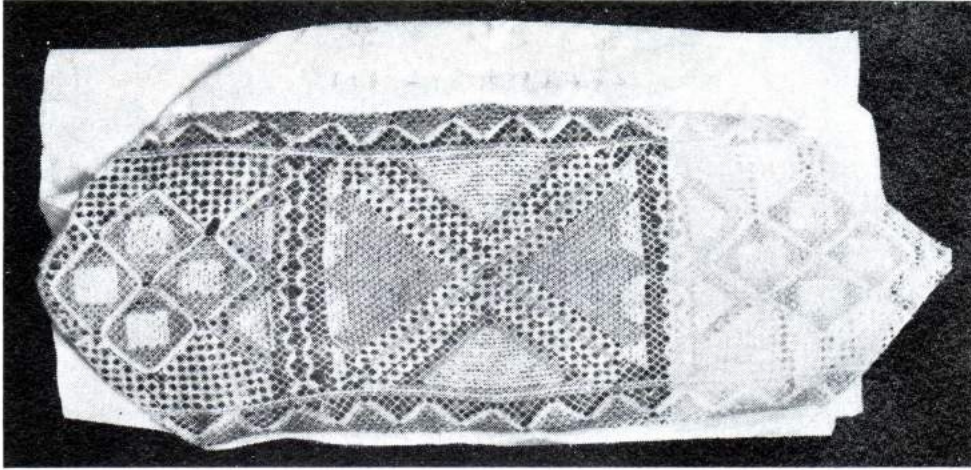
Kavelfransen, en slagen frans, är gjord i en mycket gammal teknik. Den har slagits till bår-lakan (se bild) och häng-lakan. För att slå den, måste man vara två.

Ett annat slag av fransar, som sägs ha varit beställningsarbeten, är de tofs-fransar, kallade *kläppfransar* (se bild), som förekommer på ett flertal häng-lakan och handkläden från 1840-talet. Vem som gjort dessa har det inte gått att utröna, liksom inte heller vem som knypplat de spetsar med inlägg av rosa-färgat garn, som härstammar från samma årtionde (se bilder).

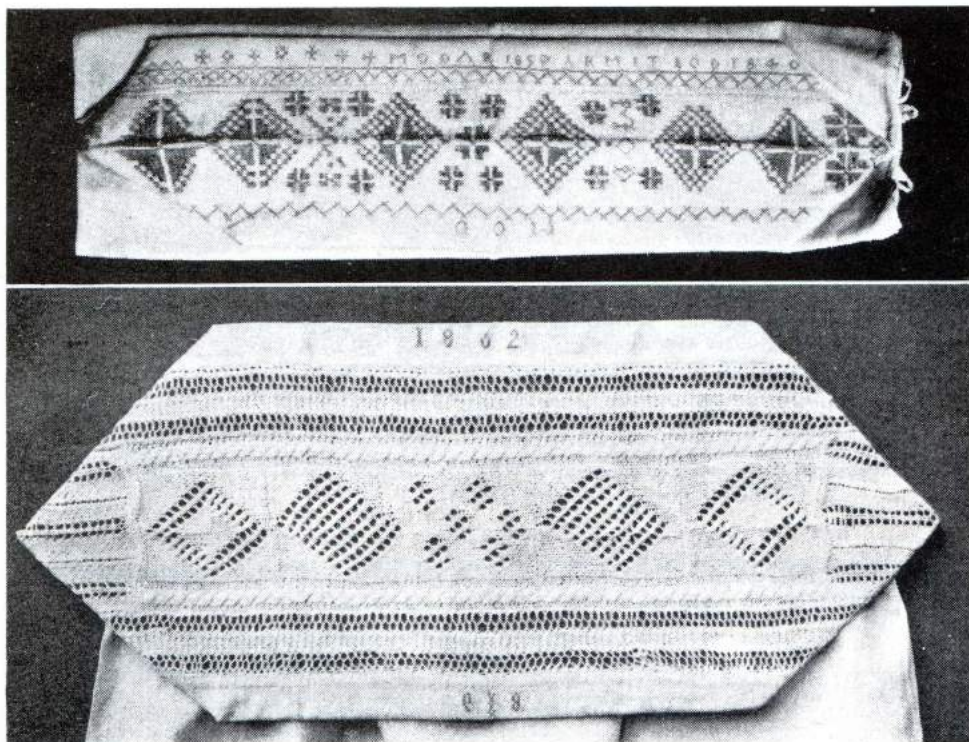
I Kungsfors var en gumma som kallades Pinn-Stina, som gjorde pinnspetsar. Hennes dotter, Pinn-Lovis kallad, som var lärarinna i Ytterby, gjorde påtade huvor, som man här kallat *pinnade* huvor. De hör till de mer sällsynta i sitt slag och förefaller inte ha vunnit någon större spridning.

Gum-Greta (f. i Högbo 1819) var en kvinna, som de äldre ännu minns. Hon dog 1889. Hon hade stickat strumpor och huvor åt ovansjöborna under en tid då man ännu var nybörjare i konsten att sticka. Av kyrkböckerna framgår, att hon var dotter till en Göran Persson Marche, vilken som åttaåring kommit till Ovansjö med sin mor Margta Larsdotter (f. 1763 i Torsång), som 1799 kom hit för att söka arbete och sedan blev kvar i Ovansjö till sin död. Denna Margta Larsdotter skall enligt traditionen ha kunnat en sak, som man inte alls kunde här vid den tiden. Hon kunde sticka och skaffade sig uppehälle under återstoden av sitt liv med att sticka åt ovansjöborna. Hon bodde på slutet inhyses i Mom och tog till sig sondottern Greta, vars mor, dagakarlsdottern Anna Andersdotter från Västerberg, dog när flickan var 2½ år gammal. Göran Persson Marche dog utfattig 1860, står det i kyrkboken. Farmodern skall medan hon levde ha lärt den lilla flickan att sticka, så att det blev naturligt för denna att fortsätta med samma arbete som givit farmodern hennes levebröd.

Greta Göransdotter gifte sig 1841 med en Gum Jan Jansson, som var en stor slarver. Enligt den muntliga traditionen skall han ha kommit från Gagnef.

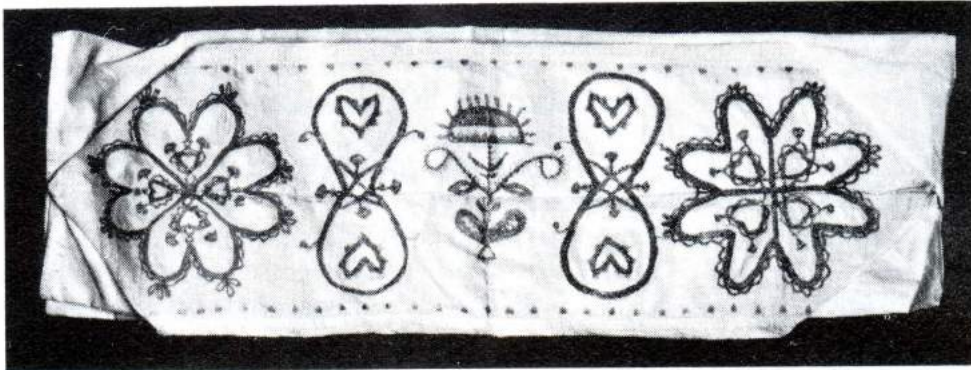
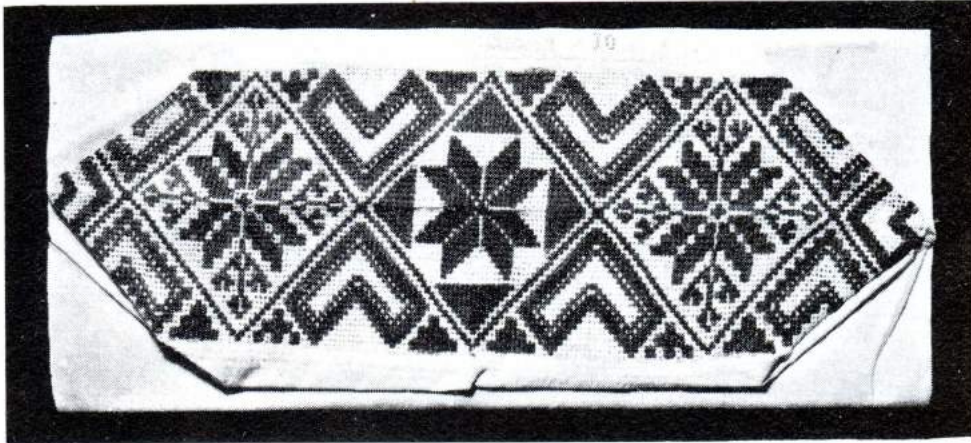
Överst: Örngott med pinnspetshuva från Anders Hans i Bro. Örngottet märkt 1829, gjort av Gruv Anna-Greta i Bro. I mitten: Korsömshuva från S'lars Ollas i Mom. Nederst: Örngott med korsömshuva från Olars i Yttermyra. Liksom den i mitten prov på verklig folkkonst. Lägga märke till de små människo- och djurbilderna.

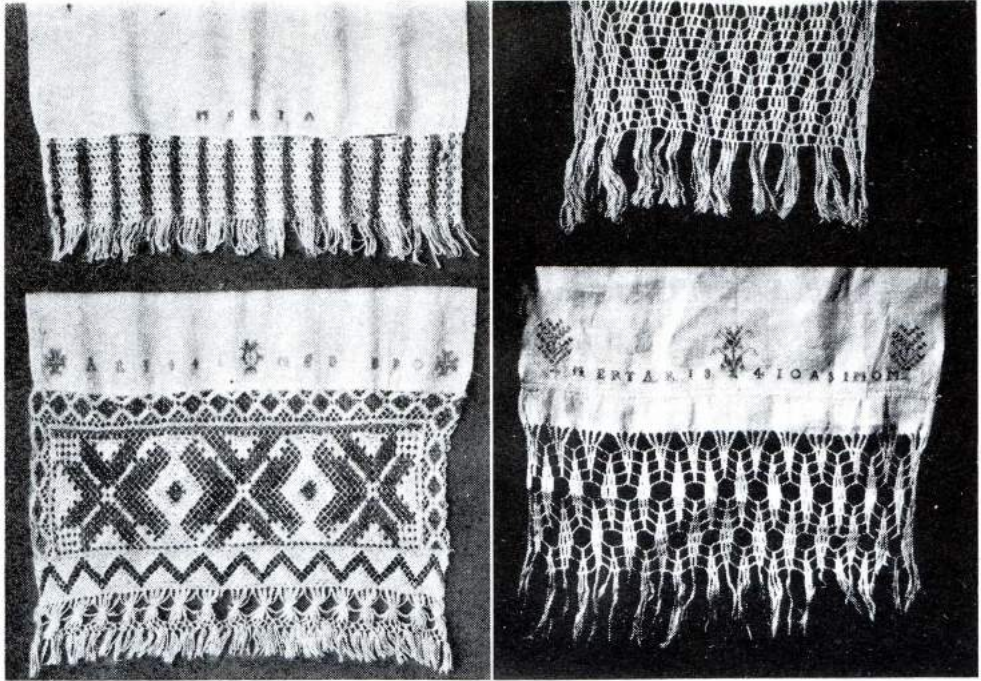
Örngott med stickade huvor. Överst i vitt och rosa, märkt 1859. Av det slag som Gum-Greta stickade. Ågare C. J. Lans, Sandviken. Underst helvitt, stickad av Johanna Moberg, f. Rygberg. Från Jan Ers i Vall. Ågare Lina Östberg, Storvik.

»Han flytta jämt och fann aldrig någon varaktig stad.» — »Här min Gud är sjeffanérn (chiffonjen) lätt, sa Gum-Jan och kasta knytet över gärsgårn.» Han bodde i Hillsta, Ättersta, Västerberg och Vall. Endast tjugofyra år gammal drunknade han. Gum-Greta, som hans änka kallades, fick arbeta hårt för att skaffa bröd åt sig och två pojkar. Utom att hon gjorde dagsverken, stickade hon på alla lediga stunder åt bönderna. Fyra år efter Gum-Jans död gifte hon om sig med dagakarlen Anders Andersson i Västerberg. Hon fortsatte att sticka, men slutade upp att göra dagsverken. I stället hjälpte hon bönderna att byta bort ull och lin, smör och mesost i stan mot bomullsgarn, köptyg och framför allt brännvin. När handlarna i Gävle såg henne komma, ropade de på henne från alla håll för att få hennes begärliga bytesvaror. Man har sagt, att hon med tiden rent av blev krögerska.

Men liksom farmodern från Torsång hade lärt henne att sticka, lärde hon nu en son och sonhustru denna konst. Det var soldaten Lars Andersson Skantz (f. 1860) och hans hustru Brita Lisa Skoglund, soldatdotter från Norrberg (f. 1859). De tog emot och stickade vad Gum-Greta till följd av sin handel inte hann med. Det föddes sju pojkar och en flicka i soldattorpet i Vattbacka, men

Örngott. Överst med näversömshuva i blått och vitt, märkt 1844. Från Per Ers på Åsen. I mitten med kedjesömshuva, märkt 1855. Förmodligen en västgöthuva. Mönster liknande detta återfinner man på våra äldre kyrkliga textilier ända sedan medeltiden. Från Forsas i Finnäs. Nederst med kedjesömshuva. Säkert hemgjord. Ett prov på folklig tillämpning av ett stilmönster som det på mellersta bilden. Från Ol. Hans i Ytterbyn, Järbo.

T. v. spetsar på handkläde (300×34 cm utom spetsarna). Typiskt beställningsarbete. Från Göras i Västerberg. T. h. två flätade handklädesfransar från S'lars Ollas i Mom. Den nedre med in-flätade röda trådar, som gör fransen flammig. Handkläden hade man i var gård. De användes utom till prydnade av stugan till lister att bära kistan med vid begravningar. Handkläden finns prydda med broderier, spetsar och fransar av alla de slag som förekommit här.

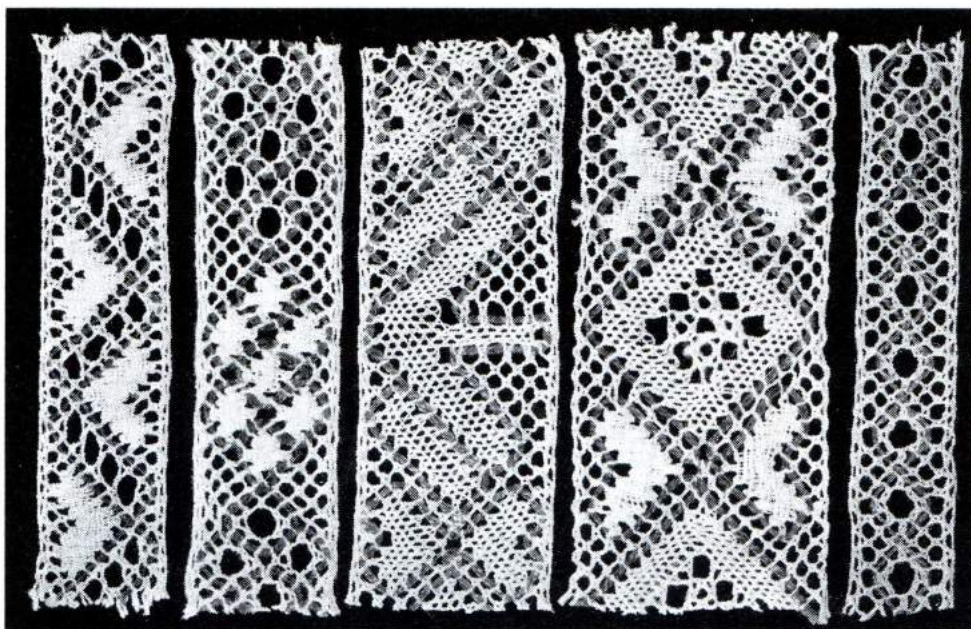
trots den stora barnskaran hann föräldrarna med att sticka åt bönderna. När Skantz-mor hörde talas om att man kunde få lära sig sticka på maskin, for hon till Gävle och lärde sig det. Hon beställde också en stickmaskin. »Men när den kom, kunna hon assint nå.» Men hennes man Lars Skantz satte ihop maskinen och lärde sig sticka. Sedan blev han mera betrodd än hon. Det var den första stickmaskinen i socknen. Snart beställde Skantz en maskin till, och stickningen gick så bra, att man kunde lägga undan pengar. Sedan den äldste sonen 1901 flyttat till Gävle, emigrerade de närmaste åren hela familjen till Amerika. Där gick den ovissa öden till mötes. Stickmaskinerna köptes av Erikanders-Lovisa och har sedan varit i flitig användning under nära 45 år. Här har man alltså kunnat nå fram till en av de vägar på vilka stickningen vandrat in i socknen — från Torsång via Falun vid 1700-talets slut.

En annan väg gick över Silfhytteå bruk. Regementsskrivare Runer, som kom därifrån i början av 1800-talet och bosatte sig på Lemstanäs, hade en dotter som hette Anna Magdalena. Sedan hon inlätit sig i kärlekshandel med en murare, blev hon bortvisad hemifrån. Hon fick 75 riksdaler i hemgift och förbjöds att någonsin mer visa sig innanför hemmets dörr. Hon gifte sig med

*Rekonstruktion av vall-
pigedräkt, gjord med
hjälp av Karin Holm-
ström och Erikanders-
mor. Korsömsmärkning-
en på hänglakan, hand-
kläden och brudlinnen
har oftast diktats och
sytts, när man gick vall
i skogen.*

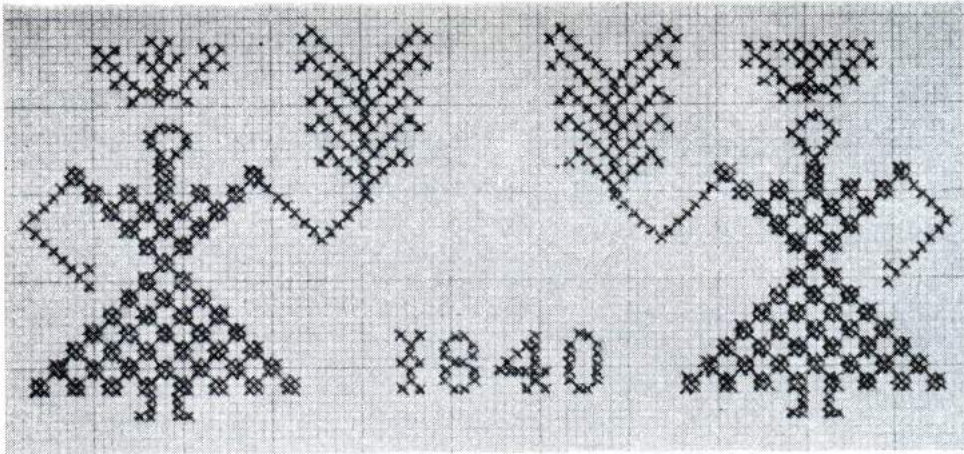
muraren. Han var en stor slarver, och Anna Magdalena fick snart visa vad hon dugde till. År 1829 fick hon en dotter. Då mannen dåligt sörjde för hustru och barn, fick hon försöka skaffa sig och flickan uppehälle så gott hon kunde. »Hon sydde kragar till båd' präster och prostar och stickade en altarduk till kyrkan, som hon fick 25 riksdaler för av komminister Linderdahl.» Åt bönderna stickade hon framför allt, men hon sydde också breda spetsar, *pinnspetsar*, som vid den tid, då hon först var i behov av förtjänst, var mycket begärliga. Några av de vackraste pinnspetsar som finns bevarade sägs vara gjorda av henne. En dotterson, nu över 90 år, i vars hem hon vistades, har berättat att hon hade garnet, som hon knöt spetsen av, lindat på en fin knytsticka av lönn, och att hon begagnade en knytkavel av en. När nätet, ett nät av diagonala rutor, var färdigt spände hon upp det i en båge och broderade på det utan något mönster att se efter. På hennes nätspetsar förekommer bara två

Knypplade spetsar av vadstenatyp från olika hänglakan. Alla har rosafärgat lingarn som inlägg, vilket visar att de gjorts i socknen.

slags stygn, korsstygn och enkel trädning (point de reprise), vilka sömsätt hon skall ha kallat *polkasöm* och *kejsarsöm*. Mönsterna har hon förstått att variera och sy med fin smak och stor skicklighet.

På senare år — hon dog 1869 — stickade hon mångahanda ting, bland annat hjärtvärmare, luvor och nattmössor samt örngottshuvor och handklädsspetsar. Sin skicklighet i handarbete förvärvade hon under uppväxtåren i det Runerska hemmet. Hon gick i gårdarna, när hon blev kallad, och hjälpte och undervisade kvinnorna både i stickning och knytning. Man glömde aldrig, att hon var av herrskapsfolk. Fast hon för fattigdoms skull jämt var sysselsatt med förvärvsarbete, titulerades hon alltid madam Rygberg. Sådana spetsar som andra gjorde efter hennes blev inte alla gånger så fint och jämnt arbetade som de hon utförde på beställning. Men en lärde hon upp så att hon kunde fortsätta hennes arbete. Det var dottern Johanna. Denna gifte sig med smeden Johannes Moberg från Fryksände i Värmland. Han hade fått arbete som brukssmed i Urfors. När han på grund av sjukdom inte kunde fortsätta det tunga smidesarbetet, blev han erbjuden att bli klensmed på bruket, men det betackade han sig för. Det var dåligt betalt och krävde långa dagsverken. I stället vart han bondsmed och arbetade för varv i byarna. Han hyrde smedja i olika byar och smidde åt bönderna. Då fick han mat hemma och kunde arbeta så länge han orkade och sedan gå hem. Nu behövde hustrun alltmer hjälpa till med försörjningen av familjen. Hon gjorde det främst genom att sticka finsaker åt bön-

Korssömsmärkning på hänglakan med pinnspets. Från Hagas i Vreten, Järbo. Nu i Järbo gammelgård.

derna. Såväl Johanna Moberg som hennes mor har genom de fina arbeten de gjort åt både herrskap och bönder skaffat sig ett aktat minne i socknen. »Ju mer de levde sig in i sitt elände, dess mer frambringa de, sticka, söma och spann för att kunna leva och hjälpa fram sig och de sina. Brudgumsskjortor, sorgkläden, handkläden, kuddhuvor, uppsatta mössor, hocken kunn' ha sytt all token söm nu? Och hocken kunn' ha sticka' som de? Ingen.»

I sista stund, medan minnet av hur man haft det förr ännu levde och gamla täcken, franslakan och långkuddar med tillhörande kuddhuvor ännu fanns i behåll, kunde man rekonstruera de gamla sängarna. I de av hembygdsföreningarna i Ovansjö och Järbo uppförda hembygdsgårdarna har man lyckats rädda några av de gamlas bäddar. Innan känslan för värdet av det egna och gamla vaknat hos det stora flertalet, gjordes av hembygdsföreningarna ett räddningsarbete, som sockenborna alltjämt borde låta vara sig angeläget att förkovra och fortsätta. Mycket av det, som är dömt att försvinna i vår tid, kan i hembygdsgårdarna för kommande släkten berättas om livet i de gamla självhushållen i den egna bygden.

I detta sammanhang bör också nämnas det arbete som utförts av Ebba Fick, Sigrid Göransson, Lisa Hedberg och Hedvig Ulfsparre i Gästriklands Hemslöjdsförening. De insåg tidigt värdet av den rika skatt av gammal slöjd, som fanns i Ovansjö, Högbo och Järbo och lät denna från början av föreningens verksamhet bli en inspirationskälla för den nya hemslöjden. Denna nya hemslöjd har de liksom Gästriklands folkhögskola i Västerberg alltsedan dess tillkomst 1910 uppmuntrat och givit ett verksamt stöd.

Litteraturbänvisningar

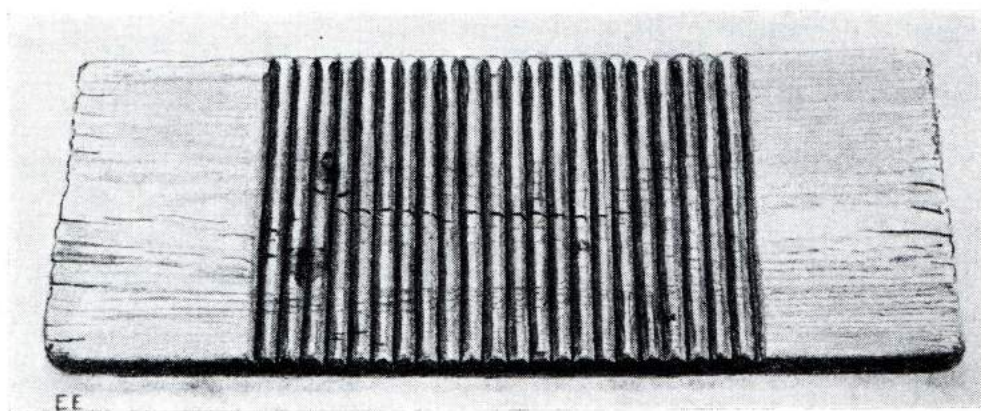
- Ahlbäck, R.*: Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland. Folklivsstudier, utgivna genom Folk-kultursarkivet. I. Helsingfors 1945.
- Andersson, A. G.*: Åsens by i Ovensjö. Om Garvarmaja. Gefle-Posten 3/10 1936.
- Alm, A.*: Dräktalmanacka för Leksands socken. 1923.
- Bambers, O.*: Samslätter i Dalarna. Svenska kulturbilder. Ny följd, andra bandet. 1935.
- Berg, G.*, och *Svensson, S.*: Svensk bondekultur. 1934.
- Björkequist, L.*: Jämtlands folkliga kvinnodräkter. 1941.
- Boëthius, G.*: Hemslöjden. Hantverkets bok. Textil II. 1940.
- Branting, A.*: Knytning, knyppling och sprängning. Fataburen 1907.
— Textil skrud i svenska kyrkor. 1920.
- Roman, O. J.*: Gylisvallur, utgiven av Gestrike-Helsing nation i Upsala. 1911 ff.
- Campbell, Å.*: Om fot- och benbeklädnad hos allmogen i Norrland. Rig 1942.
— Det svenska brödet. 1950.
- Cederblom, G.*: Några av våra äldsta spånadsredskap och deras ättlingar. Fataburen 1909.
— Renhornsortnamnet å Hälsinglands kjolväskor, dess uppkomst och härstamning. Fataburen 1923.
— Svenska allmogedräkter. 1921.
— Till förklädets historia. Fataburen 1921.
— Upplands folkdräkter. Uppland i Nordiska museet. 1926.
- Collin, M.*: Anilinet segertåg. Rig 1921.
— »Den äldsta kända flätningen.» Fataburen 1922.
— Gamla vävnader och deras mönster. 1928.
— Om primitiva spinnmetoder. Rig 1921.
— Skånska nätspetsar. Fataburen 1918.
— Sydda vantar. Fataburen 1917.
- Dablin, I.*: Folkligt dräktskick i Arbrå. Hälsingerunor 1934.
— Några anteckningar om den gamla kvinnodräkten i Ljusdals socken. Hälsingerunor 1935—1937.
- Dahl, Hjördis*: Textilslöjd i Korsnäs. (I svenska Österbotten.) Folkloristiska och etnografiska studier V. Helsingfors 1934.
- Dablgren, F. A.*: Glossarium över föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket. 1914—16.
- Dalgård, W.*: Om linets odling och beredning. Fataburen 1916.
- Dybeck, R.*: En afton bland Norrlandsfjellen. Skandia 1848. 1847.
- Ekström, G.*: Sockendräkten i Rättvik. Dalarnas hembygdsbok 1935.
- Elfstrand, P.*: På tjänsteresa i Gästrikland på 1820-talet. Utdrag ur Herman Gyllenhaals resejournaler. Från Gästrikland 1941.
- Erixon, S.*: Arv, nybildning och degeneration. Svenska kulturbilder. Ny följd, första bandet. 1934.
— Folklig möbelkultur i svenska bygder. 1938.
— Hans Wikström. Svenska kulturbilder. Ny följd, andra bandet. 1935.
— Möbler och heminredning i svenska bygder. I—II. 1925—26.
— Skultuna bruks historia. II. 1935.
- Eskeröd, A. N.*: Julhalmen och fruktbarhetsteorierna. Rig 1947.
- Falk, Hj.*: Altwestnordische Kleiderkunde. Kristiania 1919.
Från Gestrike-Helsingbygd. 1913.
- Geijer, A.*: Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern. 1938.
- Gjessing, T.*: Gudbrandsdalens Folkedragter. De Sandvigske Samlingers Skrifter. Oslo 1949.

- Granlund, J.*: Tadvalen. Folk—Liv 1942.
- Hagberg, L.*: Julhalm och juldockor. Rig. 1921.
- Hagen, E.*: Gestriklands hemslöjdsförening 1912—1937. 1938.
- Hazelius-Berg, G.*: Dräkttradition och modenyheter. Gruddbo på Sollerön, en byundersökning. 1938.
- Hedlund, M.*: Barnets uppfostran och utbildning i en storfamilj. Folk—Liv 1943—44.
- Hedlund, G.*: Bröllopseder i Ovansjö socken i Gästrikland vid 1800-talets mitt. Från Gästrikland 1932.
- »Gamla modet til en åminnelse.» En sockendräkt för Öster-Färnebo. Gefle Dagblads julnummer 1938.
 - Gammal korssöm från Gästrikland. 1925.
 - Mönster till knutna och trädde spetsar. Gamla »pinnspetsar» från Gästrikland. 1926.
 - Något om Ovansjö sockens gamla dräkter. Från Gästrikbygder 1924.
 - Något om Ovansjö sockens gamla dräkter. II. Mansdräkterna. Från Gästrikbygder 1925.
 - Sängarnas utstyrelse i Ovansjö under gången tid. Från Gästrikbygder 1926.
 - Torsåkers gamla kvinnodräkter. Gefle Dagblads julnummer 1941.
- Heikel, Y.*: Dräktskicket i Korsnäs. (I Svenska Österbotten.) Folkloristiska och etnografiska studier V. Helsingfors 1934.
- Hellquist, E.*: Svensk etymologisk ordbok. 1948.
- Henschen, I.*: Om judar, kattuner och folkdräkter. Svenska Dagbladet 2/4 1946.
- Svenska vävnader. 1949.
 - Tygtryck i Sverige. Före 1700. 1942.
- Hillgren, B.*: Delsbodräkten. 1922.
- Hülphers, Abr.*: Samlingar till en beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs län. I. Om Gestrikland. 1793.
- Jirlow, R.*: Linberedningsredskap i Västmanlands fornminnesförenings museum. Västmanlands Fornminnesförenings årsskrift 1931.
- Sländspinning i Sverige. Svenska kulturbilder. Femte bandet. 1931.
- Jäfvart, E.*: Skomod och skotillverkning från medeltiden till våra dagar. 1938.
- Kjellberg, S.*: Ull och ylle. 1943.
- Larsson i By, C.*: En dalasockens historia. By i Folkare härad. I. 1920. II. 1939.
- Levander, L.*: Våmhusfjärdingen. Den nya tidens genombrott i en Dalabygd. 1944.
- Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft. 1. Självhushåll. 1943. 2. Förvävsarbete. 1944. 3. Hem och hemarbete. 1947.
- Lindblom, A.*: Sveriges konsthistoria från forntid till nutid. I—III. 1944—46.
- Lindkvist, E.*: Om Gästriklands folk mål. Från Gästrikland 1942.
- Lithberg, N.*: Friarskedar. Rig 1919.
- Mygdal, E.*: Amagerdragter 1—2. Köpenhamn 1930—32.
- Möller, J. S.*: Folkdragter i Nordvestsjælland. 1926.
- Nylén, A.-M.*: Folkdräkter. 1949.
- Folkligt dräktskicket i Västra Vingåker och Österåker. 1947.
- Nørlund, P.*: Klæde dragt. Oldtid og Middelalder. Nordisk Kultur: Drækt. 1941.
- Odstedt, E.*: Namngivningen och dess principer i dalska textilier. Rig 1942.
- Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska akademien. Lund 1898 ff.
- Orrelius, M.*: Köpmans- och materiallexicon. Stockholm 1797.
- Rodenstam, S.*: Hälsinglands textila hemslöjd. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1930.
- Seitz, H.*: Cederbergs glasbruk och dess tillverkningar 1781—1838. Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1933—34.
- Sirelius, U. T.*: Finlands folkliga kultur. Stencilerad upplaga. Stockholm 1932—33.
- Väster och öster i Finlands materiella kultur. Rig 1923.
- Strömberg, E.*: Fyrkantiga snodder. Rig 1950.
- Småländska vävnader och textiltillverkning. En bok om Småland 1943.
 - Textil slöjd. Gruddbo på Sollerön, en byundersökning. 1938.

- Svensson, S.*: Bygd och yttervärld. 1942.
- Dalarnas folkdräkter. Årsbok för hembygdsvärd. 1932.
 - Dräktskicket i Svärdsjö. Karl Linge: Svärdsjö socken med Enviks kapell. 1929.
 - Folkdräkter. Folket i fest. 1946.
 - Förhistoriska och medeltida traditioner i nordisk bondebräkt. Nordisk kultur: Bräkt. 1941.
 - Friaregåvor och trolovningsskänker. Svenska kulturbilder. Femte bandet. 1931.
 - Jungfrukrans och hustruduk. Svenska kulturbilder. Första bandet. 1929.
 - Modelejon i bondebräkt. Svenska kulturbilder. Andra bandet. 1930.
 - Skånes folkdräkter. En dräkthistorisk undersökning 1500—1900. 1935.
- Sylvan, V.*: Svenska ryor. 1934.
- Synnerberg, L. N.*: Svenskt varulexikon. Göteborg 1815.
- Thorman, E.*: Svenska spetsar. 1940.
- Textil konst i Sverige före år 1930. 1944.
- Ulfspärre, H.*: Det gästrikländska hemslöjdsarvet. Från Gästrikland 1937.
- v. Walterstorff, E.*: Bondens bädd. Svenska kulturbilder. Femte bandet. 1931.
- Svenska vävnadstekniker och mönstertyper. 1940.
 - Textilt bildverk. 1925.
- Vilkuna, K.*: »Kaka söker maka». Rtg 1939.
- Wistrand, P. G.*: Svenska folkdräkter. 1907.
- Zickerman, L.*: Den svenska hemslöjdens ortskaraktär. Hemslöjdskommitténs betänkande. I. 1918.
- Textilslöjd i Dalarna. Dalarnas hemslöjd 1927.

Arkivaliska källor

- Landsarkivet i Härnösand: Gästriklands dombok 1741 och 1742; Bouppteckningar från Gästrikland 1710—1835.
- Gästriklands östra domsagas arkiv: Bouppteckningar från Gästrikland 1840—1850.
- Gästriklands västra domsagas arkiv: Bouppteckningar från Ovansjö och Torsåker efter 1850.
- Ovansjö kyrkoarkiv: Födelse- och dödböcker från 1800-talet.
- Riksarkivet: Landshövdingars skrivelser angående överflöd 1793—1794 och 1816—1819.
- Kammararkivet: 1801 års bevillnings-taxeringslängd för Gävleborgs län: Ovansjö socken.
- Lantmäteristyrelsens arkiv: Sockenbeskrivning över Ovansjö av L. E. Åhrman (boken V 7—12).
- Kungsgårdens arkiv: Arvskifteshandling från år 1679.

Valkbräde från Erikanders-Lovis i Österberg.

Innehåll

	Sid.
Förord	5
Sagesmän	8
Kvinnornas arbetsår	9
Husbehovsslöjden	45
Får och getter s. 50, Ull och redskap för ullberedning s. 52, Getragg, hår och tagel s. 55, Lin och linberedning s. 57, Hampans odling och bearbetning s. 66, Spånad s. 67, Vävning s. 77, Band och snodder s. 82, Skinnberedning s. 88, Sömnad s. 92, Insamling av växter m. m. s. 92, Färgning s. 93, Halmarbeten s. 95.	
Kvinnodräktens olika plagg	98
Kjolar s. 98, Linntyg s. 110, Koltar, rockar och tröjor s. 116, Förkläden s. 122, Livstycken s. 126, Halskläden s. 130, Hjärtvärmare, gördlar och schalar s. 136, Huvudbonader s. 137, Fot- och benbeklädning s. 155, Diverse dräkttillbehör s. 159, I vallskogen s. 163.	
Kvinnornas dräktskick	169
Kvinnornas dräktalmanacka s. 175.	
Mansdräktens plagg	181
Rockar, tröjor och pälsar s. 185, Fot- och benbeklädning s. 191, Huvudbonader s. 193, Halsdukar s. 194, Vantar och handskar s. 195, Gångkläder enligt bouppteckningar 1768—1855 s. 196.	
Småbarnens dräkter	199
Sängar och sängkläder	205
Sängar s. 205, Sängutrustning s. 206.	
Täcken av skilda slag	213
Säng- och åktäcken s. 213, Gravölstäcken och bärtäcken s. 223, Bordtäcken s. 224, Säng-, bord- och linkläder i bouppteckningarna s. 229.	
Märkning och prydnad	231
Litteraturhänvisningar	244
Arkivaliska källor	246
Innehåll	247